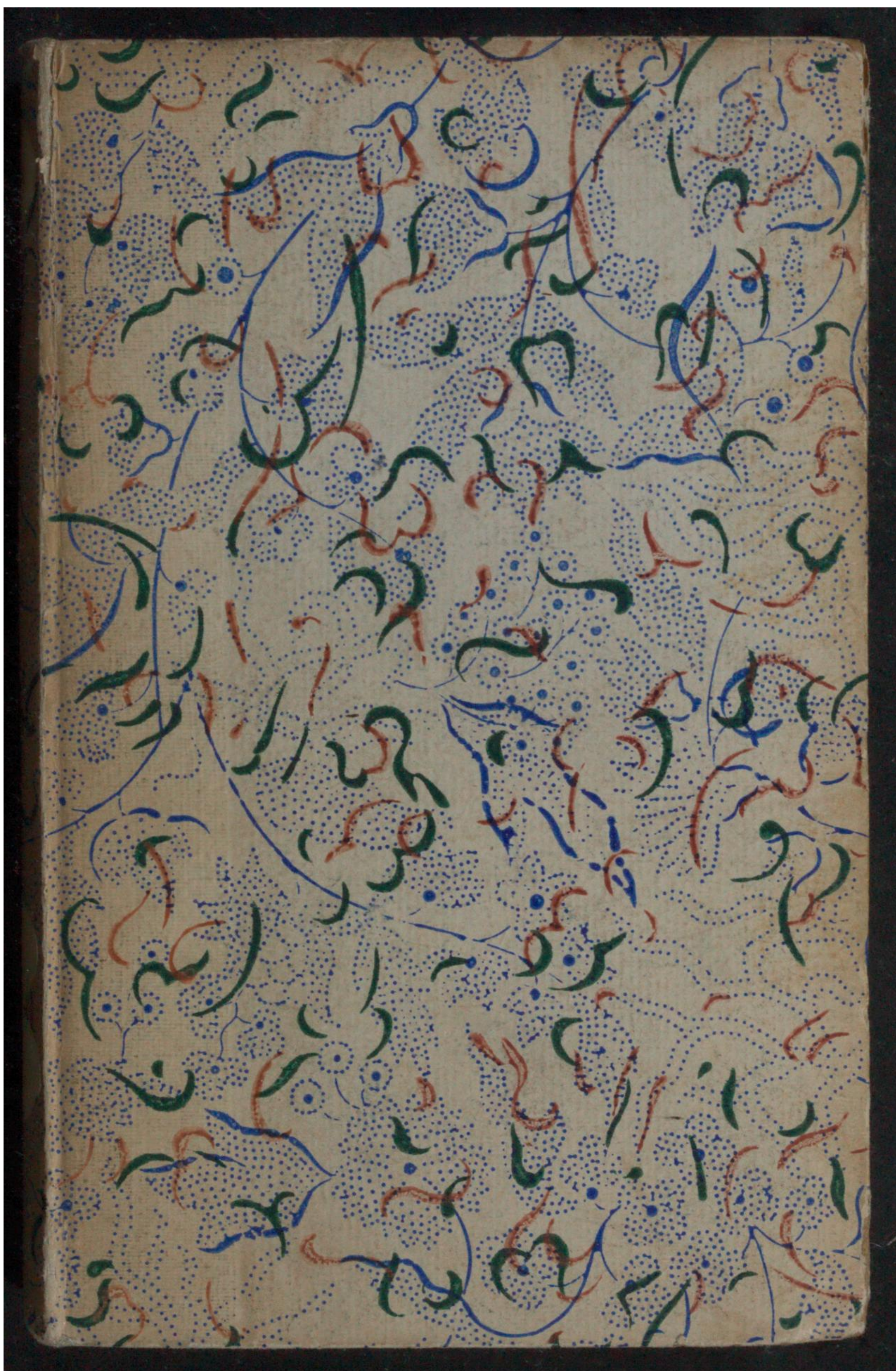
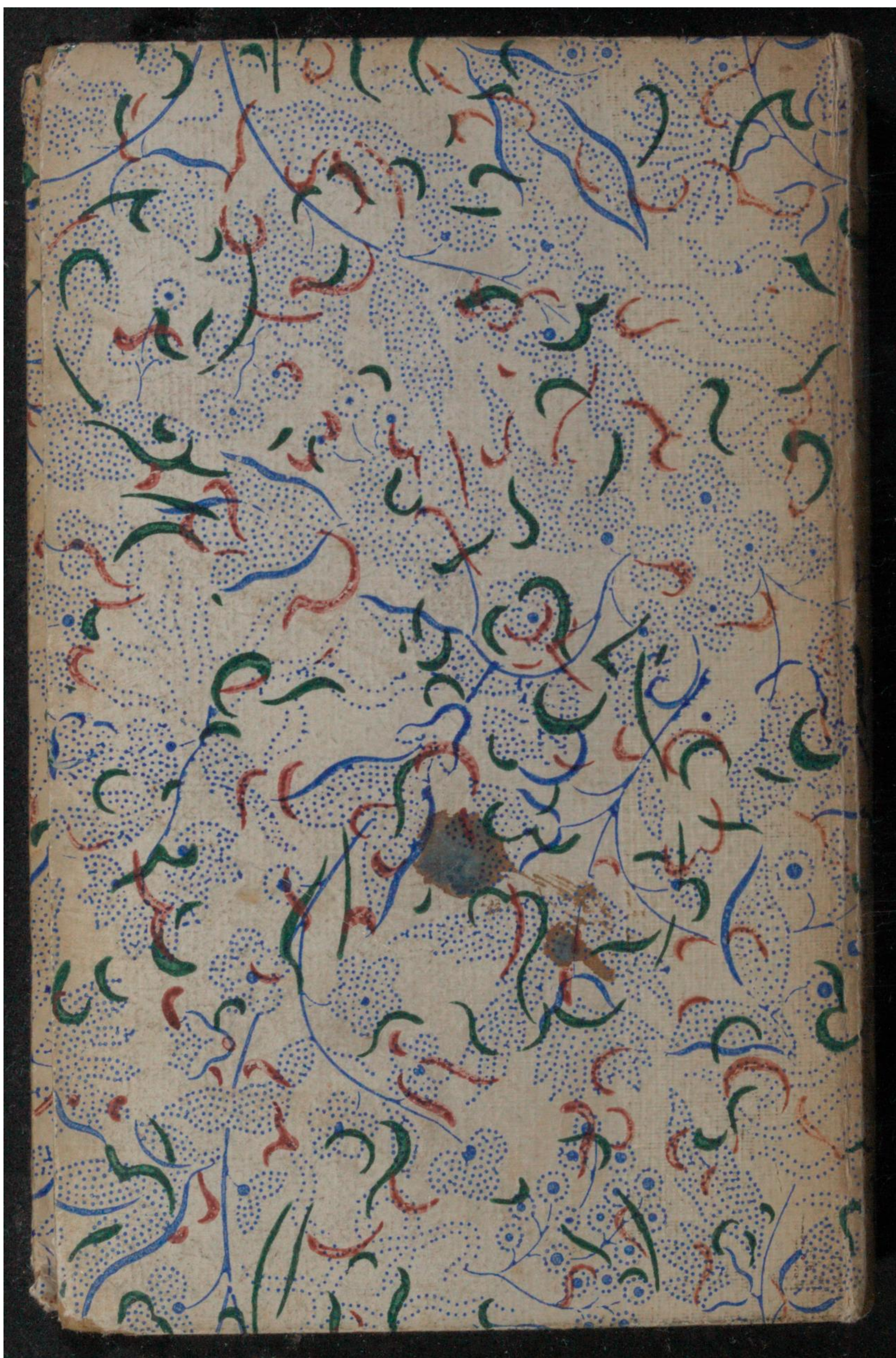

458
H
122

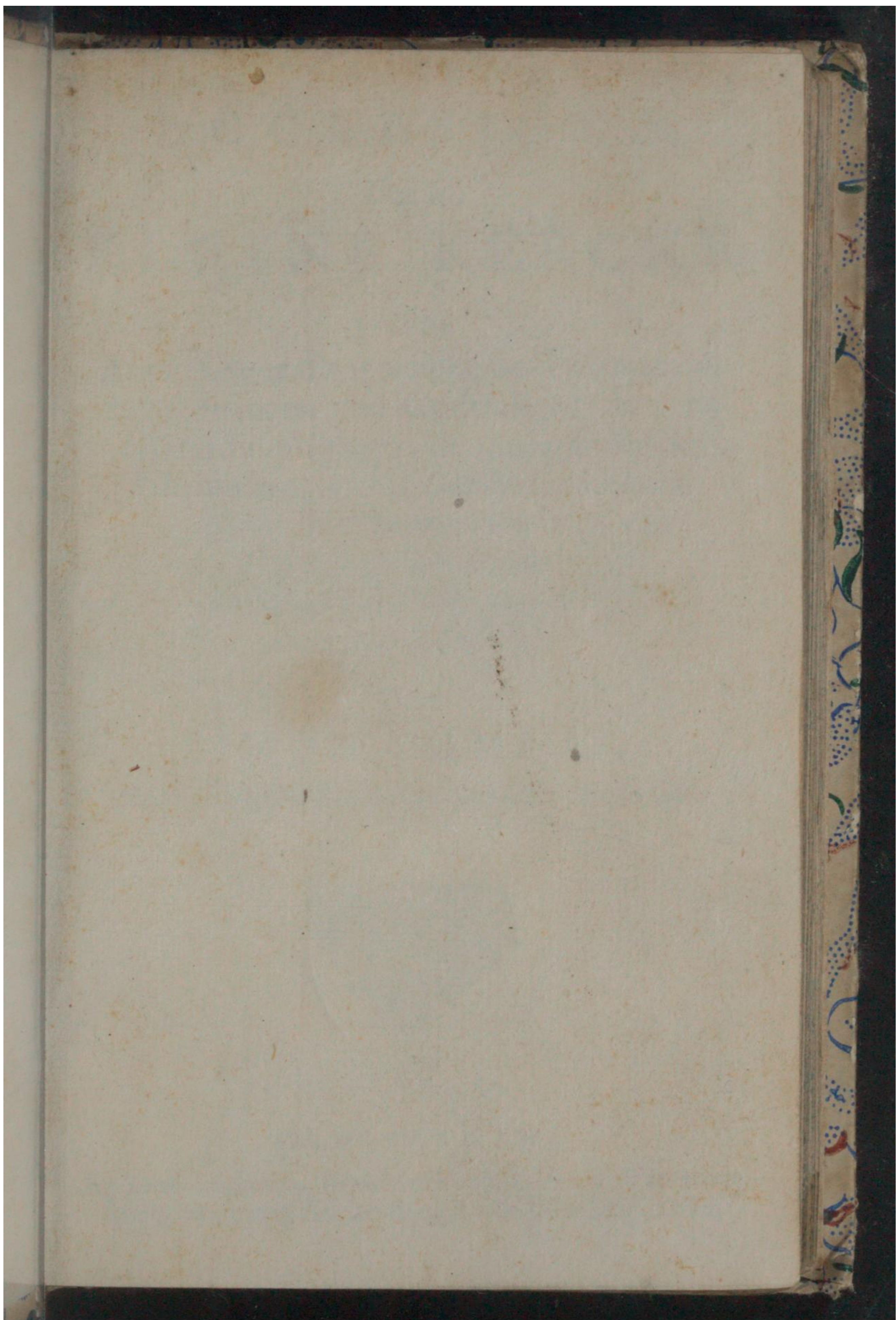

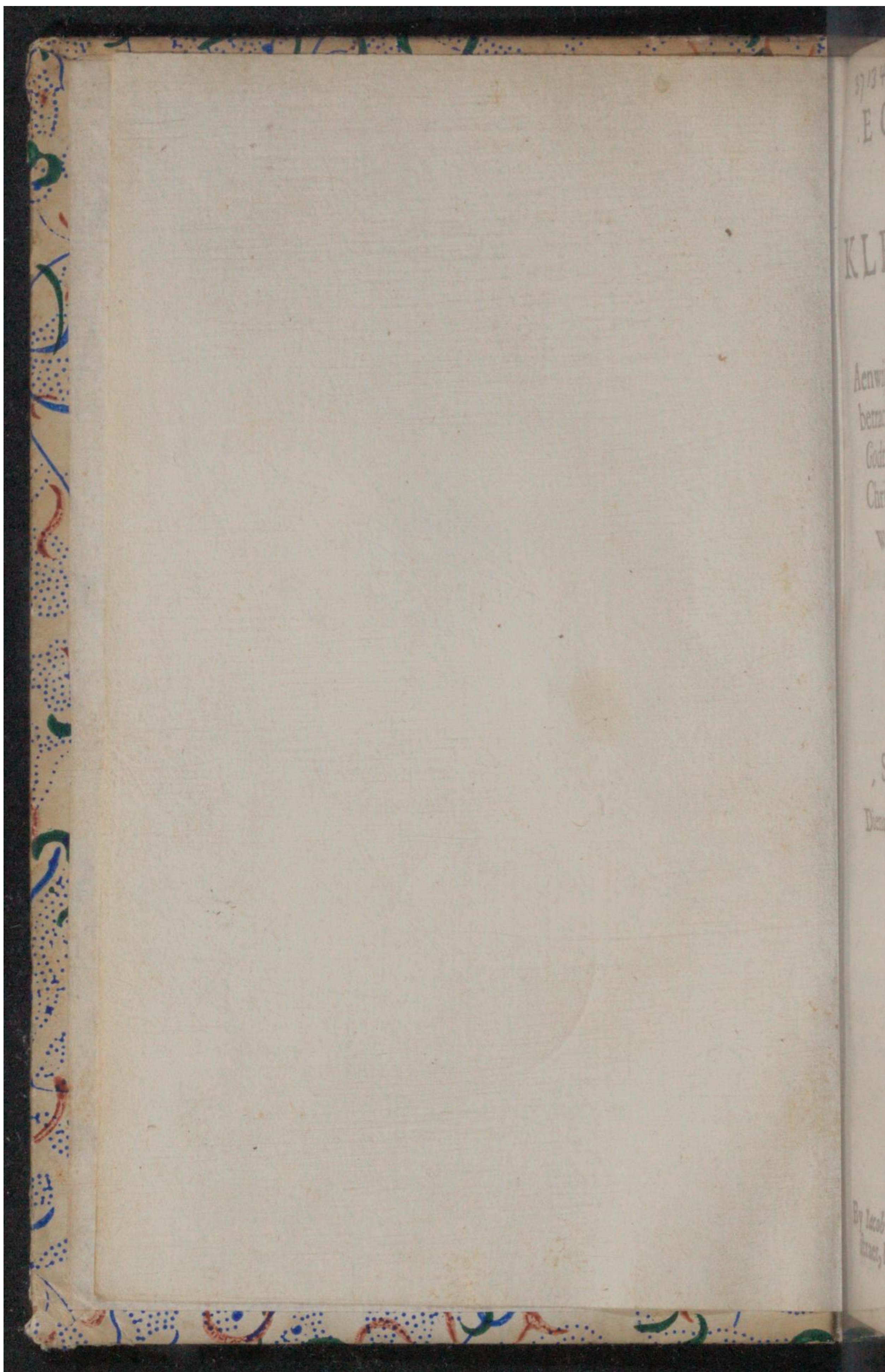

IN LABORE QUIES
DFSFD

ECCLESIOLA,

Dat is,

KLEYNE KERCKE.

Ofte,

Aenwijsingen door welcke oeffeningen, en betrachtingen van Godtsaligheydt, en Godtsdienstigheyt, de *Huysgesinnen* der Christenen, *Kleyne Gemeynten* konnen worden; Met beantwoordinge van alle *Tegenwerpingen*, ende voorstellinge van *Beweegredenen*, daer toe dienende.

Door
SIMON OOMIUS,
Dienaer *Iesu Christi* in de Gemeynte tot *Purmerlandt*.

t'AMSTERDAM;
By *Iacob Benjamin*, Boeckverkooper, in de Warmoesstraet, by de eng Kerck-steeg, in de Druckery. 1661.

Vyt-gegeven volgens de gewoone ordre der Kercken hier te Lande.

OPDRACHT

Aen den
Eerwaerdigen, ſeer Voorſienigen, ende
Godtvruchtigen, Heer,

ANDRIES MARYNSEN
van der VEER,

Vermaert *Koopman*, en weerdig *Ouderderling* in de *Gereformeerde* Kercke
I. C. tot *Leyden*.

Seer waerde *Heer*, en *Vriendt*;

DAer wort in deſe dagen veele van de *Reformatie*, ende Verbeteringe geſprooken; ende ook gewiſſelijck niet te vergeefs: Want wy beleven nu een ſeer godtlooſe ende ongebonden eeuwe, in de welcke de Chriſtenen noch daeglijks ſlimmer, ende alle Chriſtelijcke *plichten* noch flauwer betracht worden, ja wel by na in vergeeteniſſe zijn gekomen. Indien nu den *Soone des menſchen* op der aerde quam, ſeecker *weynigh geloove* ende *kracht* van *Godtſaligheyt*, ſoude hy onder ſijne Chriſtenen vinden. Des Oudtvaders *Chryſoſthomi* klaghte over den verdorven ſtaet des Chriſtendoms ten ſijnen tijde, mogen wy wel de onſe maecken; *Voor deſen wiert de Kercke Chriſti gekent uyt de manieren, als den wandel, of van alle, of van de meeſte Chriſtenen, heyligh was; maer nu zijnde* *Chryſoſth. in Matth. Cap. 24.*

 Chri-

Christenen erger dan de ketters , ende heydenen geworden. Nu worden de menschen wijs gereeckent , na dat se godtloos zijn, ende de sonde is tot sulcken hooghte gesteygert ; dat alle dingen bemint , ende in verwonderinge gehouden worden , Godt alleen , ende Godsalige oeffeningen uyt-gesondert ; want die worden by na in alles veracht. 't Welcke als oock in de eerste Kercke geschiede , soo liet Godt, gelijck *Salvianus* getuygt , schrickelijcke verwoestingen aenrichten op der aerde. Hier komt noch by , dat onse menschen soo jammerlijck verdorven zijn, dat se nauwlijcks (gelijck oock *Musculus* van de menschen ten sijnen tijde klaegde) willen verbetert worden; de *drank* die haer behoorde te genesen , maeckt'se sieck , gelijck veele die liever in hare sieckten willen uyt-teeren , dan langer sulcke bittere pillen neemen. En dat is immers waerlijck den droevigen toestandt ? d' Oude klachte van den yverigen en Godtvruchtigen *Mauritius Neodorpius* , moogen wy in dese daegen wel vernieuwen : *Het is, Godt betert , daer toe gekomen , dat men selfs niet alleen niet en traght* Godts *rijcke , na sijne kracht , in onse herten te hebben , maer daer men selfs te rugge blijft , wilde men oock wel geeren , dat een yegelijck te rugge deysde.* Als veele , met *Saneballat* de *Horomiter* , ende *Tobia* de *Ammonitische knecht*, Nehem. cap. 2 : vers 10. hooren , *dat 'er elders een men-*

Salvin. de Gubern. Dei. Libr. 6 Cap. 7.

In Præfat. Luther. Orthod. Teel. cit.

menſche gekoomen is, om wat goets te ſoecken voor Godes Kercke, en het Landt, *ſoo miſhaeght haer dit met een groot miſhagen.* Tegen ſulcken eenen neemt men eenen openbaren oorlogh aen; of anders men pooght alle ſijne Godtvruchtige raedtſlagen, ende betrachtingen, heymelijck vruchteloos, ende by een yegelijck, 'k en weet niet door wat voorwendingen, verdaght en veracht te maecken. *Saneballat* toonde hem oock geneegen om te bouwen aen de vervallen muuren *Ieruſalems*, als hy aldermeeſt voor hadde den opbouw te verhinderen. Hoe veele hebben deſe looſheyt van hem geleert? Ende deſe zijn in der daedt de ſchadelijckſte, gelijck in ſijnen tijdt ondervondt den vyerigen *Reformateur Lutherus*, de welcke ſeyde dat de *valſche vrienden hem hinderlijcker, dan het gantſche Pauſdom waren.*

Andere ſien wel te mets dat, indien Kerck en *Landt* ſal behouden blijven, de *reformatie* noodigh is; Maer by haer en is geen geeſtelijcken *drift*, of *kraght* om die voort te ſetten, ende te beginnen *eerſt* in haer ſelven, ende daer na oock in *andere.* De liefde des werelts, ende der wellulten leght haer ſoo ſwaer op het herte, en ſteeckt 'er ſoo diep in de ziele, dat ſe geen onverwinnelijcke *couragie* konnen hebben, om yets goets te doen voor Godt, voor de

Godtſaligheyt, voor andere, en inſonder-
Joh. Cluvet. Epitom. Hiſt. lib 21. circ. fin. heyt voor haer eygen ſelve. Een treffelijck Hiſtory-ſchrijver klaegt niet ſonder reden: *De meeſte maecken haer werck van vermaeck, eerſught, gierigheyt; die wort ſelden geſien, die na het Hemelſche Vaderlant in den Hemel ſtaet, die voor hem d'eeuwige ſchatten bereydt. Seecker veele wenſchen beeter tijden; maer weynige of geen verbeteren haer ſelven.*

Doch ſchoon de tijden ſoo verdorven, ende die, de welcke ernſtelijk op middelen van verbeteringe dencken, *veracht* en *weynigh*
1 Kon. 20: 27. zijn, *gelijck twee bloote kudden tegen over het Leger van* die machtige, ende raſende *Aſſyriers, die het gantſche Landt vervullen*; ſoo moet evenwel een yegelijck, op welcken *de vreeſe des Heeren is gevallen*, den moet niet laten vallen, maer als *couragie* tegens *couragie*, ende gewelt tegens gewelt ſtellen, onvermoeyt, *ſtantvaſtigh, onbeweeghlijk, ende altijts overvloedigh* zijnde in dat goede *werck des Heeren*. Hoe de verdorventheyt grooter, het verval ſwaerder, ende den tegenſtandt machtiger is, hoe der oock grooter en meerder yver, oock yveraers, vereyſcht worden. In't goede moet men ſich niet laten overdwarſen, maer *met een voorneemen des herten, den Heere* hertneckig (op dat ick alſoo ſpreecke) *by blij-*
Actor. 11: 23. *ven. Soude een man, als ick, vlieden*, ſeyde *Nehemia*. In't werck der *Reformatie*, moet men
Neh. 6: 11. meerder ſien op den plight, die herſtelt dient

te

te worden, dan op het gevaer, ende den tegenstandt; Insonderheyt nadien onsen Godt niet gewoon en is, groote dingen onder ons te doen, dan door groote beroeringen ende hevige *oppositien*. *Pauli* woorden zijn bekent, 1 Corinth. 16: 9. *My is een groote ende krachtige deure geopent, ende daer zijn veele tegenstanders.* Soo gingh het oyt en oyt, gelijck breeder getoont soude konnen worden; die derhalven meynt yets goets te verrighten sonder groote moeyte, dwaelt, en bedrieght sich voor de handt al te jammerlijck; De Duyvel laet hem niet soo light berooven. Die voor heeft yets te *reformeren*, moet die gissingh maecken, dat hem *banden*, tegenstandt, vervolgingen en bespottingen zijn *naeckende*. Maer als wy *ons* werck met *couragie* kloeckelijck beginnen, ende doen, soo sal Godt het *sijne* doen, het *onse* zegenende, en bevestigende. 't Was een braeve antwoordt, die *Luther* aen den al te seerbekommerden *Melanthon* gaf: *ô*, seyde hy, *Indien het Godts saecke niet en is, soo laet se ons aen een zijde leggen; maer soo immers, soo laet 'er ons in voortgaen, ende voorts op Godt betrouwen.* *Vide Luther. in Psal. 127.*

Onder die veele dingen, in de welcke de *reformatie* en herstellinge nootsaeckelijck vereyscht wort, verdient het *huysgesin*, ende de *huys-oeffeningen* wel d' eerste ende voornaemste plaetse. Hoe jammerlijck die onder ons Christenen vervallen zijn, weet een yegelijck,

 ende

ende het blijckt insonderheyt hier uyt, om dat se by de meeste (eenige *weynige namen* uytgesondert) als wat *vreemts* gehouden worden. Die sich onderwindt met ernst, ende volle kracht aen te dringen op *Huys-Catechisatien* en *Gebeeden*; op 't *lesen* van Godes *Woort*, en *singen* van *Psalmen*, op *gesette* tijden, in de *huysen*, ende op andere Christelijcke *oeffeningen*, die schijnt by na een nieuw, ende noyt voor desen gehoort *Euangelium* te predicken, ende behaelt hem de verachtinge, en bespottinge, niet alleen van de meenighte des volcks, by het welcke selden veele kennisse, en vreese Godts gevonden wort, maer oock wel temets 't welcke droeviger, ende den vroomen een *dootsteeck in hare beenderen* is) van die geene, die in desen *voorgangers* behoorden te zijn, ende de *baniere* op te steecken.

Ende dit is gewisselijck niet te verwonderen; ja het soude veel eerder te verwonderen zijn, indien dese heylige *oeffeningen*, sonder eenigh tegen-spreecken, van *alle* en over *al*, wierden aengenomen: Want 't is d'al-oude *practijcke* des Duyvels, dat hy die dingen alderhatelijckst soeckt te maecken onder de menschen, die hy weet dat den menschen d' aldermeeste vrught ter saligheyt verschaffen, ende die sijn Koninckrijck der duysternisse den grootsten afbreuck doen. Nu ick geve allen den gee-

nen die niet *al willens blindt*, ende met een voor-oordeel zijn in-genomen, te oordeelen, hoe bequaem dese *Huys-oeffeningen* zijn, om de menschen, onder Godes zegen, te doen *opwasschen in de genade ende kennisse onses Heeren Iesu Christi*, om se *machtigh te maecken in de Schriften*, ende oock om *malkanderen te vermanen*; ja om een gewenschte *reformatie* te brengen in *Kercke* ende *Politie*: Want het huysgesin, (gelijck 't et wel is van *Aristoteles* den *Philosooph* genoemt) is *'t eerste geselschap*, ende den *gront van alle andere*; Sy zijn de *Luteryen* van Kercke en *Politie*, ende na de geene, zijn dese wel of qualijck gestelt. *Teelingius*, welckers name altijts by de vroomen in onse Kercken in zegeninge wesen sal, de Vaders tot *reformatie* van haer huys, in in-voeringen van *Huys-oeffeningen* op-weckende, seght verder aldus: *Dit dus betrachtende, soo sult ghy alle weege uwe conscientie wel gequeten hebben voor den Heere, uwe huysgenooten deught doen, en uwe ziele troost aenbrengen, en sult groote verlichtinge aenbrengen aen de regeeringe der Politie; want toch alle disordre welcke uytbreeckt in de Politie, wert eerst gebroeyt in de huysgesinnen, daer kan dan den Basiliscus in sijn eyeren best vertreden worden.* Daer konde gewisselijck niet waerachtiger gesegt worden. De vroome hebben langen tijt na *Reformatie* in Kerck en Staet gewenscht, ende haer te mets veele goede dingen belooft; maer sy zijn genootsaekt de klachte der Kercke, Jer. 8:20.

2 Pet. 3:18.

Rom. 15. 14

Rust-tijdt, Pag. 255.

Siet oock sijn nootwendig vertoog, Libr. 5 Cap. 5. Pag. 191.

 de

de hare te maecken: *De Ooghst is voor by gegaen, de Soomer is ten eynde; noch en zijn wy niet verlost. Men wacht na tijt van genesinge, maer*
Ierem. 8:15 *siet, daer is verschrickkinge*; alle *dingen blijven alsoo gelijck van het begin*, ja verergeren noch
2 Petr. 3:4. meerder. 't Komt hier van daen, om dat de *Huysgesinnen* met onwetenheyt, roeckeloosheyt, ende alderhande ongebondentheyt vergiftigt zijn. Soo langen tijt onse *huysen* niet in *Kercken* verandert zijn, soo en konnen onse *Kercken* niet suyver, noch onsen *Staet* geheyligt wesen.

Hierom moeten die geoordeelt worden eenen nutten, en noodigen arbeydt aen te wenden, die de menschen tot *Reformatie* van haer *huysgesinnen*, ende tot betrachtingen van *Huys-oeffeningen* poogen aen te leyden, ende op te wecken. Ende in desen hebben een bysonderen lof verdient, de Hooghgeleerde en seer Godtsalige D^r. *Petrus Wittewrongel*, en D^r. *Franciscus Ridderus*; Mannen die haer gantschelijck hebben over-gegeven ten dienste van het Huys-Heeren. Den eenen heeft ons het eerste *deel* van sijne *Christelijcke Huyshoudinge* gegeven, en het *tweede*, in 't bysonder op *Huys-oeffeningen* slaende, hebben wy tot dus lange met sonderlingh verlangen te gemoete gesien. Den anderen heeft sich aen ons verplicht met sijne *dagelijcksche Huys-Catechisatie*, bestaende in *Morgen, Middagh*, en *Avondt-oeffeningen*; Ende

als ick nu onlangs ſagh dat oock deſe van de mijne in onſe ſeer bloeyende, ende lieve Gemeynte, op onſe aenmaeninge, met aengenaemheyt ontfangen, ende luſt geleſen wierdt, ſoo hebb' ick gelegentheyt genomen, om ſe ſoo in 't byſonder, als in 't openbaer, verder op te wecken tot een ernſtige betrachtinge van deſe *oeffeningen*, in haer huyſen; ende oock, door des Heeren zegen, niet ſonder vrught.

't Geene wy den onſen, deſen aengaende, breeder in predikatien hebben voor-gedragen, geven wy nu, op verſoeck van veelen, korter in een getrocken in dit tegenwoordigh geſchrift; vertrouwende in den Heere dat 'et oock noch al by deſen of geenen eenigen dienſt ſal doen, ende ergens te paſſe komen. Wy wenſchen ernſtelijk dien dagh te ſien ende te beleven, dat wy onſe groeteniſſen aen de Ledematen mochten ſenden, gelijck *Paulus* aen die van *Roomen*, ende andere: *Groet ſulcken, of ſulcken een in den* Heere, *met de* Gemeynte *die in ſijnen huyſe is*; ende dat wy van onſe *Huyſgeſinnen* konden ſeggen, gelijk geſegt wiert van dat van *Fuliana*, aen de welcke *Auguſtinus* en *Alipius* ſchreeven: *Uw' huys achten wy geen kleyne* Kercke *Chriſti te weſen*.

Vide Willet. in Levit. Cap. 27. Doct. 3. pag. in 765.

Domum veſtiam non parvam Chriſti Eccleſiam deputamus. Auguſt. Epiſtol, 143.

Wy weeten ſeer wel dat deſe onſe poogingen beſpot, ende van ſommige als een nieuwigheyt ſullen worden uytgekreeten: Want

ſo gaet 'et doch nu; de beſpotters en laſteraers
Ezech. 7:10 *groenen*, de plichten der Godtſaligheyt, ſchoon oock de voornaemſte, worden beuſelingen en fymelingen geoordeelt, ende die 'er opdringen worden over al af-geſchildert als onverdraeghlijcke en vijſe menſchen, die het hooft vol windt; ende nieuwigheden hebben; ja te mets als ſchijn-heyligen, en *hypocriten*, die op het *uytterlijcke* ſtaen; die een *mugge uytſuygen*, ende een *kemel doorſwelgen*, om dat 'er te mets gevonden worden, die om *Eraſmi* woorden te gebruycken, wel *groote* dingen *ſpreecken*, maer geen *groote* dingen beleven; Hierom hout men ſe alle verdacht. Soo gingh het al in *Auguſtini* tijt; Want die heeft aldus geklaegt: *Waer toe ſittenſe anders, ende waer op leggen ſe anders toe, dan indien een Biſſchop, of die belijdeniſſe doet van Godts Heylige name, in eenige ſonde valt, een yegelijck met ſonderlingen arbeyt te doen gelooven, dat ſe alle ſoodanige zijn, ſchoon ſe niet alle ontdeckt en konnen worden.* Doch 't is Godes Dienſt-

Puritanorum puritaniſſimus. Grot, in Piet. Ordin. Pag. m. 118 edit. in 4. Matth. 23:24.

August. Epiſtol. 137.

1 Cor. 4:3, 4 knechten *voor het minſte van een menſchelijck oordeel geoordeelt te worden; die haer oordeelt, is de*
„ *Heere.* Hy die laſtert, ende niet hy die gela-
„ ſtert wort, is ellendigh; nochte hy die van
„ ſijn broeder wort geſlagen, maer hy die ſijn
„ broeder ſlaet, is een ſondaer na de Wet.
„ Ende als de ſchuldige den onſchuldigen
„ verongelijcken, ſoo lijden die ongelijck,
„ die ſelve meynen aen anderen ongelijck te
doen,

Cyprianus, Epeſt. Libr. I Epiſt. 111. pag. mihi, 13

„ doen, gelijck niet min ſoetelijck, dan waer-
„ achtigh van *Cyprianus* is geſegt.

't Is niet nieuw, dat men den eenvoudigen *Nathanaels* ende oprechte *Nazireen*, die uyt *eenvoudigheyt* ende *toe-geneegentheyt* harer herten, poogen *rechte paden voor de voeten* der menſchen *te maecken, op dat het geene kreupel is niet verdraeyt, maer veel eer geneſen worde*, beſchimpt, ende een doelwit van alderhande ſpotternyen maeckt. Al van outs af zijn de Godtſalige de *tafel-redenen*, ende *ſauſen* van de ſpijſen of der godtlooſen, of loſſe Chriſtenen geweeſt, nergens vieriger, heeter, ende *preciȷſer* in zijnde, dan in het behouden ende verdedigen van hare vleeſchelijcke ſlordigheyt; ten allen tijden is op hare maeltijden ende by-een-komſten *'t Hooft* van eenen *Iohannes* den *Dooper* gebracht, door welckers yver ſy ſien, dat hare flauwigheyt en lauwigheyt wort ontdeckt en beſchaemt gemaeckt voor de werelt. Als die goede en ſoetvoerige luyden, om op het ſachte te ſpreecken, goede ciere maecken, ende *verhittet worden van den wijn*, dan moeten eenige van die geene, die 't vervallene eenigſins poogen te herſtellen, tot haer in-gebracht worden, gelijck *Simſon* onder de *Philiſteenen*, om haer den *gantſchen dagh tot een ſnaren-ſpel*, en *belacchinge* te dienen. Soo wierden eertijts die gene, die eenige goede dingen boven het gemeyn ſeyden en deden, van de *geeſtelijcke*, of liever *beeſtelijcke*

Hebr. 12:13

Klaegl. 3:14
Iob 30: 9.

in 't *Pausdom* ; uyt-gelacchen , en met een wonder geroep, en *contentie* of twist verworpen, gelijck daer over geklaegt heeft *Iohannes Gerson*, ende ook *Nicolaus de Clemangis*, Eertsdeecken van *Bayenne*, in sijn boeck van de *verdorvene staet der* Kercke, 't welcke hy geschreven heeft in 't jaer 1416. Onder andere opmerckelijcke dingen segt hy: *Dese vleeschelijcke Soonen der* Kercke, *en besorgen, noch gevoelen alleen niet de geestelijcke dingen, maer vervolgen oock die geene, die na den geest zijn, gelijck van de tijden des rechtveerdigen Abels, welcken de vleeschelijcke Cain doode, altijt gebeurt is, ende ten eynde der werelt altijt gebeuren sal, &c.* Maer de spotternyen en steecken van dese *stootige stieren*, en hebben noyt de ware *Reformateurs* vertraeght, maer sijn eerder als *peck* en *swavel* in 't *vyer* van haren *yver* geweest; het geen *fimelerye*, maer een *geenereuse* deftigheyt achtende voor de waerheyt, ende d' oeffeningen der Godtsaligheyt, oock in de minste stucken, te kampen, ende bespottingen voor hare saligheyt, voor de deughden, en voor den goeden wille Christi te verdragen.

Ioh Gers. Oper. tom. 2 de Vit. Ministr. Eccl.

Nic. de Clemang. ad Schol. Paus. sup. mat. concil. general. pag. 69. edit. in 4.

Exod. 21:29

Wy en houden het nochtans niet voor goet, noch konnen het prijsen, dat men *alle mindere* dingen *altijts*, en op *alle* plaetsen, en by *alle* menschen, ten *alderuytersten* sift; niet als of wy die wanacht, en gantschelijck niet gehandthaeft wilden hebben: Want oock gewis-

wisselijck de *reformatie* moet oock be-oogen d'alderminste dingen, ende een rechten deur-gewrochten Christen moet hem van die dingen wachten, op de welcke niet eens de sachte, gemackelijcke; ende gemeyne Christenen acht en geven, ofte letten; Ja die de selve niet anders al *zemel-knooperye*, en *beuselingen* oordeelen te wesen. Maer wy achten dat men eenige *minder* dingen, voor een *tijt*, ende tegen sijnen *wille*, moet dulden ende verdragen, de welcke sonder grooter swarigheyt en moeyte niet uytgetrocken, of verbeetert konnen worden, weegen de verdorventheyt der menschen, ende tijden. *Laet den mensche met meede-doogentheyt bestraffen en verbeeteren, dat hy kan; doch dat hy niet en kan, laet hem dat geduldigh dragen, ende met liefde, suchten, en droevig zijn*, heeft seer wel *Augustinus* geseght. Men moet wel yverigh wesen voor de waerheyt, ende de Godtsaligheyt, tegen alle maniere van verdorventheyt; maer nochtans moet de *wijsheyt* en voorsichtigheyt onsen yver alsoo regeeren, dat wy de waerheyt en Godtsaligheyt geen nadeel toe en brengen, door een al te haestigen en ontijdelijcken yver. De verdorventheyt van den mensche moet men al yets voorsichtelijck toe-geven; alle dingen en passen niet op *alle* menschen, op *alle* tijden, op *alle* plaetsen; Een *geestelijck* mensche moet die alle wijselijck *onderscheyden*, om *zielen te vangen*. De

August. Libr. III. Contr. Epist. Parmen. Cap. II. Conf. eund. Libr. II. Cap. I.

woor-

woorden van *Iohannes Deodatus*, Godtsgeleerde van *Geneven*, hebben my behaegt, in het *Synodus* tot *Dordrecht*, daer hy dus seyde: *Niet is 'er dat meer de beste Reformatien krachteloos maeckt, als een uyterste straffigheyt, ende te grooten yver, om alles te rechte te brengen.* En seecker die geene, die op-geblasen zijnde met geestelijcke hoovaerdigheyt onder ende boven alle andere soude poogen uyt te steecken, den *meester* ende het *manneken* te speelen, door vleeschelijcke en *factieuse contentien*, drijvende en hert staende, niet alleen op *onnutte* en *onmoogelijcke*, maer oock op *goede*, of ten minsten *geen* quade dingen, met onderlatingen van andere dingen, die van *meerder* of *grooter* gewighte zijn; wat soude die anders, dan sijne ydelheyt en stinckende hoovaerdigheyt openbaren, en toonen dat hy seer *singulier* aerts-gesint en vleeschelijck was? Die dit doen, zijn recht die geveynsde, die *vertienende de munte, ende de dille, ende het komijn, na laten het swaerste der Wet*; die *een mugge uytsuygende, den kemel doorswelgen.* Maer wat een lichtveerdigheyt, ende liefde-loosheyt is 'et, die alle sulcke menschen te achten, die na het voorschrift van Godts Woort, gelijck se seecker weten, yets doen, en willen dat oock andere betrachten, 't welcke soo met haren sin, *concepten*, en lauwen *temper* niet accordeert of over-een komt, even als of men, om voor geen *geveynsde* aengesien te

Synod. Dordrecht. Sess. 22.

Matth. 23. 23, 24.

wor-

worden, moſt *los* en *ongebonden* zijn; ende als of men, om niet begroet te worden voor een menſche, die vreemde *fratſen* in 't hooft hebbende, een nieuwe *Hofreligie*, en Godſaligheyt na de nieuwe *moode* wil ſmeden, alle *Godtſaligheyt.*, en Godtſalige *oeffeningen* moſte achter de banck werpen, of in eeuwige duyſterniſſe laten verſmooren, en voorts *reſoluyt*, gelijck men ſegt, en onbekommert leven.

Maer van veele ſtucken, en inſonderheyt van deſe *oeffeningen*, op de welcke ghy, en andere nu beginnen aen te dringen, is niet veel over weynig jaren gehoort; ſy ſchijnen by de voorgaende onbekent geweeſt te zijn; 't Is ſeer moeyelijck en ſwaer, dit alles alſoo na te komen, &c. Wel genomen dat men dit toeſtondt, ende dat dit alles waerachtig was; ſoo en ſouden ſe nochtans niet behooren verworpen, ofte beſpot te worden, nadien ſe vaſt genoeg ſteunen op *d' authoriteyt* der Goddelijcke Schriften, ende duydelijcken genoeg van de ſelve worden aen-bevoolen, gelijck wy hebben op ſijn behoorlijcke plaetſe getoont, en ſoo deſe als andere diergelijcke *tegenwerpingen* breeder beantwoort. 'k Sal hier uyt-teyckenen d' antwoorde die *Calvinus* aen die geene gaf, die hem van al te groote hardigheyt ende geſtrengheyt beſchuldigden: ,, Ick geloove dat die, de welcke maer ,, een droppel van geſondt oordeel hebben,

Excuſ. ad Nicodemit. in Opuſc. Theolog. P. 519.

„ naecktelijck ſien dat 'er geen reden is, „ waerom ick van al te groote geſtrengheyt „ beſchuldigt worde; om dat ick van de Chri- „ ſtenen alleen die dingen eyſche, die haer „ Chriſtus *precijſelijck* heeft aen bevoolen. „ Doch dien, die ſulcke ſachte ooren heb- „ ben, dat ſe my niet en konnen verdragen, „ antwoord' ick, dat mijne leere niet hardt „ en is, maer dat de hardigheyt van haer her- „ te doet, dat ſe my ſoodanigh oordeelen. „ Indien het ſwaer is om te doen 't geene ick „ leere, ten volght niet, dat 'et daerom on- „ ſen plicht niet en is. Indien de ſaecke haer „ moeyelijck is na het vleeſch, ick en verwon- „ dere my gantſchelijck niet; maer indien ſy „ erkennen dat 'et de waerheyt is, 't geene „ ick ſegge; ſoo laten ſe liever de waerheyt „ gehoorſaem zijn, dan, na de wijſe van ra- „ ſende menſchen, den Medicijn-Meeſter „ ſlaen.

Voorts daer is noyt *reformatie* ſoo geluckig- lijck beleydt geweeſt, of daer heeft altijts noch wat ontbroocken, en daer is altijt noch wat meer aen te doen geweeſt. 't Geene *Se- neca* van ſijne wijſe voorſaten ſeyde, mo- gen wy ſeggen van onſe treffelijcke Refor- mateurs: *Die voor ons geweeſt zijn hebben veel ge- daen, maer ſy hebben het niet al gedaen.* Het is oock voor haer niet moogelijck geweeſt; Want de *practijcke* der dingen, de welcke de zeden ende het leven der menſchen betref-

Senec. ad Lucill.

ſen, en kan ſoo niet geſet worden, dat 'er voor een toekomende eeuwe niet meer en ſoude te doen zijn. Nu ſtaen ons noch veele dingen te verbeteren; ende die na ons komen, ſullen andere vinden; of andere, die nu ſoo niet betraght en worden, of die buyten gewoonte zijn gekomen, naerder aendringen. De *laetſte wercken* der Chriſtenen moeten altijts *beeter dan d'eerſte* zijn; en ſoo moet men van tijt tot tijt de Chriſtenen leeren *voortvaren tot de volmaecktheyt.* Een yegelijck *in ſijnen tijt*, met David, *dienende den raedt Godts.* Actor. 13: 36. Doch tot die, de welcke den naem van *nieuwigheyt* op deſe oeffeningen leggen, ende de ſelve in den rangh van de *Phariſaiſche* beuſelingen en *preciſiteyten* ſtellen, ſeggen wy noch naerder met *Bildad* de *Suhiter*, Job 8: 8, 9. *Vraeght doch na het voorige geſlachte, ende bereyt u tot de onderſoeckinge harer Vaderen*; Want doch deſe nieuwigheyt-voorgevers ſchijnen *van giſteren te weſen, ende niet te weeten.* Daerom hebben wy in het volgende Geſchrift, met de getuygeniſſe ſoo van de *oude* als *nieuwe* Leeraren, die *in* en *na* de tijden der *Reformatie* geleeft hebben, na onſe geringheyt doen blijcken, dat noch wy, noch andere, die op de herſtellinge van deſe *huyſ-oeffeningen* aendringen, *d' oude paden* verlaten, maer dat andere veel eerder, *in de ſelve niet wandelen willen.* Soo heeft *Calvinus*, om andere nu niet op te noemen, uyt de Schrif- *Ier. 6: 16.*

 ten

ten van *Oecolampadius*, *Zuinglius*; *Zanchius*, *Philippus*, *Bucerus*, *Capito* ende *Myconius*, haer gevoelen getoont aengaende d' oeffeninge der *Kerckelijcke Disciplyne*, die sommige, oock uyt sijne *mede-Collegen*, een Paepsche *Tyrannie* riepen te wesen, ende niet toe laten wilden in de Kercke van *Geneven*, uyt vreese misschien dat se wel haest het naeste subject der selve mochten worden. Dit dede hem in de *Voorreden* van sijne Uytleggingen op de *Psalmen* seggen : *Wy hebben geheele vijf jaren, als de verkeerde menschen met al te groote macht voorsien waren, ende een gedeelte des volcks verdorven zijnde, een ongetoomde ongebondentheyt begeerde, voor de bescherminge der Disciplyne sonder ophouden moeten vechten.*

Beza in vita Calvin.

Totis quinque annis, quum nimia potentia instructi essent, &c. Calv. præf. Comment. in Psalm.

Wy konden lichtelijck met weynigh moeyte, meerder getuyghnissen, die wy hadden aengemerckt, hebben by-gebracht; maer wy oordeelden het als *noch* niet van nooden te wesen; Wy meynen den *eenvoudigen* voldaen te hebben; ja oock den genen, die alles als een *nieuwigheyt* verwerpende, te mets *geen*, of maer *een*, en noch met den hayre getrocken, getuyghnisse, voor hare te recht *nieuwe*, ende in onse Kercken ongehoorde, *opinien* konnen by-brengen; ende daer mede weeten die soete luyden noch alsoo te braveeren, als of se het algemeyne gevoelen van *Oude* en *Nieuwe* Godts-geleerden aen hare zijde hadden. Doen sy het om een *naem* te

ver-

verkrijgen op der aerde, ſy hebben te gedencken aen het ware ſeg-woort der *Rabbijnen*, dat *die ſoo ſoeckt ſijnen name uyt te breyden, ſijnen name al meenighmael verlieſt.* Maer oock miſſchien verſcheelt het haer niet veel, of ſe door haer ſchriften worden van een *goeden name*, als ſe maer menſchen moogen worden van een *grooten naem*, gelijck dien *Schryver* ſpreeckt, die d'ydelheyt van ſijn herſſenen heeft willen toonen, in 't verachten van het vrouwelijcke geſlachte. Men mach van de ſulcke ſeggen, 't geene *Tacitus* van ſommige ten ſijnen tijde ſeyde, *dat ſe bekent ende vermaert wierden, doch tot gantſch geen gebruyck* of *voordeel van het gemeene beſte.*

Sim. Gedicc. paſt. Magdebur. Tract. edit. 1595. Sates gloriæ et ex hoc tractatu habeo, quod in poſterum more aliorum hæreticus ſim futurus, ſi non bonæ famæ, tamen magnæ. pag. 43. Per abrupta incláreſcunt, ſed in nullum reipublicæ bonum. Tacit. in Vit. Agris.

Onder die, by de welcke een ſeer geſchickte *Huyſ-ordre*, en *Huyſ-oeffeningen* gehouden zijn, dienen oock gedacht te worden de *Broederen* (gelijck ſe genoemt worden) *in* Bohemen, van de welcke *Albertus Marſzevius* eens in een openbare leſſe *Luther* te *Wittenberg*, ann. 1539. hoorde ſeggen; dat 'er na de tijden der *Apoſtelen* geen menſchen waren op-geſtaen, welcker Kercke naerder quam aen de leere ende maniere der *Apoſtelen*, dan de Broeders Bohemiten. 't Is *Ioh. Laſitius*, een *Poolſch* Edelman, die ontrent het jaer, 1570. van de *Kerckelijcke Diſciplijne*, en *manieren der* Bohemiten acht boecken geſchreven heeft, van welke *Ioh. Comenius*, een ſeer vermaert en Godtvruchtig man, ons nu onlangs alleen het laetſte uyt ſijne *Bibliotheec*

heeft meede-gedeelt. Dese spreekt, onder veele andere gedenckweerdige dingen, aldus van haer: „ Voor den *opgangh* der *Sonne* ont-„ waecken sy, voor den *middagh* en voor den „ *avondt* eten sy, doch niet tot *satheyt*; niet „ *beginnende* of *eyndigende* sonder Goddelijcke „ *Gebeeden*. Dit doen oock, in afwesigheyt „ van den Hof-predicker, de *Baronnen* ende „ *Edelen* t'huys, met hare *huysgesinnen*: Want „ sy en schamen haer dan niet die dingen te „ spreecken, door de welcke de gemoederen „ van de omstaende ontsteecken worden, „ om Godt te dancken voor sijne weldaden. „ Sy bannen oock uyt hare *huysgesinnen*, alle „ onreyne en ongeschickte redenen, lasterin-„ gen, leugenen, dronckenschap, oneerbaer-„ heyt, ende alle dingen, die de Christenen „ ontcieren. Wonderlijck is oock hare *ma-„ tigheyt*, groot hare suynigheyt, ende ze-„ digheyt; Daer wort soo gegeten ende ge-„ droncken, dat 'er na de *maeltijt* het *bidden* „ volght, ende aenstonts het *lesen*; de voor-„ gestelde spijsen, sausen, zy ten deele met „ *stil-swijgen* ende Christelijcke deftigheyt, „ ten deelen met t' *samen-spreeckinge* van God-„ saligheyt ende Goddelijcke dingen. De „ jongelingen brengen onder het *eeten* yets „ Goddelijcks voort, uyt die dingen de welc-„ ke sy op dien *dagh* gelesen hebben; ofte „ verhalen een *Predikatie* die se in de Kercke „ gehoort hebben; ofte beantwoorden eeni-

Ioh. Lasit. de Ecclesiast. Discipl. moribusque Bohemor. Libr. 8 Cap. 8: Parag. 12, 13, 15, 16, 16; 17, 18, 20, 21, 24.

,, ge *Theologische* vraegskens, van den jongen
, tot den oudtsten toe. Hier uyt wort af-ge-
,, nomen hoe aendachtigh zy in de Kercke
,, zijn geweest. Alsoo doen se alle dingen,
,, als die weten dat se gesien, ende geoordeelt
,, sullen worden van den Heere, den welcken
,, sy, sullende *'s avonts* ende *'s morgens* eten,
,, ende gegeten hebbende, *staende* voor de
,, *tafel*, met een *lof-sangh*, uyt de Kercke-
,, lijcke liederen genomen, roemen; Gelijck
,, oock *Christus*, sijn laetste *Avondtmael* met de
,, sijne gehouden hebbende, geseght wort
,, *den lof-sangh gesongen te hebben.* *'s Morgens*,
,, *'s Namiddaghs*, ende tegen het naecken van
,, den *avondt*, smeecken sy daeglijcks Godt,
,, na *Davids* ende *Daniels* exempel, Alle dingen op de welcke wy aendringen, ende die gewisselijck met, geen kleyne schade der Godtsaligheyt, en gevaer der *consciencien*, buyten gebruycke, ja gedachtenisse by na zijn gekomen in onse *buysgesinnen.* Als dese oeffeningen *Amandus Polanus* twee jaren hadde onder haer gesien, was hy gewoon te seggen, Dat *andere meerder hadden van de Theorie des Christendoms*, maer *de Broeders meerder van de practijcke.*

Lasitius verhaelt noch verder, dat de *Bohemiten* hebben onder haer gehadt *Politijcke* Ouderlingen, de welcke van de andere *Ouderlingen*, die haer in *geestelijcke* saecken besigh hielden, gelijck als *oogen* en *ooren*, en als *bestraf-* *Cap. 22. § 10. 15.*

 fers

ſijne kunſt, uyt de welcke hy ſijn welvaren hadde, in verachtinge ſoude komen; ende daerom oordeelde hy het beſt te weſen met *die van ſijn hantwerck* ſelve *eerſt oproer* te verwecken, op dat doch *Paulus* voor een *oproermaecker* ſoude gehouden, ende geſtraft mogen worden. Als de vleeſchelijcke Pauſgeſinden in *Duytſchlandt* vermerckten, dat door
Act. 16:19 de leere van onſe *Reformateurs*, de *hoope van haer gewin* begon wegh te wijcken, ſoo veroorſaeckten ſy over al beroerten, op dat 'et volck ſoude mogen gelooven, ende ſeggen: *Zijn dit de nieuwe leeringen; zijn dit de vruchten van het Luterſche Euangelium?* gelijck *Scultetus* getuygt dat over al door gantſch *Duytſchlandt* wierde gehoort. Andere willen dan te mets begroet worden voor *verre-ſiende* menſchen, als die deſe en geene beroerten, al over lange voorſien en voorſegt hebben, die ſe of ſelve nochtans helpen verwecken, of ten minſten niet helpen verhinderen gelijck ſy hooren. Siet Joh. 11:48.

Scult. Annal. Euang. ad ann. 1525. p. 239.

Minder ſwarigheyt, ende beter *ſucces*, meynen wy dat de *Reformatie* der huyſgeſinnen ſal hebben; inſonderheyt als op de ſelve eenpariglijck ende met *eenigheyt*, oock *voorſichtigheyt*, wiert aen-gehouden, ende indien de Voorgangers haer in deſen betoonden *Voorbeelden* van hare *Kudde* te weſen. Welcke dingen oock in de *Reformatie* van alle andere dingen nootſaeckelijck vereyſcht worden, en ſeer vorderlijck zijn.

't Eer-

't Eerste, 't welcke ick soo in dese als in andere saecken wensche bevlijtight te worden, is *eenigheyt*, en *eenparigheyt*, dat *alle* Wachters in des Heeren Huys *mochten staen in eenen geest, met een gemoet gesamentlijck strijdende door het geloove des Euangeliums*, Phil. 1: 27. Veele din- Hilar. in Ps. 118. P.
,, gen konden lichtelijck gereformeert worden, ende waren al langh gereformeert,
,, seght elders seer wel onsen Eerw. Meester,
,, den Hoogh-geleerden *Ioh. Hoorenbeeck*, in- J. Hoorenb. Sond. Rustd.
,, dien die professy doen van reformatie, in- Pag. 175.
,, sonderheyt oock reformatie leeren, *gelijckerhant* daer aen vielen, ende haer selven
,, gantschelijck versaeckende, met een hert
,, sich gaven tot den bouw des Tempels, hier
,, buyten nijdt ende emulatie, daer sonder
,, yemants verachtinge. Daer is, gelijck wel is gesegt van *Hilarius*, geen grooter verhinderinge voor den aenwas der Godtsaligheyt, ende des geloofs, dan *Domestijcke* twisten en oneenigheden, insonderheyt over d' *oeffeninge* der *Godtsaligheyt*. d' Eenvoudige weten niet wat dat se gevoelen, ende doen sullen, als se sien dat in dese of geene saecke, geen eenderley gevoelen onder de Leeraren is. De *differenten* van *Luther* ende *Calvin*, hebben grooter verhinderinge gegeven aen de voortsettinge der *Reformatie* in hare dagen, dan alle den tegenstandt ende vervolginge, welcke tegen haer verweckt heeft den *mensche* der *sonde*, den *Antichrist*. *Geen saecke schrickt de menschen*

schen meerder af van het Euangelium, als onse oneenigheyt, schreef *Melanthon* met sonderlinge droefheyt aen *Bucerus*, Ann. cIↄ Iↄxxxv. Maer daer is aen d'ander zijde niets dat den Duyvel meerder spijt, dan dat hy siet, dat d'Opsienders met een *eenparigen Schouder* poogen d'oeffeningen der Godtsaligheyt voort te setten, Daerom besteet hy nergens meerder arbeydt in, dan om den *bandt* van *eenigheyt* onder *Broederen* te breecken. Dien *nydigaert* neemt altijts die beroerde tijden waer, om sijn *onkruydt* te zaeyen. In het stichten van *Salomons* Tempel, was geen gerught; geen hamer, noch bijl, of eenig yser gereetschap wiert 'er gehoort, als sy gebouwt wierdt, 1 Kon. 6, 7. 'k Wensche oock hertelijck, dat in d'oprechtinge van 't *gebouw* der *Reformatie*, geen *gerught* van verschillende oordeelen, voor al niet van *twist* of *tweedracht*, vernomen mogen worden. ô, Als de steenen van 't gebouw beginnen te wijcken, en van malkanderen te vallen, dan staet de *val* van 't *huys*, soo oock van *Kerck*, te verwachten, ende de *breucke van dien komt haestelijck*, en *in een oogenblick*, Esai. 30. 13. Te samen gevoegde plancken maecken een Schip, van een gescheyden, veroorsaecken se Schipbreucke.

Dolebat hoc Diabolus, qui semper de fratrum pace torquetur. Optat. Libr. 2.

Hierom wensch' ick noch verder dat 'er *voorsichtigheyt* gebruyckt mochte worden in 'et aendringen van dese oeffeningen, gelijck wy

duydelijcker in ons geschrift op sijn behoorlijcke plaetse hebben aengewesen. 't Is hier oock seer gevaerlijck de *pees* al te *strack* te spannen, ende den grouwel van 't versuym deser oeffeningen in dese of geene gevallen, gelijck 'et wel gebeuren kan, breedt uyt te setten; die op 't alderuyterste in goede dingen dringen wil, vervordert al menigmael seer weynig, ende werpt niet selden meerder om, dan hy heeft in 't eerste op-gebouwt. By *trappen* moet men hier gaen, de *eerste* beginselen moet men sich in desen wel laten gevallen, ende soo al met soetigheyt ende een Hemelsche sachtigheyt de menschen, meer en meer tot een sorgvuldiger betrachtinge deser oeffeningen opwecken; doch voor al moet worden toegesien, dat se niet gantschelijck versuymt, noch al te slordig of te weynig waergenomen worden. Ende gelijck 'et my verdrieten soude te hooren, dat die op dese oeffeningen aendringen, voor *wint-klovers*, *schijn-heyligen*, &c. wierden uyt-gemaeckt; alsoo en wil ick oock die *alle*, die of dese Huys-oeffeningen, te *gelijck* met *alle* huysgenooten, soo noodtsaeckelijck niet en achten, of die 'er niet met sulcken ernst, als wel behoort, op aen en houden, als *Lauwaerts*, mijne *conscientien*, en losse *broeders* veroordeelt hebben. 't Is Christelijcker van de sulcke noch een goet ge-

gevoelen te hebben, ſoo langh als het tegendeel noch niet duydelijcker blijckt; ende de ſelve te poogen anders met ſachtmoedigheyt t' onderrichten. Soo trock *Athanaſius* de groote, die geene, als *een Zeyl-ſteen het yſer* tot hem, die van hem in deſe of geene ſaecke verſcheelden. Seeckerlijck die ſijnen *meedebroeder* meeſt met de tonge ſteeckt, die beſchadigt hem minſt gelijck *Epiphanius* van ſommige ſchepſelen getuyght. Die met ſchelden en laſteren van andere de waerheyt of Godtſaligheyt verdedight, die verraet ſe. *Bernardi* woorden dienen hier bedacht te worden; als hy bevondt; dat eenige van die geene, die anders oock veel vermochten ten goede, hem tegen vielen, ſoo ſeyde hy onder andere: *Met de beroerde ſal ick vreedtſaem zijn; met die geene die beroerte ſoecken, ſal ick de tooren plaetſe geven, op dat ick geen plaetſe aen den Duyvel en maecke; laet haer d'overhant hebben met twiſten, ick met toe-geven; tegen haren danck ſal ick haer geven; tegens haren danck ſal ick haer toe-werpen; ick ſal eeren die my verſmaden.* Sonder wreetheyt moet men ſtrijden voor de waerheyt, en bidden voor die geene die van ons verſcheelen, na *Auguſtini* raedt. Maer evenwel ick oordeele dat men tegen die moet treden in de *ſpitſe*, die haer alleen geen *Vrienden*, maer openbare *vyanden* van deſe oeffeningen betoonen; die *tijdigh* en *ontijdigh* der ſelver gronden ondermijnen, ende by *alle* ge-

Nazianz. Orat. 31. in laudem Athan. Pag. 532.

Epiphan. Hæreſ. 36, & 44.

Bernard. in Epiſt.

Auguſt. Libr. 1. contr. Epiſtol Petilian.

le-

legentheyt soecken by *allen* verdacht te maecken. *Twist is beter voor de Godtsaligheyt, dan een geveynsde eenigheyt*, seght *Nazianzenus.* Gelijck'er is een schadelijcke eendracht, alsoo is'er oock een goeden twist, die te weten, die ons met de *goede*, en met *Godt* selve vervoegt. De rechte *vreedtsame* en *moderate*, en konnen niet toe-gevende zijn, als door haer stil-swijgen ende ruste, Godts saecke soude verraden worden; ende gelijck sy het somtijts wijsheyt achten te swijgen, en den *Broederen* yets toe te geven, om oock door dat middel de *Broederen* te winnen, gelijck een *key* op een kussen, 't welcke toe-geeft, lichtelijcker kan verbroocken worden; alsoo achten sy het dan noodigh te spreecken, ofte oock te schrijven. Doch dat hier al wederom een Christelijcke voorsichtigheyt, en *bedaertheyt* van nooden is, en kan niet genoegh worden in-gescherpt. Gelijck het in een goede saecke niet goet en is, al te *flaeuw* en *traegh* te wesen; alsoo is 'et oock niet goet al te *heet* te zijn, ende voorbarigh, gelijck wel gewaerschouwt heeft den voor-gedachten ouden *Leeraer*.

Nazianz. Orat. 8. quae est de Pace. 1. Pag. 274. 275. Conf. ejus. Orat. in laud. Athan. P. 530. circ. fin.

Non minus interdum Oratorium est tacere, quam loqui. Plin. Libr. 6. Epist. 7.

Eyndelijck, die geene die dese oeffeningen andere aenprijsen, moeten se selve *eerst* betrachten; Sy moeten niet, om de gelijckenisse van *Methodius* te gebruycken, den *Schilders* gelijck zijn, die op een panneel wel een *Schip* konnen trecken, maer sy zijn niet bequaem een Schip ten *gebruycke* te bouwen;

Apud Epiphan. Haeres. 64.

'tis

't is ydelheyt een *discoers* en onderwijsinge van Godtsaligheyt voor andere op 't papier te stellen, als men ondertusschen die selve niet en betracht, ende in sijn leven uyt en druckt. Met *Iosua* moeten se seggen: *My aengaende, ende mijn huys, wy sullen den Heere dienen,* Ios. 24. 15. Dan en konnen de menschen geen *onmogelijckheyt* voorwenden; Want 't gene sy leeren, toonense dat gedaen kan worden, gelijck den ouden *Bernardus* spreeckt. *Nazianzenus* leerde wel *veel met woorden, maer noch meerder met sijn exempel: Want de menschen sagen dat den Discipelen niets belast en wierde, dat hy niet eerst gedaen en hadde,* gelijck soo van hem *Ruffinus* getuygt. Sullen *de struyckelende als David worden*, soo moet eerst in dese *dagen het huys Davidts als Goden worden*, Zach. 12: 8. Sy moeten haer *in alles* betoonen rechte *voorbeelden*, ende *voorgangers der kudde*; *want* te vergeefs vermaent men andere, tot het gene men selve niet doen en wil. En voorwaer die geene die met een wonderlijcke neerstigheyt en ernst aendringende, soo op de *reformatie* van andere dingen, als op de herstellinge en invoeringe van dese *huys-oeffeningen*, sijn eygen leven, of *huysgesin niet en besorght*, maer laet vervuylen en leggen als den *acker der luyen*, die betoont hem een *Heydenschen* Al-beschick, ende Pharisaischen *Diotrephes* te wesen, het over al bestellen, en over al woonen willende, behalven alleen in sijn

Factibile ostenditur quod suadetur Bernard.

Georgius vir per omnia incomparabilis, qui verbo & operibus clarus, splendidissimum lumen scientiæ Ecclesiæ præbuit, dum ea docuit quæ, fecit, nec seipsum condemnavit agendo contraria quam docebat, &c.

eygen huys. Dese zijn rechte *geveynsde*, ende *schijn-heyligen*, welcke benaminge men soo geeren den geenen toe-sendt, die in der daet begeeren te doen, als se toonen, ende te betrachten, 't geene sy leeren.

Dit zijn de dingen, seer waerde *Heer* en *Vriendt*; van de welcke het my gedenckt met *VE.* voor desen stucks-wijse gesproocken te hebben; ende die ick wete, dat *VE.* ter herten gaen; nergens meerder na verlangende en suchtende, dan na *meerder* opgangh en voortgangh van de waerheyt ende *kracht* der Godtsaligheyt. Ende daer toe brenght ghy oock op uwe plaetse het uwe alsoo toe, in 't gemeyn niet alleen, maer oock in 't bysonder in uw' eygen huys, dat *de gantsche Stadt* Ruth.3.11: *uwes volcks* niet soo seer *weet*, als wel gevoelt *dat gy zijt een* seer *deughdelijck* en Godtvruchtigh man; en daerom weerdig om gebruykt te worden in den dienst van *Christi* Kercke, met welckers *staet* ghy u alsoo bekommert, als haer andere, die gedreven worden door een ander geest, met hare tijdelijcke en vleeschelijcke dingen. Ick gedencke hier aen Tertull. *Tertulliani* woorden, een van d'alder-oudtste Vaders; Hy in sijn *Apologie* beschrijvende de Kerckelijcke vergaderingen der Christenen ten sijnen tijde, segt: *De beproefde Ouderlingen presideren, of sitten boven aen, die eer niet verkreegen hebbende door gelt, maer daer een goet getuyghnisse*, te weten van haer kennisse, wijs-
Apologet. Cap. 39. pag. 47. edit. Colonienf. Pamel. in fol.

 heyt;

heyt, deftigheyt, ende uytsteeckende Godtsaligheyt. En voorwaer tot dat weerdige en heerlijcke ampt en behoorden geen andere verkooren te worden, dan die, de welcke niet soo seer *oudt* zijn in *jaren*, dan in *wijsheyt* en *Godtsaligheyt*; die in vergaderingen als *stomme persoonagien* sitten, sonder raedt of daedt te geven, en die geen *overvloediger gerechtigheyt* betoonen in haer handel ende wandel, dan het gemeyne volck, zijn die eerlijcke plaetse en bedieninge onweerdigh in de Kercke. Dat zijn rechte *Ouderlingen*, die met wijsheyt en

Ambros. in 1 Cor. 5:12.

Godtsaligheyt, of om *Ambrosy* woorden te gebruycken, die *met geestelijcke banden, den menschen zijn tot een leeringe*. *V E.* belangende, ghy (om oprechtelijck, en sonder *flatterye* te spreecken, die noch my behaegt, noch betaemt mijne *professie*) betoont te wesen, een recht *Ouderling* in de *Kerck*, vervullende *die bedieninge, die ghy aengenomen hebt in den* Heere; Een *Vader* van de Ledematen, die besoeckende, onderwijsende, ende troostende; en in uw' *huys* niet soo seer een *Vader*, als een *Meester* ende *Predicker*; het selve met *Aquila* en *Priscilla*, door Godsalige oeffeningen ende onderrichtingen, maeckende tot een * *Kleyne Kerck*. Dit is *d' eerste* reden die my bewoogen heeft tot dese openbare aenspraeck, de *tweede* is die vriendtschap, eere, ende gunste, die 't *V. E.* heeft geliefr my, schoon onweerdigh, te bewijsen, en die ick met dit geringh *papieren-*

* *Apparet Apostolum commendare Aquilæ & Priscillæ familiam, quasi sit* Ecclesiola *quædam.* Beza *in Annot. ad 1 Cor. 16:19*

geschenck, hebbe willen niet vergelden, maer alleen eenighsins erkennen. Gelieft 'et (om niet al te langh te wesen, schoon *ick wete dat ick V. E. niet lastigh ben, als ick V. E. toesende eenen langen brief, om dat ghy lesende langer by ons zijt*, om *Augustini* woorden aen *Valerius* te gebruycken) waerde *Heer* en seer gedughte *Vriendt*, met sulcken herte te ontfangen, als 'et *V. E.* wort toe-gesonden; Waer aen alsoo ick niet kan twijffelen, soo bidd' ick den Heere vierighlijck, dat hy *V. E.* langh gelieve voor ons en voor sijn Kercke te bewaren; ende dat hy *V. E.* ende uwe *familie* meer en meer gelieve te zegenen na den *lichame*, te heyligen na de *ziele*, ende hier namaels in *beyde* te verheerlijcken, gelijck ghy hier uwen Godt in *ziel* en *lichaem* ernstelijck pooght te heyligen, ende te verheerlijcken op der aerde. Alsoo bidt ende smeeckt,

Scio me non esse oneri tibi, si prolixum aliquod mitto; quia legendo diutius sis nobiscum. Aug. ad Valer.

Uwen gantsch toe-geneyghden, ende veelsins verplichten Dienaer *in den Heere*,

S. C. OMIVS.

In Purmerlant, gegeven den 15 Novemb. 1660.

TAFEL
van de Capittelen.

(* *)

Wort

Cap. 14.

Aen

Aen den Eerwaerdigen, Godtsaligen, en Hoogh-geleerden

D. ZIMON OMIUS,

Wakendt wachter over 't Geestelijcke Zion in Purmerlant.

O Al-door-snuff'lend Breyn! Vaer voort: span vry uw' aad'ren,
Om neerstigh na te sien, Hoe Griecken, en Hebreen,
En Turck, en Indiaen, Arabers, en Chaldeen,
En Room, en Franck, en Brit, en d'aeloud Heyl'ge Vaad'ren,
Hun tael verbeef'gen in hun wijs beschreven Blaaderen.
En pluck 't geen hechst met Godts Verbont komt over-een.
Met tongh en Pen sulck weer wilt dissen voor 't Gemeen.
Veel zielen sie 'k hier door in Christi Kerck *vergaad'ren.*
Die u gedachten *leest ten* Hemel *stigen moet.*
V Tegen-selfs-moord'ry *doet ysen 't batste bloedt.*
V Kleyne Kerck *is Godt, en elck, veel aengenamer,*
Als 't prachtighste Gebouw. *Schrijf,* OMIVS, *en Leer.*
Toon dat ghy wakend wacht voor 't Zion van de Heer.
Dan Leyd' ons Godt u Ziel ter sijner Binnenkamer.

H. G.

ECCLESIOLA,

Dat is/

Kleyne Kercke.

Ofte,

Aenwijsinge door welcke oeffeningen, en betrachtingen van Godtsaligheit, en Godts-dienstigheit, de Huysgesinnen der Christenen, KLEYNE GEMEYNTEN *konnen worden; Met beantwoordinge van alle tegenwerpingen, ende voor-stellinge van beweegh-redenen, daer toe dienende.*

CAP. I.

De Schriftuyr-plaetsen, in dewelcke van bysondere Gemeynten, in de huysen der Geloovigen, wort gewaeght, worden, tot inleydinge, verklaert, ende daer uyt de Leere voor-gestelt.

IN de Schriften van den Heyligen Paulus wort te mets van bysondere Ghemeynten ghewaegt / in de bysondere Huysen van dese / en gene Geloovigen / Rom. 16. 5. Groet

 oock

oock de Gemeynte in haeren huyſe, te weten/ in dat van Priſcilla ende Aquila. 1. Coꝛ. 16. 19. U groeten ſeer in den Heere Aquila ende Priſcilla, met de Gemeynte die tot haren huyſe is. Tuſſchen-tredende dooꝛ ſijne vooꝛſpꝛake vooꝛ Oneſimus by Philemon, en ſchꝛijft hy niet alleen aen hem / maer oock aen de Gemeynte, die tot ſijnen huyſe was, Phil. verſ. 2. Ende eyndelick / Col. 4. 15. Groet de Broederen die in Laodicea zijn, ende Nijmphan, ende de Gemeynte die in ſijn huis is.

Dooꝛ deſe Gemeinten kan verſtaen woꝛden / of een vergaderinge der Chꝛiſtenen / die tot de oeffeninge van den Godts-dienſt ende Heylige Plighten / als Gebeden / verkondinge van Godts Wooꝛt / ende bedieninge der Sacramenten, inde huyſen van die godtſalige Mannen / gewoon waeren by een te komen / 't zy op de Sabbatthen, ofte oock op andere dagen: want dat'ſe in die eerſte tijden ende noch lange daer na (want Tertullianus, die onder den Keyſer Pertinax, ontrent het jaer onſes Heeren / 195. geleeft heeft / getuygt dat'er in ſijnen tijt / geene andere Kercken geweeſt en zijn / dan huyſen / in welcke de Geloovigen vergaderden / ſoo dat de Heydenen den Chꝛiſtenen verweten / dat ſy geene Tempelen en hadden / gelijck blijckt uyt Origenes tegen Celſus, ende uyt Arnobius) de vꝛyheit noch niet en hadden / wegen de geduyrige vervolgingen der Tyrannen, om opentlick by malkanderen te vergaderen / is bekender / dan dat het behoeft verklaert te woꝛden / ende die hier van grondiger berigt begeert / leſe 't gene hier van geſchꝛeven heeft Polydorus

Origines adv. Celſ. lib. iv. Arnob. lib. 2.

Polydorus Virgilius, dach insonderheit onsen Hospinianus, in sijn boeck vanden Oorspronck der Tempelen.

Polyd. Virgil. lib. 5. de invent. rerum cap. 6.
Hospinia de Orig. Templ. l. 2 cap. 6.

Andere verstaen door die Gemeynten, de bysondere huysgesinnen van die geloovigen / dewelcke wegen de godtsaligheit / ende goede ordre, die in de selfde wiert gehouden / in het gebruyck van heylige oeffeningen / waren gelijckerwijs een kleine kerck, in de welcke waren Belyders vande ware Religie, ende ware Dienaers Godts na sijn Woort / inde oeffeningen der Religie. So gevoelen Calvinus, Dijcke, Elton, ende onder de Oude Theodoretus, dewelcke over de laetste bygebrachte plaetse schrijvende; aldus seght: Hy heeft sijn huysgesin een private of bysondere Kercke gemaeckt, die met godtsaligheit ende religie vercierende.

Maer die twee verklaringen konnen 't samen ghevoeght worden sonder swaerigheit: want men kan gevoeghlick seggen dat haerlieder huysen / Gemeynten van Paulus zijn genaemt / soo om dat de geloovigen gewoon zijn geweest / in haer-lieder huysen / tot verrichtinge van den godts-dienst / te vergaderen; als om dat 'se hare huysgenooten godtsaliglick ende Christelick onderwesen / ende daegliks door religieu'se oeffeningen leerden. Soo ghevoelt Davenantius, ende voor hem heeft by na soo gesegt Aretius, schrijvende over den Brief tot den Romeynen: Door de gemeynte verstaen sommige hier het huysgesin maer met die soud' ick oock 't samen voegen de vremde, die tot haer gewoon waeren 't samen te vloeijen, om de waerheit te hooren:

Aret. in comment. in Epist. ad Rom. cap. 16. pag. 88.

want het ſchijnt dat daer nae byſondere vergaderingen ſijn gekomen, gelijck als tot een Schoole van godtſaligheit.

De uytleggers nu over de boven-uyt-ghedruckte plaetſen/ſeggen dat den Geeſt Gods ons daer mede leeren wil / hoedanigh de Huysgeſinnen vande Chriſtenen moeten weſen/namentlick / als kleyne Kercken. Als hy van de gemeinte ſpreeckt die in Nymphæ huis was, ſoo moeten wy gedencken, dat hy in een huyſgeſin voorſchrijft, hoedanigh alle de huiſgezinnen der Chriſtenen behoorden te weſen; te weten, dat'ſe alle behoorden te zijn kleyne gemeynten, ſeght Calvin. Ende wederom in ſijne uytleggingen op den eerſten Brief aen die van Corinthen: Het is een grooten lof, als hy aen een huyſgezin den naem van een Gemeynte geeft; ende nochtans betaemt het dat een yegelick huyſgezin der Godtſaligen alſoo geſchickt zy, dat'ſe elck een Gemeynte zijn.

Calv. in com. in Epiſt. ad Coll Cap. 4. verſ. 15.

In Comment. in 1. Epiſt. ad Corinth. Cap. XVI. verſ. 19.

Sulcken geſchickten ordre en Godtſaligheit moet'er zijn inde huysgeſinnen van ons Chriſtenen / dat wy inde ſelve een levendige verthooninge/ ende afbeeldinge vande Kercke mogen ſien. Hier toe worden vele dingen vereyſcht / vande welcke ſommige in't ghemeyn alleen betreffen in het huysgeſin / ende andere betreffen alleen ſommige in't byſonder; gelijck wy door des Heeren genade ende byſtant / hebben in't vervolgh breeder voorgenomen te verklaren.

II. Cap.

II. Cap.

De plichten worden aengewesen, die van allen in't gemeyn, ende in't bysonder van de Meesters en Meerdere, in een Huysgesin betraght moeten worden.

De dingen / dewelcke in een huysgesin allen betreffen in't gemeyn, zijn dese twee volgende:

1 Indien wy onse huysgesinnen kleyne Kercken willen hebben / soo moeten wy / die leden zijn / in de selve / traghten ware Ledematen vande Kercke te worden: want een geselschap van onheylige menschen is gheen Huys Godts / maer een speloncke van Dieven / Overspeelders / ende Atheisten, 'tsamen aenspannende tegens Godt. Nochtans magh desen naem der Kercke / ofte gemeynte, wel toe-geschreven worden aen een Huysgesin / in't welcke sommighe geen leden vande kercke en zijn; want oock selve inde kercke zijnder eenige / dewelcke niet van de kercke zijn. In Adams huys ('twelcke 't aengesichte des Heeren genoemt wort / om dat Adam in't selve den openbaeren Godts-dienst onderhiel / ende sijne kinderen leerde den Heere dienen / gelijck wel van Ainsworth wort uytgeleght) was Kain, een verworpeling / geboozen ende opgebragt: want altijts wort de benaeminghe van het weerdighste ende beste ghedeelte ghenomen. De vermenginge van water ende wijn / noemen wy wijn / schoonder misschien meerder

Dijckes Comment. upon the Epist. to Philem. pa. 43. & seqq.

Gen. 4. 14. 16.

Ainsworth in Loc.

water is. Derhalven om twee rechtveerdigen / kan een huysgesin vereert worden met dese benaeminge. Maer hoe veel te meer mach dat huysgesin de naem van een Kercke draegen / in't welcke niet eenen Kananijt, ende onbesnedene gevonden wort? Daerom moet een yegelijck / dewelcke wenscht dat het huys in't welcke hy woont / een Bethel, dat is / Godts Huys moght zijn / een steen toe-brengen tot voltreckinge van dit geestelicke gebouw. Die onbehouwen en ongepolijsterde steenen zijn / onbequaem tot opbouwinghe van Godes Tempel, berooven soo veel in haer is / het Huysgesin van desen heerlicken titel, ende verderven het cieraet van dat gantsche geestelicke gebouw; want het cieraet van een gebouw bestaet daer in / dat het eene gedeelte net overeen komt met het andere.

Doch schoon desen plicht aen allen ghemeyn is / so moet'se nochtans / op een bysondere wijse / betracht worden vande Hoofden der Huysgesinnen / dewelcke in hare Huysgesinnen / als Hoeck-steenen van desen kleynen Tempel zijn.

1. Gelijck'se alle / die inde Kercke zijn / ten minsten een schijn toonen vande religie, alsoo moeten oock binnen de private muyren der Huysen / de teickenen ende voetstappen derselve gevonden worden / ende d'een moet met den anderen niet alleen Burgerlick, maer oock religieus, ende christelick verkeeren.

2. Gelijck dese dingen allen in't gemeyn betreffen; alsoo zijnder andere die alleen sommige aengaen in't bysonder. Ende die moe-

moeten betragt worden / of vande Meesters en Meerdere, of vande mindere in een Huysgesin.

I. De dingen dewelcke haren opsigt op de Meesters ende Meerdere hebben / zijn insonderheit dese twee volgende.

1. De Meesters en hoofden moeten / soo veel mogelick is / toe-sien / dat'se niemandt in haere Huysgesinnen aennemen / dewelke Godt niet eerst heeft aengenomen inde zijne. Sy en moeten niet een yegelick / die sich opdoet / in haer geselschap ontfangen; maer geen andere / dan dewelcke vande Huysghenooten des Geloofs en zijn. De Ledematen vande sienelicke Kercke / zijn / ten minsten door uytterlicke Belijdenisse / Heyligen; de Kercke neemt oock niet alle / sonder onderscheydt / in hare gemeynschap aen; sy en laet / door het Sacrament des Doops / de kinderen der Turcken / ende der Ongelovigen niet toe; maer alleen gemeynelick de sulcke / dewelcke van een Heyligh zaet zijn / ende afkomstigh van Religieuse Ouderen. Gelijcke sorghe moeten die gene hebben / die haere Huysgesinnen / met den naem van een Kercke ofte Gemeynte gedoopt willen hebben. Dit was de bekommeringe vanden Koning David: want zijne oogen waeren op de ghetrouwe inden lande, om by hem te woonen; Die op den oprechten wegh wandelt, die sal my dienen, seght hy. Die bedroch pleeght, en sal binnen mijn huys niet blijven: die leugenen spreeckt, en sal voor mijne oogen niet bevestight worden Ps: 101. 6. 7. welcken Psalm den Bisschop Ridley in Engelandt / ghe- Rogers Fast Friend pag. 23.

ghezeght wort / dickwils voor zijn Huysgesin voor-gelesen te hebben / op dat'se dien ter herte nemende / aen anderen een voorbeeldt van heyligheit moghten zijn / ende deught.

2. De Meesters ende opper-Hoofden in een Huysgesin / moeten die dingen betraghten in haer Huysen / die betragt worden en gedaen in een kerck; niet alleen den Godtsdienst, maer oock d'uytterlicke Disciplijn betreffende.

Daer zijn insonderheyt vier dingen / die betraght moeten worden / in een wel-gestelde kercke / in opzicht van den Dienst des Heeren. Want/

I. Daer moet Gods Woort worden voorgelesen.

II. Daer moet Godts Woordt gepredickt worden / en geleert.

III. Daer moet gebeden worden.

IV. Daer moet oock Gode eyndelick ghesongen worden.

Alle en een yeder van dese dingen / moeten oock betraght worden / vande Hoofden inde Huysgesinnen / inde tegenwoordigheit van alle haere huysghenooten; ende ghelijck de huysgenooten dese plighten oock voor haer selven in't bysonder moeten betraghten; alsoo moeten'se haer oock daeghlicks tijdt geven / om den staet van hare conscientie te ondersoecken / gelijck wy breeder sullen toonen in't verbolgh.

III. CAP.

III. CAP.

Wort gehandelt van het daeghlicks openbaer lesen van Godts Woort over tafel, en van eenige bysondere gedeelten van't selve van buyten te leeren, ende de beweegh-redenen daer toe dienende worden voorgestelt.

IN een welgestelde Kerck moet eerst Godes Woort en Wet / den volcke voor-gelesen worden. Moses heeft'er van ouden tijden in elcke stadt gehadt die hem predicken, ende hy wort op elcken Sabbath in de Synagogen gelesen, seght Iacobus, Act. 15. 21. Ende Paulus getuyght dat de Propheeten op elcken Sabbath-dagh gelesen zijn geworden te Ierusalem, Act. 13. 27. Ende dat dit van outs af is inde by-een-komsten vande Christenen gedaen / getuyght ons nevens Tertullianus, oock Iustinus Martyr, d'oudste vande Vaders / met dese woorden / in sijne tweede verantwoordinge voor de Christenen / aen den Keyser Antoninus: Op den Sondagh, soo sy genaemdt wort, komen'se alle, die of inde steden, of ten platte lande woonen, in een selfde plaets te samen, ende soo langh de tijt toelaet, worden gelesen de Schriften der Apostelen ofte Propheten. En dese gewoonte wenscht Beatus Rhenanus, een Paepsch schryver / in zijn Aenmerckingen op Tertullianus, dat oock in de Roomsche Kercke was in-

B. Rhen. in Tertul. Libr. de Coron. Milit.

in-gevoert.

Soo moet oock Godts Woort van de Vaders / ofte Moeders / in de Huysgesinnen / ofte van yemandt van haere kinderen ende knechten gelesen worden. Indien wy hier van't lesen van Godts Woort / in't gemeyn / wilden spreecken / soo souden wy hier veele dingen moeten by-brengen; dat is loffelick van andere / ende nu onlanghs van d' Eerwaerde Adrianus Cocquius, gedaen. Wy willen nu alleen door eenighe weynige redenen / die ons nu voorkomen / de Huys-Vaders en Regeerders poogen te bewegen / om niet alleen haeren kinderen ende knechten / Godts Woort te doen ondersoecken als'se zijn by haer selven alleen / maer om 't selve opentlick te laeten lesen in haer huysen.

Prax. Theolog. tract. secund. part 4. cap. 1. & seq.

Videat etiam studios. lector Gerardi Zerbolt Presbyt. fratr. domus D. Florentii in Daventriâ, præstantiss. excerpta, è membranis Bibliothecæ Daventriensis, de utilitate lectionis sacrarum literar: in linguâ vulgari, in Cl; Revij Davent. illustr. l. 1. pag. 41.

1. Dit is niet alleen van Godt geboden / Deut. 6. 6. 7. 8. 9. ende soo menighmael / als hy ons gebiedt het Wet-boeck van onzen mondt noyt te doen, en de Schriften 'tondersoecken, Jos. 1. vss. 8/9. Esa. 8. 19/20. Joh. 5. 39. Maer het is oock betracht geweest van Iob, David, den Moorman / de Beroënsen, ende andere / welcke worden bygebracht / als gesproken wort van't lesen van Godts Woort in't gemeyn.

2. Soo thoonen'se dat'se een groot vermaeck hebben in Godts Wet / welcke Godt spreeckt wel-gelucksaligh in sijn woordt. Ps. 1. 2. Openb. 1. 3.

3. Dit sal oock / en haer / en haere kinderen ende kneghten / doen groeijen in kennisse / en goddelick verstandt; Het woort Christi sal rijckelick in haer woonen / volgens het

het bevel des Apostels / Col. 3. 16. ende sy sullen haer daer mede konnen troosten / in alle dat verdriet en verdruckingen / die haer of nu / of nae desen sullen overkomen inde werelt. David seght Psal. 119. 92. Indien uwe wet niet en waere geweest al mijn vermaeckinghe, ick waere in mijnen druck al langhe vergaen.

4. Soo sullen oock de Huys-Vaders eenen Christelicken dienst doen / aen haere Dienstboden / die / te mets heel jongh uyt de huysen van haer ouders versonden zijnde om te dienen / haer noch verstaen op het lesen / ofte schrijven; Ende gelijck men over dese meerder mededoogentheit en bekommeringe behoorde te hebben / jae tijt te geven om nu noch te leeren lesen en te schrijven; Also behoorden oock dese meerder neerstigheit aen te wenden / en aendachtigheit in't hooren lesen / predicken / en spreecken van Godts Woort / 't zy in 't openbaer in de Kercken / 't zy in't heymelick inde huysen / of 't samen spreeckingen vande vroome. Soo verhaelt Augustinus van Antonius, den Eremijt / dat hy / geheel niet konnende lesen / nochtans soo graegh en begeerigh andere hoorde lesen / dat hy de Schriftuyre van buyten konde opsegghen. Ruffini woorden vanden blinden Didijmus van Alexandrien, zijn seer gedenckweerdigh / en dienen hier tot ons Propoost: „Hy, segt hy / doen hy noch heel jongh was, „en noch geen Letteren en konde / van het „gesicht berooft sijnde / wiert ontsteken door „een grooter begeerte van het ware ligt; ende „hy en gaf den moet niet verloozen / om te ver-

August. de doct. Christ lib. 1.

Ruffin. Histor. lib. 2. cap. 7.

„verkrygen 't gene hy begeerde/ als hy hoor-
„de 'tgeen geschreven staet inden Evangelio:
„'t geen by den menschen onmogelick is, is
„mogelick by Godt. Hy dan op dese Godde-
„licke belostenisse steunende / badt den Heere
„sonder ophouden / niet om te verkrijgen het
„gesicht van zijn lichamelicke oogen / maer
„om de verlichtinghe van zijn herte. Noch-
„tans vermengde hy zijne gebeden met neer-
„stighept / ende was geduyrig wacker / niet
„om te lesen / maer om te hooren lesen / om
„dat 't gene andere hadden door't gebruick,
„hy hebben mochte door't ghehoor. Soo
wort oock hier over eenen Servolus, die ghe-
raeckt was / hoogh van Gregorius geroemt:
want niet tegenstaende dat hy arm / jae een
Bedelaer was / soo hadde hy sich nochtans
den Bybel gekocht / ende nadien hy daer in
selve niet lesen konde; soo liet hy andere daer
in lesen / ende hy hoorde toe. Gregorius hem
onder andere prijsende wegen zijne neerstig-
hept ende sught ontrent ende tot de Godde-
licke Schriften / schrijft aldus van hem: Van
kints beenen aen was hy geraeckt, hy en kon-
de niet lesen, maer hy hadde sich de Boecken
vande heilige Schriftuire gekocht, ende alle
religieusen tot zijn geselschap nemende, liet hy
se sonder ophouden voor hem lesen. Ende so
is het geschiet dat hy de Heilige Schrift gant-
schelick leerde, daer hy, gelijck ick gesegt heb-
be, gantschelick niet en konde lesen. Waer-
lick seer deftig / ende dat moet worden nae-
gevolght van alle onkundige Dienstboden /
oock van Huys-Vaders ende Moeders /
die niet lesen konnen. Laet het u, seght
Au-

Gregor. homil. 15. in Ezechiel.

Nec solum vobis sufficiat, quod in Ecclesia divinas lec-

Augustinus / niet genoeg zijn, dat gy inde kerck hoort Godes woort lesen, maer leest het oock of selve in uwe huisen, of soeckt andere die voor u lesen, ende luistert geern toe.

tiones auditis, sed etiam in domibus vestris, aut ipsi legite, aut alios legentes requirite, & libenter audite. Aug. Serm. de Tempor.

5. Dit sal de Huys-Vaders ende Huysgenooten / oock onder haer werck doen hebben Godtvruchtighe meditatien, ende by gevolg oock voorkomen / soo vele swermen van ydele / wereltsche / ende lightveerdige gedachten. Gelijck een leege maegh niet kan koocken; alsoo en konnen die herten ende hersenen / die niet vervult zijn met Godes woort / geen goede overleggingen hebben. Maer door soo Godts woort geduyrig te lesen ende 't overdencken / sullen kinderen ende knegten / haer borst ende hert tot een biblioteecke van Christus maecken, gelijck so Hieronymus getuyght van Nepotianus.

Siet hier op breeder na ons boer vande ghedachten.

6. Jae sommige van rouwe ende roeckeloose huysgenooten / sullen / door mede-werckinge van Godts Geest en genade / door dat geduyrig hooren lesen van Godts woort bekeert / ende tot nae-bedenckinge van haer wegen / gebracht konnen worden. Want Godts Woort is als een vyer, ende als een hamer die een steenrotse te morsel slaet, Jer. 23.29. 't Is krachtig, ende schrpsnijdender dan eenige twee-snijdende sweert, ende gaet door tot de verdeelinge der ziele .... en is een oordeeler der gedachten ende der overleggingen des herten, Heb. 4. 12. In de eerste tijden vande kercke / zijn der verscheyden Philosophen bekeert tot Christus, als 'se of selve lasen / of andere hoorden verklaren de leere der Godtsaligheit. Dus getuygt Iustinus

Martijr in't begin van sijne 't saemen-spreec-
kinge met Tripho den Jood / dat hy is be-
keert door het lesen vande Schriften der Pro-
pheten en Apostelen / na dat hy daer toe/
wandelende aen de Zee / van een oudt en
statigh Man was opgeweckt en vermaent.
Hieron. in Jon. cap. 3. Cyprianus is bekeert door 't lesen van den
Propheet Ionas, getuygt Hieronimus; en
Baron. Annal. tom. 2. Domna, door 't lesen vande Handelinghen
der Apostelen / Anno 293. getuygt Baroni-
August. Conf. lib. 8 cap. ult. us, ende soo andere van andere. Augustinus
verhalende de Historie van zijne bekeeringe/
seght die alder-meest geschiet te zijn / door de
vermaninge des Apostels Pauli, Rom. 13.
13/14. Laet ons als inden dag eerlick wan-
delen, &c. Doet aen den Heere Iesum Chris-
tum, ende en versorgt het vleesch niet tot be-
geerlickheden; ende seght verder dat hy heeft
een stemme tot hem roepende gehoort:
Neemt ende leest; Neemt ende leest, nae-
melick / Godts Woort. Een Franciscaner
Munnick te Norenberg, Gallus Korn, lesen-
de de schriften vanden Outvader Cyprianus,
heeft inde selve by-gebracht gevonden / de
Scult. Annal. cIↄ Iↄ. xxiij. woorden des Apostels / 2. Thess. 3. 6. Wy
bevelen u, Broeders, inden name onses He-
ren Iesu Christi, dat gy u ontreckt van een ye-
gelick broeder die ongerelt wandelt; door de-
welcke hy soo bewoogen is geweest / dat hy
nae rijpe overlegginge / zijn klooster heeft
verlaeten / gelijck Scultetus verhaelt uyt zijn
eygen belijdenisse. De Hoogh-geleerde Io-
hannes Iunius, in zijn jonckheyt tot Atheiste-
rye verleyt zijnde / is te recht gebracht door
het aendachtigh lesen van 't eerste Capittel
des

des Euangeliums Iohannis, gelijck hy selve getuygt inde beschrijvinge van zijn leven / Godt danckende / die zijner / nae zijne groote barmhertigheit / was gedachtig geweest / ende die hem / als een verloozen schaep / had' in sijne schaep-koije aengenomen. So en weetmen niet / op wat gelegentheyt / ende op wat plaetsen van Godts Woorts / Godt gelieven sal d' onse te bekeeren / en te recht te brengen; ende oock hierom moeten wy tijdelick en ontijdelick aenhouden / ghelijck in't bidden / alſo in't leſen van Godts woort / of misschien daer door Godt aen eenigen van d' onse / 't eeniger tijt noch gave de bekeeringe ten leven.

Wy wenschen dan / en bidden het van herten / dat Godes Woort inde huysen van ons Christenen mach gelesen worden.

I. Alle daegen. Leest daer in al u leef-dagen, seyde Godt tot den Koninck / Deut. 17. 19. Die van Bereen ondersoghten daegelijcx de Schriften / Act. 17. vs. 11. De Joden zijn gewoon op elcken negenden dag van het feest der Tabernakelen het laetste vande Wet af te doen / ende de eerste afdeelinge wederom te beginnen; daerom noemen sy dat gaudium legis, dat is; de vreugde des Wets, daer mede sy hare geduyrighe neerstigheyt in't lesen vande Wet getuygen / gelijck de Jood Menasseh Ben Israel verhaelt.

Thesauro des Dinim. pag. 471. prim. Cl. Hoornb. cit. disp. de stud. verb. div. thes. 16

Dit staet ons daerom nu te vlijtiger / en te meer te doen / om dat wy nu in sulcken grooten vryigheit / sonder eenige schaede of verlies / Godts Woort konnen lesen / daer het den Bybel in zijn huys ghehadt / en gelesen

lesen te hebben / een genoeghsaeme oorsaeck inde Paepsche Tyrannie ende inquisity, wiert geoordeelt / om onse Voor-Vaderen te dooden. Ten tijde vande wreede verbolgingen vande vroome Waldensen, wiert die beschuldinge genoeg gacht tegen Remundus, graef van Tolouse, dat hy daeglicks by hem hadde het Boeck des Nieuwen Testaments; Hierom wiert hy naeckt / met een bandt om den hals getrocken wordende in een kerck van S. Iillis, soo ghestrengelick met roeden gegeesselt / so de Munnick Bzovius verhaelt / dat hy door de selve plaets niet weder uyt de kerck konde gaen / daer hy door ingekomen was. Hierom is oock eens een Boek-Drucker / Anno 1543. verbrandt met een Bibel voor en achter op zijn rugh gebonden / op dat men doch de oorsaeck soude weten van zijn doodt / ofte liever van zijne Moordt. Iohannes Foxus verhaelt'er van een / dewelcke / sullende verbrant worden wegen ketterije / so sy voorgaven / en siende dat het Boeck / genoemt de Openbaringe Iohannis, aende pael was vast gemaeckt / om oock te gelijck met hem verbrant te worden (om dat hy te weten dat Boeck seer geern hadde gelesen / om dat 'er in geschreven staet: Saligh is hy die leest, ende zijn sy die hooren de woorden deser prophetie, ende die bewaeren het gene inde selve geschreven is) met een op-gheheven stemme uytriep: O Geluckfalige Openbarige, hoe wel wort met my gehandelt, dat ick met u verbrant worde? Men heeft op veele / als op kettersche menschen inquisitie gedaen / Of'se de Heilige Schrifttuyre gelesen hadden tegen het

Bzov. Annal. Tom. 13. ad Ann. 1208.

Londini sub Tonstall. Episcop. refer. Ioh. Fox in Histor. Eccles. ex testim. D. Rob Outredi.

Openb. 1. 3.

Ioh. Fox. libr. cit. ex registr. Ioh. Longland. Episc. Lincoln.

het verbodt der kercke; ende veele zijnder in gevaer gekomen van haer leven / niet alleen om dat'se selve het Euangelium, ofte de Handelingen der Apostelen, ofte eenigen Brief gelesen hadden; maer oock selve / als'se maer anderen hadden hooren lesen. Want het lesen vande H. Schriftuire wort van den Paus Pius IV. door dat verbloeckte Concilie van Trenten; gestelt onder't register van verbodene Boecken; ende den Bibel / oock overgeset van Catholijcke, dat is / Paepsche Doctoren, wort den Pausgesinden verboden / ten sy haer dat den Bisschop / ofte Inquisiteur, met raedt van den Parochiaen, ofte Bieght-Vader / toe-laete; in soo verre dat dit oock den Regulieren (gelijck de Monicken van haer genaemt worden) verboden sy / ten ware sy daer toe magt van hare Prelaten ontfangen hadden / gelijck soo uytdruckelick van den voor-gedagten Paus gestatueert is in het Concilie van Trenten. Sy aghten dat uyt het lesen der H. Schriftuyre inde ghemeyne Taelen / meerder schaede ontstaet / als uyt de boecken der Heydensche Philosophen, gelijck alsoo rondt uyt seggen derft de Munnick Alphonsus de Castro. De Cardinael Hosius heeft wel duydelick dorven schrijven / dat het veel beter met de kercke (verstaende buyten twijffel de Roomsche kercke) soude gestaen hebben / indien daer geen Euangelium geschreven waere geweest. Hierom getuyght Claudius Espencæus, een seer vermaerdt Paepsche Schrijver / dat veele Bisschoppen / het lesen vande Schriftuyre soo gevaerlick aghtende / haer vande selve ont-

Index lib. prohibit. confect à depu. Conc. Trident. & à PIO IV approb. regul. 4.

Libr. 1. advers. hæres. Cap. 13.

Citant. Sixt Amam. Loc cit.

Espens. in epist. ad Tit Cap. 1.

onthouden ende waghten / op dat'se alsoo geen ketters souden worden: Even als of, seght hy seer wel / de ketteryen ontstonden uyt het lesen der Schriftuyre, ende niet liever uyt het versuym ende onwetentheyt der selve. 't Is daerom niet te verwonderen / dat'se het lesen vande Schriften / soo ghevaerlick aghten voor de leecken. Maer wat een goude eeuwe beleven wy nu? wat een vryheyt hebben wy nu / oock overvloedt van Godts boecken / die nu in alle gemeyne taelen gelesen / ende voor een seer geringe prijs bekomen konnen worden; daer het ten tijden van onse Vaderen / inde eerste Reformatie, een nieuwe en ongehoorde saeck was / den Bibel te sien; en te hebben / of te lesen by nae een miraeckel. Luther heeft het geluck niet ghehadt van den Bijbel te sien / ick laete staen te lesen / voor dat hy aghthien jaeren oudt sijnde / den selfden in sijn klooster te Erphord hadt gevonden / wenschende dat hy eens soo een boeck soude mogen hebben / ende leesen. Jae hy verhaelt van Carolastadius, dat hy aght jaeren Doctor was geweest inde Theologie, eer hy den Bijbel opt gelesen hadde. Een onder de Sorbonisten van Parijs, hem verwonderende / en vergrimmende dat Robertus Stephanus het N. Testament hadde doen drucken / seyde dat hy niet geweten hadde, wat het N. Testament was, eer hy meer dan vijftigh jaeren oudt geworden was? ende als hy gevraeght wiert / hoe hy wiste / in welcke plaetse des Nieuwen Testaments yet geschreven stont / soo antwoorde hy; dat hy sulcks gelesen hadde in Hieronymus, ofte in-

Melch. Adam. in vitâ Luther.

Apud Serar. prol. Bibl. Cap. 20. pag. 137. cit. Cl. Sixt. Amam inde Voorred. aen de Bibelf. Confer. Cap. 3. pa. mihi 12.

Rob. Steph. resp. ad censur. Theol. paris. in præfat. edit. an. 1552.

de Decreten der Pausen; maer dat hy selve niet en wist, wat het Nieuwe Testament was, gelijck uyt de antwoorde van dien opgemelten Robertus Stephanus op de Censuren der Theologanten van Parijs, verhaelt de hooggeleerde / ende verre boven alle andere uytmuntende / Godts-geleerde / Ioh. Rainoldus. Jae't was doen in die tijden soo onbekent / dat'et wiert aengesien voor een kettersch Boeck; Want Conradus Heresbachius, een seer vermaert Rechts-geleerde / getuyght selfs gehoort te hebben / een Monick opentlick inde predikatie uytroepen / dat'er „voor weynigh weecken een spraecke was op „de baen gekomen / die men de Griexsche „noemde / ende dat inde selfde taele een boeck „was uyt gekomen / 'twelcke het Nieuwe „Testament wierde genoemt / 'twelck vol „ketteryen was / vol Adders ende Serpen„ten / waer van hem een yegelick soude wagten. Den Eertz-Bisschop van Mentz, Albertus, tot Ausburgh, Anno 1530. op den Rijcx-dagh sijnde / ende den Bijbel een weynigh doorbladende / seyde oock: Ick en wete niet wat dit voor een Boeck zy, dit sie ick wel, dat alles wat daer in is, tegen ons zy, ghelijck de vermaerde Sixtinus Amama verhaelt in die seer geleerde Voor-reden / die hy ghestelt heeft voor sijne Bibelsche Conferentie. Maer hoe gemeyn is nu / door Godts genade / Godes Woort; jae't wort ons als inden mont gesteeken / ende gelijck den Apostel seght / Het woort is na by in onsen monde, ende in ons herte; dat is het woort des geloofs, 'twelcke wy predicken, Rom. 10. 8 Derhal-

Rainold. de Idolol. Eccl Roman. lib 1. Cap. 8. §. 15. Pag. m. 301.

Becman. in orat. de Barbar.

ven behoorde het Boeck Godts nu oock te wesen niet het minste van onse lees-oeffeningen / gelijck soo de Koningin Elizabeth van haer getuyghde opentlick in't Parlement/ Anno 1560.

Ioh. Stow. in Annal. Anglie.

Jae als dit niet en geschiet van een yeder onder ons / in sijn huys / hoe konnen wy de Papisten van dwaelinge overtuygen / dat'se den Bibel aen een yeder niet toe laeten / aenprijsen / jae aen-bevelen / tot soo grooten voordeel van Ziel en saligheit. Wat heeft'et doch anders te beduyden / dat wy hare onwetenheyt bestraffen / ende tegen haer verdedigen het gemeen lesen van Godts Woort / als wy het selve ondertusschen niet bevestighen met onsen voorganck en pracktijck? Ghy veroordeelt, seght elders Molinæus / de Roomsche kercke, om dat'se 'tgemeene volck het lesen der Heylighe Schriftuyre verbiedt: Maer zijn wy daerom al sorghvuldiger die te lesen? Sy worden verhindert uyt swarigheydt die te lesen; maer gy door kleynaghtinge ende nalatigheyt. Gewisselick een niet dan al te waerachtighe klaghte / en bestraffinge.

Molin. Medit. in Gen. 18. pag 593.

II. Maer nadien wy oock wereltlicke dinghen te verrighten hebben / ende wy nu spreecken van Godts Woordt opentlick voor te lesen in onse huysen; soo wenschen wy dat daer toe vande Huys-Vaders / eenigen seeckeren tijt / alle daegen / wierde afgesondert. Ende tot dese oeffeninge kan seer bequamelick worden toe-gheheylight / den morgen / den middagh / ende avondt-stont / als de Ouders met haer kinderen ende knechten / over maeltijt sitten. 't Is dan een seer Christelicke

telicke oeffeninghe de spijse te heyligen, ghelijck door het Gebedt, alsoo oock door Godes Woordt. 1. Tim. 4. 5. Ende dat de Oude Christenen ghewoon zijn gheweest / Godes Woort te lesen over haere Tafelen / is seecker/ende soude breeder gethoont konnen worden. Dit gebruyck is seer geroemt geweest van Hieronymus ende Augustinus, dewelcke dit beyde seer heylighlick en neerstighlick beyvert hebben. Van Augustinus wort ghetuygt / dat hy meerder door het lesen over Tafel is vermaeckt geweest / dan verheugt door de spijse. Hy prijst dit den Munnicken hooghlicken in sijne Brieven aen. Ende soo weten wy dat dit den Kerckelicken Persoonen insonderheyt is aen-bevoolen / onder andere in het III. Toletaensche Concilie, daer de Vaders aldus spreken: Voor de eerbiedigheyt Gods ende der Priesteren ordonneert dit het gansche Synodus, dat (om dat onnutte fabelen dickwils over Tafel worden gesproken) over alle Maeltijt der Priesteren de Heylighe Schriften gelesen moeten worden; want daer door worden de Zielen gestight tot het goede, ende onnoodige fabelen worden buyten ghehouden. Ende dat van dit gebruyck noch een schaduw was in sijnen tijt / inde by-eenkomsten der Studenten, getuyght Aretius; ende oock Hyperius, dewelcke seght / dat Godts Woort / ten sijnen tijde / over Tafel wierde gelesen / in vele huysen van gheleerde mannen / inde Collegien van Studenten, in Italien / Vranckrijck / ende Duytschlant. Ende hy seght noch verder dat Koningen ende Princen geseght worden oock die gewoonte

Augustin. epistol. 109

Conc. Tolet. 3. Can. 7 Gratian. decret. 1. Distinct. 44. c. 12.

Bened. Aret. Problem. theol. Loc. 48.

Hyper. Tract. de Coll. Theolog. instit. Cap. 4.

te gehadt te hebben / niet alleen voor deesen / maer oock by zijn geheugheniſſe; als Carolus de Groote, dewelcke nevens de Heylige Schriften / oock de wercken van den Oudt-Vader Auguſtinus, heeft over ſijne Tafel laten leſen; ende Franciſcus I. Koningh van Vranckrijck / dewelcke geſeght wort noyt gegeten te hebben / ſonder voorgaende leſinge ende Godtvruchtige 'tſamen-ſpreeckinge over Godes Woort. Ende ſoo heeft nu oock / om dit'er noch in't voor by gaen by te voegen / het Concilie van Trenten beſlooten:
Seſſion. 11. pag. mihi. 7. Gemerckt, ſeggen'ſe, dat de Biſchoppen behooren onberiſpelick te weſen, ſober, reyn, ende haer-lieder Huysgeſin wel regeerende, ſoo vermaent het Concilie eenen yegelicken, dat hy voor al ſeer ſober ende matigh zy over Tafel van Eten en Drincken. Ten anderen, gemerckt op duſdanige plaetſen dickwils ghe-raecken te vallen vele ydele woorden, ſoo begeert het dat-men over der Biſſchoppen Tafelen ſal leſen uyt de Heylighe Schriftuyre.

Voorwaer dit is een ſeer ſtichtelicke ende Chriſtelicke ſaecke; want hier door wort ſoo wel de Ziel met een Geeſtelicke / als het lichaem met een lichamelicke ſpijs gevoedt / ende ſoo wort Godt van ons ge-eert in alle dingen, 't zy wy Eten, ofte Drincken, nae't bevel des Apoſtels Pauli / 1. Cor. 10. 't Is een teycken / dat wy met Iob, Godes woort meer aghten als ons daeghlicks voedtſel / Job. 23. 12. De redenen ſijnes monts hebb' ick meer dan mijn beſcheyden deel wegh-geleydt. Een onder de Oude ſeght aldus / in „ſekere Homilie of Predikatie: Hoort geern/
ge-

„gelijck gy gewoon zyt / de Goddelicke les-
„sen inde kerck / ende her-leest'se in uwe
„Huysen; indien yemandt soo besich sal sijn
„geweest / dat hy voor't eten niet heeft kon-
„nen lesen de Goddelijcke Schrift / laet'et
„dien niet verdrieten over sijne maeltijt yets
„vande Goddelicke Schrift te lesen / op dat
„gelijck't lichaem gevoedt wort met spijse /
„alsoo oock de Ziele verquickt worde met
„Godes woort / op dat den gantschen uyt-
„wendigen ende inwendigen mensche van
„een Heylige ende Heylsaeme maeltijt versa-
„dight op-rijse / dat gene vervullende 'twelc-
„ke den Apostel vermaent / seggende: 't sy
„gy eet, 't zy gy drinckt, doet het alles ter ee-
„ren Godts.

Als de Huys-vaders op dese stonden Godts woordt vervolgens laeten lesen / soo konnen sy den ganschen Bijbel eyndigen in een jaer / gelijck van Bayly in sijn oeffeninge der Godtsaligheyt / ende van Oortcampius in sijn Dagelijckshe oeffeninge der Godtsaligheyt nu onlanghs her-druckt / duydelick gethoont / en aengewesen is. Ende dit heeft (tot mijne geen kleyne verwonderinghe / ende groote vreughde / want het een teycken is / dat'er noch altijts in't Pausdom sijn / die't beter wenschen / ende saegen onder haer) oock seer behaegt selve aenden Cardinael Quignonius, dewelcke (willende dat de Boecken der Heylige Schriftuyre / vande Parochianen vervolgens inde Kercken gelesen souden worden / na de gewoonte der Voor-Vaders; En waerom oock niet inde Huysen?) den Paus Paulus III. „aldus aenspreeckt; Ende dit heeft voor alle

Oeffening. der Godtsalig. pag. m. 179.

Oortcamp. Dagelijcksche Oeffening. Cap. 7. pag. m. 61.

Præf. ad Paul. 3. in breviar. à se recognit.

„dingen ons goet gedacht / in gewoonte wae-
„derom te brengen / dat meest van allen de
„Heylighe Schriftuyre 'tgeheele jaer / ende
„alle de Psalmen in elcke weken door-gelesen
„werden. Want wy saegen dat beyde op 't
„hooghste den ouden Vaders hadde behaeght,
„die de meeste Boecken (gelijck boven is ge-
„seght) van beyde Testamenten alsoo hadden
„ingestelt / om door de tijden van het jaer te
„lesen / ende soo oock de Psalmen door de da-
„gen verdeelt hadden dat alle weeck het ghe-
heele Psalm-boeck gelesen wierde. Maer
Breviar. Roman. ex Decret. Conc. Trident. rest. Pii 5. jussu edit.
't gene in desen ten deele wel van Quignonius
verbeetert was / is daer nae van den Paus
Pius V. wederom verworpen / weder af wije-
kende vande instellinge der Oude Vaderen.

Als dit van alle Huys-Vaders wort nae-
gekomen / soo sullen en sy / en haere Kinde-
ren ofte knechten / Godts Woordt menigh-
mael door-lesende / en dan insonderheyt be-
Col. 2. 7
trachtende / in Christo gewortelt, ende be-
vestight worden in het geloove. Ende soo
worden die met recht geroemt / die Godts
Amef. Orat. de Vrim & Thummim pag. m. 54.
Woordt menighmael gelesen hadden; ghe-
lijck den Koningh Alphonsus, van den welc-
ken de Historien verhaelen / dat hy den Bij-
bel wel veerthien-mael hadde door-gelesen;
Nicol. Arnold. in præfat. ad distinct. Maccov.
ende Georgius Rakoci, van den welcken wort
verhaelt / dat hy de Heylige Schriften wel
seven en twintigh-mael hadde door-gelesen.

III. Het derde ende laetste / 'twelcke ick
vande Huys-Vaders / hertelick wensche be-
traght te worden / is / dat 'se haeren Kinde-
ren / ende soo mogelick / haeren Dienst-bo-
den / seeckere gedeelten van Godts Woordt
ga-

gaven / om van buyten te leeren / ende op te seggen; 'twelcke daerom te lichter kan ghe- schieden / om dat haere Memorien, nu jongh ende sterck sijnde / by nae alle dinghen konnen worden in-gedruckt. Wat een grooten ervarentheyt ende vastigheyt inde Godtlicke Schriften / dese oeffeninge toebrengt / acht? ick eenen yegelick genoegh te beseffen. De kerckelicke Historien getuygen van eenen Hilarion, dat hy de Heylighe Schriften soo perfect gekunnen heeft / dat hy'se daeghlicks nae sijne gebeden en Psalmen, gewoon was / gelijck als voor Godt de Heere tegenwoordigh op te seggen. Eusebius verhaelt met hoe grooten verwonderinghe hy meermael / eenen Iohannes Ægyptius, die blint was / opentlijck gehoort hadde inde kerck / voor-lesen geheele Boecken soo vanden Ouden / als N. Testamente, niet anders als of hy'se geschreven voor hem hadde neer-geleyt.

Centuriat. Magdeb. cent. 4. cap. 10.

Baron. ad ann. 309.

By den Waldensen is dit seer ghemeyn gheweest / dat 'se gheheele Boecken der Schriftuyre van buyten leerden / ende opseyden / sommighe alle de Capittelen van Mattheus en Iohannes; andere alle de Canonijcke Sendt-brieven; of een goet deel vande spreucken Salomons, de Psalmen vanden Koningh David, ende de Propheten. Dit deden die vroome Waldensen, om dat'se / gedurighlick verjaeght en hittiglick vervolgt wordende / 't geluck niet en hadden vande Schriftuyre so overvloediglick op alle plaetsen / te moghen lesen; Oock oeffenden sy so haere Studenten, ofte die / welcke onder haer wierden bequaem gemaeckt tot het pre-

Histor. der Waldens. lib. 1 1. part. 3. cap. 2. Pag m. 140.

dick-ampt; gelijck sy selve by Iean Paul Perrin getuygen / in het Capittel, daer'se spreken van haere Pastoors, ofte Leeraers. Ende indien dit ook van den Studenten der Theologie wierdt gedaen / daer is niet aen te twijffelen / of't soude een groote vreugt geven eerst aen haer / ende daer nae oock aen andere. Als dit Beza hem hadde aengewent in sijne jonge jaren / so heeft hy sijnen hoogen ouderdom / als nu by nae sijn Memorie geheel vervallen was / geheele Psalmen in het Hebreeusch / ende een yeder Capittel uyt de Brieven des Apostels Pauli in het Griecks / van buyten konnen op-seggen. So heeft oock Antonius à Voorst, selve als hy blind geworden was / sich vermaeckt met het geduyrigh her-haelen en opseggen van het geheele Testament / ende 't Psalm-boek / gelijck uyt het getuygenisse van M. Schoockius, sijnen Neef / verhaelt den hoog-geleerden Revius in sine Historie van Deventer. Dat dit oock gebruyckelijck is geweest / in het Iesulaensche Collegie der Augustinianer Munnicken / gelegen dicht by Florencen in Italien, op dien tijdt in den welcken Petrus Martyr hem / een Jongelingh sijnde / vervoegt hadde in 't selve / getuyght Simlerus inde beschrijvinge van 't leven ende doodt van dien groten Godtsgeleerden / met dese woorden: Hy heeft hem in desen tijt oock ghe-„oeffent in't lesen der Heylighe Schriften. „Want het was een prijselicke ghewoonte „van dit Huysgesin, ofte geselschap, dat de „Jongelingen die een goede Memorie had-„den / haer gewenden om seer vele dinghen

I. Revius, Daventr. Illustrat. lib.4 pag.72

Io. Simler. Orat. de vita & Obit. P. Mart. Paul. post init.

uyt

,,uyt de Heylighe Schriften haere Memorien
,,in te prenten; so dat sommige geheele brie-
,,ven Pauli, andere het boeck der Bysprey-
,,ken Salomons, eenige de Historie van To-
,,bias, ofte eenig ander boeck uyt de Heylige
Schriften van buyten op-seyden. En soo-
danighe hebb' ick'er oock gekendt / die alle
morgens / ende avondts / hier van haer by-
sonder werck maeckten / alſo dat ick 'se
gantsche Capittelen / jae brieven hebbe ho-
ren opseggen. Te weten dat is reght / een
Student van Christi Testament te wesen, ge- Euseb. lib. 5. cap. 4.
lijck de Fransche Kercke Frenæus noemt en-
de roemt / in seecker Brief aen Eleutherus,
Roomsch bisschop / by Eusebius. Want dat Libr. de Divin. Nominib.
de Schriftuyre de substantie is van het pre-
dick-amt, is niet qualick gesegt van eenen
Dionysius, den welcken de Papisten te ver- Rivet. erit. Sacr. lib. 1. cap. 9. 10. 11
geefs oordeelen / dien Dionysius Areopagita
geweest te sijn / van den welcken gewaeght
wort / Act. 17. 34. 'k Sal hier uytteycke-
nen 'tgene elders Amesius verhaelt: Ridbeius,
,,een Engelsch Martelaer / heeft alle de
,,brieven Pauli van buyten geleert / als hy te
,,Cambrits studeerde. Eenen Cromcællius, Oration. supr. citat. pag. 54. 55.
,,Hovelingh / heeft in een seer korten tijt / en
,,daer hy seer veel te doen hadde / het gant-
,,sche nieuwe Testament van Erasmus over-
,,geset / op deselve wijse gelijck op-gegeten.
,,Hoe groten schaemte sal het dan wesen / in-
,,dien een Student der Theologie, niets uyt
,,de Schriftuire by nae weet / behalven plaet-
,,sen die aen een yegelijck bekent sijn / dan uyt
,,de Registers en Concordantien.
Iacobus de Riberia in sijne beschrijvinghe
van

In collect. de urb. Tol. post mult. etiam Cl. Maref. citat. dissertatium. de Waldens. num. 28.

van Tholouse, in welcke stadt die opgemelte vroome Waldensen seer vele waeren / waeromse oock genaemt wierden de Tholousaensche ketters, verhaelt eenen slechten huysman onder haer gesien te hebben / die het boeck Iobs van buyten woordt voor woordt wist op te seggen / en dat vele andere / door geduyrigh lesen / wisten het gantsche Testament. Raynerius, die inquisity-Meester tegen die Waldensen is gestelt geweest / prijst ook so niet alleen ten hoogsten ('twelk in een vyand en tegenpartyder van die vrome menschen / is seer te verwonderen) hare neerstigheyt ende yver in't lesen van Godts Woordt; maer hy getuygt oock dat'se haere kinderen so neerstigh oeffenden inde Schriften / dat haere knechtkens ende meyskens de Euangelien ende Brieven van buyten wisten. En waerlick nadien men dogh sijne Memorien, ende oock die der kinderen / so vele menighmael ydele en sondighe dinghen aenbeveelt; ist niet betamelick / en veel billicker / dat wy onse Memorien indrucken de woorden des levendigen Godts / die ons wijs konnen maecken ter saligheyt? Cicero seght van een seecker gedeelte van die Oratie, die Galba had gemaeckt: By ons, doen wy kinderen waeren, was'se in sulcken grooten eere, dat wy'se oock van buyten leerden. Wel waerom en sullen wy oock de Schriftuyr / (die niet anders is als een Brief van Godt aen ons sijne Schepselen / so wel is van Gregorius gesegt) niet in so hooghen aghtinghe ende eere houden?

Rayner. libr. advers. Wald. c. 1. in biblioth. Patr. tom. 4. part. 2. aut tom. 15. edit. Colon.

De clar. Orator.

Gregor. lib. 4. Epistol. 84.

Den Huys-Vaders soud' ick dan seer raeden /

den / dat'se haeren kinderen / oock seer kleyne / gaven eenige voorname spreucken / daer nae eenige korte Cappittelen ende Psalmen, om van buyten te leeren / deselve haer gheduyrigh voorlesende / of seggende. Een kan oock niet quaedt sijn / dat'se haeren kinderen / die wat ouder sijn / sommige voorname plaetsen / ofte Psalmen geven om uyt te schryven; hier door sullen'se niet alleen de schrijf-kunst oeffenen; maer oock die dingen sullen vaster blyven in haer gemoedt: Want een die leest, seght elders Philo / ontvallen lightelick eenige redenen, om dat het lesen niet en vertoeft; maer die wat schrijft, druckt alles ghetrouwelijck in zijn verstandt.... Nu dit schrijven volbraght sijnde, moet het alle dagen over-gelesen sijn, op dat door de geduyrigheyt de memorie versterckt worde, en de geboden selfs te meer door de ghewoonte aenghenaem sijn. Selve Zwinglius hadde met zijn eygen hand alle de Brieven des Apostels Pauli in het Grieckseh uyt-geschreven / op dat hy'se also te lighter soude mogen van buyten leeren / ende langh daer nae noch weten; ende dat geschreven boeck wort nu nogh bewaert inde Biblioteec der Academie van Zurich. 't Gene Nicolaus Clenardus in sijne brieven aen sijnen Meester Latomus, Professer der Theologie te Leuven, verhaelt / aengaende de wijse / op de welcke de Muhammedanen ofte Turcken, den kinderen in haere Scholen / haeren Alcoran leeren is seer gedenckweerdigh: Dit gebruyck, seght hy / is by haer; ,,terstont van de eerste jaren aen, leeren'se van ,,woordt tot woordt den Alcoran van buyten / ende

Deut. 17. 18 19.

Philo libr. de creand. princip.

Clenard. Epist. lib. 1. pag. mih. 63 edict. in 8.

ende drucken het boeck inde Memorie, het welcke sy niet en verstaen. Nochtans ver-
„schijnt dit boeck in geene Schoolen: maer
„den Schoolmeester seght uyt sijn memorie
„een taeck op / ende schrijft het op een hou-
„ten berdeken / dit leght het kindt in sijn ge-
„moet; 's daeghs daer aen wort een ander
„taeck geschreven / tot dat het inden tijt van
„een / of twee jaer / den geheelen Alcoran
„van buyten leert. Gy sult'er veel meer vin-
„den / die soo den Alcoran van buyten we-
„ten / dan die het boeck selve t' huys hebben.
Dit doen Heydenen / en soo sorghvuldigh sijn haere School-meesters; en behoorden wy Christenen dan niet gelijcken yver aen te wenden / en in't leeren van Godts Woordt / ende in't selve onsen kinderen van jonghs op in te planten! Door dese oeffeninghen sullen de Huys-Vaders haere kinderen / van kints beenen aen gewennen aen de Schriften; ende dat saedt van Godes Woordt / soo vroeg gesaeydt / sal niet ledigh in haer sijn / maer / door Godts segen / 't een of 't ander tijt sijne vrughten voortbrengen / in haer op te wecken tot de deugt / ende af te trecken vande sonde; soo sullen'se van jonghs op troostfonteynen by haer hebben / ende alder-hande wapenen tegen de vloeckingen des werelts. 'k Sal hier uyt teyckenen de woorden van Chrysos-
„thomus: Hoort gy alle / die besorgt die din-
„gen / die dit leven aengaen / verkrijght u
„de boecken van de Medicijnen der ziele.
„Indien gy geen andere wilt / soo versorght
„u dogh het Nieuwe Testament, de Hande-
„lingen der Apostelen / de Euangelien, tot

Chrysosth. Hom. 9. in Coloss.

ge-

„ghedurighe Meesters. Indien u droef-„heidt over komt/ siet aen als in een apo-„teeck der Medicamenten, verkrijght u „daer van vertroostinghe/ indien u schae-„de/ de doodt/ ofte verlies van de uwe. „Jae siet niet aen/ maer neemt 'et alles „op/ en behoudt het. Dit is de oorsaeck „van alle quaeden (Och! een niet dan al te „waeraghtige spreucke) de Schriftuyre niet te „weten. Sonder wapenen gaen wy tot den „oorlogh/ ende hoe souden wy behouden „konnen worden? Als wy so onse kinderen vroegh rijck maecken in Godts Woordt/ so sal'se niemant konnen arm maecken. Daer en kan geen armoede sijn/ als die hemelsche mestinghe/ of vettigheyt ('t Is Cypriani woort) eens de borst verzadight heeft.

Cypr. Epistol. Lib. secund. Epist. 11. circ. fin.

IIII. Cap.

Wort gehandelt van de Huys-Catechisatien: en de redenen daer toe dienende, worden voorgestelt.

In een welgestelde kercke/ wort oock Godes Woort gepredickt en geleert; Act. 17. 2. en 13. 5. Daer nae, seght Iustinus in de te vooren by-gebrachte plaetse/ als de Leser swijght, doet den Voorstander, dat is/ den Predicker/ een vermaninge ofte predikatie/ waer door hy't volck onderwijst, ende vermaent tot naevolginge van soo schoone saken.

Dit

Dit moet oock geschieden inde Huysghesinnen; want 't is te vergheefs dat Godes
Nehem.8.9 Woordt duydelick gelesen wort, als d' Ouders den sin niet verklaeren, nogh maecken dat haere kinderen ende Dienstboden / het verstaen in het lesen. Dese plicht wort van Paulus den Ouderen wel uytdruckelicken aenbevoolen / Eph. 6.4. Gy Vaders voet uwe kinderen op inde leeringe ende vermaninge des Heeren. Ende voor hem heeft de Heere onse Godt allen Hoofden inde huysgegesinnen dit bevel gegeven / Deut. 6. 6.7.
Deut.4.9. Dese woorden sult gy uwen kinderen inscher-
Deut.11.19 pen, ende daer van spreecken; als gy in uwen huyse sittet, ende als gy op den wegh gaet, ende als ghy nederleght, ende als ghy opstaet. Hier moeten dan drie dinghen / betrachtet worden vande Ouderen.

1. Sy moeten hare kinderen ende andere Huys-genooten / inplanten de gronden ende eerste beginselen der Religie na een yders begrip / of gelijck Salomon seght / nae den eysch
Prov.22. van eens yeders weg. So onderwees Bathseba haeren Soon / den jongen Koningh Salomon, ende Eunice haren soon Timotheus, dewelcke daerom geseght wort van Kints af de Schriften geweeten te hebben, 2. Tim. 3. 15. De Huys-Vaders ende Moeders moeten in haere huysen haere monden open doen met wijsheyt, ende op haer tonghe moet zijn een leere der goedtdadigheyt, gelijck oock dat gevonden wort inde beschrijvinghe van een goede Huysvrouw / Prov. 31. 29.

2. Sy moeten haer rekenschap afeyschen van het gene haer geleert is / by wegen van

catechiſatie; Dit is den naghel op het hooft te treffen / ende 't geen men haer geleert heeft / doet men vaster in haer herſſenen en geheugeniſſe kleven. Dit werckt bekommeringe en achterdoght in die gene / welcke anders goede dingen lichtelick vergeten en verwaerlooſen; 't verdrijft vele dwaesheyt en onwetenheyt / welcke gevestight is inde herten van de jonge lieden. Godt wil dat wy onſen kinderen ſijne Geboden ſullen inſcherpen, Deut. 6. 7. 't Oorſproncklicke woort beteyckent wetten, ende ſlijpen; Hy geeft te verſtaen / dat wy'ſe alſoo moeten voordragen / dat'ſe in haer herte mogen deurdringen / ende beklijven. Dit verſtaen de Joodſche Rabbijnen van Catechiſeren. Ende deſe Huyſ-catechiſatien worden aen-bevoolen / ende de wijſe duydelicken voor-gheſchreven / Deut. 6. 20. 21. Wanneer u ſoon u morgen vragen ſal, ſeggende: wat zijn dat voor ghetuygeniſſen, ende inſettinghen, ende reghten, die de Heere onſe Godt u lieden gheboden heeft? ſoo ſult ghy tot uwe ſoon ſegghen: wy waren Pharaos dienſtkneghten in Egypten; maer de Heer heeft ons door een ſtercke handt uyt Egypten uyt-gevoert. Ende wederom Joſ: 4. 6. 7. Wanneer uwe kinderen morgen vragen ſullen, ſeggende: wat ſijn u deſe ſteenen? ſoo ſult gy tot haer ſeggen: om dat de wateren der Iordane ſijn afgheſneden gheweeſt voor de Arcke des Verbonts des Heeren, als ſy toogh door de Iordane, wierden de wateren der Iordane afgheſneden, etc. Vſ. 22. Soo ſult ghy 't uwen kinderen te kennen gheven, ſeggende: op het drooge is Iſrael door

dese Iordaen gegaen. Soo hadde Abraham
gecatechiseert die drie hondert ende achtien
dienstkneghten / die hy gebruyckte om sijn
Gen. 14. 14 Neve Loth uyt de handen der vianden te ver-
lossen; welcke daerom genoemt worden de
„onderwesene van sijn huys. Ende so 't gene
„staet Gen. 12. 1. dat Abraham nam alle
„siele, welcke hy verkregen hadde in Haran,
„wordt vande Chaldeeusche oversetter (segt
Tract. de Catechism. cap. 1. pag. 4 „de Hoogh-geleerde D. Hoornbeeck) uytge-
„leyt van sielen, die sy de Wet hadden on-
„derworpen. Gelijck het oock de Fransche
„Jood Iarchi verklaert / sielen, die sy tot
„onder de vleugelen van Godts Majesteyt ge-
„roepen hadden: dewijl Abraham de mans,
„Sara de vrouws-persoonen onderwees ende
„bekeerde. Uyt die reden / welcke de Hee-
re geeft / Gen. 18. 19. (welcker woorden
Willet. in Gen. 18. 19 wy aenstonts sullen by-brenghen) merckt
Willetus aen / dat het was de gewoonte der
Voor-Vaders / haere huysgesinnen te cate-
chiseren ofte 't onderwijsen inde leere vande
Scheppinghe des Werelts / overtredinghe
des Mensches / verwoestinge vande oude
Werelt / Godts Voorsienigheyt / inde leere
Paræus in loc. supr. citat. vanden toekomenden Messias, ende het eeu-
wige Leven. Met hem komt hier in over
een Paræus, dewelcke daer na noch byvoegt /
Rivet. loc. citat. gelijck oock Rivetus, dat'er voor de wet /
door Moses gegeven / geen openbare bedie-
ninge van Godts Woordt en was / maer
dat de Vaders waren Priesteren / Herders /
ende Leeraeren / ende dat haere huysgeno-
ten waeren de Catechumeni, welcken sy in-
planteden d' opghemelte leeringhen / ende
voorts

voorts die dinghen / die sy tot de eeuwighe saligheyt harer zielen moesten weten. Ende daer en is niet aen te twijffelen of desen plight is oock behartight van Isaac, Iacob, Iob, ende andere Patriarchen; jae oock selve voor den Sundtvloedt van Adam, welckers Sonen / Cain ende Abel, wy den Heere offerende vinden / Gen. 4. 3. 4. Daer toe (gelijck van den uytleggers wel besloten wort) waeren'se van haren Vader onderwesen / haer gecatechiseert hebbende inde leere vanden Val / ende van het Saedt der Vrouwe / afgebeelt door haere offerhande. Ende so magh waerschijnelick gegist worden dat oock gedaen hebben de andere Patriarchen; Henoch de sevende van Adam (die wandelde met Godt, Gen. 5. 14.) ontfingh sijnen naem Henoch van een Hebreeuschen wortel-woort Chanach (beteyckenende yemant onderwijsen in de beginselen der Religie allenghskens ende by trappen / van waer het Hebreeusche woort Chanich komt / 'twelcke beteyckent een nieuwelingh / ofte een die de eerste beginselen leert) als een die Gode was toe-geheylight / ofte onderwesen van sijne jenght aen.

Zach. Crofton of Catech. pa. 22.

Siet Gen. 14. 14. en daer op onse aenteyckeningen.

3. Sy moeten haren kinderen ende Huysgenooten / toe-passen ende toe-eyghenen Godes wercken / 't zy voorledene / of tegenwoordige / aen ons selven / ofte oock aen andere; Hier door konnen'se bewoogen worden / om op Godt te betrouwen / door de wercken sijner genade / ende om hem te vreesen door de wercken sijner gerechtigheyt. Dus dede den voorghedachten Eerts-Vader

der Abraham, ende daerom en wilde oock Godt zijne heymelicke wercken voor hem niet verbergen / Gen. 18. 19. Ick hebbe hem gekent, op dat hy sijne Kinderen ende sijnen huyse nae hem soude beveelen, ende sy den wegh des Heeren houden, om te doen gerechtigheyt ende gerighte: op dat de Heere over Abraham brenghe het geen hy over hem gesproocken heeft. Over welcke woorden den Hoogh-geleerden Rivetus aldus seght.

Rivet. in Gen. exercit.43. pag. 359. edit. in fol.

„Daer beschrijft Godt 't ampt van een neer-„stigh Huys-Vader / niet alleen in't versor-„gen van die dinghen / dewelcke tot dit le-„ven behooren; maer voornamentlick in „die dingen / dewelcke de Godtsaligheyt „betreffen / ende gehoorsaemheit van Godts „gheboden / om dat'se niet soo seer over het „lichaem / als over de ziele bekommert moe-„ten wesen / ende den naekomelinghen in „dat deel behulpsaem sijn. Ende dit heeft oock wel uyt-druckelick de Heere belast / Deut. 4. 9. Alleenlick waght u, ende bewaert uwe ziele wel, dat gy niet en vergeetet de dinghen, die uwe ooghen gesien hebben: ende dat'se niet van uw herte en wijcken, alle de dagen uwes levens: ende ghy sult'se uwen Kinderen ende uwe Kints-Kinderen bekent maecken. Joel / 1. 2. 3. Is dit geschiet in uwe daegen? ofte oock in de daegen uwer Vaderen? Vertellet uwe kinderen daer van, ende laet het uwe Kinderen haere Kinderen vertellen, ende der selver Kinderen aen een ander geslaghte, Ps. 78. 2. 3. 4. Ick sal verborgentheden overvloedighlick uytstorten, van outs her: Die wy gehoort hebben, ende

we-

weten'se, ende onse Vaders ons vertelt hebben. Wy sullen het niet verbergen voor hare kinderen, voor het navolgende geslachte, vertellende de loflickheden des Heeren, ende sijne sterckheyt, ende sijne wonderen, die hy gedaen heeft.

1. Door dit middel sal niet alleen het saet der waere Religie, maer oock van een goede conscientie, by tijts gesaeydt worden in de herten van onse Kinderen ende kneghten. Den Psalmist segt in die voorgedachte plaetse: Hy heeft onse Vaderen geboden, dat hyse haren kinderen zoude bekent maecken...... Op dat zy hare hope op Godt zouden stellen, ende Godts daden niet vergeten, maer sijne geboden bewaren.

2. Door dit middel sullen oock onse Kinderen / bewaert worden by de suyverheyt der Religie, en beschermt worden voor dat droevige verval in ketterijen ende dwaelingen; Sy gefondeert ende vast sijnde in het geloove, en worden niet soo lightelick bewogen vande hope des Euangeliums dat sy ghehoort hebben / Col. 1. 23. Sy sijn gewortelt ende op-gebouwt in Christus, ende bevestigt in het Geloove, Col. 2. 7. En daerom al vallender slagh-regenen van dwalingen ter neder / al komender water-stroomen van verleydingen / al waijen de winden van vervolgingen / en al vallen'se gelijckelick aen tegen haer / soo en vallen sy niet / om dat'se op soo een goede steen-rotze sijn gegrondt en bevestigt. Der Merindelanen (verstaet de Waldensen; want gelijck'se met vele ende seer verscheyden benamingen sijn genoemt/

Lydij Historif. tract. der Wald. pag. mihi 46 & mult. feqq.

Maref. differt. cit.

alsoo hebben'se oock haere benamingen ontfangen vande plaetsen / daer'se woonden / waer van te lesen is by Lijdius, Perrinus, ende uyt haer by Maresius) Martelaeren / wel onderwesen sijnde in de eerste beginselen der Religie, waeren bequaem sulcken schriftuyrlicken belijdenisse te geven van haer Geloof / dat'se door deselve beschaemt maeckten / ende overtuyghden / soodanighe Paepsche Doctoren, die gestelt waeren om haer quansuys van ketterije t' overtuyghen / dogh insonderheyt om haer van de waerheit Christi (die sy een ketterije noemden) te verleyden / ende af te trecken; Als een seecker Paeps Doctoor hadde gehoort / hoe haere kinderen malkanderen vraegen voorstelden / en beantwoorden / over het gheloove ende Religie, soo stondt hy verbaest en verwondert / betuygende; dat hy uyt de disputatien der Theologanten inde Sorbonne van Parijs, noyt soo veel geleert en hadt, als uyt dese vragen ende antwoorden van die kinderen, ghelijck Foxus dese dingen breeder heeft verhaelt.

Fox acts & monuments, pag. 866.

Als Basilius van Cesareen, wierdt aengeboden de gunste vanden Keijser Valens, so hy't maer met den Keyser wilde houden / ende met de Arrianen leeren dat Christus niet waerachtigh ende eeuwigh Godt was / so „heeft hy kloeckelick geandtwoordt: Dit „sijn kinder-praetjens, die door sulcke din„gen / als door poppe-goet / verlockt wor„den. Maer die inde Heylige Schriften op „gevoedt sijn / laeten niet een Syllabe daer „van af vallen / souden liever (des noots sijn„de) allerley doodt daer voor uytstaen. Ende

Theodor. lib. 4. c. 21.

waer-

waerlick alsoo is het oock. Want dese catechisatien ende onderwijsingen sijn so kraghtigh geweest / tot bevestinge der zielen inde waerheyt / dat vele daer door sijn bereydt tot het Martelaerschap / en bequaemt om / met een verwonderlicke lijtsaemheyt / oock de wreetste tormenten ende brandinghen (selve in haer jonge jaeren) uyt te staen inde bescherminghe der waerheyt.

'tIs een onsterffelicken roem van sommige Martelaren / die ghedacht worden inde Historien vande kercke / dat'se ontfanghen hebben de kroone van het Martelaerschap / nogh maer sijnde Catechumeni, jonghe lieden / welcke nogh inde beginselen onderwesen wierden; gelijck de seven / die van Origenes onderwesen wordende / ghelijckelick om het geloove sijn ghedoodt. Inde derde vervolginge onder den Keyser Adrianus, lesen wy van een Godtsalige Matrone Symphorisa, die ghedoodt is met haer seven kinderen; ende van een Sophia die om gebraght is met haer drie kinderen. Inde vierde vervolginge onder Antoninus Verus, lesen wy vande seven kinderen van Felicias, die wreedt ende op verscheyden wijsen zijn ghemartelariseert voor haer oogen / oock selve de waerheyt blymoedighlijck met haer doodt bevestighende. Wat sal ick seggen van de jonge Eulatia, ende andere onder de Heydenen / benevens de stantvastighheyt van een Jongen van aght ofte neghen jaeren / wel onderwesen van sijn Vader / Iohn Fatty, dien Bonner wreedelick om sijn belijdenisse heeft laeten geesselen. Gewisselick hoe souden'se

alle dese dingen hebben uytgestaen / indien'se niet alleen daer toe waren op-gewerckt ghe-weest van haer Ouderen ; maer oock by tijdts vande selve wel waren onderwesen ge-weest / inde beginselen der Leere Christi? Een kind van seven jaeren / sullende met sijn Moeder gedoodt worden om het geloo-ve / konde seggen : Dat het de Leere Chris-ti hadde ingesoogen met zijn Moeders melck.

Maer by gebreck van dese / oock genoeg-saeme / onderwijsingen / hoe lightelick sul-len'se in tijden van vervolgingen/of vervoer-kinghen vands werelt / komen af te vallen ? Ende die reden wort meermael aengeteyc-kent / inde Historien der Kercken / waerom sommighe zijn afgevallen van het geloove. Want sy hebben gantsch geen vastigheyt ; sy / die koudtheyt ende indifferentie inde sae-ken Godts / van haer Ouders ingesooghen hebbende / aghten het even veel te wesen / of'se sijn van een of geen Religie, vande wa-re / ofte valsche ; sy houden het disputeren en predicken van en tegen andere Religien, vrughten van een blinden yver ; en meynen het meer te komen van een lust tot moeyte / ende drift uyt eyghen insighten ende ooghe-mercken / dan van een goede ende tedere conscientie. Sy worden lightelick als de vloedt bewogen , ende omgevoert met alle windt der leere, door de bedriegerye der men-schen, door arghlistigheyt om listelick tot dwa-linge te brengen, Eph. 4. 14.

3. Door dit middel sal oock de Religie worden voort-geset tot de nakomelinghen / ende de Kercke altijts groeyen ende bloeyen ;

hier

hier toe sijn insonderheyt d'ouderen verpligt/ naedien Godt inde instellinghe vanden Houwelicken staet / heeft voor gehadt de voortplantinge en uytbreydinge van sijn kercke / ende de belofminge van een heilig zaet, Mal. 2. Alleenlick waght u, ende bewaert uwe ziele wel, dat gy niet en vergeet de dinghen; die uwe oogen gesien hebben.... Ende ghy sult'se uwen kinderen, ende uwen kindts-kinderen bekent maecken, seght de Heere / Deut. 4.9. Siet Ps: 78.2.3.4. Ioel. 1. 2.3. De Joden / gelijck de Rabbijnen ons verhaelen / hielden altijts een eerbiedige en hooghe aghtinge van haere verlossinghe uyt Egypten, met alle desselfs gevolgen / en effecten, om dat'se haere Ouderen (successive) soo menighmael / hadden hooren spreecken vande selve. Indien ghy voor hebt ,,(schreef Calvinus in seecker brief / aenden ,,Protecteur van Engelant, Anno 1546. den ,,22. October) een gebouw te maecken / dat ,,langh staen / ende vry van verval magh ,,sijn / doe uwe best / dat de kinderen hooft ,,voor hooft tot het geloof gebraght worden / ,,met catechismus, daer toe gemaeckt / dat'se ,,kortelick ende na haer begrip mogen leeren/ ,,waer in het waere Christendom gheleghen ,,is.

C.Hoornb. cit. pag.41.

4. Door dit middel worden de kinderen allengskens / ende als by trappen op-geleyt/ en bereydt tot meerder ende hoogher kennisse; want dese Huys-onderwijsingen sijn als d'eerste grondt en verwe van een schilderye; ofte als een fundament, op 't welcke dan daer nae het huys getimmert wordt. Daerom

om worden'se het beginsel der leere Christi genaemt / Heb. 6. 1. Paulus gebiedt daer die eerste beginselen nae te laten, niet seght Calvin op die plaetse / als of de geloovighen die opt vergeten moesten/maer om datse niet altijts moesten blyven hangen aen deselve; want een fundament te leggen / ende niet te bouwen op't selve / dat is dwaeshept; Hy wil dat'se sullen voortvaren tot een volmaecter ende meerder kennisse / niet wederom leggende het fundament vande bekeeringe van doode wercken, ende van het gelove in Godt; vande leere der doopen, ende vande oplegginge der handen, ende van de opstandinge der dooden, ende van het eeuwigh oordeel.

Calvin. in Heb. 6. 1.

De Hoogh-geleerde Deodatus seght over dese plaetse: Dese sijn de hoofden vande Christelicke leere ofte Catechismus, welcke den kleynen kinderen ende nieuwelingen wierden geleert, op een klaere ende seer gemeyne wyse. Aretius meynt dat uyt die plaetse kan afgenomen werde / welcke doen ter tijt de beghinselen / ofte voornaemste plaetsen des Catechismi sijn geweest. Beza seght dat'se waeren de eerste beginselen ende de voornaemste hoofden des Christendoms, ende dat'se den onwetenden in korte ende weynig woorden wierden voor-gehouden. Paræus noemt'se de eerste beginselen van het Christelicke Geloove, dewelcke den kinderen / ende jongen Christenen door vraegen plegen afgevordert te worden. Als nu dese eerste gronden wel gelegt sijn / soo konnen met grooter vreught de overighe / en swaerder stucken der religie, worden ingheschervt.

Deodat. in loc. citat.

Aret. & Bez. in loc.

Paræus in loc.

Daerom

Daerom seggen wy met Hieronymus: Die onderwijsingen in de eerste beginselen, moeten niet als kleyne dingen veraght worden, sonder dewelcke de groote niet bestaen en konnen. Tot de hooghte van een saecke en komt-men niet / dan door voorghaende beginselen; indien die kleyne dingen versuymt worden / voor de groote en sal geen plaetse sijn / gelijck wel is van Quintilianus gesegt. Een swack fundament bedrieght het werck.

Hieron. ad Lætam.

Quintil. in præf. instit.

5. Door dit middel sullen'se oock bequaem gemaeckt worden / om Godts Woort met verstant niet alleen selve te lesen / maer oock te hooren predicken; daer nu menighmael Godts Woort / door mangel van tijdelicke onderwijsinge / aen jongen ende ouden / is / als een versegelt boeck, ende met Ahimaaz inde kercken wel hooren een groot geluydt / en vele woorden / maer en weten niet: wat; sy en weten niet wat'se te beduyden hebben. „Bullingerus seght: Sy weten niet waer van „de Leeraer der Gemeynte spreeckt / wan„neer sy het Verbondt / Gebodt / Wet / Ge„nade / Geloove / Gebedt / Sacramenten „hooren noemen. Daerom moetmen hier „in groote neerstigheyt doen om de kinderen „t' onderwijsen. De reden waerom de Hebreen niet en vorderden / na dat haer so langen tijt was het Euangelium verkondight / was / om dat'se so weynigh vervordert hadden / ende onderwesen waeren inde eerste beginselen der Religie.

2 Sam. 18. 29.

Bulling. Decad. 5. Serm. 4. circ. fin. pag. m. 219.

Maer in tegendeel hadde hierom de Reformatie in Duytschlandt so goeden voortganck / om dat / Luthers predikatie / wiert ver-

verbolgt / met des volcks catechisatie.

6. En immers / wat een bequaeme gelegentheyt hebben hier toe de ouders? want sy kennen het naturel / begrip / en verstant van haere kinderen / oock van haere kneghten / ende gaen gemeynsaem om met deselve. De planten groeyen best inde self de aerde / daer uyt sy gesprooten sijn / is ons gemeyne spreeckwoordt; dus konnen oock de Ouders door haere 't saemen-spreeckinghen ende onderwijsingen / de beste vrught verkrijgen by haer kinderen / Esa. 38. 18. 19.

Hier wenscht' ick dan dat de Ouders / ende insonderheyt de Moeders (om dat die meest om gaen met haer kinderen) haer wel oeffenden in't lesen van kleyne vraeg-boeckskens / om uyt deselve haeren kinderen / die geduyrigh voor te houden; als daer sijn die van Marnixius, of van Gataker, of van Dijcke, of van Borstius, ende andere / die wy eens voor hebben alle 'tsaemen by een te stellen / ende uyt te geven. Thomas à Iesu, een Carmeliter Munnick / verhaelende op wat wijse wy onse leere hebben voortgeset / segt onder andere: De schadelickste, (soo oordeelde hy verkeerdelick) boecken sijn, kleyne van dry ofte vier bladeren, by verscheyde gelegentheden uytgegeven.

Libr. & loc. infr. citand.

V. Cap.

Wort ghehandelt vande Huys-gebeden; de redenen daer toe dienende

de worden voorgestelt; wort ondersogt, of men formulieren mag gebruycken; en gethoont dat het betaemelick is, de knien te buigen in het bidden.

VOrder is het voornaemste werck / dat in een wel-gestelde kercke gedaen wort / het bidden; Ende soo sijn de geloovigen van alle tijden / in haere vergaderingen / ende by-een-komsten gewoon geweest / Godt ernstelick aen te roepen inden gheest ende waerheydt. Vergadert het gantsche Israel nae Mizpa: ende ick sal den Heere voor u bidden, seyde Samuel, 1. Sam. 7. 5. Neh. 8. 7. en 9. 5. Dat dit oock alsoo 't gebruyck der kercke inden Nieuwen Testamente geweest is / leert ons overvloedighlicken Paulus, 1. Cor. 14. 14. 15. Luc. 1. 10. Act. 2. 42. / 46. Tertullianus in sijn Apologie, der Christenen by-een-komsten beschryvende / seght: wy komen 'tsamen in een Vergaderinghe, om Godt als gemeener handt met bidden aen te soecken. Dit geweldt is Gode aengenaem, etc.

Ende oock dit moet voor al betraght worden inde Huysgesinnen; inde selve moet daeglicks gedaen worden belijdenisse van sonden/ en smeeckingen met dancksseggingen worden uytgestort tot Godt. Want Godts Huys / wort een Huys des gebedts genaemt / Matt. 21. 13. Ende daerom indien in eenigh huys / dit voornaemste ghedeelte van den Godts - dienst ontbreeckt / hoe kan het

ghenaemt worden Godes Huys?

Dese worden Huyſ-gebeden genaemt / ende ſijn ofte extra-ordinaer, ofte ordinaer.

De Extra-ordinare Huyſ-gebeden / ſijn de ſoodanighe / dewelcke op extra-ordinaere ende ongemeene voorvallen van ſwarigheyt / aenvechtingen / ſieckten / etc. gedaen worden inde Huyſgeſinnen der geloovighen. Ende deſe konnen wederom geſchieden /

Ofte van vele te gelijck / als vele / ofte meerder gelovigen by malkanderen komen / op een buyten-gemeene gelegentheyt / om van Godt door gebeden en ſmeeckingen eenigen ſegen te verkrijgen / ofte eenigh / 't zy teghenwoordigh / ofte oock toekomendt quaedt af te bidden. Soo waeren vele gelovigen in het huys Marie des Moeders Johannis vergadert / om Godt / voor Petri verloſſinghe uyt de gevanckeniſſe / te bidden / Act. 12. 12. Als hy inde ghevanckeniſſe bewaert wiert / om nae het Paeſch-feeſt voor het volck gebracht te worden om te ſterven / ſoo wiert'er wel vande Gemeynte een geduyrigh gebedt tot Godt voor hem gedaen / Act. 12. 5. Maer evenwel de geloovighen quaemen nogh daer en boven te ſamen in Marie huys, om by Godt voor hem te ſtrijden inde ghebeden: Hy gingh, ſeght den Text / nae het huys Marie.... alwaer vele 'tſamen vergadert ende biddende waeren. Soo wort verhaelt / dat als dien uytnuntenden Teelingius ſijne ghedachten van ſijn ſtudien te veranderen / hadt gheopenbaert aen eenighe van de treffelickſte Godts-geleerden van Engelandt, ende met haer daer over geadviſeert, of hem

Voorreden voor ſijn uytlegging. over Rom. 7

ſulcks

sulcks vry stondt / alsoo hy alreede sijn Studium in een andere faculteyt, inde Rechten / hadt geeyndigt / sijnde Licentiaet ende Doctor utriusque Iuris gepromoveert, Pictavy den 28 September, Anno 1603. dat'se 'tsamen een vast- en Biddagh gehouden hebben / al eer sy haer gevoelen openbaerden / ende daer nae geoordeelt dat het hem jae vry stondt / en niet en twijffelden / of de Heere soude dese bysondere roeringe / die hy selve in hem hadde uytgestort / segenen / ende laeten uytvallen tot Godts eere / behoudinghe van vele zielen / ende sijn eyghen troost / gelijck dit de kercken in ons Vaderlant niet so seer weten / als gevoelen oock geschiet te sijn.

Ofte die extra-ordinare Huys-ghebeden / konnen geschieden van weynige, jae oock van een alleen / 'tzy dat'se yets bidden voor andere; gelijck Elisa, dewelcke inde kamer alleen ingegaen sijnde / ende de deure toe-geslooten hebbende / tot den Heere badt / om het leven vanden Soon der Sunamitische Vrouwe / 2. Kon. 4. 32. 33. 't zy oock dat'se yets van God bidden willen voor haer selven, ghelijck als de Man ende de Vrouw in een huysgesin / haer 't samen vervoegen / om Godt / in bysondere gelegentheden / aen te vallen met ghebeden. Soo heeft Isaac den Heere seer gebeden, inde tegenwoordigheyt van sijne Huysvrouwe, om dat'se onvruchtbaer was, Gen. 25. 21. Het schijnt, seght Ainsworth in sijne Aenteyckeninghen op die plaetse / dat het geweest is een solemneel gebedt, welcke sy om dese oorsaecken maeckten. Ende soo seggen oock onse Uytleggers: (Ainsworth in loc.)

't Schijnt een solemneel ofte bestemt gebedt geweest te sijn, 't welck sy beyde eendrachtelick t' samen gedaen hebben, om Godt den Heere kinderen af te bidden. Andere verstaen het alsoo / seggen'se verder / dat Isaac alleen gebeden heeft voor Rebecca, als hebbende haer voor sigh in sijne ghedachten. Dogh d'eerste verklaringe schijnt de beste te wesen / ende wort oock toe-gestemt van den Hoogh-geleerde Iunius; dewelcke seght / dat hy inde tegenwoordigheyt van sijn Vrouw / ende met haer te gelijck gebeden heeft. Desen plight beveelt Paulus duydelicken aende Mannen ende Vrouwen / als hy seght / 1. Cor. 7. 5. En ontreckt u malkanderen niet, 't en zy dan met beyder toestemminge voor eenen tijt, op dat gy u tot vasten ende bidden mooght verledigen. Den Apostel / gelijck wel van Paræus op die plaetse wort aengemerckt / spreeckt van vastinghen ende gebeden / dewelcke door openbare instellinge vande kercke / ofte door vrywillige verkiesinghe der getrouwde menschen wierden ghedaen / ofte verricht / ende verright moeten worden / als'er eenige groote swarigheyt voor handen is / ofte eenigh swaer werck in't openbaer ofte bysonder gedaen moet worden. Onse Uytlegghers spreecken oock by nae alsoo:

Vide Rivet. exercitat. 114. in Genes. pag. 440. col. 2.

Iunius in Gen. 25. 21

Paræus in 1 Cor. 7. 5.

Bez. in loc. citat.

Num. 8.

„Hy en spreeckt hier niet van ordinaris bid-
„den/daer toe alle Christenen tot allen tijden
„moeten bereydt zijn / maer van extra-ordi-
„narische nooden van bidden / het sy die noo-
„den den getrouden in het bysonder, ofte de
„gemeynte Christi in het gemeyn aengaen /
„gelijck uyt het byvoegen van vasten blijckt/

'twelck

,,'twelck niet in alle gelegentheden / maer ,,in het bidden in bysondere nooden vereyscht ,,wort. Ende op dese gebeden heeft Ambrosius sijne oogen buyten twijffel gehadt / als hy van't Houwelick spreeckende / aldus ,,seght: Gy moet beyde des naghts opstaen ,,tot den gebede / ende met gemeyne gebeden ,,moet Godt aengeroepen sijn. Chrisosthomus wilde oock dat de Man de Vrouwe altijts wat goets soude leeren / ende, seght hy / laet uwe gebeden gemeyn sijn.

Simul ad orationem nocte vobis surgendum est, & conjunctis precibus obsecrandus Deus. Ambros. de Abrah. Pat.

Chrysosth. Serm. 20. in 6.cap. ad Ephes.

De Ordinare Huys-gebeden sijn wederom / of occasionele, wanneer verscheyde Godtsalighen ende kennissen van verscheyden Huysgesinnen in een te samen komen / om te bidden / ende malkanderen te stighten / ende te spreecken een yeder tot sijnen naesten. Zach. 8. 21. 22. Ende de inwoonders der eene stadt, sullen gaen tot de inwoonders der andere, seggende laet ons vlytigh henen gaen, om te smeecken het aengesichte des Heeren. Act. 10. 24. Ende Cornelius verwaghtede haer, te saemen geroepen hebbende die van sijn maeghschap ende bysonderste vrienden.

Mal. 3. 16.

Ofte meer eygentlick Huys-gebeden / dewelcke in de familien daeghlicks vande Huys-Vaders geschieden moeten / ofte gelijck'er staet Zach. 12. 12. 13. van een yeder gheslachte des huys in't bysonder. So wil den Heyligen Petrus, dat de Mannen met verstandt by haer Vrouwen sullen woonen / op dat haere gebeden, door twist ende tweespalt / niet en mogten verhindert worden, 1. Pet. 3. 7. Welcke woorden verstaen moeten worden / soo wel van die openbaere ghebeden /

die sy 't samen met andere in haer huysgesin doen / als die bysondere, dewelcke in haere slaep-kamer van haer in 't heymelick worden uytgestort. Onse Uytleggers seggen / dat daer onder de gebeden / oock allerley oeffeningen der Godts-dienstigheyt verstaen moeten worden.

Godt de Heere seyde tot Iacob, Gen. 35. 1. Maeckt u op, treck op na Bethel, ende maeckt daer eenen Altaer dien Godt, die u verscheen; maer aen het 2. en 3. vers / leght hy oock dien last op sijn geheele huysgesin / seggende tot alle die by hem waeren: Laet ons ons opmaeken / ende optrecken nae Bethel. Als een Godtsaligh Man badt ende smeeckte hy Godt alleen Gen. 32. 25. 26. 27. 28. Hos. 12. 3. 4. Maer aenghemerckt sijnde als een Vader des Huysgesins / badt ende dede hy offerhande met het selve te Bethel. Vele redenen souden / ter opweckinghe van desen pligt / gegeven konnen worden / ende breet konnen worden uyt-gebreydt.

Thom. Cobb. practic. discours. of Prayer, chapt. 4. pag. 90.

1. Godt heeft belooft / dat hy bysonder aght sal geven / op de gebeden vande zijne / waer oock dat'se vande selve / voor hem / souden worden uyt-ghegoten. Esa. 65. 24. Terwijle dat sy nogh spreecken, soo sal ick hooren. Ps. 34. 16. De oogen des Heeren zijn op de rechtveerdighe: ende sijne ooren tot haer geroep. Dese en andere spreucken en beloften / moeten soo wel uyt-gestreckt worden toe de gebeden die met de Familie gelijckelick worden uyt-gestort / als tot die / welcke gedaen worden inde Vergaderingen / ofte oock van een Christen alleen in sijn slaep-

kamer

kamer. Paulus wierde door de gebeden van Philemon ende van sijn Huysgesin ('t welcke ghenoemt wort een Kercke of Ghemeynte) smeeckende voor sijne verlossinghe / gelijck als uyt de doodt weder-gegeven, en door Godts Ghenaede verlost / ghelijck blijckt Phil. vs. 22. vergeleecken met vers 2. Gewisselick soodanighe gebeden / die van een geheel huys worden uyt-gesprooken / sullen voor Godt tot gedachtenisse opkomen, ghelijck'er staet vande Huys-ghebeden en aelmoessen van Cornelius / Act. 10. 1. 2. 3. 4.

Godt heeft een sonderlingh wel-gevallen in sijne Heylighen / als'se soo in haere tenten 't samen komen / om hem ghelijckerhandt / ende met een eenparige schouder te dienen. Zeph. 3. 9. 't Ghebedt van een rechtveerdigen vermagh veele / Jac. 5. 16. Maer wat vermagh dan niet het ghebedt van vele rechtveerdighe in een Huysgesin / die ghelijckelick den Hemel gheweldt aen doen. Vis unita est fortior, Vereenigh de kraght is stercker; Een Drie-voudigh snoer en wort niet ligt verbroken. Christus segt / Matth. 18. 19. Ick zegge u, indien daer twee van u 't samen stemmen op der aerden, over eenige saecke, die sy souden mogen begheeren, dat die haer sal gheschieden van mijnen Vader. Die 't saemen-ghevoeghde suchtingen van velen te gelijck / maecken een luydt geroep in Godts ooren / ende bewegen hem om als sijn ooren op te doen / oock selve tot het ghechrey en geroep van onse kleyne Kinderen. 't Wordt van Philippus Melanthon verhaelt / dat als hy / te Torga, in een by-een-komste

Communibus & alternis plus agimus orationibus, quam singularibus, aut privatis. Aug. Epist. 97.

der Godts-geleerden was/ die in die bedroefde tijden groote bekommeringen hadden over den staet van Godts Kercke / ende eens buyten de vergaderinge gegaen was / eenige Vrouwen sagh / voor dewelcke hy de kinderkens haere ghebeden hoorde op segghen / seer verheugt van gedaente weder inde vergaderinghe is ghekomen ; ende als hy van Luther, die onder andere dit hadde aenghemerckt / nae de reden van zijn schielicke blijdtschap (want hy even te vooren seer bedroeft was geweest) wiert gevraeght ; soo wort hy geseght aldus ge-antwoort te hebben : Heeren laet ons niet kleynmoedigh sijn, Ick hebbe'se ghesien, die voor ons strijden, die ons beschermen sullen, etc. En van Luther gevraeght zijnde / wie die waeren / seyde hy : De Vrouwen van onse Predickers ende Diakonen, ende dan haere kleyne Kinderen, welcker gebeden ick gehoort hebbe, ende die Godt met geen doove ooren hooren sal. Ende oock daer in is de gantsche vergaderingh verheugt geweest.

Soo vermoghen wy door die ghemeyne Huysgebeden meerder / dan door die / welcke een yeder doet voor hem selven ; Jae 't is onmogelick / dat Godt de gebeden van vele soude verstooten / gelijck wel elders heeft Ambrosius geseght. Om dese reden wilde Basilius, dat de Christenen tot de ghemeynschap van haere Huys-gebeden / vele andere souden toe-laeten. Verhalven moeten hier oock de Huys-Vaders sorgen / dat / so veel mogelick is / haer gantsche Huysgezin 't samen kome om te bidden. Hest. 4. 16. Ick

Basil. Sermon. de ebrietat.

ende

ende mijne jonge Dochters sullen oock alsoo vasten. Siet Exod. 16. 16. en 12. 4. Lev. 16. 11. 17. Zach. 12. 10. 12. 13. Deut. 12. 7. en 14. 26. en 16. 11.

2. Also wort oock het werck in een Huys-gesin / gesegent en geheylight door het ghebedt / 1. Tim. 4. ghelijck Saul met zijn Soldaeten eerst Godts Aengesichte wilde soecken / om een goet succes inden strijdt / 1. Sam. 13. 11. Alsoo moeten oock alle Huys-Vaders en Regeerders alle daegen / een segen soecken voor haer ende 't haere. Jae alle die sijn in het huysghesin / sondighen daeghlicks / derhalven moet de plaester niet kleynder sijn dan het seer. Job heylighde dagh op dagh sijn Familie, uyt vreese dat misschien sijne kinderen ghesondight moghten hebben. Job. 1. 5.

3. 't Is niet te seggen wat een goet middel de huys-gebeden sijn / om huys-kraeckelen ende twisten voor te komen / ende om een yeder te houden in sijn ampt en beroepinghe. Als den Apostel / Col. 3. 18. tot Col. 4. 1. den Man / de Vrouw / Vader / Kindt / Heeren / ende Dienstknechten / hadde aenbevoolen een yeghelick sijne bysondere pligten in het Huysgesin / soo besluydt hy het alles met dese woorden / die een middel behelsen tot betrachtinghe van al het op-ghehaelde / Col. 4 2. Hout sterck aen in het gebedt, ende waeckt in het selve met danckseggінghe. Die openbaere belijdenissen der sonden / en smeeckinghen om genade / waerschouwen den Huysgenooten tegen de sonde in 't toekomende / verbinden haere herten aen mal-

kanderen / ende doen haer alle te ghelijck
1 Tim.2. 8. heylighe handen op-heffen sonder twist ende toornigheyt. Sal ick nu twisten / denckt de Man ofte Vrouw / etc. soo sal ick 't avondt verhindert worden / in mijn smeeckingen en gebeden. 1. Pet. 3. 7.

Die Huys-gebeden matigen oock die verdrietighe sorgen / en bekommeringhen over wereltlicke dinghen / die immers soo veelvoudigh sijn inde Huysgesinnen. Phil. 4. 5. 6. Uwe bescheydenheyt zy alle menschen bekent. Weest in gheen dingh besorght: maer laet uwe begeerten in alles, door bidden ende smeecken bekent worden by Godt.

4. De Dienst-knegthen ende Maeghden / die dickwils seer sijn on-gheoeffent / sullen hier door oock bequaem alleen leeren bidden / ende over al tot Godt / onder haer werck / leeren opsenden op-schietende gebeden / ende sughtingen / welcke voor Godt niet en sijn verborgen. Ps. 39.

5. Onsen Saligmaecker is hier oock ons een Voorbeeldt geweest: want ghelijck hy hem dickwils alleen oeffende in gebeden; also lesen wy van hem / dat hy oock privatelick gebeden heeft met sijn Familie, ofte sijn Discipelen / dewelcke met hem ordinaris omgingen / Luc. 9. 18. Ende het geschiede, als hy alleen was biddende, dat de Discipelen met hem waeren, etc. waer uyt blyckt dat oock sijn Discipelen met hem baden. Ende hier in heeft onsen Salighmaecker ons oock een exempel nae-gelaten, op dat wy sijne voetstappen souden navolgen. Hy heeft ge-
1 Pet. 2. 21 beden / seght Ambrosius, Ut te proprio ad de-

deprecandum invitaret exemplo, om u tot bidden door sijn eyghen exempel te noodigen.

Die gene die in het Huysgesin moet voorbidden / is de Vader van het Huysghesin; Want die is als een Priester Gode / om geestelicke offerhanden op te offeren. 1. Pet. 3. 2. Col. 4. 1. 2. Iosi: 24. 15. Luc. 11. 1. 2. Ofte de Vrouw in sieckte / of afwesigheydt van haere Man ('t welcke evenwel niet langh / ofte dickwils moet ordinaer geschieden / gelijck't niet en past dat een Predikant langh is uyt sijn kerck / en als Non-residens) want sy is een hulper aen haer Man / Gen. 2. 18. De Vrouwe die Salomon beschrijft / doet haeren mont open met wijsheyt, ende op haere tonge is een leere der goedadigheyt. Prov. 31. 26. Jae oock in sulcken gelegentheyt magh en moet een Dienst-kneght ofte Maeght / den plight waernemen van sijn Meester ende Vrouw. Een Godtsalighen Onesimus kan oock hier in seer nuttig sijn aen sijnen Meester. Phil. vers. 11.

Hier werdt ghevraeght of die ghene / die voor-bidt / ende anderen voorgaet in het Huysgesin / stightelick en oorbaerlick een gestelt formulier des gebedts / magh volghen ende voorlesen? Wy antwoorden hier op van jae; En soo hebben alle die gene geoordeelt / die tot dienst vande Eenvoudighen / hebben gebede-boecken gemaeckt / als Haverman, Hieron, Teelingius, Sibelius, Theodorus à Brakel, etc. Alle Huys-Vaders en hebben juyst niet den Geest des Gebets, ende die bequaemheyt / om selve een ghebedt te formeren.

Dogh andersins aghten wy het seer nuttigh / jae by nae nootsakelick te wesen / dat de Huys-Vaders in haere huysen / oock buyten formulieren, haere gebeden in haer huysen doen. Want /

1. Dus doende oeffenen ende verwecken sy / niet alleen den Geest des Gebets in haer selven / maer oock in haer kinderen ende huys-genooten; die door haer voorganck en exempel oock geleert worden / hoe'se daer nae in hare eygen huysgesinnen / nae gelegentheyt des tijts / ende noots / andere ende andere ghebeden formeren sullen / Luc. 11. 1. 2.

2. De voor-gheschreven formulieren en drucken oock niet uyt / alle bysondere nooden en verdruckinghen vande Gheloovigen / die vele sijn / en verscheyden. De ghestelde formen leeren u wel bidden om de vergevinge van uwe sonden in't gemeyn; maer ghy moet oock bidden om de vergevinghe van uwe bysondere sonden. Gy moet niet alleen in't gemeyn om gaven ende segeningen bidden / maer oock om die bysondere / die u meest van nooden sijn. Wy hebben nieuwe aenvechtingen; wy begaen nieuwe sonden; wy verkrygen nieuwe segeningen; ende sullen wy dan onse monden niet open doen om den Heere een nieuw liet te singen? En wat formulieren sijnder / die Of uytdrucken alle nooden; Of behelsen alle danckseggingen?

Ita ut formula dicatur tantum ex consue- 3. 't gebeurt oock niet selden dat de Huysgenooten altijts wederom het selve / met deselve woorden / biddende / van traegheydt / kou-

louwigheyt en onaendachtigheydt overvallen worden / uyt de sleur en ghewoonte biddende / 'tgeen sy selve niet en weten. Hierom heeft oock de Eerw. en Hoogh-geleerde Casparus Streso d' Eenvoudigen / een Korte Onderwijsinghe uytghegeven / hoe men een Gebedt maecken, ofte stellen sal.

tudine, & pro forma. Ames. Cas. Consc. l. 4. cap. 17. §10

Voorbeeld der gesonde woorden / pag. m. 140

Dit selve moet oock gheoordeelt worden / van't bidden der formulieren inde kercken / dewelcke in sommighe ghelegentheyt vruchtbaerlick gebruyckt konnen ende mogen worden. De Brownisten aghten dit sonde (om hier van met een woordt nogh te spreecken; want wy andersins seer wel weten / dat dit behoort tot een ander plaetse) Anti-Christiaens, ende superstitieus te wesen; jae onder die menschen sijnder geweest / welcke de gesette Gebeden genoemt hebben eenen grouwelicken Afgodt / ende dat'se voor Godt soo walghelick sijn / als het verckens-vleesch voor den Jooden was. 't Welcke buyten allen twijffel seer onghesouten is: want indien'se soo geheel ongeoorloft waeren / so en soude'se Godt niet hebben voorgheschreven / ghelijck hy dede onder de wet / noghte Christus ende sijne Dienstkneghten souden'se gebruyckt hebben onder den Euangelio. Den 92 Psalm is een gheset ghebet voor den Sabbath-dagh. Den 102. Psalm schrijft voor een gebet voor den verdruckten, als hy overstelpt is, ende sijne klaghte uytstort voor het Aenghesighte des Heeren. En of wel misschien dien Psalm siet op een bysondere verdruckinge / inde welcke de Dienstkneghten Godts doen in waeren / soo geeft noghtans

Perkins. comment. in Matth. 6. pag. mihi 1008.

Author Comment. de Eccles. Angl.

Num. 6. 23, 24. & 10. 36. Luc. 11. 1. Mat. 26. 44.

 het

het voorghedaghte opschrift te kennen / dat'se is voor het gemeyn gebruyck van een verdruckt Persoon. Den 136 Psalm is langen tijt na Davidts doot gesongen / 2. Chron. 20. 21. ende 2. Chron. 29. 30. De Koningh Iehizkia, ende de Overste seyden tot de Leviten, dat'se den Heere loven souden, met de woorden Davidts, ende Asaphs des Sienders. Ja alle de Psalmen Davidts waeren de kercke overgeleevert / om gebruyckt ende gelesen te worden / in een gestelde forme van woorden / ende noghtans sijn de meeste derselve ghebeden. Sy zijn oock een goet middel om eendrachtigheyt ende gelijckformigheydt te houden inden openbaren Godtsdienst. Hierom is in verscheyden Concilien besloten ghe-

S. Maref. quæst. Theolog. decis. Academ. quæst. 11. pag. 55.

weest dat geene kercke eenige forme van gebeden soude gebruycken / dan sulcke die toegelaeten ende geordineert was; gelijck sulcks besloten is in Concil. Carthagin. III. can. 23. ende in't Melevitaensche, can. 12. alwaer de Vaders ordineeren / dat gheen ghemaeckte Gebeden gedaen en mogen worden, ten sy deselve eerst in't Concilie sijn goet gekeurt. Ende soo verhaelt Perkinsius dat de

Loc. sup. citat.

Oude kercke Godts / lange voor den tijdt des Pausdoms een gesette forme des gebedts gebruyckt heeft / schoon sulcks niet en is geschiet inde eerste drie hondert jaren na Christus, uyt oorsaecke der ghestaedighe vervolgingen. Ende om dese redenen wilde Calvinus dat de formulieren ghebruyckt souden worden / soo op dat de eenvoudigheyt, ende onervarentheyt van sommige te gemoet mogte gegaen worden, als op dat alsoo seeckerder

Epist. script. ad Angl. protector. 22. Oct. 1548. cit. D. Maref. § 11. & D. Hoornb. lib. 10. Summ. Contro. pag. mihi 681.

mogh-

noghte blijcken d'eendracht ende over-een-
cominge van alle Kercken onder malkande-
en. Ende dat evenwel die groote Godts-
geleerde / gelijck wel is aengemerckt / die
vrije maniere van bidden / niet soo seer uyt
een boeck / als uyt het herte, niet quaedt en
heeft in hem selven gekeurt / gelijck sommi-
ge meynen / heeft hy selve met sijn eyghen
exempel geleert / als hy nae sijne lessen deur-
gaens andere / ende nieuwe ghebeden heeft
gemaeckt / gelijck den gheleerden blijcken
kan / uyt sijne Uytleggingen over Ezechiel,
ende de kleyne Propheten.

Ondertusschen moet so hart niet op de noot-
saeckelickheyt der formulieren worden aen-
ghedrongen / gelijck als of'se absoluyt noot-
saeckelick waeren / ende of'et geen bidden
was te aghten / ten waere het met een boeck
gheschiede. Gelijck het geen prijselicke sae-
ke is in gemeyne Christenen / onkundigh te
sijn om wel / nae ghelegentheyt / te konnen
bidden / ock sonder een voorgheschreven
formulier; Alsoo is't boven al schandelick
in een Dienaer / onbequaem te sijn / en om
selve gelijck als uyt de borst wel te konnen
bidden (om Tertulliani woort te gebruycken)
ende om andere dat te leeren / gelijck Iohan-
nes sijne Discipelen. De kercke is oock / Hoogl. 6. 10
ghelijck de Maene, vele veranderinghen on-
derworpen. Hierom ist oock dat de Kerc- Cap. 3. pag. 327. en v. pag. 351.
ken-Ordeninge vanden openbaeren Godts-
dienst door gansch Engelandt / Schotlandt
en Yrlandt / opgericht door authoriteyt des F. Bal power of godlines, lib. 5 cap. 5.
Parlements inden jaere 1645. geen formulie-
ren der gebeden voorschrijft / maer geeft ende
stelt

Ames. cas. consc. lib. 4 cap. 17.

stelt maer voor de wijse / methode, ende regulen om te bidden voor ende nae de Predikatie.

Hildd. lect. 12. in Psal. 51. p. 63.

Sam. Hieron. Helpe unto Devot. oper. tom. 1. pag. 681, &c.

Dit is dan het oordeel der Engelsche Theologanten; Sy en verwerpen niet (ghelijck te mets wort voor-gegeven) de formulieren; aghten'se oock niet absoluydt nootsaeckelick te wesen; maer seggen seer wel dat'se ghebruyckt of niet ghebruyckt konnen worden / nae gelegentheyt van tijt / plaetse / en persoonen.

Neh. Rogers parab. of lost Sonne. p. 164. &c. and his Friend at Mid-night. p. 387.

Ende dat van geen ander ghevoelen onse Kercken sijn / kan den genen niet onbekent sijn / die gelesen heeft 't geene heeft de Harmonie der Nederlandtsche Synoden, uytgegeven van Festus Hommius, Cap. 11. §. 11. Den Dienaer sal sijne gebeden doen of door ingeven van den Geest, of uyt een seecker voorgesteldt formulier. Ende soo seght oock de laetste Helvetische Confessie: De openbaere gebeden moeten oock niet, ten aensien vande forme ende tijt, in alle Kercken even gelijck sijn. Laeten hier alle Kercken haere vryheyt gebruycken. En so doen nu de meeste Dienaers in onse Nederlandtsche kercken; oock selve die gene welcke anders willen / datmen sigh sal stip binden aende formulieren; die'se selve noghtans niet en volgen nae de Predikatie. Indien't eene soo noodtsaeckelick is / waerom oock niet het ander? waerom sigh niet so stip gebonden aen't formulier na, als voor de Predikatie? 'k En wil / 'k en kan oock niet quaelick spreecken van die de formulieren volgen / te mets geschiet dat oock van ons; maer ick aghte dat oock die niet ge-

Perkins. loc. citat. & cas. conscient. l. 2. cap. 6. 4. 3. sect. 2. pag. mihi 94.

Altar. Damasc. cap. 10. p. 613.

Minister preces vel dictante Spiritu vel certa sibi proposita formula concipiet.

Cap. 23. Neque oportet, &c.

elastert / of veroordeelt konnen worden/ ie het niet en doen / maer uyt overvloet van nwendighe beweghinghen / haere zielen / 1 Sam. 1. 15, 16. net Hanna, uytstorten voor den Heere. Hoe oevig soude het zijn in sulcke saken / twis= en en verbremdingen der gemoederen / on= er Broederen te sien? Socrates getuyght in Lib. 5. c. 21. jn History sulcks oock geschiet te sijn inde ude Kerck: Gy sult over al in alle gewesten, eght hy / geen twee kercken vinden, dewelc- e in het bidden gheheel over een komen.

Ende Dit is oock geweest langh voor desen Synops. purior. Theolog. Disp. 36. de Cult. invoc. thes. 33. 34. pag. mihi 468. t gevoelen van de Wijdt-beroemde Leydt= che Professoren; uyt dewelcke Een / te we= en de Hoogh-geleerde Ant. Walæus, al= us spreeckt: Ondertusschen nogtans beken- en wy, dat het seer nut, jae oock by nae oodtsaeckelicken is, dat alle ervarene geloo- righen, ende insonderheyt de Herders der Kercken, in haer de gave van opentlick te bidden, oock sonder voorgaende formulieren erwecken; op dat'se nae gelegentheyt, en- le voorkomende nooden, ghebeden ende danckseggingen mogen instellen, gelijck wy nden Ouden ende Nieuwen Testamente le- en, dat de Heylige Mannen, oock Prophe- en en Apostelen dickwils ghedaen hebben; t welcke (aengemerckt hebbende de metho- le, dewelcke sy in haere gebeden gebruycken, ende daer by komende behoorlicke oeffenin- ge) niet swaer sal zijn.

't Sal hier voorts niet veel van nooden we= sen aen te teyckenen / met wat ghebeerden, de Huys-Vaders haeren Huysgenooten moe= ten voorgaen in het bidden. 't Is bekendt

dat=

datter geene en is / door de welcke onse oot-moedigheyt beter kan worden uytgedruckt / dan door het knielen. Ende daerom is oock dit gebaer van den gheloovighen / in Godts Woort / deurgaens gebruyckt. Ps: 95. 6. Komt laet ons aenbidden ende neder bucken, laet ons knielen voor den Heere die ons ghemaeckt heeft. Alsoo Paulus, zijn afscheydt nemende vande Ouderlingen van Ephesus / heeft nederknielende met haer allen gebeden, Act. 20. 36. Ende soo mede de Christenen tot Tyrus, die Paulum met haere Vrouwen ende kinderen tot buyten de stadt geleydden / hebben 't samen aenden Oever nederknielende gebeden, Act. 21. 5. Van Salomon staet dus / 1. Kon. 8. 54. Het geschiede nu als Salomon voleyndight hadde dit gantsche ghebedt, ende dese smeeckinge tot den Heere te bidden, dat hy van voor den Altaer des Heeren opstondt, van het knielen op sijne knien, met sijne handen uytgebreydet na den Hemel. En van Christus selve / Luc. 22. 41. Ende hy scheyde hem van haer af, ontrent eenen steen-worp, ende knielde neder, ende badt. Siet 2. Kon. 4. 27. Matt. 28. 9. Act. 7. 60. Eph. 3. 14. Ende dus waren de oude Christenen ghewoon altijts haere ordinaire ende daeghlijcksche gebeden te doen; ende plegen hier toe by te brengen Pauli woorden; Phil. 2. 10. Dat inden name Iesu sigh buyghe alle knie, gelijck onder andere Origenes, schryvende over het boeck der Richteren / Hom. 11. Alwaer hy oock dit by voeght; Maer wat baet'et my, indien ick tot het gebedt komende de knien mynes lichaems voor Godt buy-

Sed quid mihi prodest, si genua corporis mei ad orationem veniens flectam Deo, & genua cordis mei flectã Diabolo!

buyge, ende de knien mijns herte buyge voor den Duyvel. Ende Eusebius in sijne Kerckelijcke Historien, verhaelende hoe de Soldaeten onder den Keyser M. Aurelius, van Godt door haere gebeden regen verkreghen / segt aldus; De Soldaeten met haere knien op d'aerde leggende, volgens de gewoone maniere die wy in't bidden hebben, hebben haer begeven tot d'uytstortinge der gebeden voor Godt.

Milites genibus humi positis, juxta morem pre candi nobis usitatum, se ad preces Deo dicendas converterunt, lib. 5. cap. 6.

Dogh sy en hebben niet gewildt / (om dat'er oock nogh by te voegen) datmen op den dagh des Heeren de knien soude buygen / insonderheyt niet inde kercken; want sy oordeelden dat dien dagh / als ter gedachtenisse van Christi opstandinghe / moghte deurghebracht worden in vreughde / ende niet in eenighe teyckenen van droefheyt ofte vernederinge / als waeren / vasten ende knielen in het bidden. Wy achten het vasten ende op de knien te bidden op den dagh des Heeren ongeoorloft, segt Tertullianus, ende alsoo oock vele andere. Ende alsoo eenige dit niet en onderhielden / soo heeft het Synodus van Niceen goet gevonden / datmen / om in alle Parochien eenen voet te houden / Godt staende soude bidden.

Die Dominico jeiunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare.

Tertull. libr. de Coron. Milit. c. 3. p. 206. in quem loc. vide sis Pamel. annot. nu. 38.

Ende soo hebben de Oude Christenen / of Godt op haere knien, of staende in openbare Vergaderinghen gebeden; maer sy en hebben noyt geseten. Hierom vinden wy dat de Christenen inde eerste kercke / niet alleen door den Diaken wierden opgeweckt / om aendaghtelick te bidden / maer oock / of om de knien te buygen / of om te staen / indien'se

Quoniam quidam sint qui in die Dominico genu flectunt, & ipsis diebus Pentecostis ut omnia similiter in omnia parochia serventur, visum est Sanctæ Synodo, ut stantes, Deo orationes effundant. Can. 20.

sae=

Cæſar. Homil. 30. de gen. flect. in Orat.

ſaeten. Cæſarius Arelatenſis beſtrafte daerom die gene / dewelcke / on-aenghesien den Diaken riep / laet ons de knien buygen, stonden als op-gerechte pylaeren; 't welcke, ſegt hy / den Chriſtenen, als'er inde kercke wort gebeden, geheel niet nut nogh geoorloft is. Dat de oude Chriſtenen ſijn gewoon geweeſt te ſtaen in haere gebeden / getuygt Iuſtinia-„nus met deſe woorden: Daer nae / als de „Leeſer ſwijght / doet de voorſtander / dat „is / de Predikant / een vermaninge / ofte/ „Predikatie / door dewelcke hy't volck op-„weckt tot naevolginge van ſoo ſchoone sae-„ken. Dan ſtaen wy alle gelickelick op, ende bidden. Baſilius eyndigende een ſeeckere Predikatie / ende de verder verhandelinghe van deſſelfs ſtoffe uytſtellende tot op den naeſten dagh / seyde: Laet ons dan opſtaen, ende Godt dancken voor die dingen, die ghe-„ſeght ſijn. Soo oock Athanaſius: Nadien „nu onſe Predikatie langh ghenoegh geval-„len / ſoo laet ons opſtaen / ende onſe handen uytbreyden. Hier toe wierden in ſommige kercken de Chriſtenen met een op-gheheven ſtem vermaent van den Diaken. In de Liturgie die Marcus, dogh valſchelick / wort toe-gheſchreven / seght meermael den Diaken: Staet om te bidden; wederom: Staet recht op; ende / ghy die ſitt, ſtaet op. En dat wort menigmael geleſen inde Schriften vande Ouden.

Iuſtin. Apolog. 11.

Baſil. Homil. 7. in Hexaem. in fin.

Athan. in fin. Serm. de ſement. Hoornb. cit.

Vide inter alios Rivet. Critic. Sacr. lib. 1. cap. 3. pag. 1072. oper. tom. 2.

Ende van die gewoonte van ſtaende te bidden / hebben wy oock geen weynige exempelen in Godes Woordt; maer geene van eenige Heyligen (dat ick wete) die Godt ſittende

ghebeden hebben. Van Abraham staet
Gen. 18. 22. Maer Abraham die bleef nogh
staende, voor het aenghesichte des Heeren.
Den Kaldeeuschen paraphrast voeght'er by
(seght Ainsworth) Abraham stondt in den
gebede voor den Heere. Alsoo Gen. 19. 27.
Ende op een ander plaetse / wort door
staen voor den Heere, het gebet gemeyndt /
Jer. 15. 1. Vande Israeliten lesen wy aldus/
Neh. 9. 2. Ende sy stonden ende deden be-
lydenisse van haere sonden, ende haerer Va-
deren ongerechtigheden. Ende vers. 5. sey-
den de Leviten / Staet op, looft den Heere
uwen Godt, van eeuwigheyt tot eeuwigheyt.
Ende den Tollenaer stondt van verre inden
Tempel ende bad Godt, Luc. 18. 13. Marc.
11. 25. Wanneer gy staet om te bidden, etc.
Siet Joh. 11. 41. 2. Chron. 20. 5. Want
het is een teycken beyde van eerbiedigheydt
ende van ghedienstigheydt. Siet 2. Kon. 5.
5. 1. Sam. 16. 21. 22. 1. Kon. 10. 8. Job.
29. 8. Dan. 1. 4. Ende 't was te wen-
schen datmen soo inde openbare / als heyme-
licke huys-gebeden / 't een ofte 't ander hey-
lighlijcken navolghde. Want alhoewel de
lichamelicke oeffeninghe afgescheyden sijnde
vande inwendighe Godts-dienstigheydt
weynig weert is / nochtans en moetse / met
de inwendige 't samen ghevoeght sijnde / niet
verworpen worden. Want over al waer
Godt eenighe plight ghebiedt / ofte eenighe
sonde verbiedt / daer gebiedt ende verbiedt hy
oock de teyckenen ende uytterlijcken schijn
derselve; ende daerom waer hy de inwendi-
ghe devotie der ziele in het bidden vereyscht /

Ainsw. Annot. in loc. citat.

Hoornb. disp. de Station.

Forbes. Instr. Hist. Theol. lib. 12. cap. 8. § 14.

Pamel. Annotat. in Tertull. libr. de Orat. cap. 14. & libr. 11. ad uxor. cap. 14.

als daer vereyscht hy oock de uytwendighe eerbiedicheit des lichaems indiense bequamelijck kan gheoeffent worden. De redenen hier van sijn dese volgende.

1. Om dat onse lichaemen soo wel des Heeren / als onse zielen sijn: ende daerom moeten wy hem oock met beyde ziel ende lichaem verheerlijcken. 1. Cor. 6. 20.

2. Om dat de uytterlicke ootmoedigheyt / ende eerbiedinghe des lichaems / een behulp-middel is tot de inwendige ootmoedigheydt / ende eerbiedinge des herten. Onse herten sijn traegh, ende hebben alle uytterlijcke hulp-middelen van nooden / om in haer de devotie op te wecken. Ende om dese reden hebben Godes kinderen deurgaens oock Godt met dese gebeerden / ende andere / in haere heymelijcke gebeden aengeroepen.

3. Om dat wy alsoo door dese uytterlijcke teyckenen / betuygen de inwendighe ootmoedigheyt des herten / ende eerbiedigheyt der zielen; die soo niet en schijnt uyt-gedruckt te worden / als men bidt / of sittende op sijn bedde / of sittende op sijn stoel. De Bruydt soght den genen op haer bedde / dien haere ziele lief hadt, maer en vondt hem niet, Hooghl. 3. 1. Die oock soo seer let op sijn gemack in het bidden / magh Christus soecken / maer menighmael niet vinden. Op dien text 2. Chron. 6. 13. Alwaer staet van Salomon, dat hy knielde op zijne knien; hebben onse Uytleggers dit aengeteyckent: Dese ceremonie is in het bidden gebruyckt gheweest, als een teken van den ootmoet onses herten, in het welcke wy overtuyght sijn,

dat wy voor de Goddelicke Majesteyt niet be-staen konnen.

So heeft het oock verstaen (op dat dit oock niet misschien voor een nieuwigheydt worde ,,uyt-gekreten) Trelcatius, de Jonge: Al-,,hoewel/ seght hy / de gebaerden indiffe-,,rent sijn / om dat'se geen bysonder ghe-,,bodt en hebben / soo is het noghtans onbe-,,taemelick / indien yemandt in een vergae-,,deringe ofte gemeynte / met andere / met ,,geboogen knien ende ontdeckt hooft niet en ,,bidt. Want soodanige ghebaerden betae-,,men den mensche alder-meest / die Gode ,,de hooghste eere geven / ende best de oot-,,moedigheydt / soo van ons gemoet / als ,,lichaem / verklaeren. Niet anders oock ,,Iosephus Hall, dewelcke aldus elders seght: Ick wil altijt in mijn gebeden, ofte staen, als een dienstknegt voor mijn Meester, ofte knie-len, als een onderdaen voor mijn Prins. Dog moet wel worden waerghenomen / datmen dit niet moet doen uit geveynstheit / ende op sulcke plaetsen / daer dit meer quaedts / dan goets sou doen.

Disput. de Orat. habit. an. 1605. 6. Iul. thes. 17.

Ondertusschen oordeelen wy dat die gene/ die dese ghebeerden / 'tzy door ouderdom/ 'tzy door eenige andere swackheden / niet en souden konnen gebruycken / dan met peric-kel van haere gesondtheydt / ofte met sulck een pijne ende smerte des lichaems / die het herte ende gemoet inden Godts-dienst / 'tzy openbaer / of heymelick / souden beroeren ende verstooren / deselve vryelijck moghen nalaeten; want Godt heeft liever bermher-tigheyt dan offerande, Matt. 12. 17. En-

Vide Arnold. Reynessy, id est, doct. viri & amici nostr. Leon. à Ryssen, judic. de exercitat. Schoock. exercit. 10. pag. 84.

de geen uytwendigh gebaer kan Gode aengenaem wesen / deselve 't herte ende den geest verhindert. 't Is in sulcken gelentheyt genoegh / datmen door andere teyckenen sijn eerbiedigheyt bethoone. Cæsarius seyde: Die wegen eenige swackheyt, sijne knien niet kan buygen, ofte den rugge bocken, laet dien niet verdrieten het hooft te neygen. Men moet altijts meer achtinge nemen op de stichtinge / dan op de ceremonien ende gebeerden / ofte eenige andere dingen / die maer bloote omstandicheden sijn.

VI. Cap.

Wort ghehandelt van het singen der Psalmen inde huisen, winckels, ende onder 'twercken; worden voorgestelt de redenen hier toe dienende, en aengewesen de wijse en maniere, op dewelcke de Psalmen gesongen moeten worden.

Eyndelick is geen vande minste oeffeningen inde kercken / het singen der Psalmen, 't welcke de geloovigen een voorbeeldt des hemels / hier op der aerde doet hebben. Dat 'er Lof-sangen / danckseggingen ende Psalmen inden Ouden Testamente vande geloovigen in haere Vergaderingen sijn ghesongen / blijckt uyt de ampten der Leviten, die beschrey=

[s]chreven worden / 1. Chron. 23. 24. 30. Da-
[v]id heeft eenen Psalm ghemaeckt / om ghe-
[s]onghen te worden op den Sabbath-dagh.
[W]ant dit is het opschrift van Ps. 92. 1. 2. 3.
[E]en Psalm, een Lied op den Sabbath-dagh.
[H]et Is goet datmen den Heere love, ende uwen
Naeme psalm-singe, ô Allerhooghste. De
Joden seggen gelijck my Ainsworth heeft ge-
[l]eert / dat Adam desen Psalm gesongen heeft/
[d]aeghs na dat hy was geschaepen. Ende
[d]at dit oock gebruyckelicken is gheweest inde
[b]y-een-komsten der Christenen / ten tijden
[d]er Apostelen / getuygt ons Paulus, 1. Cor.
[1]4. 26. 15. Ende oock nae de tijden der A-
[p]ostelen / wort ons bevestight van Tertulli-
[a]nus en Eusebius. Calvinus seght in sijne uyt-
„legghinghen over 1. Cor. 14. 15. Uyt dese
„plaetse verstaen wy oock / dat de gewoonte
„van singen oock te dier tijt onder de geloo-
„vigen was: 't welcke oock openbaer is uyt
„Plinius, die ontrent veertig jaeren na Pauli
„doodt schrijft / dat de gelovighen gewoon
„waeren voor Sonnen-opgangh Christo te
„singen. Ende ick twijffele niet of sy hebben
„terstont van den beginne aen/het gebruyck
„der Joodtsche Gemeynte in psalmen te sin-
„ghen nae-ghevolght.

Ainsw. in Psal. 92. pag. 139. Laus & Canticum, quod dixit Adam primus super diem Sabbath. Chald. paraphras. sive Targum.

So moet oock het huysgesin gestight wor-
[d]en / met psalmen, ende Geestelicke Liede-
[k]ens den Heere te singhen / gelijck dit de ver-
maening is des Apostels Pauli, Col. 3. 16.
[L]eert en vermaent malkanderen, met psal-
[m]en, ende Lof-sanghen, ende gheestelicke
[L]iedekens, singende den Heere met aenge-
[n]aemheyt in uw' herte. Ende dit heeft hy

oock belast aen die van Ephesen, Cap. 5. 19. Dese drie soorten van geestelicke gesangen/ van dewelcke Paulus gewaegt / worden van sommige alsoo onderscheyden / dat psalmen allerley geestelicke gesangen sijn / die niet alleen met de stemme / maer oock met snarenspel geoeffent worden: Lof-sangen, dancksseggingen tot Godt / ofte lof-dichten van Godts Genade tegen ons: ende geestelicke Liedekens, sulcke digten in welcke allerley geestelicke leeringen worden begrepen. Dese verscheydene namen schijnen uyt de verscheydene opschriften der Psalmen Davidts genomen te sijn.

Vide Bezam in Ephes. 5. 14.

Wy staen seer geern toe / dat de Huys-Vaders haeren kinderen geestelicke Liedekens mogen laeten leeren ende selve singen / die of sy / of andere gemaeckt hebben; Tertullianus segt in zijn Apologie, dat dit stond in de vryheyt der Christenen / of'se / als'se met malkanderen gegeten hadden / de Schriftuyrpsalmen wilden zingen / dan andere Liederen, die van haer selve gedigt waeren / en gemaeckt. Ende soo sijner al verscheyden onder de oude Leeraers geweest / die geestelicke gesangen / ende Liederen gemaeckt hebben vande Christelicke Religie (gelijck kan worden af-ghenomen / uyt het ghene Hieronymus schrijft / in't verhael des levens van Paulus den Eremijt) tot nuttige stichtinge / en vermaeck van andere. Basilius in een Predicatie van de dronckenschap ende over-daedt / bestraft aldus sommighe van de sijne: Ghy oeffent uw in prophane Liederen, vergeten hebbende de psalmen ende

Loc. infr. citand.

le ghesanghen die ghy gheleert hebt.

De Ketters inde Oude ende eerste tijden / om de eenvoudige te verstricken ende als onwetende met het venijn van haer ketteryen te vergiftigen / hadden gesangen gemaeckt / die gesongen konden worden te water / of te lande / en voorts slaende op alderhande andere gelegentheden / gelijck Samosatenus, Apollinarius, ende andere. De Orthodoxe en recht-gevoelende Vaders / siende hoe die opgenoemde haere gesangen vermenght / en doorsaept hadden met dwalingen ende schadelicke ketteryen; oordeelden het seer nodig te wesen / dat van haer andere gesangen gemaeckt souden worden / voor de waerheydt des geloofs tegen haere ketterijen; Dit hebben deftigh gedaen Ephræm Syrus, Nazianzenus, Chrysostomus, Hieronymus, Prudentius, Lactantius, Hilarius, Ambrosius, en misschien nogh andere / die my nu niet voor en komen. Die van Ambrosius / die te Milanen gesongen wierden inde kerck / worden hoog geroemt vanden Out-Vader Augustinus. Hy hadde in het eynde vande selve / altijts gevoeght een verheerlickinge ende dancksegginge der Drie-eenigheyt; waer over hem vele moeyte is aen gedaen vande Arriaenen; en nadien de Orthodoxe in't eynde so vande psalmen, als van andere haere Liederen altijts voegde Eere zy Godt de Vader, ende de Soon, ende de H. Geest, het welcke vande Arrianen wierdt of verandert / of verworpen; so heeft men inde oude kercke / oock daer uyt de Arrianen vande Orthodoxe konnen onderkennen.

Conf. Cl. Forbes. instruct. Histor. Theolog. lib. 1, cap. 22. pag. mihi 38. & Cel. Hoorn. bec. disp. de Psal. thes. 8. 9.

Ende so sijnder oock verscheyden onder ons geweest / die ons gedient hebben met hare geestelicke Gesangen ende Liederen, En waerom soude men die niet selve mogen singen / ende sijnen kinderen laten leeren?

Maer evenwel moeten'se insonderheydt / en eerst en voor al de memorien van haer kinderen / soecken in te drucken / de Psalmen van den Koningh David, die genaemt wort / den soeten Sanger Israels; ende moeten haer daeglicks offenen in't singen / lesen / oock bidden vande selve. Want /

1. Sien wy op de Psalmen Davidts, zy zijn heerlick en meer dan geseght kan worden / uyttermaten geestelick ende treffelick in haer selven; hoe een vroom gemoet die meerder met opmerckinge / ende aendaght leest ofte singht / hoe hy meerder lust krijght / ende treck tot deselve.

2. Sien wy op haere effecten, ende nuttigheden / die zijn oock wonderlick en uytnemende; 'tgeen *Paulus*, spreeckende van het eynde der Heylige Schriftuyre / in't gemeyn seght / 2. Tim. 3. 16. en Rom. 15. 4. is oock waerachtig vande psalmen, want in deselve worden ons voor-gedraegen allerley soorten van leeringen / vermaningen / geboden en vertroostingen. Ende al het gene dat de andere boecken der H: Schriftuyre wijdtlopigh hebben / dat vinden wy daer kort in een getrocken. Schoon de gantsche Goddelicke schrift duydelick Godts Genade verthoont / nochtans is seer soet het boeck der psalmen, segt Ambrosius. Ende daerom is geen boeck meerder gebruyckt beyde in't openbaer / en- de

Leg. Studios. lect. præfat. Basil. August. Ambros. / Ruff. Euthym. & Calvin. in Psalm.

[..]e in't heymelick / dan dit der Psalmen.

Augustinus vont sulcken kraght inde psal-[men], dat door het gesang vande selve zijne [o]ogen van tranen moesten overvloeyen; Hy [g]etuyght dat / als hy te Milanen in de Kerc-[k]e quam / ende daer hoorde de ghesangen [v]ande Kercke / hy daer door soo bewoogen [w]ierdt / dat hy daer door de eerste aenprickel-[l]inge vernam tot sijn bekeeringe; en nogh [v]orders seght hy, dat hy door't gesangh der [k]ercke dickwils bewogen is geweest tot trae-[n]en over sijne sonden. In sijn sieck-bedde / [l]iet hy sigh oock de Boet-Psalmen Davidts [u]ytschryven / ende stelde de blaeden aen de [m]uyr in sijn bedde / lesende die daeglicks; en-[d]e daer by overdaghte hy niet alleen / maer [b]eweende oock grootelicks zijne sonden.

August. Confess. lib.9.cap.6. oper. tom. 1. pag. 66. edit. Paris.

Possid. in vita August. c.27.

Insonderheydt zijn'se kraghtigh om de Godtvruchtighe te vertroosten; daer is in [d]eselve een kostelicke Balsem om een yeders [w]onde te genesen; Daer en kan een Chris-[t]en ziel geen aenvechtinge of swarigheydt [o]bevangen / of hy kan inde Psalmen beyde de [f]orme ofte wijse om die uyt te drucken / ende [d]e middelen vinden van genesinge. Basili-[u]s noemde daerom het boeck der psalmen, [e]en Rust-haven des gemoets / een Schilt [t]egen alle aenvechtinghen / een wel-gestof-[f]eerde Apoteque van allerley medicijnen, en [r]emedien tegen allerley quaelen en gebreec-[k]en. Ende waerlick also is het oock; De Godtsalighen hebben voornamentlick een [b]onderlingen troost gevonden in de psalmen, [i]n lichaemelicke tegenspoeden / geestelicke [a]envechtingen, ende inde uyre vande doodt.

1. De Psalmen sijn seecker seer troostelick in lichaemelicke tegenspoeden / en verdrucкingen. Vwe insettingen sijn my gesangen geweest, ter plaetse mijner vreemdelingschappen, seght selve den Koningh David, Ps. 119. 54. Dit heeft dien goeden ende Godtvruchtigen Cosmus, Bisschop van Constantinopelen, wel geweten: Want hy ziende het verderf van den staet / ende gheen hope van verbeteringe vermerckende / heeft / als hy om die reden zijn Bischdom / ende de Koninckliјcke Stadt van selfs verliet / niet anders uyt alle de groote goederen der Kercke / daer hy over was gestelt / met hem genomen / als het Boeck der Psalmen, aghtende dat een Christen in zijn pelgrimagie geen noodigher teer-geldt / of mede-gesel / als het selve / konde hebben; even ghelijck eens Gregorius Nyssenus seyde: O Hoe aengenaem en nuttigen met-gesel is David. Als Basilius in ballingschap moest gaen / so song hy tot zijn vertroostinge den 24. Psalm. De aerde is des Heeren, mitsgaders hare volheyt; de weerelt, ende die daer in woonen. Als de Keyser Mauritius zijn Vrouw en Kinderen voor zijn ogen sagh vermoorden / ende daer noch geboden wiert zijn hals onder de bijl te leggen / so trooste hy sich met dese woorden Davidts, Ps. 119. Ghy zijt rechveerdigh, ende elck een uwer oordeelen is recht. Als Basilius Bisschop der Amaseen, (den voorgedachten was Bisschop van Cesareen) gevangen was om het ghelove / songh hy des naghts eer dat hy voor den Tyran/ den Keyser Licinius, gebraght soude worden / nae

Dooresl. præf. in Moll. com. in Psalm.

Magnus comes psalmeus Chrysosth. loc. infr. cit.

Ille vero Psalmos, ut consuever. etiam tunc canebat, exorsus ab illâ Psal-

sijn gewoonte, (want so seght uytdruckelick de History-Schrijver) de Psalmen Davidts, van Psalm 132. O Heer gedenkt aen David, ende aen al sijn lijden, etc. vervolgens / tot dat hy quam aen Psalm 139. 9. 10. welcke versen hy ten derden maele / sijne handen ten Hemel uytbreydende / ende al weenende / sprack: woonde ick aen't uytterste der zee, oock daer soude uw handt my geleyden, ende uwe reghterhandt soude my houden. Want gewisselick hoe soet ende troostelick de Psalmen sijn / bevint dan den mensche eerst / als hy is in een Geestelicke, of lichaemelicke swaerigheyt.

morum decade: memento, Domine, David, &c. Baron. ex Metaphrast annal. tom. 3. ad ann. 316.

So erkende den Martelaer Iohannes Hus, dat hy de reghte kraght der Psalmen in sijn gevangenis eerst gesmaeckt hadde; ende als hy quam tot de plaetse / daer hy verbrandt soude worden / songh hy oock eenighe Psalmen, voornaementlick / de 50. ende 31 / dickwils oock seggende: O Heer in uwe handen bevele ick mijnen geest. Johan Morellius / een ander Martelaer / die Anno 1558. in Vranckrijck om het geloof gedoodt is / schreef uyt sijn gevangenis / hoe wel en onverhindert hy inde selve de Psalmen Davids konde singen. Want 't is waeraghtigh (en sodanigh waerom oock doen de tijden) 'tgeen den ouden Hilarius geseght heeft: Datmen meer Psalmen hoort singen in de gevangenhuysen / dan inde heerlicke palleysen vande Koningen.

Hoornb. tract. de desert. Spiritual. pag. mihi 137.

d' Eerwaerde en seer Godtvruchtighe D. Ridderus, verhaelt een soet geval uyt de Historien van onse tijden. Een seker Gesant

vande

"vanden Keyser reysende door Turckyen/op
"Paes-dagh hoorde int't veldt een boer sin-
"gen een geestelick gesang vande opstandin-
"ge Christi inde Hooghduytsche Taele; de
"Gesant verwondert zijnde dat hy dit in het
"landt der Turcken hoorde / hiel stil / tradt
"van sijn peerdt, en gingh nae den Boer op
"'t Velt / hem vraegende / hoe het by quam/
"dat hy een gesangh van Christus song. De
"Boer antwoorde: Ick ben een Christen/
"gevangen van de Turcken / en ick sie geen
"middel om verlost te worden: Evenwel ick
"behoude het Christen Geloove/en vertrou-
"we my op mijn Salighmaker Iesus: en de-
"wijle ick hier geen Predikatie hooren kan /
"so onderhoude ick mijn geloove / en trooste
my door de gesangen die ick in mijn kindtsche
jaeren onder de Christenen geleert hebbe.

2. Niet minder zijn de Psalmen Davidts troostelick in aenvechtinghen / ende geestelicke swaerigheden; Jae door die leertmen eerst de Psalmen recht verstaen / en tot troost gebruycken; gelijck Luthers Vrouwe seyde/ dat'se voor heen dickmael niet geweten hadde / wat sulcks ende sulcks in Davidts Psalmen was te segghen / sulcke klaghten ende werckingen vande Geest. So waerachtig is de spreucke van Barnadus: Noyt sult gy David verstaen, tot dat ghy door de ondervindinghe selve, de affecten selve, of beweghinghen vande Psalmen hebt aenghedaen. Seer wel heeft Athanasius geoordeelt vande Psalmen: Alle Goddelicke Schrift, seght hy / leert wel de deught, ende 't waere Geloove, maer het boeck der Psalmen heeft oock

Bernard. Serm. ad fratr. de monte Dei.

als

als een ſpiegel vande gelegentheden der ziele. Want David die heeft ſelve allerley aenvechtingen ende kruys geproeft / ende wel geweten hoe de aenghevochtene ende bedroefde menſchen geſint ſijn / ende wat voor trooſt ſy van node hebben. Hy thoont daer oock den genen / die ſulcken ſtrijt des geloofs hebben / de reghte wapenen / met welcke ſy daer tegen ſtrijden / ende hoe ſy de overwinninghe verkrijgen ſullen. Wy leſen 1. Sam. 16. dat de raeſende Melancholie in den Koning Saul, die des Sathans werckinghe was / door de lieffelickheyt van Davidts Harpe / wanneer hy daer op ſpeelde / verdreven wierdt / ofte dat hy verlicht wierdt van zijn quade paſſien des boſen Geeſts / daer hy mede was beſeten; Maer veel meer kan door het zingen der Pſalmen de geeſtelicke melancholie verdreven / ende het herte geruſt ende vrolick gemaeckt worden inden Heere. Luther ſchreef in een trooſtbrief aen een ſwaermoedig en aengevogten menſche. Daer is „geen ſtercker remedie, dan dat wy ſpreken/ „gelijck David ergens / Pſ. 18. Ick wil den „Heere loven ende aenroepen, ſoo werde ick „verloſt van alles dat my aenveght. Want „de booſe geeſt der ſwaermoedigheyt en wort „niet verjaeght met droefheyt ende klaghen / „en ſigh anghſten / maer met Godt loven / „daer het herte vrolick van wort. Ende daerom was hy dickmaels oock gewoon te ſeggen: Komt laet ons ſinghen tot ſpijt van den Duyvel. Den hondert tweeden Pſalm, is een byſonder gebedt des verdruckten / als hy overſtelpt is, ende ſijne klaghte uytſtort voor

Luth. Oper. Ien. Tom. 4. fol. 546.

Lütheri Dictum.

het-

het aenghesighte des Heeren, gelijck dat de woorden zijn van't opschrift van dien Psalm.

3. Van een seer trostelick gebruyck zijn'se insonderheyt inde upre vande doodt. Hierom vinden wy / dat de stervende die so menighmael tot haeren troost gesongen en ghesproken hebben; 't zy dat'se storven haere eygen ende natuyrlicke doodt / 't zy dat haer een violente doodt van andere / vande Tyrannen, wierde aen-gedaen; want inde Psalmen, soo elders / worden verscheyden tegengiften en vertroostingen tegens de doot ende haere bitterheyt gevonden.

Theodorus Studita, die ghestorven is ontrent't jaer 826. songh op sijn doot-bedde den Psalm 119. Wel-geluckfaligh zijn de opreghten van wandel, etc. ende tot het 16.17. vers. gekomen zijnde: Uw woort en sal ick niet vergeten. Doe wel by uwen knecht, dat ick leve, gaf hy ondertusschen den geest / ende gingh al singende nae den Hemel

Lutherus vertrooste hem / een weynig voor zijne doot / onder andere woorden / oock met die van David, Ps. 68. 20. 21. Die Godt is ons een Godt van volkomene saligheyt; ende by den Heere zijn uyt-komsten tegen de doodt. Charlotte Arbaleste, Huysvrouw van Philips de Mornay, Heere van Plessis, welcke stierf Anno 1606. hebbende haer verscheyden psalmen doen voorlesen / insonderheyt de sodanige / die den gelovigen verseeckeren van Godts Genade; sprack dickwils dese woorden uyt Psalm 16. 9: Mijn herte is verblijt, ende mijne eere verheugt haer: oock sal mijn vleesch seker woonen, etc. William

liam Whately versterckte hem met Davidts woorden uyt Psalm 41.4. De Heere sal hem ondersteunen op het sieckbedde, in sijn krankheyt verandert hy sijn leger. Ende so andere met andere troostelicke spreucken ende psalmen.

Gordius, een Martelaer inde eerste Kercke / songh den Psalm 118.6. De Heer is by my, ick en sal niet vreesen, wat sal my een mensch doen? Ende uyt Psalm 23.4. Ick en sal geen quaedt vreesen, want gy zijt met my. Als de vroome Babylas nae het Schavot gingh / so trooste hy sigh met dese woorden / uyt Ps: 116.7. Mijne ziele, keert weder tot uwe ruste, want de Heere heeft aen u wel ghedaen. Als eenen Theodorus, een man die wel jongh in jaeren / maer oudt in ghenade was / met ongehoorde tormenten wreedelick gepijnight wierdt / sonder ophouden van't aenbreecken des daegheraets tot thien uyren toe / ende als'se hem doen nogh op een peerdt setteden / aen beyde zijden vande beu'len gepijnight wordende / songh hy met een vrolick aenghesight den 96. Psalm. Ende als den Officier dese verwonderlicke standtvastigheydt ghesien hadde / sondt hy hem weder nae de gevangenis / ende seyde den Keyser aen / dat indien hy niet nae en liet sulcken wreedtheyt te oeffenen / dat hy soude schande / ende de Christen-Martelaren eer behalen.

Auguft. de Civit. Dei. lib. 18. cap. 52. & Ruffin. lib. 1. cap. 35. cit. Neh. Rog. exposit. in Esa. 5. pag. 29.

Den Martelaer Wolfang Schuch, die Anno 1525. in Lotteringen, om de Religie is verbrant geworden / songh Psalm 51. tot dat de roock ende vlam hem de spraeck besloot

sloot. Ende sodanighe exempelen souden wy / nae andere / vele uyt oude en nieuwe Historien, insonderheyt der Martelaeren / indien 't noodigh was / verhaelen konnen. 'k Sal my nu met het by-brengen maer nog van een / dogh seer gedenckweerdigh / exempel vergenoegen / 't welcke Bernhardus Varenius uyt Reyer Geisberts verhaelt; Dese spre-kende vande wreede vervolginge en uytroeyinghe der Christenen in Japonien / Anno „1622. seght aldus: Onder die welcke te „Firando gedoot sijn / hebben wy een kindt „van ses ofte seven jaeren gesien ; 't welcke „so verheught van gemoet was / dat het de „Christelicke Psalmen al op-seggende en sin-„gende in de Japonische tael / nae de doodt „ging / waer over wy ons in die jonge jaren „seer verwondert hebben.

Varen. de Religion. in Regn. Japon. cap. 11. p. 167.

3. Van wegen dese groote nuttigheyt sijn de psalmen altijts / by alle vroome in hooge achtinge en gebruyck geweest; by Christus, by de Apostelen, by de eerste Christenen, ende by de onse in de eerste Reformatie, ghelijck wy boven 't voor-verhaelde vervolgens sullen thoonen.

1. Dat onsen Saligmaker eenige psalmen vanden Koningh David heeft ghesonghen / magh seer waerschijnelick uyt die woorden worden afgenomen / Matt. 26. 30. Ende als sy den lof-sangh gesongen hadden, gingen sy uyt nae den Olijf-bergh. Hadde Christus eenen nieuwen lof-sangh tot dien eynde gemaeckt en gesongen / de Euangelisten souden die wel beschreven hebben / nadien se gewoon sijn / saecken van minder aengelegentheyt

eyt te verhaelen. Grotius meynt dat Chris-
us heeft gesongen Ioh. 17. Maer dat was
en solemneel Gebedt niet gestelt nae den stijl
maet van andere Liederen en Gesangen;
nde die woorden konden niet eygentlick / te
elijck met Christus, gesproken of gesongen
oorden van de Discipelen. 't Is waerschij- Bez. annot. in Matth 26.20. Drus præterit libr. 1. in Matth. 26. 30.
elicker dat Christus die psalmen heeft ghe-
ongen / die de Joden ghewoon waeren te
ngen nae het eten van het Pascha; nu sy son-
hen den psalm 113 met de vijf volghende;
elcke ses psalmen by de Joden wierden ge- Ainsworth in Exod. 12. 8.
oemt / Het groote Halleluia, gelijck Lucas
rugensis, Scaliger, ende boven alle andere/
uxtorfius, ons leeren / en verhalen. En- Scalig. lib. 6. de Emendat. temp.
e dit is daerom te waerschijnelicker / om
at Christus in alle andere dingen heeft on- Buxtorf. exercit. sacr. in Histor. instit. SS. Cœn. Dom.
erhouden de gewoone Ceremonien in't eten
an't Pascha der Joden / so seer breedt en
ccuraet gethoont heeft den laetsten opgemel-
en Schrijver.

2. Van Paulus ende Silas lesen wy aldus /
Act. 16. 25. Ende ontrent de middernacht
aden zy, ende songen Gode lof-sangen; 't
an wesen dat het oock sijn geweest eenighe
salmen vanden Koningh David, die doen
ebruyckelick in die tijden waeren; En ge-
wisselick 't moesten lof-sangen wesen / aen
e welcke sy beyde gewent waeren / ofte hoe
onden'se anders 't samen hebben konnen
ngen?

3. Insonderheyt sijn de Psalmen in een
ooge achtinge / ende in een geduyrigh ge-
ruyck geweest / by de Christenen inde eerste
erche; want sy wierden doen gestadigh en

gemeynlick van haer gesongen in haere kercken / huysen daer'se saeten / en wroghten in haer winckelen / in haere maeltijden / oock eyndelick op de straeten ende velden / gelijck ick vervolghens met eenighe ghetuygenissen vande Ouden sal doen blijcken.

I. De Oude Christenen hadden de ghewoonte / van Psalmen te singhen in haere kercken; dit hebben wy hier vooren aengheswesen met een woordt; maer het kan nogh verder blijcken uyt dien vermaerden en bekenden brief / die Plinius heeft geschreven aen den Keyser Trajanus, korts nae de tijden der Apostelen, daer in hy getuygt vande Christenen / dat'se op een gesetten dag / gewoon waeren 't samen te komen voor Sonnen op-gangh / ende met den anderen te singen ter eere van Christus, als Gode, etc. So oock Epiphanius, daer hy schrijft tegen de ketterijen: Oock de morgen-gesangen gheschieden geduyrigh inde Heylige Kerck; ende de morgen-gebeden, ende de avont-Psalmen (soo Lucernales Psalmi, ghenoemt om dat'se 't 's avonts gesongen wierden by de keerse) en gebeden. Augustinus schrivende over Psalm 51. dewelcke hem Ps: 50. is / seght aldus: Soo is dan den Psalm der boetveerdigheyt van daegh wel te pas gesonghen. Wy hebben / seght Chrysosthomus, van daegh by tijts gelijckelick gesongen; Gelooft zy de Heere de Godt Israels, die alleen wonderen doet. Ende so is dit deurgaens en over al te vinden inde Schriften vande Oude.

Lib. 10. Epist. 97. Euseb. Eccles. Hist. lib. 3. cap. 30.

Dit is ondertusschen waeraghtig / 't welcke oock van Augustinus is aengemerckt / dat

de

de westersche / gelijck de Roomsche en ande-
re / kercken/ wat laeter dese gewoonte van
singen / in haere vergaderingen hebben toe-
gelaeten. Ambrosius is d' eerste geweest die
dese gewoonte in sijne kercke van Milaenen
heeft in-gevoert / gelijck Augustinus in de
boecken sijner belydenissen getuygt. Ende
hier van is dese d' oorsaecke geweest; Als hy
de kercke den Arriaenen niet en wilde overge-
ven / soo wiert hy genoodtsaeckt / om die
te bewaeren / oock des naghts met'et volck
in deselve te waecken / op dat hy dan de ver-
drietelickheyt des nachts wat soude mogen
verlighten / soo ghebood hy psalmen te sin-
gen.

Maer als het Pausdom de wereld door
haer venijn begonde te besmetten / so is dit
loffelick gebruyck wederom by nae versuymt
en vervallen inde kercke / gelijck een ghe-
leert man verhaelt uyt Walafridus; Dog dit
is velen verdrietig en onaengenaem geweest / Walafr. Strabo, de reb. Eccles. cap. 25.
selve inde Roomsche kercke. Als in het eer-
ste begin der Reformaetie de psalmen Davidts
wederom gesongen / en van het ghemeyne
volck in een bekende taele / op Rhijm, door
den dienst eerst van Clemens Marot (een man
die heel aerdigh en geestigh was in Fransche
Rijm-dighten te maecken / selve nae het
oordeel en getuyghenis van Farmianus Stra-
da, Jesuyt / dogh die hem verder schrickte- Lib. infr. cit. pag. 162.
lick en op een Jesuyts belieght / als hy segt
dat hy uyt vreese vanden Koningh Franciscus
de eerste / nae Geneve gevlught sijnde / al-
daer om andere misdaden niet langh daer na
soude uyt-gegeesselt sijn geweest) ende daer Thuan. Histor. sui tempor. lib. 25.

 nae

nae door die van Theodorus Beza, ghelesen wierden / ende als daer op / door die nieuwigheyt en ongewoonte van die saecke / eenige moeyten wierden verweckt / door toedoen vande Papen / dewelcke saeghen dat het volck ontsteeken wierde tot het lesen en singen vande psalmen; soo sprack Iohannes Monlucius, Eerts-Bisschop van Valence, in een uytmuntende Oratie (die van verscheyden wort gedagt / als van Thuanus, Paulus Servita, ende andere) inden jaere 1566. gedaen / voor den Koningh Franciscus II. sijne Moeder Catharina, ende alle de Grooten van gantsch Vranckrijck / aldus; dat„men niet dan prijsen konde het singhen der „psalmen by die vande Religie, ende sulcks „tegen te spreken / nu niet meer soude sijn te„gen menschen / maer tegen Godt oorlogen; „ende indien men in die gemeene psalm-san„gen eenige fouten wiste qualick over-geset/ „dat die moesten aen-geteeckent / niet het „gantsche werck verboden worden. Daer te vooren hadde dese Koninginne / oock / gelijck gesegt wierdt / door raedt vanden voorghedaghten Bisschop Monlucius, aen den Paus Pius IV. geschreven / anno 1561. dat onder andere dingen / dogh treffelicke / die sy verhaelt / inden Godts-dienst oock dit ontbrack / te weten het psalm-singen, ende de bysondere gebeden in een gemeene ende bekende taele; welcke beyde dingen sy herstelt wilde hebben / ghelijck Thuanus verhaelt.

Comment. de stat. Relig. in Gall. part. 1. pag. 49.

Thuan. libr. 28. & comment. de relig. citat. pag. 44, & seqq.

II. Oock songen d' Oude Christenen de psalmen in haere huysen / eude daer 'se wrog-

ten

ten in haer winckelen. Ephrem de Syrier seght: Laet ons alle groot ende kleyn, in Christelicke deftigheyt onse hoog-tijden houden, in psalmen, gesangen, ende geestelicke liedekens, met Engelsche gesangen onse huysen vercierende, etc. Ruffinus getuygt van Basilius dat hy de steden en velden van Pontus omme-gaende / de trage gemoederen van dat volck / ende weynigh bekommert zijnde over het toekomende leven / heeft met woorden beginnen op te wecken / ende door Predicken t'ontsteecken; ende verder / dat hy'se geleert heeft tijt te besteden tot het bidden, ende tot het singen van Psalmen ende geestelicke Liederen. 't Lust my hier selve „sijne woorden by te brengen: Wat kander „gheluckfaligher wesen / als den rey vande „Engelen nae te volgen; dan aenstonts na „het opgaen van den dagh hem te spoedigen „tot gebeden / ende met lof-sangen ende lie„deren den Schepper te vereeren; daer nae „als de Sonne nu is hooger op-gegaen / hem „tot de wercken der handen te begeven / noit „sonder vergeselschappinge der gebeden / en „met geestelicke liederen als met een soudt „het werck te besprengen? want de vertroo„stingen der Liederen / geven een verheugt „en verblijdt gemoet. Tertullianus thoonende hoe heughlick het is / als'er twee zijn van eene Religie getrouwt / seght onder andere: Tusschen haer beyde, Man ende Vrouw / klincken de psalmen ende lof-sangen, ende sy verwecken malkanderen om, om't best, haren Godt te singen. Sulcke dingen Christus siende, ende hoorende, is verblijt. Chriso-

Libr. de Pænit. cap. 2.

Ruffinus, lib. 2. cap. 9. pag. 254. edit. Basil.

Basil. magn. oper. tom. 2. epist. 1. ad sanct. Gregor. p. 4 ed. Basil. per Wolf. Muscul.

Tertull. ad Uxor. libr. 2. cap. 9. circ. fin. p. mihi 201.

thomus seyde in seeckere Predikatie tot sijn Antiochisch volck: Zijt gy een handt-wercker, soo singht een Psalm, terwijl gy zit.... Een psalm is een groot geselschap. Oock Nazianzenus geeft te kennen in sijn tweede Oratie tegen Iulianus, dat dit was de gewoonte der Christenen ten sijnen tijde / Psalmen te singen in haer huysen. In de Constitutien der Apostelen, soo ghenaemt om dat'se den Apostelen, dogh valschelick / van den Paus-gesinden worden toe-geschreven / wort onder andere aldus ghesegt: In u huys sittende, doorloopt de Wet, de boeken der Koningen, Propheten, singht de Psalmen Davidts. Ende dat dit met ontelbaere exempelen en ghetuyghnissen / die deurgaens te lesen sijn inde Schriften vande Oudt-Vaders / gethoont soude konnen worden / is seer wel ghesegt van Ravanellus. Den Christenen was vanden Vaders inde eerste kercke aen-bevolen / dat'se insonderheyt daeghlicks ontrent den avondt / souden overwegen ende singen / den 141. psalm / gelijck in desselfs uytlegginghe Chrysosthomus getuyght.

Nazianz. Orat. 48. quæ est 2. in Iulia. pag. 794. C. edit. Basil.

In Constit. Apost. lib. 1. cap. 7.

Ravan. Biblioth. sacr. part. 2. pag. 392.

Socrates verhaelt vanden keyser Theodosius, dat hy de gewoonte heeft gehadt / van met sijn Vrouw / susters / ende kinderen / alle daeghen te singhen / des morgens / des middags / ende des avonts. Jae oock Carolus de groote / gaf oock niet alleen dese last aen zijne kinderen / maer hy dulde oock niemant in zijn Hof / als die ten minsten de gewoonelicke gesangen van den Godts-dienst wel konde.

III. Nogh verder waren d' Oude Christenen

nen gewoon / Psalmen te singen aen haer tafel / over maeltijt; 'twelcke als nu op Bruyloften geschiet / en andere vrolijcke by-eenkomsten / soo stoppen te mets wel de werelts-kinderen haere ooren / gelijck Iulianus dede / als hy een psalm hoorde singen. Men ordeelt dat daer passen ydele en vleeschelicke liederen; spreeckt men van het singen van een psalm, men begint'er mee te spotten / en te seggen met de Heydenen / Ps: 137. 3. Singt ons een vande Liederen Sions. Maer anders ging het inde oude tijden; Tertullianus verhaelende / hoe de Christenen van sijnen tijt gewoon waeren / haere maeltijden niet soo seer te besluyten / als te heylighen / „seght: Na dat wy onse handen gewasschen/ „en keersen ontsteken hebben / beginnen wy „Gode lof te singen / gelijck een yeder kan / „ofte met gesangen uyt de Heilige Schriften/ „ofte die wy selve ghemaeckt hebben. Hier „aen wort beproeft hoe men heeft gedroncken. Ongetwijffelt heeft oock hier op de geleerde Zanchius gesien / als hy dese woorden schreef: Iae de Vaders der huygesinnen hadden de gewoonte, dat'se 't huys, ofte als 'se aen taefel souden eten, ofte van tafel opstaen, eenige liederen songen, welcke ghewoonte oock Christus gevolgt heeft, voornamentlick in't Pascha. Want 't avontmael gehouden hebbende, gingh hy, den lof-sang gesongen hebbende met de Apostelen, na den Olijfbergh.

Tertull. Apol. cap. 39. pag. 48. D.

Zanch. Oper. Theol. tom. 4. libr. 1. cap. 18. in tert. præc. loc. 2. thes. 2. pag. m. 517.

IV. Eyndelick sy songen oock de Psalmen, daer'se wrogten op de velden / daer'se gingen over strate / met een woordt over al / en

op alle plaetsen; soo dat / gelijck Baronius elders segt / op de straeten scheenen kercken gemaeckt te sijn. Dus getuyght Hieronijmus van sommige / inde achtiende Brief aen
Molin. tegen de onbekende tael. cap. 4. pag. 30.
„Marcella: In het gantsche Dorp Christi, „sijn niet als boeren: daer en wort buyten de „psalmen niet gesprooken, waer gy u henen „went / soo singht die aen den ploegh drijft: „Looft den Heere; den besweeten Mayer „verquickt hem met psalmen, ende den „druys-snijdende Hovenier singht yets van „David.

d' Oude Christenen waeren oock gewoon/ de doode lijcken nae de graf-steden uyt te dragen / met het singen van de psalmen; ende waeren dan gewoon den Ps: 116. of 23. of 32 te singen. Inde begraeffenisse van Monica, de moeder Augustini, wierdt gesongen den psalm 101. Ende dit is nu nogh gebruyckelick inde Griecksche kercke; want so staet'er in haer Liturgie: Ende alsoo draegen wy het lijck uyt, gaende al psalm-singende nae het graf. Ende daer wort geseght / dat'se dan gemeynlick singen den psalm 119.

Siet ons boeck / genaemt / Prophylacticum Vitæ, ofte / Bescherminge des Levens tegen Selfs-moorderye. cap. 12. pag. 133.

Socrates verhaelt in sijn Historie van Constantinus ende Theodosius, dat'se noyt ten strijde gingen / ofte sy songen eerst met hare soldaeten 't saemen psalmen, ende smeeckten den Heere oprighlick. En Constantinus was selve wel ghewoon den sangh te beginnen.

4. Hoe gemeyn het singen van de Psalmen oock by den onsen / in de eerste Reformatie, is geweest / sal ick thoonen met het getuygnis van een vande bitterste vyanden der Gere-

formeerde / dat is / met dat van Famianus Strada, die Iesuyt geweest is binnen Romen. Dese / na dat hy in't derde boeck vande Nederlantsche Oorloogen, hadt verhaelt hoe aengenaem de psalmen vanden Koningh David, in Fransche Rijm-dighten over-geset van Clemens Marot, ende naderhant van Theodorus Beza, waeren by het volck / die 't saemen-gebonden koopende met Calvini Catechismus, seght verder aldus: Oversulcks zijn'se (te weten / de psalmen) by de Catholijcken verboden geweest / en soo is den Franschen psalmen-sangh by deselve heel aghter-gebleven / en in versmadinge gekomen; dogh dies te meer vande ketters behertight gheweest: so dat 't ghebruyck van dese Psalmen op de wijse van die van Geneve te singen / 't zy in gemeyne vergaderingen / 't zy over straeten / en in werck-huysen / van dier tijt af / voor een eygen merck-teecken der ketteren gehouden is geweest. Wel wy wenschen dat het psalmen-gesangh soo gemeyn magh wesen in onse huysen / velden / winckels / op de ambaghten ende onse straten / dat het nogh altijts by de Papisten een teycken magh ghehouden worden van een ketter / dat is / dat hy een af keer hebben vande kettersche ende af-vallige Roomsche kercke.

Fam. Strad. lib. 3. de Bell. Belg. ad ann. 1562. pag. mihi 160. 162.

En ander Thomas à Iesu, een Carmeliter Monick / die verscheyden boecken heeft geschreven vande bekeeringe aller volckeren tot de Roomsche kerck; seght oock aldus vande onse: Haere gesanghen sijn in haere Moeders-taele / vande dewelcke de mee-

„ste zijn van Luther selve gemaeckt / 't is te „verwonderen hoe dat dese het Lutersche we- „sen / of religie, hebben voort-geset. Som- „mige sijn vande Catechismus, andere van „leeringen / andere willen volgen de Godt- „salige Psalmen, ende bestraffen / 't zy wa- „re / 't zy versierde fouten der Christenen. „Maer dat gesangh is alder-meest gemeen / „'t welck den Paus ende Turck vervloeckt „tot den afgrondt vande helle toe (dit is dat gesang 't welcke aldergemeynst is inde Hoog- duytsche kercken; Erhalt uns Herr bey dei- „nem wort / etc) Ende sulcke ghesanghen / „seght hy / worden niet alleen inde kercken „ende Schoolen gesongen; maer oock in ge- „meyne huysen / winckels / merckten / „straeten / velden. Want sy sijn in gebruyck „by allen slag van menschen / op alle plaet- „sen / 't zy om haer in verdriet te troosten / „'t zy om haer werck te verlighten / 't zy om „den tijt te verdrijven. Gewisselick also be- hoort het oock / ende wy hebben daer even gehoort / dat het oock so geschiet is inde eer- ste ende oude kercke. Den Apostel seght: Is yemand onder u in lyden? dat hy bidde: is yemandt goets moets? dat hy Psalm-singhe. Jac. 5. 13.

't Geen den Munnick daer seght / ende ter naevolginge vande sijne voorstelt / (want dat is daer sijn ogemerck) dat wy op sulcken wijse onder anderen onse leere hebben voort- geset en verbreydt / is waeraghtigh / ende 't isser soo verre van daen / dat wy ons daer over souden schaemen / dat wy daer in veel eer / met groote reden / roemen ende juyc- hen /

hen / daerom te meer om dat wy sien dat het so hoog van onse Vyanden wort geroemt en gepresen. Onder de regulen vande Societeyt der Jesuiten / daer'se handelen van haren præpoost, vind' ick oock onder andere dese woorden: Ende dat hy weete, dat het Christendom oock met singhen kan gheleert worden, daer hy oordeelen sal sulcks stichtelick te gheschieden. So sijn'se / door onsen voorgangh / hier toe gaende gemaeckt ende opgeweckt. 'k Sal verder uytteyckenen 'tgene d' opghemelte Jesuyt / Famianus Strada vande onse seght: Ten lesten is dese verwaentheyt soo verre gekomen / voornamelick by Valencijn, en aen de paelen van Vlaenderen / dat sy aldaer in opene velden na 't gebruyck der Calvinisten hebben derven trouwen en kinderen doopen: 't welck op dat'se seker en vrediglick doen moghten / plegen tot dese vergadering al gewapent en al dreygende te komen. Ick weet dat desen tegenwoordigen handel niet sonder groote verwonderinge gelesen sal worden / want als sulcks geschiede stonden de Nederlanders selfs verset / niet wetende hoe desen grooten yver en begeerte tot de Predikatien een yeder so haest en vast bevangen hadde / dat'se nogh door geboden der overigheyt / nogh door dreygementen en geweldt van Soldaeten en gerechts-dienaers / konden wederhouden worden / dat sy niet met Vrouwen en Kinderen uyt steden en dorpen tot dese Vergaderingen en Velt-predickers liepen. Maer gelijck het in groote vergaderingen veeltijts gheschiet / soo hadden'se niet

Lib. 5. de Bell. Belg. ad ann. 1566. pag. 295. 296.

„niet alle een en deselve beweginge die hen
„aendreef.... Veele wierden getrocken door
„nieuws-gierigheyt.... Niet weynige wier-
„den uyt-gelockt door den Sangh der psalmen
„Davidts, dewelcke van Marot en Beza, ge-
„lijck hier voren geseyt is in Fransche Rijm-
„dighten ghestelt sijnde / op de Genevesche
„wijse vande menighte in't open veldt geson-
„gen wierden.

Dit is de reden gheweest / waerom onse eerste Reformateurs / schoon door vele werck ende lasten als by nae overrompelt sijnde / aenstonts hebben sorgh gedragen / dat voor alle dingen de psalmen Davidts, in gemeene taelen / ende bequaeme voysen van een yegelick gesongen moghten worden; gelijck hier in ghe-arbeyt hebben Agricola, Lutherus, Iustus Ionas, Zuinglius, en andere. Melanthon was altijts gewoon seer aen te prijsen „het lesen ende singen vande psalmen. 't Is oock nut / seght hy elders / datmen gegeten „hebbende als om het gemoet te vermaec- „ken/op ordre singt de Latijnsche psalmen.... „ende datmen oock de Hooghduytsche ghe- „sangen door't gebruyck van buyten leere.... „Dese wijse van doen sal het psalmboeck den „kinderen gemeynder of bekender maecken / „'t welck schrift aen alle vroomen seer ghe- „meynsaem moet wesen. Even gelijck Hieronymus wilde / dat de Christenen noyt uyt haer handen / ofte oogen het boeck der psalmen souden laeten gaen. Den Studenten die eerst beginnen / schreef hy dese ordre voor/ „om te houden in haer studien: 's Morgens „opstaende / bidt / ende leest een Cappittel

Melanth. in loc. comm. tom. 3. pag. 501.

Nunquam de manu tua, aut oculis tuis liber Psalterij discedat. Hieronym. ad Rust. Mon.

in

„in het oude Testament / alsoo dat'ge op or-
„dre de gansche Historie leest / op dat den
„text u gemeyn magh worden / schoon ghy
„alle dingen niet en verstaet: ende voeght'er
„by het lesen van eenen psalm. Hy oordeel-
de dat door het geduyrig lesen vande psalmen;
de Godtsaligheyt seer in het herte konde
aengesteecken worden / en verweckt. En
dat is gewisselick waeraghtigh; alle Godt-
vruchtige sullen dat getuygen.

5. Laet hier beneven overwooghen wor-
den hoe heughlick en vermaeckelick het is /
soo een stemme des gejuyghs inde Tenten der Psal. 118.
rechtveerdigen te hooren. David seght Ps: 15.
147. 1. Looft den Heere, want onsen Godt
te psalm-singen is goet, dewyle hy lieffelick
is: de lof is betaemelick. Dat is het reghte
werck vande Enghelen. Haeren lof-sang /
als Christus was gheboren / weten wy /
Luc. 2. 14. Eere zy Godt, seyden'se / inde
hooghste Hemelen, ende vrede op aerden,
in den menschen een welbehaegen. Inde Openb. 15.
Openbaeringe songen'se het gesangh Mosis 7.
des dienst-kneghts Godts / met't welcke hy
Godt gedanckt hadt voor de verlossinge sij-
nes volcks / Exod. 15. 1. Hierom seyde
Augustinus, dat'er niets op der aerde was /
'twelcke het hemelsche leven nader af beelde /
als een geselschap van vroome / die den Hee-
re lof-singen; ende gevraeght sijnde / wat
wy inden Hemel sullen doen / antwoorde:
Ons gheheele werck sal wesen een ghestaedigh
Halleluia.

't Is oock niet te seggen / hoe soet het is /
ende aengenaem / als oock de kinderen met
ver-

verstandt / een Hosanna, gesegent is hy die daer komt inde naeme des Heeren, konnen singhen / ghelijck deden de kinderen vande Joodtsche kercke.

De kinderen konnen daerom de psalmen beter van buyten leeren / om dat het liederen en gesangen sijn; gelick wy sien met hoe weynigh moeyte sy haere memorien wereltlicke liederen weten in te prenten. Hieronymus schreef aen een vroome Vrouwe: Laet u Dogter eerst en voor al het psalm-boeck leeren, laet'se haer vermaecken met die ghesanghen.

Hieron. ad Lætam.

„Basilius heeft seer wel geseght: Als de Heylige geest sagh / dat het menschelicke ghe„slaghte soo beswaerlick tot de Godtsalig„heyt gebraght werde / soo heeft hy de ver„maeckelickheyt des gesanghs by de leere „gevoeght / op dat te gelijck met de geneug„te en lieffelickheyt / de leere der goede ende „nuttelicke saken in het herte moghte wor„den in-gestort. Want / gelijck een ander seght Quod gratum est, jucundius recipitur; & constantius retinetur; dat is / 'tgene aengenaem is / wort blymoediger aengenomen / ende vaster behouden.

V. Waerom mogen wy hier niet by-voegen / in hoe hoogen aghtinge de psalmen sijn oock selve by de Heydenen / by de Turcken: Want die singen'se in haere taele niet alleen in haere Meskiten, ofte kercken; maer Muhamed verheft oock seer hoogh het psalmboeck in sijn Alkoran; ende segt dat het David uyt den Hemel is gesonden / om het te geven aen de werelt. Ende daerom sijn die Christenen met recht erger dan de Heydenen te agten /

Azoara 11. Forbes. instruct. hist. Theol. lib. 4. cap. 4. § 4.

Ludovic.

ten / die de gesangen van den Heydenschen Poëet Pindarus verre verheffen boven Davids Psalmen / gelijck eenen Angelus Politianus; die een Godtloos veraghter van alle Goddelicke Schriften was. Lazarus Bonamicus; anders sins geen ongeleert man / als hy wiert gevraeght / hoe hem het psalm-boeck behaegde / antwoorde / dat het hem behaeghde / om dat'er wierden fraeye sprceucken van de voorsienigheyt verhaelt: maer dat'et noghtans niet beter was / dan de gedichten van den opgemelten Pindarus; gelijck Melanthon van hem verhaelt. Ende de Psalmen sijn so ongemeen by de meeste Christenen geworden / datmen wel met Chrysosthomus magh „seggen: Wie van u lieden die hier staen / „soude / versoght sijnde / een Psalm, ofte „een ander gedeelte der Goddelicke Schrift / „konnen opseggen? Daer is'er niet een; en„de dit is niet alleen quaet / maer dat gy lie„den verwerpende de geestelicke / heeter dan „het vyer nae de Duyvelsche zijt: want in„dien yemandt u-lieden wilde ondersoecken „aengaende Duyvelsche ende hoeraghtighe „gesanghen / hy salder veele vinden die vas„telick wetende / ende met groot vermaeck „opseggende.

Vives, de Ver.fid.lib. 2. cap. 7. p. mihi 251.

Rivet. Isagog.cap.28, pag. 1028.

Phil. Mornæus libr. de Veritat. Rel.Christ. cap.26. pag. mihi 407.

In loc. Commun. à Manl. coll. pag. 80.

Chrysosth. Homil. 2. in Matth.

Dogh eer ick hier van af-scheyde / moet'ick aenwijsen met een woordt / de wyse op de welcke ick wensche / dat de Psalmen van ons gesongen moghten worden.

1. Wy moeten'se singen met verstandt ende kennisse / op dat wy door deselve gestigtet mogen worden. Ick sal wel, seght Paulus / met den geest singen, maer ick sal oock met

den verstande singen, 1. Cor. 14. 15. Die anders singen / konnen niet meer ghesegt worden Godt te loven / dan een klinckende metael / ofte een speelende Claver-cymbel. Als David sijne Psalmen songh / soo vertrooste hy somtijts sich selven: Waerom buyght gy u neder in my? Somtijts weckte hy sigh selven op: O mijn ziele looft den Heere; Somtijts vermaende hy sigh selven: Weest niet gelijckerwijs een muyl, etc.

Conf. Elt. expos. on Coloss. pag. 532. & Davenant. p. 434.

Paul. Bayne Comment. upon Ephes. pag. 633.

2. Wy moeten oock de Psalmen singhen met aenghenaemheyt in ons herte, ghelijck Paulus den Apostel ons beveelt / Col. 3. 16. Hy en sluydt met die woorden niet de stemme uyt / maer leert ons / dat de beweghinghen van het herte altijts met de stemme moeten vergeselschapt gaen. Want oock met het singen betuyght men een inwendighe blijdtschap ende verheuginghe van het herte. Die en singht niet juyst daetelick den Heere, die de woorden des psalms met sijn mondt voortbrenght, seght seer wel Basilius. Den Koning David, als hy sich toe-stelde om te singen / bereyde niet alleenlick sijne stemme / ofte sijne Harpe / maer voor alle dingen insonderheyt sijne herte. Ps: 57. 8. 9. Mijn herte is bereydt, O Godt, mijn herte is bereydt: ick sal singen, ende psalm-singhen. Soo oock de maeght Maria, Luc. 1. 46. 47. Mijn ziele maeckt groot den Heere: Ende mijnen geest verheught hem in Godt mijnen Salighmaecker. 't Gene het 4. Concilie van Carthago den Voorsanghers belaste / staet oock allen Christenen te betraghten: Siet, seyden daer de Vaders / dat gy met der herten ge-

Basil. tom. 1. in Psalm. 29. p. 244.

elooft, 't gene gy met de tonge singt, ende at gy met wercken vervult, 't geene gy met er herte gelooft. Dat begeerde oock Hieroymus; want dus schrijft hy aen seecker Nunnick: Seght een Psalm in u herte, waer 1 geen soetigheyt der stemme, maer de beweinge des gemoets gesoght wort. Ende daer 1 heeft oock Godt het hooghste wel-gevallen / a dat oude / en wel-bekende veersken.

Apud Gratian.part.1. dist.33.can. Psalmista.

Non vox, sed votum; non musica chordula, sed cor: Non clamans, sed amans psallit in aure Dei.

Oeffening der Godtzalig. pag. m. 258.

Dat is:

Geen tongen gesanck ,,Nogh snaren geklanck
Geen roepen seere ,,Nogh groot gebeere,
Was oyt verkooren ,,In Godes ooren:
Maer 't herte reyne ,,De wensch alleyne,
De liefde duerigh ,,Yver seer vuerigh,
Sullen zijn ooren ,,Altijdt aenhooren.

Citat. in decret.dist. 92. gloss.in Can.1 Cantantes.

Wy moeten ons herte poogen aen te steln / ende te bewegen / nae de natuyre en oedanigheyt der dingen / die wy singen inde salmen; ende daerom moeten wy toe sien / at wy niet meerder aght geven op de woorn ende het gesangh / dan op den sin en sae / die gesongen wort. Bernardus, een seer iet ende soet Schrijver / schoon geleeft hebnde in een boosen tijt / heeft in sijne seer voote Meditatien, een Capittel / leeren / Dat den mensche moet aendaght hebben het singen, 't welcke begint met dese opmerckelicke woorden: Als gy om te bidden ofte te singen inde Kercke gaet / so laet het

Bern. Meditat. devotiss. cap. 6. fol. 297.

Hieron. Epist. ad Rustic. Monach.

,,gedruys der vliegende gedaghten daer buy-
,,ten / en stelt uyt uwen sin de bekommernis-
,,se van het uytterlicke / op dat gy Gode al-
,,leen moogt dienen. Want het en kan niet
,,geschieden / dat hy met Godt spreecke / die
,,met de geheele werelt nogh stilswijghende
,,sijn praet houdet. Denckt dan aen hem /
,,die om u denckt / hoort hem tot u spreken /
,,op dat hy u verhore / als gy tot hem spreekt.
,,Soo sal het geschieden / dat gy voldoende
,,den lof Godts met behoorlicke eerbiedig-
,,heyt / sult neerstig aght slaen op elck woort
,,vande Heylige Schriftuyre. In sijn Boeck

Bernard. de interior. Dom. cap. 33. fol. 302.

van het inwendige huys, ofte opbouwinghe
der Conscientie, seght hy aldus / spreecken-
de vanden ellendighen standt deses levens:
,,Ick singe wat anders / ende dencke wat
,,anders. Ick brenge voort de woorden van-
,,den Psalm, ende en luystere niet nae den
,,sin; maer swierende van gemoet / onghe-
,,bonden in habijt, vliegende van ghesight /
,,herwaerts en derwaerts siende / doorsoek'
,,ick wat'er al gheschiet. Wee my; want
,,daer ick behoorde gebetert te worden / daer
,,besondige ick my nogh veel meer. Daer-
om vermaende hy elders (indien anders dat

De modo bene vivendi, cap. 52. de psal. & hymn. oper. tom. 2. fol. 89. vers. 9.

Tractaet, van de maniere om wel te leven /
het sijne is) sijne Suster aldus / spreeckende
,,vande Psalmen ende Lof-sangen: Beminde
,,Suster, als gy psalmen singht in Godes te-
,,genwoordigheyt / soo verhandelt dat in u
,,gemoet / 't geen gy zinght met uwe stem-
,,me; denckt niet yets anders / en zinght
,,niets yets anders. Want Godt heeft meer
lust in het baffen van honden / en in het loey-

en van koepen / als in het gesangh dat son-
der beweginge des herten geschiet / ghelijck
dat een waere spreucke is vanden Oudtvader
Augustinus. Soo spreeckt de Heere selve /
Amos/ 5.23. Doet het getier uwer liederen
van my wegh: ook en magh ick uwer luyten-
spel niet hooren. Augustinus heeft in desen
eer zijne ydelheyt beklaeght / inde Boecken
van zijn Belydenissen, daer hy getuyght dat
hy strafbaer was / om dat hem voor desen
meerder het ghesangh / dan de saecke die ge-
songen wierde / bewoogen hadde; 't welcke
naderhandt in hem verandert wiert / met de
veranderinge van zijn gantschen handel en-
de wandel. Ende dat dit die foute is / de-
welcke den Apostel in den brief tot den Ephe-
sen bestraft / als hy haer gebiedt de Heere
in haere herten te singen, heeft op die plaetse
Hieronymus aengeteyckent / seggende / dat-
men zingen moet niet so seer met de stemme /
als met de herten.

Confession. libr. 10. cap. 33.

3. In ons zingen moeten wy aght geven
op de stichtinghe / so van ons selven / als
van andere die ons hooren / en met ons zin-
gen in ons huysgezin. Alle de Schrift is nut-
tigh tot onderwijsinge; ende al wat te vooren
geschreven is, dat is tot onser leeringe geschre-
ven, de Psalmen sijn daerom oock tot dat
ende nuttigh. Die singhen om den tijt te
korten ende te verslyten / ofte om sijne oren /
ende die van andere alleen met het geluydt te
vermaecken / misbruycken Godes Woort /
en sullen daerom niet onschuldigh zijn. Ber-
nardus, welcke wy voorhenen meermaelen
hebben by-gebraght / heeft seer wel geseght /

Epist. 312. fol. 246. vers. 2.

„in eene van sijn brieven: Laet het gesangh
„nogh smaecken nae dertelheyt / nogh nae
„boersheyt; Soo soet / dat het niet en zy
„lightveerdigh; laet het soo het oor vermae-
„ken / dat het 't herte bewege: Laet 'et de
„droefheyt versachten / den toorn matigen....
„'ten is geen kleyn verlies van geestelicke ge-
„nade / door de lightveerdigheyt des gesangs
„af-gevoert te worden vande nuttigheyt / en-
„de meerder op de stemme / dan op de saeck
„te letten. Ende over dese klaeght hy elders
„met dese woorden: Daer sijnder eenighe
„die met haere stemme ongebonden sijnde /
„haer beroemen op de melodye haerder stem-
„me; sy en verblijden haer niet inde gaeve
„van Genade / maer sy veraghten oock een
„ander / door hooghmoet opgeblaesen sijnde.
„Sy singen wat anders dan haere boecken
„inhouden; soo lightveerdigh is haere stem-
„me / ende haer gemoet. Sy singen meer-
„der om het volck, dan om Gode te behagen.
„Soo gy alsoo singht / dat gy van een ander
„lof soeckt / so verkoopt gy u stemme / ende
„maeckt 'se niet uwe / maer haere.... Ghy
„breeckt u stemme / breeckt oock uwen wil-
„le; ghy hout de over-een-cominge vande
„voys / bewaert oock den accoord der ma-
„nieren / op dat gy in exempel over een kome
„met uwen naesten / door de wille met Godt /
„door gehoorsaemheit met u Meester. Van-
de Choor-sangen der Papisten segt den voor-
ghedaghten Oudt-vader Augustinus: Sy
schreeuwen luyde inde Kercken, maer sy wor-
den niet ghehoordt inden Hemel, om dat sy
meer met de tonge, als met het herte singhen;

De interior. Dom. cap. 51. fol. 304.

Een

Een saecke (om dit hier / in't door by gaen/ nogh by te voegen) dewelcke aen niet weyni- ge Romanisten, geleerden mannen / daer- inn ten hooghsten heeft mis haeght. Polido- rus Virgilius beklaeght sigh over't misbruyck dat in desen deele inde Roomische Kercke wert ,,begaen: Onse Sangers / seght hy / ghe- ,,ven een geluydt in onse tempelen/ waer van ,,men niet en hoort dan de stem / ende de ,,gantsche vergaderinge sigh inde over-een- ,,kominghe sulcker stemmen / daer de ooren ,,door verhittet worden / vergenoeghende / ,,en ghedenckt niet aen den sin vande woor- ,,den: Waer door men so verre is gekomen / ,,dat onder 't gemeyne volck / den geheelen ,,Godts-dienst in dese Sangers bestaet / van ,,'t welck een groot deel te kercke komt om ,,haer te hooren / als of het een schouwspel ,,waer. Ende Platina seght selve/ dat het Paepsche Musijck en Choor-sangh, geen lof- sangen / maer niet anders als vertellinghen van klughten sijn. Gregorius de eerste / heeft oock (om nu Duranti ende des Cardinaels Ba- ronii klagte desen belangende niet by te bren- gen) sijn weer-sin in dese bestraffelicke ghe- woonte gethoont / die lange, gelijck hy segt/ ontstaen was in de Heylige Roomsche kercke, ende hy heeft'se ghepooght wegh te nemen / om dat'se niet tot stightinge diende; nadien het daer van daen quam / dat de geloovigen ooght gevende op het musijck, de Godtsalig- heyt versuymden.

Cantores nostri in templis nostris constre- punt, ut nihil præter vocem audiatur, &c. Pol. Virgil. lib. 6. de invent. rerum. c. 2.

Teellng. in Ridder. Mensch. Godts/ lib. 3. deel. 7. cap. 4. pag. m. 281.

Durant. de ritib. Eccl. Cathol. lib. 3. cap. 21.

Baron. ad ann. 60. num. 31.

In Decret. dist. 92. Can. 2.

Soo ergens / soo moet insonderheyt in't singhen vande Psalmen / plaetse hebben de eenvoudigheyt in Christo, 2. Cor. 11. 3. E-

ven gelijck Iustinus seyde: Het is de gewoonte der Christenen de gesanghen duydelick en eenvoudighlick te gebruycken.

Inde Oostersche ende Westersche kercken gebruyckten zy daerom een maniere van singen / die niet veel van het lesen en verscheelde / op dat blijcken soude / dat'se meerder aght gaven op het geroep haerer herten / dan op het accoort van haere stemme. Dit wort seer geroemt inden Voor-sanger van Alexandrien, die / gelijck Augustinus seght / hem meermael verhaelt te zijn vanden Bisschop Athanasius, zijne stem soo kunstigh konde buygen / dat hy nader scheen een die las, dan een die songh.

Loc. supr. citat.

4. Eyndelick moeten wy den Heere singen, dat is / tot sijne eere / tot ghedaghtenisse van zijne segeningen / ende in een ghevoelen van zijne Goddelicke tegenwoordigheyt / om ons gemoet meer ende meer tot Godt op te wecken / ende te verheffen / ghelijck Thomas leert.

Thom. 2. secund. quæst. 91. art. 2.

VII. Cap.

Wort ghehandelt vande daeghlickse ondersoeckinghe der conscientie, ende de redenen, beneven andere dingen daer toe behoorende, worden voorgestelt ende verklaert.

Tot

TOt dus verre hebben wy ghesprooken / vande plighten ende oeffeninghen van Godts-dienstigheyt ende Godtsaligheyt / dewelcke vande Huys-Vaders betragt moeten worden / in de teghenwoordigheyt van alle haere huysgenooten. Maer gelijck de Huysgenooten dese plighten oock voor haer selven in't bysonder moeten betraghten, alsoo moeten'se haer oock daeghlicks tijt ghenen / om den staet van haere conscientie t' ondersoecken. Dese ondersoeckinghe van onse zielen / ofte Conscientien, en is niet anders dan een nauwe ziftinge / ofte doorsnuffelinge van ons leven / ende alle onse handelingen/om uyt te vinden den waren staet van onse zielen ontrent Godt / vergeselschapt zijnde met een voornemen om al 't ghene te doen / 't welcke nae ondersoeckinge blijckt / noodigh tot dese saligheydt / ende ten beste vande ziele te wesen.

I. Wy noemen'se een nauwe siftinghe ofte door-snuffelinge, om te verstaen te geven / dat het niet genoegh en is / een ondersoeckinge in 't gros te doen / alleenlick lettende op grove fouten / ende tastelicke sonden ; maer dat wy elcken hoeck van ons herte grondelick moeten doorsoecken/ ende al 't gene wy vinden nauw ziften ende beproeven. Zephan. 2. 1. Doorsoeckt u nauwe, jae doorsoeckt u nauwe, gy volck dat met geenen lust en wort bevangen. Het oorspronckelicke woordt / wort eyghentlick voor het versamelen der stoppelen, der houten / ende stroytjens ghebruyckt / als / Exod. 5. 12. Joel: 2. 5. 1. Kon. 17. 10. Ende naedien de

Vide Rev. Iod. Laren, Tub. Tzephan. pag. 285.

Siet des Eerw. D. Simonid. Dyerbaken pag. 108.

de arme luyden / op de velden stoppelen soeckende / die met de grootste neerstigheyt versamelen; ofte naedien geringe en kleyne dingen een nauwe ende neerstigh soeckinghe van noden hebben; so wil den Propheet te verstaen gheven / dat wy onse ghedaghten / woorden / wercken / ende voorts alles wat in ons herte is / oock also nauw ende neerstigh moeten versamelen / ende met vlyt ondersoecken. Even gelijck Saul, den Coninck David nae-speurende / dese last gaf / 1 Sam. 23. 23. Siet toe, en verneemt nae alle schuyl-plaetsen, in welcke hy plagt te schuylen. Alsoo moeten wy oock alle de mors-hoecken, ende schuyl-plaetsen, van onse ziele doorsnuffelen. Gy sult ondersoecken, en naespeuren, en wel nae-vraegen, seyde Godt in een seecker geval tot den kinderen Israels, Deut. 13. 14. Oock dat bevel moeten wy dencken / dat ons / in't overwegen van onse wegen / gegeven wort. Siet Ps: 64. 7. Luc. 15. 8. 't Begrijpt in zigh dese drie dingen. 1. En Discussie, ofte door-snuffelinge. 2. Een Toe-eygeninge / ende beproevinge. 3. Een Censure ofte Oordeel.

De discussie is een ziftinghe van ons leven ende handelingen / door dewelcke wy eenige dingen uyt den hoop trecken / daer'se te voren verwert ende ongezien leyden; ende door dewelcke wy een yeder van onse daden in een open gezighte stellen / dat'se gezien mogen worden / hoedanig sy zijn.

De Toe-eygeninge, ende beproevinghe, is een leggen ende toetsen van dese ghesoghte ende uyt-gebonden daeden / aen den reghel

Gal. 6. 16.

van

van Godts Wet / welcke den toet-steen is Psal. 119.
van alle onse handelingen / ende na dewelc- 105.
ke ons Godt sal oordeelen ten jonghsten dae-
ge; op dat also blijcken mach hoe ende waer
in / wy af-gedwaelt zijn van Godes Wet /
ofte hoe ende waer in / wy deselve onderhou-
den hebben.

Eyndelick / de Censure is dat oordeel / 't
welcke onse gemoederen en conscientien ge-
ven over onse daden / na den regel van Godts
Wet; beyde ten aenzien vande hoedanig-
heyt en qualiteyt derselve / of zy zijn goet of-
te sondigh, ende ten aenzien vande quantiteyt
der overtredinge, of 'se is groot ofte kleyn;
of 'se zy een sonde van onwetentheit / ofte
een sonde tegen de conscientie, ende of van
een menschelicke swackheyt / ofte van een
hertneckige wederspannigheyt.

d'Eerste daedt dient om ons te thoonen /
wat wy hebben gedaen / de tweede, wat wy
hadden moeten doen / ende de derde, wat
het oordeel zy / 't welcke wy verdient hebben /
'tzy met wel / ofte met quaedt te doen.

d'Ondersoeckinge is van nooden: op dat
wy souden mogen weten wat in ons is / 'tzy
quaet / 'tzy goedt; want niemant weet het
gene des menschen is, dan de geest des men-
schen die in hem is; niemandt dan hy / weet
de dingen, die hem van Godt geschoncken
zijn, 1. Cor. 2. 11. 12. De Beproevinghe Ier. 17. 9, 10.
ende toetsinge moet in 't werck worden ghe-
stelt / van wegen de veelvoudighe bedriegh- 2 Kon. 22. 7.
lickheyt van des menschen herte / ende om Gal. 6. 3.
dat wy ons soo lightelick met valsche over-
leggingen bedriegen, meynende yets goets

Iac. 1. 22. te wesen / 't welcke of quaedt / of soo groten
Esa. 5. 20. goet niet en is / als wy ons inbeelden. En-
Heb. 3. 13. de dat is de swaerste bedriegerye van alle, door
Eph. 4. 14. dewelcke den mensche hem selven bedrieght, gelijck'er een seer wel ghesegt heeft: want in die is den bedrieger noyt vanden bedrogen. Daerom moeten wy dat sorghvuldigh ontrent ons betraghten / 't gene Davidts vyanden deden ontrent de daeden van andere; Sy doorsoecken, seght hy / allerley schalckheyt, ten uyttersten doorsoecken sy wat te dorsoecken is; selfs het binnenste eens mans, ende het diep herte, Ps: 64. 7. Beyde dese / de ondersoeckinghe, ende de beproevinghe, worden vanden Apostel 't saemen gevoeght / 2. Cor. 13. 5. Ondersoeckt u selven of ghy in het geloove zijt, beproeft u selven. Gal. 6. 4. 1. Cor. 11. 28. Op de toetsinge volght dan van selve 't vonnis, 't welcke wy over onse wercken vellen; gelijck als een Goudtsmit het Goudt getoetst hebbende / het selve behoudt / of verwerpt / na dat hy 't goet ofte quaedt bevindt.

II. 't Voorwerpsel van dese nauwe siftinge / ofte doorsnuffelinge / is ons gantsche leven, ende alle onse handelingen, gedagten / woorden / wercken / beyde goede ende quaede. Want dese Ondersoeckinge / sijnde als een spanninge van een vyerschare in onse eygen herten / gelijck'se so van Chrysosthomus
Chrysosth. loc. infr. citand. genoemt is / om met ons selve te procedeeren, ende te reghten / heeft dat selve tot haer voorwerp / 't welcke in den dagh van het laetste oordeel sal ondersoght ende gevonnist worden; Ende dat is / een yeder werck, 'tzy

goet ofte quaet, gelijck Salomon segt / Eccl. 12. 14.

III. Sy dient om uyt te vinden den waren staet van onse zielen ontrent Godt; om ons selven wel te kennen / ende te weten / of wy in den gheloove zijn, 2. Cor. 13. 5. 1. Ioh. 2. 3.

IV. Sy is eyndelick verghesellschapt met een voornemen, om al 'tgene te doen, 'twelcke nae ondersoeckinge blijcken sal / noodigh tot de saligheyt, ende ten besten vande ziele te wesen: Want als dese ondersoeckinge met dit oogemerck ende vaste voornemen / om onsen geestelicken staet / daer wy'se gebreckelick vinden / te verbeteren / ende alles tot het beste voordeel van onse ziel ende saligheyt te schicken / niet wort ingheſtelt / soo is'se ydel ende te vergeefs. Den Apostel spreeckende van het gevaer van't onweerdigh ontfangen van des Heeren Avondtmael, ende middelen voorschryvende om alle misbruyck in desen te verbeteren / seght: Den mensche beproeve hem selven, ende ete also van desen Broode, ende drincke van desen Drinck-beeker. 1 Cor. 11. 28. Indien hy door het beproeven niet anders en verstont / dan een nauwe ondersoeckinge van sigh selven / sonder verbeteringe; so soude hy den mensche toestaen aen het Avondtmael te gaen met een conscientie van sonde / ende sonder verbeteringe des levens; Ende / 't gene nogh erger is / hy soude een mensche als een weerdigh dis-ghenoodt aen des Heeren Tafel erkennen / alleen om dat hy hadde sijnen staet leeren kennen / schoon hy niet voorgenomen hadde / dien te verbeteren;

teren; Daer noghtans die kennisse van eens menschen selve sijne sonde soude vermeerderen / ende hem Gode minder aenghenaem maecken / nae dien regel onses Salighmaekers: Dien Dienstkneght die den wille sijnes Heeren weet, ende niet en doet, sal met veele slaeghen geslaeghen worden, Luc. 12. 47. Daerom moet den Apostel geordeelt worden dit te verstaen / dat den mensche / nae dat hy hem selve heeft beproeft / dat verbeteren moet / 't geen hy quaedt bevindt / ende al dat geene doen / 't welcke hy nae ondersoeckinghe sal bevinden noodtsakelick te zijn / ende behoorlick om te doen. Als men sijne wegen onderzoeckt, so moetmen wederkeeren tot den Heere, Klaeghl. 3. 40. Die twe dingen moeten handt aen handt te saemen gaen. De ongherechtighe man moet sijnen Wegh verlaeten, ende de Godtlose sijne ghedagten, Esa. 55. 6. Davidts woorden Ps. 119. 59. worden dus van den Chaldeeuschen Paraphrast uytgheleght: Ick hebbe ghedaght mijne wegen goet te maecken, Siet Hos: 6. 1. Luc. 15. 17. 18.

Dese Ondersoeckinge is of extra-ordinair, ofte ordinair. d' Extra-ordinaire is die / welcke wort inghestelt op bysondere tijden ende stonden / even gelijck de Koop-luyden haere bysondere tijden hebben / in dewelcke sy haere reeckenboecken over sien. Als;

Siet Volck- en Oper-colom. 4. deel cap. 3. afdeeling. 3. pag. 306.

I. Wanneer wy besigh sijn geweest met eenigh werck / in 't welcke een gelegentheydt geweest is / ofte om eenigh goedt te doen / ofte om in eenige wijse te sondighen. Soo heylighde Iob zijne Soonen, ende des mor-

gens

ghens vroegh opstaende, offerde hy brandt-offeren nae haerer aller getal, als'se hadden met malkanderen maeltijden ghehouden; om dat groote vreugden ten meesten tijdt/ occasie zijn van eenighe sonde: Misschien, seyde hy/ hebben mijne kinderen gesondigt, ende Godt in haer herte gheseghent; Job. 1. 5. Als oock wy Christenen wederkeeren van 't drijven van onse koopmanschap; of als wy verschillen hebben ter neder geleght; of maeltijden met onse vrienden hebben ghehouden/ etc. soo moeten wy onse gedagten 't saemen roepen/ ende onse herten ondersoecken/ aengaende alle onse voor-gaende handelinghen/ ende onse herten heylighen door beschreyinghe van sonden/ ende door voorneminghe van een beter leven te leyden.

II. Wanneer wy hebben een bysondere gelegentheyt/ om ons selven voor Godt te bereyden/ ofte om hem/ om zijne gunste/ op een bysondere wijse te smeecken. Gelijck als;

1. Wanneer wy gedaghtenisse sullen houden van des Heeren lyden, in't hoogh-weerdigh gebruyck van sijn H. Avontmael. Op dese tijt moeten wy voornaementlick onse herten uytschudden/ om t' ondersoecken/ of wy oock niet moetwilliglick onsen eedt van getrouwigheyt/ eerst gedaen in onsen Doop, ende daer nae vernieuwt doen wy ons begaven tot het Avontmael, verbroken hebben; ende daerom moeten wy dan wel nauwe aght geven/ hoe wy ons tusschen de twee Avontmaelen/ het voorledene/ ende aenstaende/ in ons leven gedraegen hebben.

Ende indien dat wy bevinden dat wy onse wegen verdraeyt hebben / ende ons afgekeert van aghter den Heere , so moeten wy onse boetveerdigheyt ende eedt vernieuwen / den Heere heylighlick belovende / dat wy in sijnen dienst willen leven ende sterven / ende daer in geloven / al wat hy ons raedt ; doen / al wat hy ons beveelt ; ende lyden / al wat hy ons oplegt / al was het oock tot ons selven te versaecken , handen ende voeten te laeten af-snijden , oogen uyt te plucken , ende wat swaerder plighten meer in sijnen dienst van ons werden vereyscht ; Jae dat wy in sijne handt / als het leem in eens pottebackers handt , willen wesen / om van den Heere gefatsoeneert ende gemaeckt te werden nae sijnen wille. Siet 1. Cor. 11. 28.

2. Ofte wanneer wy in eenighe benauwtheyt / ofte swaerigheyt sijn van weghen de sonde ; als de Heere schijnt op ons toornigh te wesen / ende sijn aengesichte voor ons verberght / dan is het een bequaemen tijt / om ons selven 't ondersoecken / op dat wy door waere boetveerdigheyt mogen henen gaen / om vergeevinge te verkrijghen / Eer het besluyt baere , terwijlen de hittigheyt van des Heeren toorn nogh over ons niet en komt , gelijck wy vermaent worden / Zeph. 1. 1. 2. Ende hier toe weckten haer de gelovighen op als 'se waeren in so groote benauwtheydt / Klaeghl : 3. 40. Laet ons onse wegen ondersoecken , ende doorsoecken , ende laet ons wederkeeren tot den Heere. Siet Eccl. 10. 4. Amos. 9. 5.

3. Ofte wanneer wy houden een Vastendagh ;

dagh; Want als wy dan een nieuw over-sighte van onse sonden nemen / so konnen wy ons dies te beter ende meerder / in heylighe droefheyt / voor Godt verootmoedighen in stoff ende assche. Iob 42. 6.

4. Ofte wanneer wy ons bereiden om onsen Rust-dagh te houden; op dat wy / onse zielen door ondersoeckinge gereynigt hebbende van onse sonden / bequamer moghen zijn om Godt met meerder aendaghtigheyt ende yver te hooren / te bidden / ende te prijsen. Siet Eccl. 4. 17. Lev. 10. 2. Dien dagh moet ons insonderheyt een dagh van reeckeninge wesen. Gelijck Godt geseght wordt inde Historie der scheppinge / in't eynde vande weecke / een over-sighte genomen te hebben van alle sijne wercken te gelijck / ende gesien te hebben dat al wat hy gemaeckt hadde seer goet was / schoon hy in't eynde van een yeder dagh het werck van sijne handen besightight hadde / ende gekeurt; Also moeten wy wel alle daegen / gelijck wy aenstonts sullen seggen / onse conscientien ondersoecken / maer insonderheyt in't eynde van de weecke; ende schoon wy onse wercken niet en vinden gelijck die van Godt / goet en seer goet, maer in tegendeel quaet, en seer quaet; noghtans sullen wy'se door dese beschouwinge ende siftinge / buyten twijffel / beter maken dan'se zijn. Gen. 1. 31. Gen. 1. 4, 10, 12, 18, 21, 25.

5. Ofte eyndelick / wanneer wy op onse sieck-bedden leggen / in gevaer des doodts / ende in verwaghtinge van onse ontbindinge; als de Heere door enige lighamelicke kranckte ons schijnt voor sijne vyerschare te roepen /

om

om reeckeninge van onse bedieninghe te ghe-
ven; als hy tot ons schijnt te spreecken: geeft
bevel aen uwen huyse, want gy sult sterven en-
de niet leven; dan ist hoogh tijt / dat wy on-
dersoecken / of wy oock met waerheyt sou-
den konnen seggen / met den vroomen His-
kias: Och Here gedenckt dog, dat ick voor
u aengesichte in waerheyt, ende met een vol-
komen herte gewandelt, ende dat goet in uwe
oogen is gedaen hebbe, Esa. 38. 1. 3. Dan
moeten wy voornaementlick reeckeninghe
van onse zielen nemen / op dat onse reecke-
ninge gemaeckt sy / eer wy om reeckeninge
te geven geroepen worden voor Godts vier-
schaere. Want daer den boom valt, daer sal
hy leggen; ende indien wy onberept sterven /
wy sullen hem / die een Rechter is van le-
vendighe ende doode / niet konnen antwoor-
den.

III. Dese extraordinaire ondersoeckinghe
der ziele ende conscientie, kan oock seer ge-
voeghlick worden ingestelt / nae't verloop
van eenigen geruymen tijt na de laetste on-
dersoeckinge / die wy op so een extra-ordina-
re wijse gedaen hebben; gelijck als 'er een
maendt / ofte jaer verloopen is / 't is seer
profijtelick dat wy ons ondersoecken / wat
wy in die maendt / ofte dat jaer / verbordert
hebben / ofte waer in wy vervallen sijn.
Gregor. Moral. lib. 25. cap. 6. Want gelijck onse ledemaeten groeyen / on-
se gedaente alle daegen verandert / ende onse
swarte hayren grijs worden / sonder dat wy
het gevoelen / niet konnende seggen / wan-
neer ende hoe dese veranderingen komen; en-
de noghtans konnen wy nae eenighen tijdt
lighte-

ghtelick sien / dat wy so verandert sijn: Al-
o gaet het oock / gelijck Gregorius geseght
eeft / met den staet van onse zielen; bene-
en de blijckbaere veranderingen derselve /
elcke haer verthoonen als 'se werckende
ijn / sijnder seeckere ongevoelige verande-
ingen / welcke niet gesien konnen worden/
an nae't verloop van eenighen tijt. Ende
aerom moeten wy te mets een generael ende
emeyn over-sighte van onse sielen nemen /
p dat wy mogen sien / waer in wy beter of-
e slimmer sijn geworden / ofte hoe onsen y-
er is aen-gegroeyt / of af-gegaen / 't sedert
e voorleden maent / of half jaer / of jaer /
f een langer tijt te vooren. Door dit mid-
el sullen wy niet alleen onse grove ende blijc-
elicker sonden sien; maer oock 't verval van
nsen yver ende religie, welcke ons onvoor-
ens bekruypt; ende also leeren op blaesen de 2 Tim. 1.
oolen des yvers, ende op wecken de Genae-
e Godts, die in ons is, op dat wy moghen
erstercken het overighe dat sterven soude.
Openb. 3. 2.
Dese en andere tijden / met den Oyevaer Ier. 8. 7.
nder den Hemel onsen tijt wel kennende,
noeten wy waernemen om onse Conscien-
en nauw t' ondersoecken / en uyt te schud-
en voor den Heere.
Dogh beneven dese extraordinaire, is'er
ogh een ordinaire, welcke van een yeder
Christen / op een yeder dagh betraght moet
orden. Stelt, seght Godt / u herte op u-
e wegen, Hagg. 1. 5. dat is / ziet hoe gy het
emaeckt hebt. Wy moeten daeghlicks onse
nden aen ons herte brengen, om ons te be-

keeren van deselve / seggende: wy hebben gesondight, ende verkeerdelick gedaen, wy hebben Godtloosflick gehandelt, 1. Kon. 8. 47. Daeglicks moeten wy ons eygen werck beproeven, nae de vermaeninghe des Apostels / Gal. 6. 4. Wat siet ghy, ende wat gedaente heeft hy, vraeghde Saul aen de Tooveres te Endor, aengaende den ghemeynden Samuel, 1. Sam. 28. 13. 14. So moeten wy alle daegen onse ziele tot ons roepen / en vragen hoe'et met haer is gestelt / ende wiens gedaente dat'se draeght!

Tot dese oeffeninge schijnt den avont-stont wel de bequaemste te wesen: Want over dag hebben wy ons werck te doen / en wy vinden dan oock veelder-hande verhinderinghen; maer den avont-stont is een tijt van ruste ende ledigheyt / ende de wereltlicke gescheften voor by gegaen / en af-gedaen sijnde / hebben wy meerder vryheyt om met onse zielen te spreecken / ende daer sijn minder dinghen die ons konnen verrucken. Daerom seyde David, ons desen pligt aen-bevelende / Ps: 4. 5. Spreeckt in u-lieder herte op u legher, ende zijt stille; dat is / seggen onse Uytleggers / Denckt, overpeynst by u selven, overwegende u doen, oordeelende u-selven. Chrysosthomus heeft dus over dese woorden „geschreven: Wat meynt hy, seght hy / als „hy segt, Spreekt in u-lieder herte op u leger? „Ende hy antwoort / dit: Nae uw avont- „mael, als gy te slaepe gaet / ende bereydt „om op uwe bedde te legghen / ende groote „ruste ende stilte hebt / sonder de tegenwoor- „digheydt ofte versteuringhe van yemandt /

Chrysosth. expos. in Psal. 4.

reght

,reght dan een vierschaere op voor uwe con-
,scientie.... Als u nogh vriendt versteurt /
,nogh dienstknceght tergt / noghte de me-
,nighte der besigheden dringht / eysicht dan
,reeckeninge van u leven / 't welcke gy over
,dagh geleydt hebt. Ende wederom op een
,ander plaetse: Als gy op uw bedde neder-
,ligt / ende niemant is die u moeyelick valt /
,eer u den slaep overvalt / brengh voort het
,boeck van uwe Conscientie, ende reeckent
,by u / uwe sonden op / seggende by u sel-
,ven: Hebb' ick op desen dagh niet ghesonn-
,ight in woorden ofte wercken? Ende hy
,voeght'er by: Gy en hebt geen tijt om dit
,over dagh te doen; maer de vreese van uwe
,Heeren / de 't saemen-spreeckingen van u-
,we mede-gesellen / de bekommeringe over
,uw werck / d' opvoedinge van uw kinde-
,ren / de besorghinghe van uw Vrouw / de
,bereydinge der spijsse / ende duysent andere
,dinghen verhinderen uw. Ende seecker /
,at dit so is / bevinden alle conscientieuse be-
,raghters der waere Godtsaligheyt. 't Ge-
,e David daer andere leerde / betraghte hy
,ock selve; want dus seght hy Ps: 119. 55.
,Heere des naghts ben ick uwes naems gedagh-
,gh geweest, ende hebbe uwe Wet bewaerdt.
,y dede sijn bedde swemmen den gantschen
,aght, hy doornatte siine bedt-stede met de
,raenen van sijne boetveerdigheyt / Ps: 6. 7.
,saph overleyde in sijn herte inder naght,
,nde sijn geest ondersoght, Ps: 77. 7. En-
,e 't kan oock zijn dat Isaac is uyt gegaen in 't
,eldt om te mediteeren, tegen het naecken
,an den avondt, om die oeffeninghe te on-

Homil. 2. in Psal. 50.

Vide Rivet. exerc. 112. in Genes. pag. 493.

verhinderder te moghen doen.

't Was te wenschen dat dit van een yeder Christen sorghvuldighlicken betraghtet wierde; daer het nu ten hooghsten te beklaegen is / dat vele / indien niet de meeste menschen / die haer nogh uyt-geven voor bysondere en uytsteeckende Christenen / dese ondersoeckinge van haere conscientien geheel versuymen: Laet de Heere vryluysteren ende toehooren, hy sal by nae niemandt vinden / dewelcke in sijn herte seght: wat hebb' ick van daeg gedaen? Jer. 8. 6. Jae 't is'er so verre van daen / dat'se dit daeghlicks souden doen / dat'se selve niet eens in een gantsche weecke; wat segg' ick weecke? jae in een gantsche maendt, oft jaer, in haer selven ter neder daelen / om haere sonden in de diepe hoecken ende schuyl-winckelen van haere herten ernstigh nae te soecken.

d'Oorsaecken van dit versuym / zijn deese naevolgende;

I. De menschen meynen dat dese ondersoeckinge so noodtsaeckelick niet en is; daerom verwerpen sy die Godtsalighe oeffeninge / als een ijdele ende onnoodighe saecke / jae misschien als een beuselinghe / ende symelerye.

II. De menschen sijn al te bekommert over de dingen van dit tijdelicke leven / ende so vergeten'se dat eene dat noodigh is. Den Luc. 10. 41, 42. ganschen dagh nemen sy met de grootste sorghvuldigheit ende neerstigheit waer / hare wereltlicke dingen / ende ontrent den avont / vermoeit sijnde / eten sy / daer na begeven sy haer te bedde / ende stellen sigh tot het

et slaepen; maer sich te ondersoecken / de
andelingen van den gantschen dag te door-
oopen / ende sorghvuldigh te ondersoecken
vaer in 'se tegens Godt ghesondight heb-
en / daer over hebben'se gansch geene be-
ommeringe. Indien'se hebben eenighe
winninge gedaen / indien'se haere tijdelicke
oederen vermeerdert sien / dat overleggen'-
niet een bysonder vermaeck; indien'se ee-
ige schaede geleden hebben / dat smert haer
en het herte: Maer of tot haere geestelicke
ijckdommen / kennisse Godts / liefde / ge-
oove / ende vernieuwinge des Levens / ee-
ighe merckelicke vermeerderinghe op dien
agh is toe-gekomen / ofte of'se veele van
Godts ghenaede verloozen hebben / dat en
aeckt of bekommert haer gantschelick niet.
Wat sijn dese anders dan geheel wereltlicke
nenschen / welcker deel alleen in dit leven is,
nde welcker buyck Godt alleen vervult met
ijnen verborgenen schat / Ps: 17. 14.
III. Andere menschen ondersoecken hae-
en staet niet / om dat'se weten dat'se quaet /
nde seer beklaeghlicken is; daerom stellen'se
lle soodanige gedaghten / dewelcke dienen
nogen om haere wegen te ondervragen / uyt
aer hooft; gelijck de banckeroutiers 't ge-
ghte van haer reeckenboeck niet en konnen
erdraegen; nogh vuyle aengesichten den
Spiegel; alsoo oock sy niet 't gesighte van ha-
e sonden; Jae sy willen liever / gelijck de
Elephanten, uyt kennisse van haer eyghen
nismaeckheit / de wateren / Godes Wet /
roubleren / om 't vuyle aengesichte haerer
iele niet te sien. Sy seggen van haere con-

ſcientie, ghelijck Achab van Micha; Ick haete'ſe, om dat'ſe over my niet goets en propheteert, maer quaet, 1. Kon. 22. 8. Sy weten dat'se altijts bittere dingen tegen haer schrijft, om hier Iobs woorden te ontleenen/ Job. 13. 26. Het gaet met de conſcientien van velen/ seght Auguſtinus, ghelijck als met een man/ die een quaedt wijf heeft/ die daerom niet geern komt binnen de deuren van sijnen eygen huys/ om dat hy verdriet/ murmureeringen/ ende bitterheden vreest. Deſe zijn elendighe, maer hoe veel elendiger ſijn die, dewelcke tot haere conſcientie niet willen wederkeeren, op dat'ſe daer door de twiſten der ſonden niet om-gekeert en mogen worden. Ende dit heeft oock Plutarchus, een Heydensch Philoſooph, gesien ende geseght: Eenighe willen haer leven, als een onaengenaem ſpectaeckel, niet inſien, ende derven geen reeckeninge met haer omme-dragen, want de ziele van alderhande ſonden vol, ende vreeſende die dinghen dewelcke binnen zijn, ſpringht nae buyten, etc.

Auguſtin. in *Pſal.* 34.

Plutarch. de Curioſ.

IV. Sommighe meynen dat haeren staet goet genoegh is; haere wegen duncken haer recht te weſen in haer ooghen, ghelijck Salomon seght/ Prov. 21. 2. Daer'se noghtans de slimste ende quaetste zijn. Vele meynen/ door een ydele vermetelheit/ dat sy in den staet der genade/ ende geheylighde kinderen Godes sijn; daer sy dogh inder daet niet anders zijn als een verworpen ſilver voor Godt/ Jer. 6. 30. ende kinderen des Duyvels: Want haer herte is niet reght voor Godt/ ende sy sijn in een gantſche bittere galle, ende 't ſaemen-

...nen-knoopinge der ongereghtigheyt, Act. ...21.23. By haer is een doodt gheloove / ...nde hebben wel eenen waen ende ghedaente ...er Godtsaligheyt; maer de kraght derselve ...ebben sy verloochent. Luc. 18. 9. So is ...en yegelick aen hem selven een vleyer / ge...ick Thales seer wel gesegt heeft.

Sibi quisque adulator est. Thal. Laërt. lib. 1.

V. By weinig menschen wort een ernstig ...erlangen / ende uytstreckinge nae / en tot ...en Christelicke volmaecktheyt ghevonden; ...aer veel eer een naetuyrlicke vadsigheit / ...nde traegheit in het geestelicke; niet verder ...illende voortgaen / nog beter en volmaeckt...er willende sijn. Van ons wort een daegh...cks toe-nemen / ende pooginge nae de vol...aecktheit ghevordert; Phil. 3. 12. 13. 14. ...ier toe is nodigh dat wy weten waer toe ...y ghekomen zijn / om van daer voort te ...aen tot eenen hogher trap; Daeghlicks ...oeten wy ons een sonde voorstellen om te ...oden / ende alle morghen een bysondere ...eught om te betraghten. Maer des avonts ...oetmen ondersoecken / hoe men sigh hier ...gequeeten heeft. Dit is den wegh tot de ...olmaecktheit / ende om allenghskens de ...verhandt over onse sonden te kryghen / ge...ick so de kinderen Israels gebooden wierden ...llenghskens, ende niet op eenen tyt de Ca...aniten te delgen. Hierom stellen de Practi...yns, ende onder die d'Eerw. D. Saldenus, ...ese daeghlicksche ondersoeckinge der con...cientie, tot een middel om tot de Christelic...e volmaecktheyt te komen. Maer hier me...e en bekommeren haer niet dese traeghe en...e laeghe gemoederen. Ende gelijck'se daer-

Mane propone & vespere discute mores tuos.

Conf. Roven. loc. cit, pag. 39.

G. Salden. Wegh des Levens / cap. 10. pag. 298.

om 't eene veragten / alſo verſuymen ſy oock het andere; ende ſo bethoonen ſy haer rechte naetuerlicke menſchen te weſen / den geeſt niet hebbende, Jud. vſ. 19.

Phil. Rov. inſtitut. Chriſt. pietat. lib. 2. cap. 19. p. 393.

VI. Rovenius, een Paepſch Practiſijn, voeght hier by / het groote gebreck van die gene / die de Chriſtenen in deſen behoorde te beſtieren / ende tot betraghtinge van deſe heilige offeninghe op te wecken.

Hier van daen komt'et dat de menſchen / blindt ſijnde / onbeſuyſdelick voortlopen in de ſonde / ghelijck een peerdt inden ſtrijdt, geen gedreygde quaden voelende / of vreeſende; dat'ſe haere eygen ſonden / gebreecken / ende ſwackheden / niet kennende / deſelve oock niet pogen te dooden / nogh ſoecken te verbeteren; ende eyndelick / dat'ſe haer ſelven behaegen / meynende dat'ſe rijck, ende verrijckt geworden ſijn, dat'ſe geens dinghs gebreck en hebben, ende ongetwijffelt in Godes ghunſte ende ghenaede ſtaen. De Heere ſlaet'ſe wel / ende thoont dat hy op haer verbolgen is; maer evenwel ſy gaen afkeerigh henen inden wegh hares herten, Eſa. 57. 17. 'tgaet haer met de ſonde / als Nebucadneſar met ſijnen droom: Hy wiſt dat hy wat gedroomt hadde / maer de ſaecke was hem ontgaen / Dan. 2. 5. So weten'ſe dat'ſe ſondaers ſijn / maer kennen haere ſonden in't byſonder niet. Pſ: 39. 7.

Maer hoe jammerlicken bedrieghen deſe haer ſelven. In wat een elendighen en beklaeglicken ſtaet ſijn deſe! Dit maeckt ons,

Senec. Epiſtol. 83.

„ſegt Seneca ſelve / de booſte menſchen / dat „niemandt op ſijn leven te rugghe ziet. Wat

wy

,,wy doen sullen bedencken wy / ende dat ,,selde: wat wy gedaen hebben / en bedenc-,,ken wy noyt.

Konnen yemandt de sonden wel vergeven worden / eer hy berouw heeft van deselve? en kan yemandt berouw hebben van zijne sonden / eer hy'se kendt? en kan yemandt die kennen / die'se noyt en verweerdight te ondersoecken / ende te besightighen? Laet ons daerom ons selven nauwe daeghlicks ondersoecken / en doorsoecken.

De Redenen om ons hier toe te bewegen / konnen / onder andere oock dese volghende wesen.

I. Dit is seer sorghvuldighlicken van vele Godtsalighen betraght.

1. Vande gelovighen in Godes Woordt / gelijck wy voor henen hebben aen-ghewesen. David seght / Ps: 119. 59. Ick hebbe mijne wegen bedaght, ende hebbe mijne voeten gekeert tot uwe ghetuyghnissen. Hy ondersoght eerst zijn leven / ende daer nae verbeterde hy het selve. Op dese ondersoeckinghe des herten / zijn gegront geweest alle de belydenissen der ghetrouwe dienst-kneghten Godts / gelijck die van Daniel, van Ezra, Nehemia, ende van David so menighmalen in zijne Psalmen.

Iudex ipse sui totum se explorat ad unguem Auson. de vir. bon.

Dan. 9. Esr. 9. Neh. 9.

2. Vande Oude Christenen / die dit ghedaen / en hoogh hebben aen-gheprezen. Ephræm Syrus, die onder den Keyser Constantinus Magnus gheboren is / ende die gheleeft heeft tot de tijden van den Keyser Valens toe / een man die seer geleert ende vermaert gheweest is / also dat sijne Schriften / nae de

Ephr. Syr. tom. 3. ser. Ascet.

H. Schriftuyre / ghelijck Hieronymus ghetuyght / openbaerlick in eenighe kercken plegen ghelesen te worden; Dese seght aldus:
„Overdenckt alle daeghen neerstigh 's a-
„vonts / ende 's morgens / hoe ghy u ghe-
„draegen hebt. Des avonts het kamerken
„van u herte in-gegaen sijnde ondersoeckt u
„selven / ende seght: Hebb' ick van daegh
„in eenigh dingh Godt verbittert? Hebb' ick
„ydele woorden voort-gebraght? Hebb' ick
„door veraghtinge ende versuym gesondigt?
„Hebb' ick in eenigh dingh mijn broeder ghe-
„terght? Hebb' ick yemants faeme door las-
„teringen geschonden? etc. Ende eenighe
sonden uytgevonden hebbende / so ghebiet
hy sughtinghen / en traenen uyt te stortten o-
„ver deselve. Ende als het dagh gheworden
„is, seght hy voorts / so overdenckt weder-
„om deselve dinghen by u selven / ende segt:
„Hoe meynt gy is my dese naght door-gepas-
„seert? Hebben my boose ende vuyle ghe-
„daghten ingenomen / ende hebb' ick die
„geern aen-gehouden?

Chrysosth. expos. in Psal. 4.

So oock de voor-gedaghte Chrysosthomus:
„Nae uwe maeltijt / seght hy / als gy slae-
„pen gaet..... so spandt de vyerschaere van u-
„we conscientie, ende eyscht reeckenschap
„van deselve; ende den quaeden raedt / die
„gy over dagh genomen hebt / of bedaght
„hebbende bedrogh / of bedrooghen hebbende
„uwen naesten / of ontfanghen hebbende
„eenige verdorven begeerlickheden / brengt
„te voor-schijn.... ende uwe conscientie als
„een Reghter over dese boose gedaghten ge-
„stelt hebbende / so doot'se / ende neemt
wraec-

oorsaecke van deselve. Ende een weynig daer „nae: Laet dit alle daeghen gheschieden; „ende 'tghene gy in saecken van gelt doet / „doet dat oock in de saecken van uwe ziele; „gy en laet geen twee daegen voor by gaen / „sonder met uwen knecht te reeckenen / op „dat de vergetentheydt geen verwerringhe „inde reeckeninghe veroorsaecke; Doet „oock een yeder dagh het selve met de han„delingen van uw leven. Een selfden Out-Vader in een Predikatie over Davidts woorden Ps: 51. Mijne zonden sijn steedts voor my, merckt aen dat de Heyligen in oude tijden gewoon waeren haere deughden te vergheten / ende haere sonden te onthouden / niet, seght hy / gelijck de menschen nu sijn ghewoon te doen, dewelcke wegh-werpen de gedaghtenisse van haere sonden, ende daer op geeft hy ons / niet heel langhe daer nae / „desen raedt: Hebt gy een boeck 't huys / „in't welcke gy uwe daeghlicksche reecke„ningen schrijft? Hebt oock also een boeck „in uwe conscientie, ende schrijft daer in u„we daeghlicksche sonden. Ick meyne (segt „hy) als gy u nederleght op u bedde.... brengh voort u boeck / ende neemt een reeckeninge van uwe sonden. Hom. 2. in Psal. 50.

Niet anders oock Basilius, dewelcke al„dus spreeckt: Als den dagh ge-eyndight / „ende het werck gedaen is / soo is het vor„derlick / of betaemelick dat eens menschen „conscientie, eer hy rust ende slaept / van „zyn eygen herte geoordeelt worde. Basilius tom. 2. de instit. Mona. pag. 396 C. & Serm. commonit. de abdicat. rerum. pag. 246. b.

Dorotheus, welckers Schriften ghelesen worden inde Biblioteec der Vaderen / seght Doroth. Doctr. 4. & 11.

dat

dat de Voor-Vaders gewoon waeren dit haere kinderen te leeren; zijne woorden zijn dese:
Gregor. Moral. libr. 25. cap. 6.
„Onse Vaders hebben ons dickwils gheleert / op wat wijse wy ons alle daeghen „moeten reynighen / dat wy te weten des „avonts ondersoecken souden by ons selven / „hoe wy den verloopen dagh hebben doorgebragt / ende wederom des morgens / hoe „wy den naght hebben over-ghebraght.

3. Van sommighe Paepsche Leeraeren is oock dese oeffeninghe seer aen-gedronghen / ende wegen deselve worden eenighe van haer „hoogh geroemt. Gregorius seght: Een „yeder moet voorsightelick overweghen / so „die goede dinghen die hy van Godt ontfanghen heeft / als die quaede dingen / die „hy Gode voor die goede dingen / door een „quaedt leven vergolden heeft. Laeten de „Uytverkoorene niet nae laeten dit dagelicks „te doen. Een weynigh daer nae voeght hyder by / dat dit pleegh een eygenschap der verworpene te wesen / altijts quaet te doen / ende noyt 't gene sy gedaen hebben / te herdencken ofte te her-reeckenen; ende dat het in't tegendeel een eygenschap der uytverkorene is / daeglicks haere handelingen te doorsnuffelen / selve tot de ghedaghten toe / dewelcke den oorsprongh van alle deselve sijn.

Bernard. de vita solitar. ad fratr. de Mont. Dei.
Bernardus heeft hier op meer dan op eene plaetse / in sijne Schriften / aengedrongen: „Laet de ghereghtigheit sitten / seght hy / „om te oordeelen; laet de conscientie schuldigh staen / ende haer selven beschuldigende. Niemant bemint uw meerder / niemant sal uw getrouwer oordeelen. Eysicht in

in den morgen een rekeninge van den voorleden naght / ende weest sorghvuldigh tegen den toekomenden dagh. Eyscht inden avondt reeckening vanden voorleden dag / ende sorght voor den toekomenden naght. Ende noch uytdruckelicker op een ander plaetse: Alle daegen als gy te bedde gaet / ondersoeckt neerstigh wat gy gedagt hebt / ende wat gy geseght hebt over dagh / ende hoe gy den nutten tijt hebt aengheleght tot verkrijginge van het eeuwigh leven. Ende indien gy den selven wel hebt deurgebragt; looft Godt; indien qualick ofte suymaghtigh / treurt / en laet niet nae den naesten dagh dat te belijden; indien ghy yets ghedaght / geseght / ofte gedaen hebt / 'twelcke uwe conscientie seer wroeght / eet niet voor al eer gy het beleden hebt. Ende wederom in sijne devote meditatien, inde welke hy een bysonder Capittel heeft / leerende hoe den mensche hem selven moet ondersoecken, aldus beginnende: Als een curieus ondersoecker van uwe opreghtigheydt / doorsnuffelt daeghlicks uw leven. Let neerstigh hoe veel gy vervordert / ofte hoe veel gy te rugge gaet; hoe gy Godt ghelijck / of ongelijck zijt; hoedaenigh gy zijt in uwe manieren / ende hoedaenigh in uwe affecten..... Regeert uwe herts-togten / bestiert uwe handelingen / verbetert uwe gangen. Laet in u niets on-gedisciplineert overblyven / stelt alle uwe overtredingen voor uwe oogen; Stelt u selven voor u selven / als voor eenen anderen / ende beschreydt so uw selven / ende uwe sonden / met

Meditation devotiss. cap. 5. fol. 297.

„met dewelcke ghy Godt vertoornt hebt.

Thom. à Kemp. de imitat. Chr. lib. 1. cap. 19. 9. 4.

De eenvoudighe Thomas à Kempis seght oock aldus / in zijn uytmuntende boeck van „de Naevolginghe Christi: So ghy u selven „niet geduyrighlick kondt overdencken / so „doet het altemets / ende ten minsten alle „daeghen eens. 's Avonts te weten / ofte „des morgens. Stelt u 's morgens uwe se„den te voren / ende ondersoeckt'se des a„vonts / hoedaenigh ghy huyden gheweest zijt in woorden / wercken / ende gedagten / om dat gy in de selfde misschien dickmaels uwen Godt ende uwen Naesten hebt leed ghedaen.

IohClimac. grad. 4. in Bibl. patr. tom. 5. lib. tit. Scal. parad.

Iohannes Climacus die voor de opgenoemde geschreven heeft / (dogh die zijne Schriften met vele fabuleuse en versierde dinghen vermenght heeft / gelijck ick op een ander plaetse gethoont hebbe) verhaelt dat hy in een religieus huys / daer hy quam / eenen vondt dewelcke een kleyn boeckxken aen sijne zijde hadde hangen aen sijnen gordel / in't welcke (weet dat wy maer verhaelen 'tgene hy seght) hy daeghlicks zijne gedaghten aenteyckende / die hy gewoon was zijnen geestelicken Vader 't openbaeren. Ende ick hebbe hem dit niet alleen, maer oock daer seer vele andere sien doen, seght hy. Ende daer naer raedt hy den menschen / die bekommert sijn over haere salligheyt / dese ordre oock na „te volgen / seggende: Die is den besten „woeckenaer / die daeghlicks des avondts „wel reeckent sijn verlies ende winninghe. „'tWelcke hy niet beter weten kan / dan als „hy in sijn boeckje alle uyren alle zijne dingen aen-

enteyckent. Wegen dese oeffeninge wordt nogh haeren Ignatius van haer gheprezen; want hy nu een oudt man zijnde / seght den Jesuyt Dauroultius, ende met so grote gaven / ende so grooten heiligheit des levens verciert / hadde een boekje / in't welcke hy sijne gebreecken schoon nogh soo kleyn / aenteyckende; 'twelcke hy als een testament heeft naegelaeten: want 'tis aen sijn hooft van die gene / die hem in sijne sieckte by-stonden gevonden: op dat de geestelicke menschen souden leeren / met wat vierigheydt ende sorge men moet de reeckeninge der ziele maecken. Petrus Ribadeneira, die sijn leven beschreven heeft / getuygt dat hy alle uyren sijne conscientie ondersoght / ende dat hy seer neerstigh doorsnuffelde wat y gedaght / wat hy geseght / wat hy ghe-aen / ende wat hy naegelaeten hadde. Ene, segt hy, indien hy in dese heylighe ghewoonte verhindert wierdt, so boete hy dat in e naeste uyre, ofte ten minsten by de eerste elegentheydt. Soo ooch Rovenius: Jae eenigen Heyligen sijn gewoon alle uyren haer selven 'tondersoecken / ende te verbeeren / gelijck gelesen wort van Ignatius Loola. Wat hier van is / en of hier in niet en eeckt een groote superstitie, (op dat ick nu iet en segge / dat'et onmogelick is / so alle yren sijne sonden op te teyckenen) laet ick en verstandigen leeser oordeelen. Jck en an hier niet naelaeten uyt te teyckenen / 't hene Iohannes Baptista Montanus vande hristen-Iaponeesen, dewelcke meest paepsch in / verhaelt; Hy / spreeckende van haere Godt-

Dauroult. Cat. Histor. cap. 5. titul. 40. § 6.

Petr. Ribad. lib. 5. cap. 1. in vita ejus.

Roven. lib. cit. p. 396.

Apud Varenium, de Relig. in Regn. Iapon. cap. 9. pag. 148.

Godtſaligheidt ende devotie, ſeght aldus:
„In't biegten zijn'ſe ſo gauw ende accuraet,
„datſe in haer gantſche leeven niet anders
„ſchijnen gedaen te hebben... Eenige derſel-
„ve hadden hare geſchrevene belijdeniſſe me-
„de met haer gebragt. Ick wenſche dat my
„geloofſt mag worden / dat ick de daeglick-
„ſche overreeckeningen van hare handelin-
„gen van een ganſch ander-half-jaer (want
„ſo langen tijt hadden'ſe geen prieſter gehat)
„in die ſchriften duydelick gevonden hebbe;
„ſy hadden op die ordre hare ſonden op een
„yeder dag aengeteyckent / als'ſe voor dien
„tijt om den agten of vijftienden dag gewoon
„waeren te biegten.... Maer dat'ſe haere
„ſonden van agtien maenden / op ordre des
„tijts aengeteyckent / voortbragten / dat is
„inſonderheit te verwonderen. En ſo is het
nock / dog wat geloof de Munnicken en Ie-
ſuiten verdienen / alsſe ſchrieven van de voort-
plantinge der Religie in die verre gelegen lan-
den / ſullen wy / door des Heeren genade /
toonen op een ander plaet'ſe. Dat van ee-
nige particuliere ſonden (want van alle / op
elck uyre, iſt onmogelick) als het ſonder ho-
nen konde geſchieden / wel kan vande Chriſ-
tenen Regiſter gehouden worden / ſtaen wy /
met andere / ſeer geern toe / om die in ſom-
mige gelegentheit / tot onſer meerder veroot-
moedinge / ons weder voor te houden; Maer
wy en begeeren niet dat ons boecxken / tot
dien eynde gemaeckt / in vreemde handen
ſal komen / datmen daer mede ſal proncken;
veel minder willen wy dat dit vermengt wor-
de met eenige ſuperſtitie, en ſchrupuleuſheyt,
even

Siet D. Voet. an-not. op de Pract. der Godtſ. van Bayl. daer hy handelt van 't A-vondtmael. pag. 394.

even als of men/ 'k en weet niet onder wat straffe/ verbonden was alle uyren sijne sonden aen te teyckenen.

4. Jae oock selve is dit van sommige wyse ende ingetoogen Heydenen betraght; Sextius, den Roomeynschen Philosooph, hadde dese ghewoonte/ dat hy op 't eynde des daeghs/ als hy hem tot de naght-ruste begaf/ zijne ziele vraeghde: Wat voor quaet hebt gy van daegh genesen? wat sonde hebt gy tegen gestaen? In wat opsighte zijt gy beter, dan gy voor desen waert? Ende Seneca, die dit van Sextius verhaelt/ dede oock selve dit, Dit zijn zijne woorden: Een yeder dagh beypleijt' ick mijne saeck by my selven; Als het light is van mijne oogen wegh gedaen/ ende mijne vrouwe/ mijne gewoonte wetende/ swijght/ so ondersoeck' ick den gantschen dagh/ ende herwege mijne wercken ende mijne woorden. Niets verbergh' ick voor my/ niets gae ick voor by: want waerom soud' ick eenige van mijne dwaelingen vreesen/ nadien ick tot my segghen kan; Siet dat gy dit niet meer en doet/ nu vergeef ick 't u. Waerlick verwonderlicke woorden zijn dat van een Heyden/ die onaengesien hy so maghtigh rijck/ in so hogen weerdigheit gestelt was/ ende daeghlicks so veel te doen hadde/ noghtans hem selven daeghlicks ondersoght/ ende zijn ghemoet daeglicks riep om reeckeninghe te gheven/ geen ander light, dan dat duystere der natuyre hebbende. 't Soude ghewisselick de grootste schande voor ons Christenen wesen/ die't ligt en bevel hebben van Godes Woort/

Senec. lib. 3. de ira, cap. 36.

indien wy ons van dien Heiden lieten beschamen / ende in desen te boven gaen.

Diog. Laert. in vita Pythag. Dogh oock dit was de practijcke van Pythagoras, ende zijner Discipelen: Want hy wort gesegt gewoon geweest te zijn die te vermaenen / dat'se daeglicks / als'se 't huys quaemen / haer selven souden vraeghen: Waer in hebb' ick over-getreden? Wat goet hebb' ick gedaen? Ende wat goet hebb' ick nagelaten.

Plutarch. de utilitat. Capiend. ex hostib. Hier van verscheelde Plato'os ghewoonte niet veel; so menigmael als hy was by menschen geweest / die onbehoorlick handelden / of leefden / was hy gewoon in't heymelick hem selven te vraeghen; Ben ick oock niet sulcken een? ofte, Hebb' ick niet diergelijcke gedaen?

Virgil. in Poëm. de Vir. bon. Den Poëet Virgilius segt / daer hy spreeckt van een goet man;

Non prius in dulcem declinent lumina somnum,
Omnia quam longi reputaveris acta diei.

Dat is /

Sluyt uwe oogen niet om soetelick te slaepen, voor al eer gy hebt over-gereeckent alle de daeden van den langen dagh.

Dese Heydenen sullen opstaen om ons in 't laetste oordeel te verdoemen / indien wy nogh desen so noodigen plight versuymen.

II. Hier toe behoorde ons oock te bewegen de groote ydelheyt van vele vrouwen / die haere spiegels altijts met haer om-draegen / ende by nae elck oogenblick die insien / om de vleckjens haeres aengesights af te wisschen / om haer hayr wel te schicken / of tot eenigh ander ydel gebruyck; ende souden wy

dan

dan niet daeghlicks insien den spiegel van Godts Wet / om sonder vertoef de vlecken onser siele / met dewelcke zy daeghlicks op nieuws besoetelt wordt / uyt te wisschen? Hoe sal sulcken vuylen naelaetigheydt voor onsen Rechter verontschuldigt konnen worden?

III. Maer laeten ons insonderheydt die veelvoudighe nuttigheden bewegen / die tot ons / uyt de daeghlickſche ondersoeckinghe van ons selven / sullen af vloeyen. Want gewisselick dit werck en sal ons niet ydel zijn in den Heere.

1. Dese daeglickſche ondersoeckinge sal ons bequaem maken en leyden tot boetveerdigheyt, Ende dat in twee opsigten.

11 Om dat'se dienen sal/om ons te ontdecken onse sonden / ende te doen sien onsen ellendigen staet ende conditie, welcke is het begin der saligheyt / ende den eersten trap tot de waere bekeeringe; want die goet wil worden / moet eerst gelooven dat hy quaedt is. Dit wort aengewesen / Jer. 8. 6. Sy spreecken dat niet reght en is, daer is niemant die berouw hebbe over sijne boosheyt, seggende, wat hebb' ick gedaen? Thoonende dat'er daerom niemandt was / die berouw van sijne boosheit hadde / jae oock niet konde hebben / om dat'er niemandt was / die in zijn selve nederdaelde / ende de binnen kameren van sijn herte door-snuffelde / seggende / wat hebb' ick gedaen? So seght oock David, Ps: 119. 59. Ick hebbe mijne wegen bedagt, ende mijne voeten gekeert tot uwe getuyghenissen, te kennen gevende / dat hy eerst sij-

ne wegen hadde bedaght / dat is / neerstigh ondersoght / ende dat hy doen sijne afdwaelingen gemerckt hebbende / sijn herte begeven hadde / tot een precyser onderhoudinge van Godes Wet. De reden wijst dit uyt: Want hoe kan yemant sijn leven verbeteren / so langh hy gelooft dat'er geen beter leven / dan het sijne / kan wesen? Hoe kan yemandt van sijne sonden bekeeren / so lange hy / door een waere ondersoeckinge sijns selfs niet duydelick en weet / dat hy waerlick wandelt op den wegh der sonde / des doodts / ende der eeuwighe verdoemenisse? 't Is onmogelick dat een dwaelende reysiger van sijnen wegh kan keeren / indien hy by hem selven niet en denckt; Ben ick oock op den reghten wegh of niet? Even so ist oock met een verdwaelt sondaer gelegen; Sonder dese ondersoeckinge / sullen hem sijne wegen reght schijnen; daer het laetste van die sijn weghen des doodt, Prov. 14. 12. Hoe jammerlick bedroogh den Duyvel de kercke van Laodicea? Sy roemde dat'se verrijckt was / ende dat'se geenes dinghs gebreck en hadde; ende ondertusschen getuyghde hy / die haer beter kende / dat'se inder daedt ellendigh, jammerlick, arm, blindt, ende naeckt was. Waerom wiert'se so schandelick van den Sathan bedroogen? 't was om dat'se haer niet daeghlicks ondersoght. So roemde oock de kercke van Sardis dat'se leefde; maer den H. Geest getuyght dat'se doot was / te weten / inde sonden / Openb. 3. 1. So grof sullen wy van den Sathan nooyt bedroogen konnen worden / indien wy ons

daegh-

daeghlicks onderſoecken / ende onſe zielen gewennen te roepen om reeckeninge te ghe-ven.

Alle daegen / jae alle uyren (ſodanigh is onſe brooſheyt) begaen wy vele ſonden / welc-ke wy / door onaghtſaemheyt / ofte gewelt van paſſien, ofte om dat wy met onſe gedag-ten op eenigh ander werck beſigh ſijn / niet en vermercken / of voor het tegenwoordige onderkennen. Maer als wy ons werck ge-eyndight hebbende / ende dan meerder vry ſijnde beyde van diſtractie ende paſſie, eenigen tijt nemen om ons ſelven ende het gepaſſeer-de te herdencken ; dan ſullen onſe gedaghten onſe ſijn / ende ſullen in koudt bloedt / wat bedaert ſijnde / vele dinghen konnen ſien / die voor deſen ongeſien henen gingen. Door deſe neerſtige ende nauwe onderſoeckinge ſal ons dan duydelick blijcken / hoe menighmael wy daeghlicks struyckelen in ydele gedagh-ten / quade begeerlickheden / woorden / en-de wercken ; jae hoe menighmael wy daegh-licks in de ſelfde ſonde vallen / ofte van gie-righeit / ofte van onmaetigheit / ofte van haeſtigheyt / ofte van eenige andere ſonde. Als Iob ſulcken on-eyndigen ſwerm van ſij-ne ſonden ſagh / jae een heyr-leger van on-gereghtigheit hem omcingelende / ſoo wiert hy genoodtſaeckt uyt te roepen : So Godt luſt heeft, om met den menſch te twiſten, niet een uyt duyſent ſal hy hem be-antwoor-den, uyt ſijnen ſtaet oordeelende in't gemeyn van die van alle andere / Job. 9. 3. Daer ſijnder onder de Ouden / welcke meynen dat Iob regiſter heeft van ſijne ſonden gehouden /

ende dat hy'se is gewoon geweest aen te teyckenen / gelijck my seer wel gedenckt elders gelesen te hebben / maer en weete nu niet waer. Wy souden oock / te reght kennende wat ysselicke schepselen wy sijn / met David roepen / Ps: 130. 3. Soo gy, Heere, de ongereghtigheden gade slaet: Heere, wie sal bestaen? Siet Ps: 143. 2.

Chrysosth. Hom. 20. in Matth.

Indien wy onse sonden maer van eenen dagh nauw wilden optellen, dan souden wy best sien aen wat groote sonden wy schuldigh waeren, seght met waerheydt Chrysosthomus; ende so seght oock seer beweeghlick mijnen

Bernard. Medit. devotiss. cap. 12. Quomodo se debet unusquisque considerare. fol. 298.

„Bernardus: Indien ick my niet in en sie / „so ken ick mijn selven niet; ende indien ick „my besie / so kan ick my selven niet verdragen. Ick vinde so vele dingen in my / welc„ke bestraffinge ende schaemte weerdig sijn / „ende hoe ick my nauwer ende gedupriger „ondersoecke / hoe ick meerder grouwelen „vinde in de hoecken van mijn herte. Want „'t sedert dat ick hebbe beghinnen te sondi„gen / hebb' ick noyt eenen dagh sonder son„de konnen deur-brengen / noghte houde ick „op om te sondigen / maer daeghlicks doe ick „sonde tot sonde; welcke woorden / dogh met eenige veranderinge / oock in Anselmi Meditatien te lesen sijn.

Nu / indien onse sonden eens op sulcken wijse waeren voor ons aengesighte / sy souden ons doen beven wegen vreese / Ps: 51. 5. Als wy aen onse wegen gedaghten / wy souden beschaemt worden / Ezech. 16. 61. ons verneederen / ende geen ruste aen onse hoofden / noghte slaep aen onse oogen geven / tot

tot dat wy door boetveerdigheyt onse vrede
„hadden met Godt gemaeckt. Besie ick
„my selven, seght de voorgedaghte Ansel-
„mus, mijn gedaende verschrickt my: in-
„dien ick my selve niet en bemercke / so be-
„drieght my mijne verdoemenisse: besie ick
„my / 't is een onverdraeghlicke afgrijse-
„lickheyt: besie ick my niet / 't is een onver-
„draeghlicke doodt.

O nimis gravis angustia: si me inspicio, non tolero me ipsum, &c. Anselm. in medit. suis.

11 Dese Ondersoeckinge / als'se behoor-
lick gedaen wort / sal een middel sijn om ons
tot bekeeringe te leyden / om dat'se ons sal
thoonen met wat geduldigheyt ende langh-
moedigheyt ons Godt de Heere verdraegen
heeft / ende dat hy ons / schoon in nogh sulc-
ken desperaeten staet der ziele sijnde / in ge-
nade boven onse verdiensten gespaert heeft.
Want het sal blijcken dat hy ons menigh-
mael gedoodt moght hebben / als wy hem
terghden door onse sonden; gelijck hy Ela de-
de in sijn dronckenschap / Belsazar in sijne
overdadigheyt / Herodes in sijne hooghmoe-
digheit / ende Zimri ende Cosbi in haere on-
reynigheit. Nu / wat Christen hert en sal
niet beven als hy gedenckt / wat grooten ge-
vaer hy ontkomen is; ende smelten in trae-
nen / als hy overdenckt wat grooten gena-
de hy ontfangen heeft? Ende wat ziele sal
daer door niet bewoogen worden om sijne be-
keeringe te haesten / op dat hy mochte of nae
desen sulcke gevaeren voorkomen / ofte een
danckbaer herte aen Godt bewijsen / om dat
hy hem soo genaedighlick gespaert heeft?
Rom. 2. 4.

Henr. Mas. Tribun. pag. 422.

1 Kon. 16. 9
Dan. 5. 2, 3.
Act. 12. 21, 22.
Num. 25. 6, 7, 8.

2. Dese Ondersoeckinghe sal oock een

goet middel wesen / om toekomende sonden voor te komen; ende dat oock wederom in twee opsichten.

1 Om dat d'uytvindinge van onse voorgaende dwaelingen / voor onse oogen sal leggen / onse bysondere swackheden / ende sal ons doen sien beyde de verdorventheden / die ons soo vast aenkleven / ende d' aenvegtingen die ons menighmael overwinnen. Ende als wy eens sien hoe wy misleydt sijn / ende wat'et is / t' welcke ons bedroogen ende overwonnen heeft; so sullen wy daer door leeren / hoe wy ons tegen die aenvallen moeten wapenen / ende hoe wy de wapenen moeten handelen / als 't de gelegentheidt sal vereyschen. Een yeder voorgaende dwaelinge sal ons wijser ende voorsightiger maecken / tegen den naest-volgende aenval.

Siet Cor. F. 10, 11. 11 Omdat'se ons / als wy ons met droefheit vernedert hebben / bevreest sal maecken van nae desen diergelijcke smerte te lijden / ende veerdigh om alle aenvechtingen tegen te staen. Want wy seggen gemeynelick / dat het gebrande kindt het vyer vreest; selve derft'et tot'et vier niet naederen. Niemant sal oock soo genegen sijn om te sondigen / indien hy weet dat hy binnen vier en twintigh uyren sal tot verbeteringe moeten komen / ende gestraft worden door het rechtveerdige vonnis van sijne eygen conscientie. Chrisosthomus heeft seer wel geseght: De ziele be-
Chrysosth. expos. in Psal. 4. „vreest sijnde van't vonnis / ofte gerighte „van gisteren / sal traeger worden om te son- „digen / op dat'se haer niet weder onderha- „vigh het selve vonnis moghte maecken /
ende

„ende niet gelijck voor desen gepijnight ende „gegeesselt moghte worden. Als wy voorleden sonden betreuren, so sluyten wy de toekomende uyt, seght Ambrosius. 't Gene Seneca van den toorn geseght heeft / is in desen opsight waeraghtigh van alle andere sonden: Den toorn, seght hy / sal ophouden, ende saghter worden, als'se weet dat'se een yeder dagh voor den Righter moet komen. Niemandt sal lightelick bewoogen worden / om die sonde haestelick weder te doen / dewelcke hy weet dat hy daer even soo bitterlick / ende met sulcken grooten beschaemtheit des aengesights voor Godt de Heere beschreyt heeft. Ende soo sal door dese geduyrige oeffeninge de stoutigheyt van onse sonden seer in-gedwongen worden; Gelijck op een plaets daer een gestrenge ende neerstige Magistraet is / de boeven haer verbergen / vermindert worden / ende groote stilte is; Also worden oock de sonden bevreest / als'se daeghlicks tot de vyerschaere ghetrocken / ende van een gestrengen Righter nauw worden ondersoght; so sal de kraght van onse inwoonende verdorventheit meer ende meer worden verswackt / ende de sonde in ons daeglicks gedoodet worden.

Ambros. tom. 4. de pœnit. lib. 2. cap. 10.

Libr. & loc. supr. citat.

3. De behoorlicke betraghtinge van dit werck / sal ons de swackheden ende strupckelingen van onsen evennaesten / met meerder mede-doogentheit doen verdraegen. Dit geeft Paulus te verstaen / als hy de menschen tot saghmoedigheit tegen andere opweckt / door dese aenmerckinge / om dat wy oock eertijts onwijs, ende ongehoorsaem waeren,

etc. Tit. 3. 2. 3. Ende wederom Gal. 6. 1. Indien een mensche overvallen ware door eenige misdaet... brengt den soodanigen te rechte met den geest der saghtmoedigheydt: siende op u selven, op dat oock ghy niet versoght en wort. Den ouden Leeraer Bernardus merckt aen / dat als Paulus hem belijdt den voornaemsten der sondaren te wesen / hy dat geseght heeft niet valschlick / ofte uyt eenigh haestigheit / maer uyt een gevoelen ende aghtinge / 't welcke hy hadde van sijne eygen sonden. Want die, seght hy / door ondersoeckinge hem selven deur en deur kent, meynt dat niemants sonde de sijne gelijck is, dewelcke hy niet soo wel en kendt, als de sijne. En waerlick wat is d' oorsaecke / dat de menschen soo meesterlick, sonder eenige mede-doogentheyt, andere veroordeelen? Dit komt veeltijts nergens anders van daen / dan om dat'se selden in haer selven ter neder daelen / ende haere eygen sonden doorsnuffelen; Hierom verheffen sy haer so dwaeslick boven andere; daer het gevoelen van haer eygen gebreecken / 't welcke door dese siftinghe der zielen komt / haer nederigh soude maecken in haer eygen ogen / ende barmhertigh ontrent andere.

Bernard. de vita solitar. ad frat. de monte Dei

4. Indien wy soo daeghlicks onse sonden quellen ende bestraffen / so sullen wy den Sathan van sijne hoope ende ooghmerck versteken; ende dese daeglicksche reeckeninge met ons selven / sal ons tegen sijne aenvechtingen van wanhope versterckens.

1 Wy sullen hem van sijn hope versteken / ende maecken dat hy noyt over ons

sijne oude heerschappye weder krijge: want noyt sal over onse sonden de Sonne onder-gaen; wy sullen die door den waeren geloove in Christus, door ernstige traenen van boet-veerdigheyt/ende yverige gebeden tot Godt/versoenen/ eer wy ons tot het slaepen bege-ven; ende soo en sullen wy noyt den Duyvel plaetse geven, Eph. 4. 26. 27. Gelijck in de huysen/ daer de dienstmaeghden alle dae-gen/ uyt alle hoecken de vuylighey uytvee-gen/ geen spinne-webben gesien en worden; Also oock daer daeghlicks dese ondersoeckin-ge gedaen wort/ daer wort het inwendige huys gereinight/ ende den helschen Spinne-kop kan geen gelegentheyt vinden/ om daer sijne doodelicke webben te spinnen ende uyt te breyden; geene sonden vinden daer een geruste wooninge; sy worden uyt-geworpen eer de Sonne ondergaet.

II Maer oock dese daeglickshe reke-ninge met ons selven/ sal/

I Eerst/ een middel sijn/ om ons te stercken/ tegen des Duyvels aenvechtingen tot wanhope. Want om dat wy so menigh-mael hebben reeckeninge met onse zielen ge-houden/ so hebben wy een rechte kennisse van onse staet gekregen; wy kennen onse sonden/ ende de hoedanigheyt der selve/ en-de daerom sullen wy niet so lightelick van den Sathan bedroogen worden/ als hy'se ver-swaert/ ende in een schrickelicke gedaente voor onse oogen stelt/ gelijck hy pleegh in tijden van benauwtheyt te doen.

II 't Sal/ten tweden, een middel sijn/ om ons in tijt van aenvechtinge en vreese/ te

te vertroosten / om dat wy tusschen onse zielen ende Godt alles hebben effen ghemaeckt. Als wy onse sonden hebben beleden / ons selven bestraft / ende tot Godt vlieden om vergevinge / so hebben wy sijne beloften van quijt-scheldinge ende genaede. Ende dan weten wy / dat onse sonden / hoedaenigh sy oock sijn / ons niet en konnen beschaedigen / om dat'se Godt vergeven heeft. Ende dit sal ons een grooten troost sijn in tijdt van aenvechtinge ende benauwtheyt; ontrent welcken tijt een weynigh vrede der conscientie, meerder weerdigh dan de gheheele werelt is. Jae hy die gewoon is gheweest een daeghlicksche reeckeninge met sijn eygen ziele te houden / sal op 't gesighte sijner sonden bewoogen worden / om eerder Godt te roemen wegen zijne genaede / om dat hy'se hem vergeven heeft / dan te wanhopen van sijne genade / wegen vreese dat hy'se hem niet en sal willen vergeven.

5. Dese daeghlicksche ondersoeckinghe / sal ons daeghlicks grooten troost / ende een soete gerustigheyt aenbrengen / als wy ons nederleggen om te slaepen.

1 Indien wy so geluckigh sijn / dat wy / na ondersoeckinge / ons van grove sonde niet bewust en vinden / jae oock vermercken dat wy al enigen voortganck gedaen hebben in't geestelicke leven; so konnen wy onse zielen vertroosten; want hier aen kennen wy, dat wy in hem blyven, ende hy in ons, om dat hy ons van siinen geest gegeven heeft, 1. Joh. 4. 13. Wy mogen tot onse zielen met verMat. 25.21. heuginge roepen: wel aen, gy goede ende ge-

getrouwe dienstkneght; want hier uyt weten wy, dat wy het eeuwige leven hebben, 1. Joh. 5. 13. Siet Rom. 5. 1. Marc. 5. 32. 34.

II Ende hoe gerustelick sullen wy ons dan op onse bedden konnen ter neder leggen? David seght Ps: 4. 5. Spreeckt in u-lieder herte op u leger, ende zijt stille; Maer hy selve dit betraght hebbende / besluydt dien Psalm met dese woorden: Ick sal in vrede te saemen nederliggen ende slaepen. Die in vrede wil slaepen / ende op Davidts peuluwe ter nederligghen / moet oock luysteren nae Davidts raedt. Daer is geen dingh dat eens menschen bedde so saght / nogh sijn slaep so soet kan maecken / als een goede conscientie. Het is / seght'er een / met de sonden, ghelijck met de sorgen, beyde ontstellen sy eens menschen slaep / beyde sijn'se onrustige bedde-maets; derhalven gelijck sy soetelick slaepen / die haere sorgen in haere schoenen nederliggen; also slaepen sy oock met de meeste vrede / die geen sonden met haer nederleggen om te slaepen. Tot de sulcke magh men seggen / 'tgene Salomon sprack / Prov. 3. 24. Soo gy nederlight, en sult gy niet schricken; maer gy sult nederliggen, ende uwe slaep sal soet wesen. Ps: 13. 4.

Suavius dormiunt, qui relinquunt curas in calceis

Siet Marc. 13. 35, 36.

III Jae wy sullen niet alleenlick in vrede slaepen; maer oock ontwaecken / ende opstaen met een vrolicker herte / ende met meerder verhoedinge gewapent sijnde tegen de sonden van den volgenden dagh. Ps: 4. 5.

6. Oock dese nuttigheyt sullen wy uyt dese daeghlicksche ondersoeckinge onses selfs verkrijgen; dat als wy van den Heere ghetugh-

tughtight / ende met ſwaere tegenſpoeden gedruckt worden / wy niet en ſullen derven murmureeren tegen Godt; maer wy ſullen ons kruys geduldigh draegen; Ja onſe veelvoudige ende ſwaere overtredingen bemerckende / ſoo ſullen wy in onſe herten bekennen moeten / dat wy veel harder roeden verdient hebben / ende ſullen Godts groote barmhertigheyt / oock in onſe ſwaerſte verdruckingen / met vollen monde roemen ende prijſen. Als wy onſe wegen onderſoecken, ſo ſullen wy met de kercke ſeggen: wat klaeght een levendigh menſche? een yeder klaeghe van weghen ſijne ſonde. Het ſijn de goedertierentheden des Heeren, dat wy niet vernielt en ſijn, dat ſijne barmhertigheden geen eynde hebben. Klaeghl. 3. 22. 39. 40.

7. Eyndelick / dit oordeelen van ons ſelven op deſe wyſe / ſal een middel weſen om Godts ſwaerder oordeel / en in dit leven / en inſonderheyt nae dit leven / voor te komen. Indien wy ons ſelven oordeelen, ſoo en ſullen wy niet geoordeelt, nogh met de wereldt veroordeelt worden, 1. Cor. 11. 31. 32. Godt wil op d'een of d'ander wijſe onſe ſonden ontdeckt / ende wegen deſelve ons overtuyght ende geoordeelt hebben; ende indien wy'ſe voortbrengen / ende ontdecken / hy ſal'ſe bedecken; indien wy ons ſelven beſchuldigen ende verdoemen / hy ſal ons ontſchuldigen ende vry ſpreecken; ende indien wy ons wegen onſe overtredingen ſtraffen / hy ſal'ſe vergeven. Hier op beſluydt Chryſoſthomus, dat een menſche / indien hy dit werck der onderſoeckinge alle daegen neerſtigh dede / blymoedigh

Prov. 28. 13
Pſal. 32.
1 Ioh. 1. 9.

moedigh moghte staen voor de schrickelicke
vyerschaere van den toekomenden Righter.
,,Ende op een ander plaetse seght hy: Laet
,,een yegelick dan in sijne conscientie neder- Chrysosth. Hom. 5. ad Roman.
,,daelende / sijne sonden neerstelick overwo-
,,gen hebbende / hem selven af-eyschen een
,,nauwe reeckeninge van sijn voorgaende le-
,,ven: opdat wy dan oock niet selve verdoemt
,,en worden / als 't oordeel der gantscher
,,werelt sal geschieden. Dat is gewisselick/
om met Bernardus te spreecken / een goedt Bernard. in Cant. serm. 55.
oordeel / 't welcke voor komt Godes oordeel/
ende ons van 't selve bevrydt.

Maer indien wy desen plight versuymen/ so sal hy'se in sijn eygen handen nemen; hy sal besoeckinghe over ons doen, ende ons doorsoecken met lanteernen, Zeph. 1. 12. 1 Klaegl. 2. 14. Godt sal thoonen dat hy aller onser boosheyt gedaghtigh is, Hos: 7. 2. Hy sal ons onse sonden gewaer doen worden / als'se ons vinden sal, Num. 32. 23. Hy sal ons straffen, ende ons onse sonden ordentelick voor oogen stellen, Ps: 50. 21. Hy sal een yeder werck in het gerighte brenghen, het zy goet, ofte het zy quaet, Eccl. 12. 14: Als wy dit oordeel ende dese ondersoeckinghe schroomen / dan hebben wy te vreesen het oordeel des groten daghs, Jud. 6. ende een ondersoeckinge met geesselen, Act. 22. 24. Ende als onsen Godt tot sulcken ondersoeckinge treedt / O! wie sal dan den dagh sijner toekomste verdraegen? ende wie sal bestaen, als hy verschijnt? Mal. 3. 2.

Uyt aenmerckinge van alle dese nuttigheden, soo magh ick tot u-lieden seggen aen-

gaende dese oeffeninghe / 't gene eens Moses sprack tot den Israeliten, Deut. 32. 47. Dese oeffeninge en is geen vergeefs ding voor ulieden; maer het is u leven; ende hier door sult gy de daegen verlengen in een gesegenden ende saligen staet tot in eeuwigheyt. 't Is wel hart hem selven te kennen / maer evenwel saligh / gelijck'er een seer wel gheseght heeft.

Difficile est se nosse, sed beatum.

IV. Wy ondersoecken dickwils seer nauw ons lighaem / ende 't gene dient tot gesontheyt van 't selve; wy speuren oock wel vele andere dingen buyten ons nae / traghtende also onse wetenschap te vermenighvuldigen; en sullen wy dan d' ondersoeckinge van ons selven / en van onse ziele versuymen? Jae waerom sullen wy niet van d'ondersoeckinge onses selfs alder-eerst beginnen? By de verstandighe onder de Heydenen is dese gulde spreucke seer vermaert geweest: kent u selven. Sy erkenden 'et als een Orakel, of Godts-spraeck / van den Hemel afghekomen / ende eygenden het met goude letteren aen Apollo toe. Sy waeren gewoon te seggen; Schut om u selven; ende andere wederom wat anders; Demonax gevraeght sijnde / wanneer hy begon te philosopheren, antwoorde: Doen ick begon my selven te kennen. 't Is de grootste wysheyt, hem selven te kennen, seyd een ander. Sy saegen eeniger maete de voortreffelickheit van die kennisse; dogh misten'se evenwel ten principaele. Te kennen de wonderlicke formatie ende 't saemen-voeginge van alle leden des menschelicken lichaems / het geestelicke wesen

Dan. 12. 4.

en der redelicke ziele / met haer natuyrlijc- Cl. Essen.
ke kraghten ende werckingen / houtmen Inleyding.
voor een heerlijcke / seer geneughlicke / en- voor Casp.
de de menschen wel-betamende wetenschap. Stref.
Allerley andere wijsheit heeft haere eere / Grond-
ende wort in groote aghtinge gehouden by Leere / &c.
haere lief hebbers. Maer / seght een upt-
nuntendt man / de kennisse van den geeste-
licken staet des menscheS voor Godt / van
de innerlijcke gelegentheit des herten ende
der conscientie, is so veel uytnemender / als
de salige eeuwigheit den tegenwoordigen tijt
overtreft. Christus seght / Matt. 16. 27.
Wat baet het een mensche soo hy de geheele
werelt windt; ende lijdt schaede sijner ziele?
Wat baet het een mensche oock of hy veel
verstaet vande gelegentheit ende kraghten
der natuyre; of hy veel weet te spreecken van
de boomen, van den Cederboom aen, die op
den Libanon is, tot op den hysop, die aen
den wandt uyt wast: mitsgaders oock van het
vee, ende van het gevoghelte, ende vande
kruypende dieren, ende vande visschen; of
hy sigh nogh verheft ende sweeft tot aen / jae
boven de sightbaere hemelen / veel wetende/
gissende / roemende van het wesen / de krag-
ten / de grootte / den loop ende de hooghte
dier lughtige lichaemen; of hy sigh onder de
Engelen set / ende veel van die geestelicke
substantien philosopheert. Wat baet het een
mensche / of hy daer al op het beste in ervа-
ren is / ende voorts alle wetenschappen heeft;
so hy ondertusschen hem selve niet en kent /
nogh sijnen eygen staet behoorlick weet; so
hy alle andere kenbaere saecken doorvlieght /
K ende

ende hem selven ondertusschen mis-vlieght/ seght dien opghemelten seer gheleerden ende vroomen man? Ende een ander / Daniel Dijcke, die genoegh door sijne Schriften be-
D. Dijcke Tract. van de Bekeer. cap. 6.
„kent is: Het gemoet heeft vele beweghin-„gen / ende ommekeeringen (seght hy) maer „de beste sijn / wanneer het in dese statighe „ende ernstige betraghtinge sigh keert ende „reflecteert op hem selven. Anders wat heeft „het te beduyden / dat'et opklimt tot inde „Hemelen / het gantsche aertrijck omme-„loopt / over de zeen vlieght / tot inde diepte „vanden afgrondt nederdaelt / indien het al-„dus buyten besigh sijnde/ 'thuys ledigh is / „ende andere dingen wetende / onwetende blijft van hem selven. Ende so hadde voor haer mijnen Bernardus geseght, Traght u sel-
Meditat. devotiss. cap. 6. fol. 297.
ven te kennen; omdat gy veel beter ende prijselicker zijt indien gy u selven kendt, dan indien gy, u versuymende, kende den loop der sterren, de kraghten der kruyden, de complexie der menschen, de natuyre der beesten, ende indien gy hadde de kennisse van alle Hemelsche ende aertsche dingen. 't Is seer wel geoorloost tijt te besteden / om die natuyrlicke dingen te leeren kennen; maer sy moeten ons herte niet versticken / nogh onderdrucken; sy moeten alle onse gedaghten niet bevangen / geene aen Godt / noghte aen ons selven overlaetende. Gregorius heeft seer wel geseght: In dese sightbare dingen die wy sien, wort ons herte buyten hem selven verstroyt, ende terwijlen dat het van buyten besigh is, so vergeet het al datter van binnen geschiet. Tot de sulcke maghmen seggen / als

De-

Demonax, gevraeght sijnde/ of de werelt een ziele hadde/ofte of'se rondt was/aerdigh antwoorde: *Vos de mundo solliciti estis, & vestram immunditiem non curatis;* Dat is/ Gy zijt bekommert met de werelt, ende op uwe eygen onreynigheyt en past gy niet.

V. Wy ondersoecken oock te mets andere menschen seer nauw. Dit is somtijdts oock van nooden; Paulus begeert dat eerst de Diakenen beproeft sullen worden, en daer nae, soo sy onbestraffelick sijn, dienen. 1. Tim. 3. 10. Hy selve seght/ 2. Cor. 8. 22. Wy hebben met haer gesonden onse Broeder; welcken wy in veele dingen dickmael beproeft hebben, dat hy neerstigh is. Siet 1. Joh. 4. 1. Maer niet selden gebeurt'et dat wy ons hier in besondigen/ onsen naesten ende sijn doen ondersoeckende/ alleen om stoffe te hebben om onse boose gedaghten te voeden/ etc. Maer ist dan niet betaemelick/ jae veel beter/ dat wy oock ons selven/ jae oock wel op de eerste plaetse beproeven/ ende ondersoecken? Plutarchus, een Heydensch/ doch uytmuntendt Schrijver/ vaert niet sonder reden seer swaer uyt teghen die gheene/ die buyten curieuslick alle dingen ondersoghten/ ende d'ondersoeckinge van haer eygen herte geheel versuymden. Ick en kan my niet onthouden/ of moet oock sijne gulde woorden alhier uytteyckenen: Verplaetst, segt „hy/ uwe curieusheyt van die dingen welc„ke buyten sijn/ ende keert'se nae binnen; „indien gy vermaeck schept in't verhandelen „van een Historie van quade dingen/ 'thuys „hebt gy voor u een overvloedighe stoffe....

Ut nemo in sese tentat descendere, nemo. Sed præcedenti; spectatur mantica tergo. Pers. Satyr. 4.

Plutarch. de Curiosit.

,,So veel water als'er vloeyt om de stadt ,,Alizona, so veel blaederen als'er groeyen ,,op een Eycken / so grooten menighte van ,,sonden sult gy in u leven vinden / ende be- ,,roeringen in u gemoet / ende misdaeden in ,,uw plighten.... De vensters door dewelc- ,,ke gy in de buyrte siet / sluyt die toe; opent ,,andere dewelcke u leyden nae uw binnen- ,,kamer / ende familie: De lust om die din- ,,gen te weten ende te doen / sal daer geen ,,onnut / maer een seer vorderlick ende heyl- ,,saem werck vinden...... De Lamien, ge- ,,lijckmen inde fabulen leest / sliepen 't huys ,,blindt / haere oogen in een kofferken ghe- ,,slooten hebbende; maer als'se uyt gingen ,,so setteden sy die weder in / ende saeghen: ,,Also bereydt oock nu een yegelick van ons ,,sigh nieus-gierige oogen nae buyten ende te- ,,gen andere. Sijne eygen sonden en siet hy ,,niet; ende daer van daen ist dat een curieus ,,mensch sijnen vyanden profytelicker / dan ,,hem selven wort: want haer-lieder saecken ,,berispt hy / ende brenght'se voor den dagh / ,,ende thoont haer wat'se vermyden /en wat ,,'se verbeteren moeten; maer de sijne gaet ,,hy ten grooten deele voor by / ende siet'se ,,niet / alleen besigh synde om te weten de ,,dingen van andere. Gewisselick een niet dan al te waeraghtige klaghte.

VI. Eyndelick / gelijck andere huys-oef- feningen met geen vrught verright konnen worden/ sonder dese ondersoeckinge/ also in- sonderheit niet onse Huys-ghebeden. Als men voor sijne oogen siet de groote van onse elendigheit / ende menighte der sonden / die men

men op dien dagh bedreven heeft; O dan kan men reght uyt de diepten tot den Heere met David roepen / ende hem met Iob in stoffe en in assche vernederen. Als men siet het Goede datmen door Godts Genade gedaen heeft; O dan is men reght bequaem om met de ziele den Heere te prijsen / ende sijnen veelvoudigen lof te verkondigen. Die kraghtelick en behoorlick sal bidden / moet niet alleen een gemeyne, maer een bysondere kennisse van sijne bysondere sonden hebben. Ende wat een yverigheyt ende kraght dit den gebeden toe-brenght / konnen alle Godtvrughtige betraghters der waere Godtsaligheyt / die ongetwijffelt hier op agt gegeven hebben / getuygen. Siet Dan. 2. 5.

Dit sijn de redenen, door dewelcke wy / tot betraghtinghe van den voor-ghestelden plight / behoorden op-geweckt te worden. Tot beter onderreghtinge / ende bestieringe der eenvoudige / in dit noodige werck / willen wy een weynigh nader ende duydelicker verklaren / die dingen welcke het voorwerpsel van dese ondersoeckinge zijn ; ende die hebben wy geseght beyde goede ende quaede te wesen. Wy willen'se een yeder in't bysonder in aenmerckinge nemen / eerst de quade, ende daer nae de goede wercken.

I. Onse quaede wercken / of sonden / betreffende / daer in moeten wy in 't gemeyn aenmercken dese volgende regulen.

1. Wy moeten ons soo wel ondersoecken / belangende onse nalatingen van plighten / als pleginghen van quaede dinghen. Want in het laetste oordeel / sal de Heere niet

alleen vonnisse geven tegen verdruckingen / moorderyen / rooveryen / ende diergelijcke / maer oock teghens onbarmhertigheit / als het niet spijsigen van de hongerige, het niet herbergen vande vreemde, het niet kleeden vande naeckte, het niet besoecken van de siecke, etc. Matt. 25. 41. 42. 43. Ende so moeten wy / als wy ons selven oordeelen / niet alleen bestraffen ons beschaedigen van onsen naesten; maer oock om dat wy hem niet geholpen hebben; niet alleen om dat wy onsen naesten gelastert / maer oock om dat wy sijnen goeden naeme niet verdedight hebben; niet alleen om dat wy Godes Woort vervolght hebben / maer om dat wy oock door't selve niet vervordert hebben; ende so voorts in alle andere diergelijcke gevallen.

2. Wy moeten aenmercken niet alleen de substantie van onse sonden / maer oock de omstandigheden van deselve; gelijck de persoonen / den tijt / de plaetse / ende maniere van doen / etc. Want alle dese dingen konnen onse sonde of versaweren / of verlighten. So sien wy dat Iudas verraderye swaerder wort gereeckent / om dat hy was een van Christi gemeynsaeme vrienden / welcke sijn broodt att, Ps: 41. Joh. 13. 18.

Manasses af-goderye was daerom veel te schrickelicker / om dat hy de ghelijckenisse eens ghesneden beeldts, die hy ghemaeckt hadde, stelde in't Huys Godts, van het welck Godt geseyt hadde tot David, ende tot sijnen Soone Salomon; In dit huys, ende te Ierusalem, dat ick uyt allen stammen Israels verkooren hebbe, sal ick mijnen naem setten

tot

tot in eeuwigheydt. 2. Chron. 33. 7. De wreede handelinge der Joden was daerom te hatelicker / om dat / als'se vasteden / sy strenghelick eyschten allen haren arbeyt, ende Godtlooslick met de vuyst sloegen, Esa. 58. 3. 4. 5. Salomons afgoderye vertoornde den Heere daerom te meer / om dat hy sijn herte geneyght hadde van den Heere, die hem tweemael verscheenen was, ende hem van dese saecke geboden hadde, dat hy andere Goden niet en soude nae-wandelen, 1. Kon. 11. 9. 10. Ende so sijn onse sonden swaerder / indien wy die verongelijcken / die ons geholpen hebben; ofte indien onse herten in Godts huys / ende ten tijde sijnes diensts / op wrake dencken / ofte onreghtveerdige practijcken versinnen / ofte vermaeck nemen om te dencken op onse vleeschelicke begeerlickheden / etc.

3. Wy moeten letten niet alleen op de sonde / maer oock op d'occasie en gelegentheit derselve: want dat kan of vermeerderen / of verminderen de schult der selve. Gelyck dien rijcken man / in Nathans gelijckenisse / vele eygen schapen hadde / ende noghtans nam hy het kleyne Oy-lam van den armen man; waer in hy swaerder sondighde / om dat hy daer van / het niet van nooden hebbende / den armen man beroofde. 2. Sam. 12. 1. 2. 3. etc.

4. Wy moeten oock onder onse sonden reeckenen / onse onvolmaeckte verrightingen van goede plighten. Want wegen dese beschuldight haer de Kercke Godts: Alle onse gereghtigheden sijn als een wegh-werpe-

lick kleedt, Esa. 64. 6. Ende in opsighte van dese was't / dat den Hoogen-priester moeste draegen de ongereghtigheyt der heylige dingen, welcke de kinderen Israels gheheylight hadden, in alle gaven haerer geheylighder dingen, Exod. 28. 38. Want dat geeft te kennen / dat de diensten van Godts Volck haere onvolmaecktheden ende dwaelingen hadden / welcke daerom van Iesus, onsen Hoogen-priester / so wel gedraeghen moesten worden / als onse andere sonden. Daerom moeten wy met ons selven reeckeninge houden niet alleen over het versuym van de oeffeningen der Religie, maer oock over onse verruckinghen / dwaelende ghedaghten / ende onse vadsigheit / terwijlen wy ons besigh houden met deselve.

Gelijck wy dese sonden in't gemeyn moeten ondersoecken / also in't bysonder sulcke sonden / die ons nae alle waerschijnelickheit eenigh bysonder gevaer veroorsaecken sullen. Wy hebben een Fort, gelijck een Gouverneur een belegerde Stadt / te bewaeren / 't welcke alle dagen van onse vyanden besprongen wort; wy hebben een siecke ziele / die door veele geestelicke qualen ontstelt is; maer sommige quaelen sijn erger dan andere; ende sommige gedeelten van dit Fort sijn swacker ofte meerder in gevaer / dan andere; dat is / daer sijn sommige sonden / door dewelcke den Duyvel ons lightelicker verrassen / ende onse zielen gevangen kan nemen. Gelijck wy daerom tegen alle neerstige wagt moeten houden; also moeten wy insonderheit ons tegen die verstercken / die ons doen/
of

of mogen doen meerder schaede / ende onse salighept meerder verhinderen / gelijck onder andere dese volgende sijn.

1. Groote ende heerschende sonden; sulcke welcke een mensche / gelijck den Apostel seght / uytsluydt uyt Godts Coninckrijcke. Siet een register van dese sonden / 1. Cor. 6. 9. Gal. 5. 19. 20. 21. Tegen dese badt den Coninck David, Ps: 19. 14. Houd uwen knecht oock te rugge van trotsheden, laet'se niet over my heerschen; dan sal ick opregt sijn, ende reyn van groote overtredinge.

2. Sonden van instortinge, als wy weder inde voorgaende sonde vallen / nadat wy boetveerdigheit / ende beloften van een beter leven gedaen hebben: want weder-instortingen in sieckten sijn gevaerlick voor het lichaem; maer weder-instortingen in sonde sijn niet min gevaerlick voor de ziele; ende dat/gelijck van Gataker wel is aengemerckt/ in dese drie opsighten. In his spirit. watch, sect. 12, 13. pag. 69, 70.

I Om dat de verdorven natuyre na intominge stercker wort / gelijck een Riviere welcke door den dam breeckt / die haer op hiel.

II Om dat den Sathan booser is tegen die gene / die eens sijne banden ontkomen sijn; gelijck een Stock-bewaerder die wederkrijgt een gevangen man / die van hem is uyt-gebroocken.

III Om dat Godt op de sulcke sijne oordeelen leght / ende temets op haer uyt-stort een geest des diepen slaeps. In welcke opsighten den sondaer in veel meerder gevaer is door sijn instortinge / dan hy te vooren was. Esa. 29. 1 Sam. 26. 12.

Daerom seyde onsen Salighmaecker tot dien mensche / die hy van sijne lammigheyt genesen hadde ; Sondight niet meer, op dat u niet wat ergers geschiede, Joh. 5. 14. Siet Luc. 11. 24. Als wy daerom onse zielen roepen om reeckeninge te geven / so moeten wy'se voornaementlick ondersoecken / aengaende onse voorgaende sonden / op dat wy mogen sien / hoe wel ofte hoe quaelick wy volhert hebben den loop van onse boetveerdigheit / ende verbeteringe.

3. Sonden tot dewelcke wy gheneghen sijn / 't zy door den temper onser natuyre, ofte door gewoonte des levens. Want dese sonden konnen ons groot gevaer veroorsaecken / om dat wy bereydt sijn om tot deselve af te glyen / als ons geen versoecker drijft / behalven onse eygen verdorventheyt. Van dese schijnt David te spreecken / als hy seght / Ps: 18. 24. Ick waghtede my voor mijne ongereghtigheit.

4. Sonden van onse bysondere beroepinge of ambaght ; want daer is niet een dagh, ja uyr op een dagh / in't welck wy niet door dese of gene gelegenheit versoght en worden / of om eenigen plight nae te laeten / of om eenigh ongelijck te doen / of eenigh middel te gebruycken om ons te verrijcken / 'twelcke Godt verboden heeft.

5. Sonden van tijt / plaetse / ende geselschap in't welcke wy leven ; die hebben een bysonder gevaer in haer. In't geselschap van boose menschen sijn vele opweckingen tot sonde / ten deele door haer quaedt exempel, ten deele door haer quaden raedt / Prov.

1. 10. etc. Ende ten deele door hare bespottingen / ende verongelijckingen. Wijsh. 2. 12. etc. Ps: 125. 3. Daerom moeten wy ondersoecken / of wy ons niet eenighsins van ende door desebe hebben laeten besmetten / ende trecken tot de sonde.

Dese en andere diergelijcke gevaerlicke sonden / moeten wy in ons nae speuren; wel de andere oock / maer dese voornaementlick; daer in volgende den maxijm des Coninckx van Syrien, dewelcke als hy vegh- ten soude tegen den Coninck Israels, sijnen Oversten desen last gaf: Ghy en sult nogh kleynen, nogh grooten bestryden, maer den Coninck Israels alleen. Ende d' uytkomste heeft gethoondt / dat dit een seer goeden raet was: want als den Coninck geslaegen was / so ging'er een uytroeping door het leger: Een yeder keere na sijne stadt, ende een yeder na sijn landt, 1. Kon. 22. 31. 36. Siet 1. Sam. 17. 51.

Als wy ons nu schuldigh vinden aen eenige der opgenoemde sonden / ofte oock aen andere; so moeten wy dese volghende plighten betraghten.

1 Wy moeten ons over onse uyt-gevonden sonden schaemen voor Godt / ende voor onse eygen conscientien, met Daniel seggende / By ons, o Heere, is beschaemtheyt der aengesighten, Dan. 9. 7. 8. Neh. 9. . Hest. 4. 3. 't Gesighte van onse sonden moet moeyte aendoen onse ziele, Klaeghl. 3. 51. Wy moeten onse sonden so sien, dat wy het herte stellen op deselve / gelijck Godt seyde tot den Propheet; Menschen kindt, siet met uwe

Conf. Gregor. libr. 8. Moral. cap. 2.

uwe oogen, ende ſett u herte op alles wat ick u ſal doen ſien, Ezech. 40. 4. Siet Zach. 12. 10. 14.

II Wy moeten ons ſelven over onſe traegheyt beſtraffen / by nae op gelijcke maniere / gelijck de Heere Christus dien quaeden dienſtkneght in den Euangelio beriſpte: Gy booſe ende leuye dienſtkneght, Matt. 25. 26.

III Wy moeten wraecke nemen over ons ſelven / ons te mets onthoudende van ſpijſe / vermaeck / ende playſieren deſer werelt / op dat wy ons nae deſen mogen ſorghvuldiger van die ſonde waghten. Deſe heylige wraecke wort ons aen-geprezen van den Apoſtel / als een heerlicke vrught van oprechte bekeeringe / 2. Cor. 7. 11. Gelijck het vermaeck 't welcke wy nemen in de ſonde / ons verlockt om'ſe te bedryven; ſo ſal die ſmerte welcke wy ons over de ſonde doen gevoelen / ons deſelve doen vermyden.

IV Wy moeten een ſtandtvaſtigh voornemen nemen / om den ſtaet van onſe ziele te verbeteten / ende voortaen den Heere vaſter aen te kleeven / Act. 11. . David bedaghte ſijne wegen, ende keerde ſijne voeten tot Godts getuygeniſſen, als hy bevondt dat hy hem ergens in vergreepen hadde / Pſ: 119. 59. Als den verlooren Soon / tot hem ſelven gekomen ſijnde, ſijne feylen vermerckte / ſo nam hy voor hem op te ſtaen, ende tot ſijnen Vader te gaen, ſeggende / Vader, ick hebbe geſondigt tegen den Hemel, ende voor u, Luc. 15. 17. 18. Klaeghl. 3. 40.

Jer. 4. 14.

V Wy moeten oock eyndelick op den nae-

naesten dagh / sonder eenighe uytstellinge / de beteringe van ons leven metter daedt bethoonen / ende alle die dingen betraghten / dewelcke daer toe van nooden sijn. Luc. 15. 20. 21. Esa. 55. 6. Ps: 119. 59. Hos: 6. 1.

II. Maer gelijck wy inde ondersoeckinge van ons selven / onse quaede wercken moeten in aenmerckinge nemen; alsoo oock onse goede. Daer sijnder dewelcke inde ondersoeckinge van haer selven / nae geen andere dingen uytsien / dan die quaedt en sondigh sijn / daer noghtans Godt haer oock veele goede dingen gegeven heeft; Andere sien alleen haere goede wercken / ende haere quaede gaen sy voor by. Beyde besondigen sy haer groffelick; maer gelijck wy onse quaede / alsoo moeten wy oock onse goede wercken in aenmerckinge nemen. Want;

1. Wy worden menighmael bedroogen / meynende yets goets te wesen / 't welcke is quaedt / ende dese of gene saecke een groot goet te wesen / dewelcke maer een geringen dienst is in vergelijckinge. Dus meynde Paulus dat hy een groten yver hadde getoont / als hy de kercke Christi vervolghde / Phil. 3. 6. Micha meynde dat hy seer Godes gunste hadde verdient / als hy een Priester tot sijnen afgodischen dienst onderhiel; Richt. 17. 13. Iehu roemde seer van sijnen yver in't dooden van Achabs kinderen; komt, seyde hy / siet mijnen yver voor den Heere, 2. Kon. 10. 16. Daer'se Godt niet anders oordeelde dan een onrechtveerdighe vergietinghe van bloedt / Hos: 1. 4. So meynen wy oock menighmael dat wy yverigh voor Godt sijn / als

als wy sijn nydigh tegen de menschen / en eergierigh voor ons selven.

2. Wy vermengen menighmael onse verdorventheden onder onse goede wercken; somtijts hebben wy quaede eynden voor in onse goede wercken / gelijck Iesabel een vasten uytriep / om haer moorderye te bedecken / 1. Kon. 21. 9. Ende de Phariseen vasteden / baden / ende gaven aelmoessen / om ydele eere te verkrijgen / Matt. 6. 2. 5. 16. Somtijts doen wy onse goede plighten op een quaede maniere; gelijck de Vroe-vrouwen de kinderen in't leven behielden / door een leugen te spreecken / gelijck sommige willen / Exod. 1. 17. 19. Siet Exod. 4. 15. 1. Chron. 13. 9. met 15. 12. 13. Maer meesten tijt sijnder verruckingen, ende wereltsche ofte misschien boose gedaghten / in't midden van onse beste devotie. Hierom vereysschen onse beste werken een nauwe ondersoecking / om 't kostelicke te leeren onderscheyden van het geringe, ende om geen groot gevoelen van onse geringe betraghtingen te hebben.

3. Dit is oock hierom van nooden / op dat wy door die dingen / welcke de toetse mogen uytstaen / aen-gemoedight souden mogen worden tegen de tegenstellingen der menschen / ende troost verkrygen tegen de aenveghtingen des Sathans, ende een vast voornemen om so daeghlicks voort te loopen op de wegen van Godts getuygenissen.

Kortelick / als wy bevinden / dat van ons eenigh goet gedaen is; so moeten wy dese volgende plighten betraghten.

1 Wy moeten de waerheyt ende opreghtig-

tigheit van't selve beproeven; Christus seyde tegen die van Sardis, Open. 3. 1. 2. Ick en hebbe uwe wercken niet vol gevonden voor Godt. Siet 2. Cor. 13. 5.

II Wy moeten ondersoecken of wy oock in't goede sijn aen-gewassen / en of wy in genade hebben toegenomen: want het padt der reghtveerdigen is gelijck een schijnende light; voortgaende, ende lightende tot den vollen dagh toe, Prov. 4. 18. De reghtveerdige groeyt als een palm-boom; hy wast als een cederboom op Libanon, Ps: 92. 13. 14. Om dit te weten/ moeten wy te mets vergelijcken onsen tegewoordigen/ met onsen voorleden staet.

III Wy moeten oock ondersoecken / of'er in onse goede wercken ende deughden / niets gebreckelick en is; gelijck Paulus inde liefde der Corintheren eenige gebreckelickheit vermerckte / 1. Cor. 6. 7. Soo is'er dan nu ganschelick gebreck onder u, want sy twisteden met malkanderen. Ende Christus teyckende de gebreecken aen in de kercke van Ephesen, van Pergamus, ende Thyatiren, welcke met vele deughden verciert waeren / Openb. 2. 4. 14. 20.

IV Indien wy verbordert sijn in genaede / so moeten wy letten / door wat middelen wy verbordert hebben / ende bequaem sijn gemaeckt om goet te doen; op dat wy van deselve een geduyriger gebruyck mogen maecken.

V Wy moeten hier over hertelick verheught sijn / ende ons aen-moedighen om voort te gaen in die heylige wegen/ in dewelcke

ke wy alreede soo veel troost ghevonden hebben.

VI Wy moeten eyndelick altijdts Godt roemen wegen sijne genade: want 't is Godt die in ons werckt het willen ende het wercken, Phil. 2. 13. Ende wy moeten hem bidden dat hy ons den volgenden dag gelieve te verstercken met kraght inde ziele / Ps: 138. 3.

Tot desen eynde moeten wy dese volgende drye middelen betraghten.

Rom. 3.20. Psal. 38.19. 1. Wy moeten ons leven vergelijcken met Godes Wet / Dit kan tweesins geschieden. Want of wy konnen beginnen van Godes Wet, ende eerst sien wat'se van onse handen vereyscht / ende dan voortgaen tot ons selven / ondersoeckende hoe ende waer in wy deselve hebben onderhouden / ofte over-getreden. Ofte ten tweeden, wy konnen beginnen van ons selven / ende ondersoecken hoedaenigh onse handelingen sijn; ende dan gaen tot Godes Wet / op dat wy mogen leeren wat van sulcke wercken te oordeelen sy.

Eerst, wy moeten verkrygen een behoorlicke kennisse van Godes Wet / op dat wy eeniger mate mogen weten / wat elck gebot van ons eyscht / ende wat de meyninge is van alle sulcke geboden / die onse practijcke betreffen / de summa van welcke vervat is inde thien geboden. Die niet wel sijn onderwesen inde gronden der Religie, noghte kennisse van haeren Catechismus hebben / konnen niet behoorlick dit noodighe werck verrighten.

Ten tweeden, wy moeten gaen door alle dese geboden / een voor een / ende in een yeder

der van die aenmercken wat sonden dat'er worden veroordeelt / ende wat deughden dat'er worden geboden / steets ons herte vragende: Hebb' ick dese sonde bedreven? ofte / Hebb' ick desen plight versuymt? etc. Wy konnen ten eersten alle onse sonden niet sien; gelijck die den Hemel ter loops besiet / alleen weynigh groote sterren siet / maer hoe nauwer staroogende / hoe meer gesien worden; so gaet het met het uytvinden van onse sonden / seght seer soetelick Teelingius.

Maer indien wy beginnen van ons selven / dan moeten wy dese cours houden:

Eerst, wy moeten nemen een over-sighte van ons leven / ofte van so veel desselfs / als wy dan sullen voorgenomen hebben t' ondersoecken / ende aenmercken van tijt tot tijt hoe wy ons gedraegen hebben / wat onse wercken / woorden / ende gedaghten sijn geweest; steets onse zielen vraegende / wat in sulcken werck is quaelick gedaen / ofte hoe wy hebben gesondight inde materie, ofte inde maniere, ofte in 'teynde, ofte in eenige omstandigheit. Ende op dat wy ons selven te beter / ende onsen staet te distincter souden mogen kennen / so moeten wy ons leven in't gros niet overloopen / maer eerder poogen onsen tijt te verdeelen by kleyne stuckjes / om een yeder gedeelte in't bysonder te besien. Siet hier op nae den Eerw. Teelingius, in des Godtvrughtigen Ridderi MENSCHE GODTS. Als wy aldus ons uytterste best al doen / om onse sonden uyt te vinden / so sullender nogh al vele overblijven / van de welcke wy met David sullen moeten seggen /

5. Boeck / 1. Deel / cap. 2. pag. 563.

Ps: 19. 13. Wie soude de afdwaelingen verstaen? reynight my vande verborgene afdwalingen.

2. Wy moeten door ootmoedige gebeden een gedeelte van die Ogen-salve van Christus koopen / op dat de oogen onses gemoets daer mede gestreecken sijnde / siende mogen worden; ende seggen met Job: Hoe vele misdaden, ende sonden hebbe ick? maeckt mijne overtredinge, ende mijne sonde my bekendt, Job. 13. 23. Ps: 26. 2. en 139. 23.

3. Wy moeten geern willen hebben / dat ons de reghtveerdige slaen, ende ons onse sonden aenwijsen / Ps: 141. 5. Die ons in desen opsighte de waerheyt seggen, moeten onse vyanden niet wesen / Gal. 4. 16. Sy helpen ons aldus in de ondersoeckinge van onse wegen.

VIII. Cap.

Wort gethoont dat het gevoeghlick is, eenigen seeckeren tijt, tot verrigtinge der opgemelte plighten, alle daegen af te sonderen; en aengewesen 't onderscheydt tusschen desen gesetten tijt en de Paepsche getijden, worden voorgestelt de redenen daer toe dienende; ende verder gethoont, datmen sigh in-

ſonderheyt tot betraghtinghe van deſe oeffeningen, met de ſijne, in ſijn huyſgeſin begeven moet, op de Ruſtdaegen des Heeren.

WAt privaete oeffeningen der Godtſalig-heyt / inde Huyſgeſinnen der Chriſtenen verright moeten worden / hebben wy tot dus verre aengeweſen ; Nu dient oock nogh verder aengeweſen te worden den tijt / op de-welcke deſe oeffeningen waergenomen moeten worden ; te weten / niet alleenlick alle daegen, ſo langh als't Heden genoemt wort : maer oock op alle daegen moet tot verrigh-inge vande opgemelte oeffeningen eenigen pſonderen tijt worden af-geſondert / dogh nſonderheyt moeten wy ons met deſelve be-igh houden op de Ruſt-dagen des Heeren.

I. Op alle daeghen moet eenighen tijt / oor de opgemelte oeffeningen worden af-ge-ondert. Die vande Roomſche kercke heb-en haere Canoniſche uyren ofte getyden, in e welcke hare kerckelicke publijckelick, of ock particulierlick Godt dancken ende bid-en / tegelijck met het herte ende de ſtemme, elijck Bellarminus ſeght. Want haere ge-yden worden te mets op-geſeght in een pri-aet huys of Celleken van een alleen / buy-en de tegenwoordigheyt van yemant meer-er / die hem helpt ; of mede bidt. Ende an en worden noghtans niet nae gelaeten ie woorden / dewelcke in een gantſche kerc-e / in't opſeggen der getyden, gebruyckt orden : Laet ons bidden, laet ons den Heere

Vide Willet. Synopſ. Papiſm. Centur. 9. error. 90.

 ſe-

segenen, Dominus vobiscum; dat is/ De Heere sy met uw; noghte die antwoorden/ met dewelcke de gantsche Gemeynte in't openbaer inde kercke pleegh te antwoorden: Ende met uwen geest, Gode sy danck, etc. 't Welcke in een ernstighe saecke spelen is. Dese haere ghetyden sijn van geen eenderley aert ende natuyre; maer sommige sijn groote/ andere sijn kleyne getyden. De groote getijden worden van sommige aght, van andere negen, dogh in't gemeyn seven gestelt; ende worden genoemt nocturnen, of naghtwakingen, dat is/ die getijden die ter midder-naght gedaen worden; de vesperen, dat is/ die getijden die'se 's avondts doen; de lossen/ de metten/ dat is/ die getijden die'se 's morgens doen/ de eerste/ de derde/ de seste. Haere kleyne getijden/ sijn de Psalmen, de Lofsangen/ Lesingen/ Liedekens/ Litanien/ Antiphonæ, dat is/ wanneer de eene een deel vande sententie voortbrenght/ ende de andere het overige vervult/ responsoria, dat is antwoorden. Sy deelen den dagh in drie deelen/ gelijck oock den naght; so dat alle dese dingen geschieden/ als ter eeren vande drie-eenigheyt; ende sy willen sevenmael met bidden schijnen te verhaelen de weldaedt vande scheppinge/ ende sy doen der een by ter gedaghtenisse vande verlossinge. Tot waerneminge van dese getijden/ verbinden sy alleen haere kerckelicke. Dogh dit alles is ten hooghsten te mis-prijsen. Want/

C. Poudr. Catech. over't 2 geb. ex Voet. disp. infr. cit.

1. d' Instellinge van dese uyren ende getijden/ heeft gansch geenen grondt in Godes

des Woort. 't Is waer daer wort wel vele van den Pausgesinden by-gebraght / om dese haere dwaelinge te bevestigen ; als dat David seght Ps: 119. 164. Dat hy Godt sevenmael des daeghs loofde , ende dat hy oock ter midder naght opstondt om hem te loven, vers / 62. Dat Daniel geseght wort driemael daeghs gebeden te hebben / Dan. 6. 10. Dat Petrus ende Iohannes sijn op-gegaen nae den Tempel / ontrent de uyre des gebets, sijnde de negende uyre, Act. 3. 1. Dat Paulus ende Silas Godt ter midder naght gebeden hebben / Act. 16. 25. Vyt dese ende diergelijcke andere plaetsen / willen sy bewijsen dat dese haere getijden al in den ouden ende nieuwen Testamente sijn gebruyckelick geweest; Dogh te vergeefs. Wat wat David belanght / die geeft met die woorden te verstaen / hoe geduyrigh ende volstandigh hy was in dese oeffeninge van Godt te loven / ende dat hy niet schrupuleus seven uyren des daeghs uytverkooren hadde / inde welcke hy precijs sevenmael met eenige concepte woorden Godt loofde / maer dat hy dit by gelegentheit 't seventighmael seven-mael deede / ende dat hy in dese heylige oeffeninge / tot dewelcke hem de liefde trock / noyt geen verdriet en vondt. Door dit getal wort uytgedruckt de vlijtigheit vande heylige devotie, ende de yverigheit der liefde / dat hy in Godt te prijsen niet en konde versaedt worden / seght Basilius. So wort dit woordt sevenmael inde Schriftuyre genomen / Lev. 26. 18. Ick sal nogh daer toe doen, om u sevenvoudelick over uwe sonden te tughtighen.

Rivet. Meditat. in *Ps.* 119. pag. 478.

Ende Prov. 24. 16. De reghtveerdige sal sevenmael vallen, ende opstaen, dat is / dickwils / een seecker getal voor een onseecker stellende. Ende so verstaen het oock seer vermaerde Paepsche Leeraeren / als Iansenius, den Jesuyt Emanuel Sa, ende Genebrardus, dewelcke seght dat dese maniere van spreecken niet verstaen moet worden van een precys getal / maer dat David dus veel heeft willen seggen; Ick hebbe u seer dickwils daeghlicks over de reghten uwer gereghtigheit gelooft: Hy voeght'er wel by: Hy heeft ondertusschen konnen sien op de seven getyden des gebedts, die inde kercke in te stellen waeren; Maer hy heeft oock op die wel niet konnen dencken.

Vide Cæl. Rhodig. antiq. lect. libr. 22. cap. 12.

Genebrard. in loc. cit. Rivet. Cathol. Orthod. tract. 2. quæst. 35. pag. 350.

Als oock David segt dat hy Godt ter middernaght badt / Ps: 119. 62. Beneven dese seven getijden des daeghs / so soudender door dese reden meer dan seven canonische uyren sijn. Dit en schijnt oock Bellarminus niet vremt te wesen; want die telt'er negen / de vier vigilien inde naght / ende vijf uyren in den dagh; Dogh indien alle dese uyren geheel waergenomen worden / hoe weynigh sullen haere Munnicken vande Eucheten ende Psallianen verscheelen / die niets deden dan bidden / ende die daerom met reght onder de ketteren gestelt sijn?

't Doet ons oock seer vremdt / dat Davidts woorden; seggende dat hy ter midder naght opstondt, soo geduyrigh worden vanden Pausgesinden voortgebraght / nadien'se seer wel weten dat het ghebruyck van 's naghts op te staen / als te moeyelick voor haer

VideTolet. instr. sacerdot. lib. 2. cap 13. pag. m. 359.

haer sijnde / vande Paepsche Leeraeren vernietight ende verandert is; Eertijts moestmen volgens haer gevoelen / driemael opstaen / maer dese gewoonte / als haer al te lastigh sijnde / hebben sy also verandert / dat'se die plighten / die sy des naghts moesten doen / nu inde morgen-stonden verrighten.

Daniel en verkoor die uyren oock niet / gelijck als of'se met bysonder opset ende meerder het gebedt waeren toe-geheylight / ende als of de gebeden door d' omstandigheyt des tijts waeren heyliger ende kraghtiger; gelijck dat ghevoelen de Papisten hebben van haere getyden; Maer hy nam dese uyren liever waer / om dat hy in deselve den besten ledigen tijt hadde / ende vry'er was van wereltlicke besigheden; gelijck den morghenstont is / eer wy uytgaen / den middagh als wy van onse maeltijdt komen / ende den avondt-stondt, als ons werck ge-eyndight is. Daer beneven sijn dese tyden de bequaemste in opsight vande weldaeden / dewelcke wy in deselve van Godt ontfangen hebben; want inden morgen-stont hebben wy oorsaeck om Godt te dancken / om dat hy ons den voorleden naght bewaert heeft; des middaghs, om dat hy ons gespijsight heeft; des avondts, om dat hy ons heeft over dagh behoedt ende beschermt: Van Godt moeten wy dan oock een goet begin / een voorspoedigen voortgangh / ende een gheluckighen uytghangh van 't werck onser handen versoecken. Willet. fixfold Comment upon Dan. chap. 6. pag. 181.

Maer als'se oock Daniels exempel by-

brengen / so wederspreecken sy haer selven: want indien sy met Daniels exempel bewijsen willen / dat'er sijn drie Canonische getijden / hoe komen sy der aen seven of negen? Sy hebben die daer by gehangen / gelijck met waerheyt den Jesuyt Costerus bekendt / in sijne uytleggingen over het derde Capittel vande Handelingen der Apostelen, Dit sijn ,,sijne woorden: De Joden hielden in den ,,dagh besonder dry uyren des gemeyns ghe-,,bedts / ten dry / ses / ende negen uyren; ,,die wy noemen Tertiam, Sextam, ende No-,,nam. Dese uyren heeft de H. Kercke behou-,,den / gelijck den H. Paus Leo beschrijft; ,,ende heeft daer nogh vier andere by gehan-,,gen gelijck d' oude Bisschoppen Cyprianus, ,,Athanasius, Chrysosthomus, ende meer ,,andere ons leeren: op dat gy weet dat on-,,se kerckelijcke getijden geen nieuwe von-,,den der Pausen en sijn / maer oude Apos-,,telijcke leeringen ende overleveringen.

Coster. Korte uytlegging. over 't Nieu Testament pag. 374.

'tIs seecker dat de Joden/die te Ierusalem woonden / de gewoonte hadden van drie-mael 's daeghs in den Tempel te gaen / en-de te bidden; dat wort uyt de boven by-ge-braghte plaetsen bewesen. Maer de rede-nen waerom de Joden die drie uyren af-son-derden voor de gebeden / sijn buyten twijffel niet geweest / om dat'se meynden dat eenig onderscheydt was inden tijt / ende dat die uyren heyliger dan andere waeren; maer / beneven het voor-verhaelde / op dat'se haere gebeden / ende als'se in den Tempel, door ongelegenheyt / niet konden komen / haere privaeten Godts-dienst / souden mogen 't

L. Danæus, in explicat. Orat. Domin. part. 3. cap. 8. pag. mihi 622. C.

saemen voegen met de daeghlicksche offerhanden / dewelcke plegen te geschieden / tusschen negen uyren voor den middagh / ende drie uyren nae den middagh / Num. 28. 3. Welcke omstandigheden Godt hadde bepaelt / tot een voorseggingе ende voorbeeldinge van Christi doodt / welckers kruyeinge begonnen is ten negen uiren voor den middagh / ende ghe-eyndight is ten drie uyren nae den middagh / Matt. 27. 45. 46. Marc. 15. 25.

't Is oock so dat Paulus ende Silas ter midder naght gebeden / ende Gode loffsangen gesongen hebben; Maer oock wy staen seer geern toe / dat de geloovigen seer wel doen / dat'se des naghts / wacker wordende / Godt loven / ende voorts dien tijt tot heylige oeffeningen besteden; Dit kan ende magh oock van haer geschieden in buyten gemeyne gelegenheden van swarigheit / verdruckingen / etc. Maer dat alle geloovigen dit altydts souden moeten doen / seggen wy tyrannye te wesen / ende dat sulcks uyt die plaetse geensins kan bewesen worden. Ende indien oock in't openbaer ende ordinair geschieden moet / 'tgene David, Paulus, en Silas in't heymelick gedaen hebben / waerom hebben'se dit verandert om de swackheyt van het menschelicke geslaghte, gelijck Durandus seght. Durand. de ritib. Eccl. lib. 3. cap. 5.

2. Dese haere getyden sijn gegrondt op een groote superstitie, gelijck de redenen toonen / die sy selve by-brengen: want gemeynelick stellen sy seven uyren voor een yeder dagh; welcke betеyckeninge ende kraght sy aldus thoonen. Eerst in opsight der schep- W. Gouge, whole armour. tract. 3. part. 2. § 121,

pinge / op dat wy Godt souden mogen dancken voor de geschapene dingen inde seven dagen. Ten tweeden in opsight vande verlossinge / welckers verborgenheden gewroght sijn in dese uyren. Want ter midder naght is Christus gebooren / opgestaen / ende oock gevangen. Te een uyren is hy geleydt nae Pilatus. Te drie uyren is hy bespot / gegeesselt / ende met doornen gekroondt. Te ses uyren is hy genagelt aen het kruys. Te negen uyren gaf hy den Geest op / ende daelde ter Helle. Inde avondt-uyre is hy van het kruyce genomen. Inde uyre der vervullinge (by haer genaemt Hora completorij) is hy begraeven. Ten derden in opsighte van ons: De reghtveerdige valt sevenmael des daeghs; Prov. 24. Ende wy staen door bidden sevenmael weder op. Ten vierden, den Duyvel neemt seven booser geesten tegen ons. Ten vijfden, om de sevenvoudige genade des Heyligen Geestes te verkrijgen. Ten sesten, om dat seven sijn de gedeelten van't Vader ons. Alle welcke redenen / ende diergelijcke meer / Superstitieus sijn; uyt Godes Woort niet konnende door het duysenste gevolgh bewesen worden. Behalven dat'se de Historie van Christi lyden niet behoorlick voor en stellen / wie sal gelooven dat die toevallen die uyren heyliger dan andere gemaeckt / ofte aen die uyren door eenige noodtsaeckelickheyt de gebeden verbonden / ende de gebeden op die uyren gedaen / verdienstelick souden hebben gemaeckt? Ende nadien de Pausgesinden willen / dat dese uyren door een bysondere daedt van Christi lijden

Vide has nugas ita explic. à Tolet. Instruct. sacerd. libr. 2. cap. 11. p. m. 355.

den sijn geheylight / ende naedien wy sien dat veele andere dingen op andere uyren onsen Salighmaecker sijn aengedaen / als sijn leydinge tot Annas, tot Caïphas, tot Herodes, sijn beschuldinge / etc. So souden / door 't selve gevolgh / alle uyren des daeghs tot geheden en heylige oeffeningen af-gesondert moeten worden; gelijck Leo seer wel geseght heeft vande heylige daegen / indien'se alle souden onderhouden worden / op dewelcke Christus eenige merckelicke daedt dede / dat dan alle daegen tot Feest-dagen ge-ordineert souden moeten worden. Godt hadde / Lev. 16. 14. den Priester belast dat hy voor het versoen-decksel sevenmael met sijnen vinger van het bloedt sonde sprengen. Hier op gront nu haeren Antoninus de seven paepsche getijden: Een yeder een / seght hy / die toe-,,ge-eygent is aen Goddelicke ampten / ,,moet met sijn vinger, dat is / door ingeven ,,des geestes / sevenmael spreckelen het bloet ,,des kalfs, dat is / van Christus die geleden ,,heeft / door de verrightinge van de seven ge-,,tijden. So seggen'se dat de Joden die drie op-gemelte tijden / uyt een bysonder Godtsdienstigh opsight / hebben waergenomen; als de derde uyre / om dat doen den Heyligen Geest was gegeven; de seste uyre / om dat doen 't metaele Serpent was op-gerigt in de woestijne; ende de negende uyre / om dat doen in Cades de wateren uyt de steen-rotze vloeyden. Ende also moeten oock (seght Pintus schrijvende over Daniel Cap. 6. 10.) die selve drie getijden de Christenen onderhouden; de derde uyre / om dat doen den H.

Antonin. 2. p. tit. 9. c. 12. sec. 1. Will. etiam cit.

Geest gegeven is; de seste, om dat ontrent dien tijt Christus is gekruysight; ende de negende, om dat doen het water vloeyde uyt sijne zijde. Dese beuselingen / ende belaggelicke redenen / te verhaelen / is die te wederleggen. Wy wenschen die redenen en gronden uyt Godes Woort bevestight te sien; op dese wijse soude men hondert diergelijcke superstitien konnen invoeren.

3. Sy eygenen dese getyden toe alleen aen Kerckelicke persoonen / als Priesters / Munnicken / Nonnen / etc. 't Welcke een groove dwaelinge is. 't Is wel so / dat die den haeren / met haer exempel ende stemme / in openbaere gebeden moeten voorgaen; maer dien plight moet haer niet alleen worden opgeleght: want de reghtveerdige leeft door sijn geloove, Rom. 1. . Ende de geloovigen moeten naevolgers ende medt-gesellen van haere Herders wesen / met naemen oock inde gebeden.

4. Sy stellen Religie inde onderhoudinge van gesette tijden / die precijs, nogh vroeger / nogh laeter / moeten waergenomen worden / 't welcke een tyrannije is / ende 't welcke haer werpt in een sulcken quellinge des geestes / uyt dewelcke sy haer niet ontwerren konnen / om dat de klocken sijn van malkanderen verscheelende: Want op dit oogenblick des tijts / is een ander uyre by ons / een ander te Romen, een ander wederom in Indien, een ander ergens elders; jae in een ende deselfde stadt slaet dickwils de eene klock voor de andere. Ende noghtans hangen sy genoeghsaem haere gebeden ende danck-

danckseggingen aende tijden ende getaelen/ nastelick seggende/ dat de kraght derselve daer in bestaet/ even als of het waeren sacramentele dingen beteekenende/versegelende/ ende werckende; daer het noghtans sijn omstandigheden/ ende niet saken selfs/ nogh oock leden of deelen van eenige saecke.
Ick sal hier by voegen Rovenij woorden/ dewelcke hy ter waerschouwinge vande sijne/ in desen/ heeft aldus ter neder gestelt: „De geloovige Dienstkneghten doen haeren „Heeren dienst in haere tijden. 't Is schrickelick 't gene Petrus Damianus vanden heyligen Bisschop Severinus verhaelt/ dat hy „nae sijn doodt geopenbaert heeft/ dat hy „eenigen tijt in't vagevyer alleen daerom gestraft is/ om dat hy in't Hof des Keysers „wat besiger sijnde over dagh met de affairen „des Rijcks/ des morgens gewoonlick sijne getijden wat eer hadde begonnen. 't Is waerlick nogh schrickelicker/ seer tyrannisch/ ende superstitieus, datmen door sulcke versierde verhaelingen/ allen ende een yegelick poogt te verbinden aen deselve/ ende so vele getijden/ die onder so grooten straffe, so precijselick moeten waergenomen worden.

Roven. Instit. Christ. pietat. lib. 2. cap. 9. pag. 256.

5. Sy verbinden haer getijden aen een geset getal der gebeden/ aen so vele Ave Maria'es, ende Pater Nosters, welcke sy overloopen sonder eenige devotie in haere herten/ ende sonder eenigh verstandt; want sy brengen dese uyren door met een gebroocken ende gemaeckte gesangh/ en dat in een onbekende taele/ tegen Christi regel/ die alle ydele ver-

verhaelingen verbiedt / Matt. 6. 7. Ende tegen Pauli leere / 1. Cor. 14. 14. 15. 19. Daer hy wil dat den Godts-dienst in een bekende taele sal geschieden.

6. Die uyren worden oock by haer afgehandelt door een sekere antiphona, welcke alle devotie verdrijft: want als wy Godt bidden / so moeten wy selfs alle onse concepten formeren / ende uytdrucken het gene / 't welcke het herte gevoelt. Maer by haer geschiet het heel anders / dewijle de eene een deel van eenige sententie voordraeght / ende de andere het overige vervult / maeckende also af-scheydingen der spreucken / en distinctien des gemoets / sonder de minste noodtsaeckelickheit; het welcke nogh David, nogh Paulus, nogh Silas, die sy voorgeven nae te volgen / gedaen en hebben.

7. Eyndelick / om d' Afgoderye / veelvoudige superstitie, groove dwaelingen / plompe hypocrisie, ende menighvuldighe vremdigheden / die van den Pausgesinden in haere getyden begaen worden / nae andere / niet op te haelen; dese haere getijden sijn den Christenen / ende Vaders inde eerste en oude kercke / geheel on-bekendt geweest. 't Is wel waer / dat sommige Oudtvaders van seeckere uyren / nae de verdeelinghe des daeghs / in haeren tijt gebruyckelick / gesproocken hebben / ende in die de geloovigen opgeweckt tot de gebeden / ende andere oeffeningen / gelijck wy hier nae sullen thoonen; maer dat'se aen een yeder uyre een bysonder eygen formulier des gebedts souden hebben toe-ge-eygent / ende aen die den open-

hae-

Gisb. Voet. de Speudo-precat. disput. select. tom. 3. pag. 1056.

Balduin. Cas. Consc. lib. 2. cap. 7. cas. 12. pag. 201.

haeren dienst der Kercke souden verbonden hebben / ende dat'se so souden van dese saecke gefabelt hebben / als nu de Iesuyten doen / ontkennen wy / ende sal inder eeuwigheit niet gethoont konnen worden. Jae dat dit een nieuwe maniere van bidden is / bekennen oock sommige Pausgesinden selve / onder andere Durantus, dewelcke dit bewijst uyt Walafridus, Sozomenus, Socrates, ende Nicephorus. Walafridus verhaelt dickwils dat'se langen tijt nae d' Apostelen sijn gemaeckt en ingestelt; Sijne woorden sijn sonderlinge aenmerckinge weerdigh: Men moet weten, seght hy / datter veele tyden na d'openbaeringe des Heyligen Euangeliums voor-by-gegaen sijn, eer alſo geordineeet waren de getyden des daeghs, ende des naghts. De suyverste kercke heeft niet geweten van dese seven getijden; want Bellarminus bekendt selve dat'et officium primæ, dat is / vande eerste getyden, 't welcke gevyert moet worden nae den opgangh der Sonne / is eerst ingestelt ten tijde van Cassianus, gelijck uyt hem Vorstius heeft aengemerckt.

Probl. Perkins. pag. 167.

Durant. de ritib. Eccl. l. 3. 11.

Walafr. Strab. de reb. Eccles. cap. 25. Perkins. Rivet. & Voet. citat.

Vorsth. Anti-Bellarm. Contract. pag. 655.

Maer ick vreese dat ick de goede uyren van mijnen Leser mis bruycke / hem so lange ophoudende met dese ydele uyren, ende beuselingen der nieuwe Leeraeren. Dogh het was van nooden dat yets hier van kortelick wierde aengewesen / op dat blijcken moghte wat onderscheidt daer is tusschen de Paepsche getyden, ende die gesette tyden, dewelcke daeghlicks tot verrightinge van den privaten Godts dienst in onse huysen moeten worden af-gesondert. Want 't is een groove leugen

Prateol. Elench. Hæ-

retic. lib. 10. in voc. Luther.

gen dat of Lutherus, of yemandt van onse Leeraeren/ niet alleen die paepsche getijden heeft af-geschaft ende weder-sproocken/ maer dat hy oock alle gewoonte van op een gesette tijt 't samen te bidden heeft geheel willen vernietigen, gelijck Prateolus lastert; ende so oock de Iesuiten van Rhems, de welcke in haere Aenteyckeningen op Act. 10. 9. den Puriteynen ende Calvinisten nae geven/ dat'se alle sulcken order ende gesette tyden van bidden/ superstitie oordeelen. Wy staen geern toe/ ende leeren by alle gelegentheyt/ dat het seer behoorlick is/ dat seeckere uyren af-gesondert worden/ niet alleen tot den openbaeren Godts-dienst/ gelijck opentlicken van ons geschiet; maer oock tot privaete ende heymelicke oeffeningen van Godtsdienstigheit/ op dat de menschen alle haere andere affairen aen een zijde leggende op seeckere tijden/ aght mogen geven op haere devotie. Aldus heeft hier van Calvinus geboelt/ gelijck uyt dese sijne woorden blijckt: „Aengesien wy vast den geheelen dagh met „allerley saecken te doen hebben/ ende dat „des loopens ende rennens geen eynde is/ „ten sy dat wy ons selven af-breecken/ ende „van onse affairen onttrecken/ so ist seer „goet/ dat wy veroordineerde tijden hebben/ „ende uyren om te bidden. Niet dat wy aen „tijden ende uyren gebonden sijn/ maer al„leen op dat wy't gebedt niet geheel en al „vergeten souden/ 't welcke onder alle be„kommeringen d' eerste behoorde te wesen. Jae op een ander plaetse oordeelt hy/ dat'et een seer profijtelicke saecke soude sijn/ indien

Annot. upon chapt. 10. of the Actes. pag. m. 321.

Calvin. in Comment. in 10. cap. Act. p. 139.

In Comm. in cap. 3. Act. p. 39.

wy

wy Christenen daeghlicks onse by-eenkomsten inde Kercken hadden om te bidden / gelijck oock op sommige plaetsen elders geschiet / ende so oock geschiet is inde oude Kercke: want ontrent het jaer des Heeren 500. is in Concilio Tarraconensi, C. 7. besloten / dat daeghlicks in't openbaer inde Kercken morgen-ende avondt gebeden souden geschieden. Maer daer sijn oock de derde / seste / ende negende uyre des daeghs daer by gevoeght / ende is voor een wet verordineert dat in een yeder van die uyren drie Psalmen souden gesongen worden. Hier uyt is't geschiet / gelijck onsen Danæus seer wel verhaelt / dat in die vijf uyren / als de superstitie begon aen te groeyen / de openbaere gebeden ende gesangen inde Kercke / ende dat daeghlicks ('t welcke voor henen niet so precijs wiert aengenomen / maer nae den yver des gemoets aen een yegelicke kercke / ende aen yeder geloovige wierden vry gelaeten) ende insonderheyt inde Cloosters der Munnicken (die dese uyren superstitieuser waer naemen) hebben beginnen te geschieden / te weten inde morgen-uyre / ofte eerste uyre des daeghs / de derde / seste / negende / ende inde avondt-uyre. Ende naderhandt is'er nae de avondt-gebeden het Completorium by-gevoeght / van die gene / die religieuser dan andere wilden schijnen / ende so is dese onverdraeghlicke tyrannie, ende quaede superstitie, allenghskens / gelijck't altijdts pleegh te geschieden / aengewassen.

Dit verwerpen wy / maer niet alle geset„te tijden; Aldus spreeckt Rivetus: De hey-

 nie-

„melick huys-gebeden vereysschen oock / so
„veel als't geschieden kan / in de huysen een
„seeckere plaetse / ende een seeckeren tijt /
„in de welcke alle de huysgenooten 't saemen
„geroepen worden tot roeminge ende aen-
„roepinge van Godes Naeme. De heyme-
„licke bysondere gebeden / die van een alleen
„geschieden / hebben geen plaetse ende tijt:
Rivet. Cathol. Orthod. tract. 2. quæst. 35. n. 1. „Want een yeder geloovige moet ende kan
„alle tijt / ende op alle plaetsen / nae gele-
„gentheyt des noots / ende beweginge van
„Godt Geest / reyne handen tot Godt op-
„heffen. Maer noghtans magh hy wel
„(beneven extraordinaire publijcke ende do-
„mestijcke gelegentheden) eenige seeckere u-
„ren by hem stellen / in de welcke hy / sigh
„van andere dingen aftreckende / daeghlicks
„den Naeme des Heeren aenroept: gelijck
„wy gelooven dat de Heyligen gedaen heb-
„ben / die ons inde Schriftuyre wegen ha-
„re Godtsaligheyt worden aen-gepresen.
Ende aldus spreeckende souden wy vele an-
dere konnen invoeren.

Rivet. libr. citat. num. 7. p. 350. So willen onse Leeraeren ende Practisij-
nen / siende op 't gene eertijts Daniel ende
David gewoon waeren te doen / dat de Chris-
tenen haer driemael des daeghs sullen tot ge-
beden / ende andere oeffeningen der Godts-
Alsted. Theol. Cas. cap. 23. nu. 11. p. 442. dienstigheyt begeven. Ende dit gebruyck
en kan niet anders dan loffelick / ende ten
hooghsten prijselick geoordeelt worden. Dogh
hier moeten dese volgende dingen wel sorgh-
vuldighlicken waergenomen worden.

1. Dat van een yeder Huys-vader / ofte
oock van een yeder Christen voor hem selven

in't bysonder / dese tijden konnen verandert worden / nae dat hy voorsightelick sal oordeelen / dat het hem ofte de sijne best gelegen / ofte vorderlickst sal wesen. 't Soude al te hart / ende strijdende wesen tegen de Christelicke vryheyt / ofte ons selven / ofte oock andere aen dese of gene tijden te verbinden / alsoo datmen nae gelegentheyt geen andere tijt tot heylige oeffeningen soude mogen uytkiesen / ofte andere verdencken die door een merckelicke verhinderinge te mets belet worden / om dese oeffeningen / so als 't behoort / ende so als'se andersins gewoon sijn / waer te nemen. Dogh 't is oock seer onbehoorlick / datmen sigh door elcke voorvallende ende tusschen-komende beuselingen van sijn Christelicke voornemen laet afdrijven.

2. Dat tot dese oeffeningen / niet al te veel tijt moet besteedt worden ; also datmen genoodtsaeckt soude worden / de wercken van sijn daeghlicks beroep te versuymen. Die dit soude doen / soude hem besondigen / ende de Godtsdienstigheyt soude sommige een decksel voor haere leuyheyt ende tragheit komen sijn.

3. Dogh niet even langen tijt moet oock voor een yegelick gestelt worden ; Die minder kinderen / ende meerder renten hebben / moeten tot privaete oeffeningen meerder tijt besteden / dan geringe ambaghts-lieden / die met hare handen de kost moeten winnen. Daer is koop-gelt inde handen der rijcken geleijdt, om wijsheyt te koopen, Prov. 17.16. Siet 1. Cor. 7.32.34. Een Weduwe, die

alleen gelaeten is, kan blyven in smeeckingen en gebeden, naght ende dagh; daer de jonge weduwen, welcke houwelicken, meerder te stellen hebben met haer kinderen, ende huys-regeeringe. 1. Tim. 5. 5. 14. Luc. 2. 37. Oock moet hier op de swackheit/ of sterckte des lichaems acht gegeven worden; sommige sijnder die haer langer met heylige oeffeningen konnen besigh houden/ dan wel andere/ die swack sijn. Godt wil barmhertigheyt, ende geen offerhande. Onse oeffeningen meten wy niet by een gesetten tijt/ maer onsen tijt meten wy by onse devotie ende aendaghtigheyt.

4. Eyndelick desen oeffeninghen/ die daeghlicks op die gesette tijden gedaen worden/ moeten geen verdienende kraghten toe geschreven worden/ ende voorts moeten'se van alle superstitie gevrijdt sijn. In't Pausdom worden de menschen des morgens/ 's middaeghs/ ende des avonts op-geweckt door het luyen en kleppen der klocken/ tot het singen ende opseggen van haere getijden, door instellinge van Ioannes den twe en twintighsten/ ende van den Paus Calixtus de derde; dogh dit wort met reght van den onsen/ ende onder die van Hospinianus, wederleght ende verworpen.

Hospin. de Origin. Templor. cap. 26. lib. 2. pag. 324, 226. & seq.

Die uyt d' opgemelte dingen niet en siet/ hoe groot het onderschept is/ tusschen onse gesette tijden/ ende de Paepsche getijden/ die is gewisselick blindt, ende van verre niet siende.

2 Pet. 1. 9.

Dese dingen voor henen af-gesonden sijnde/ so willen wy nu verder thoonen/ dat wy alle

alle daegen eenigen tijt / ofte uyren / een ye-
gelick nae sijne gelegentheydt / moeten af-
sonderen / tot betraghtinge vande opgemel-
te oeffeningen.

I. Dit is al van outs af de practijcke der Godtsaligen geweest;

1. Inden ouden Testamente, want seght David Ps: 55. 18. 'sAvonts, ende 's morgens, ende des middaeghs sal ick klaegen ende getier maecken. Uyt welcke woorden af te nemen is / dat de geloovigen in dese tijden haere gesette uyren hadden om te bidden. Want nadien daeghlicks 's morgens ende 's avonts d'offerhanden inden Tempel wierden geoffert / so wiert een yegelick vermaent / dat men oock heymelick te huys most bidden / seght Calvinus. Ende onder het bidden weten wy / dat alle andere oeffeningen begrepen worden. Daniel driemael des daeghs op sijne knien gevallen sijnde / badt ende dede belydenisse voor sijnen Godt, GANTSCHELICK GELYCK HY VOOR DESEN GEDAEN HADDE, Dan. 6. 11. Door de vreese des doodts / liet hy hem van sijne gewoonte niet aftrecken; Hy badt driemael des daeghs / schoon dit den Coninck verboden hadde. Ende dit schijnt oock / al lange voor haer / Isaac betraght te hebben: want dien vinden wy uytgaende in het veldt, tegen het naecken van den avondt om te mediteren, Gen. 24. 63. Ende dese gewoonte heeft oock Petrus den Apostel gevolght; want wy lesen / Act. 10. 3. 9. Dat Petrus op het dack klam om te bidden / ontrent de seste uyre. In dat selfde Cappittel staet vers 30.

Calvin. in Psal. citat.

van Cornelius, dat hy ter negende uyre in ſijn huys Godt gebeden hadde, dat is / de derde nae den middagh / welcke den Joden een ordinaris uyre des gebets was.

2. Hier op hebben oock inſonderheyt aengedrongen / de Leeraers inde oude kercke/ deſe daeghlickſche oeffeningen op die geſette tijden des daeghs / ten hooghſten noodigh oordeelende / tot verborderinge der Godtſa-
,,lighept. Ambroſius ſeght: Door alle tij-
,,delicke wercken / moeten wy wercken heb-
,,ben van Godtſaligheyt om dat ons Godt /
,,ruſtende ende ſlaepende op onſe bedden /
,,heeft bewaert. Want wie als Godt be-
,,waert den menſche / als hy ſlaept? ....
,,Ick ben hem dan danckbaerheydt ſchul-
,,digh / om dat hy / op dat ick geruſt mogh-
,,te ſlaepen / waeckt...... Maer oock als
,,den avont den dagh ſluydt / moeten wy
,,door Pſalmen met een aengename lieffelick-
,,heyt ſijnen lof ende eere ſingen.... Op dat
,,wy dit / Broeders / ſouden mogen doen /
,,worden wy niet alleen door reden geleert /
,,maer oock vermaendt door exempelen.
,,Want ſien wy niet dat de kleynſte vogel-
,,kens / als den daegeraet den aenbreecken-
,,den dagh voortbrenght / lieffelick in haere
,,neſtkens ſingen / ende dat'ſe dat als met
,,voordaght doen eer'ſe uytvliegen / om ha-
,,ren Schepper / om dat'ſe met de ſtemme
,,niet en konnen / met haer ſoet geſangh ſou-
,,den mogen vermaecken? ..... Ende ſoo
,,doen'ſe oock als den dagh haeren loop heeft
,,ge-eyndight. Wat is dan dat geſangh op
,,byſondere tijden anders / dan een geduyri-

Ambroſ. Serm. 43. oper. tom. 3. pag. 270. edit. Baſil. ann. 1555.

ge

„ge betuyginge van danckbaerheyt? .....
„De vogelen dancken Godt voor sleghte
„spijse: gy wort gevoedt met kostelicke ge-
„reghten / en sult gy nogh ondanckbaer sijn?
„Wie en sal sigh dan niet schaemen / sonder
„het singen van de Psalmen den dagh te sluy-
„ten? ...... Mijn Broeder / volght dan de
„kleyne vogelkens nae / met 's morgens
„ende 's avonts uwen Schepper danck te
„seggen; 't selve by na verhaelt hy wederom
op een ander plaetse / *a* daer hy seght / dat
dit avont-ende morgen gesangh oock vande
kleynste vogelkens / ons een groote opwec-
kinge is / tot diergelijcken dienst en devotie.
Ende wederom in sijn derde boeck vande
„Maeghden / seght hy aldus: *b* Men moet
„Godt gewisselick bidden ende dancken / als
„wy uyt den slaep opstaen; ... Als wy ons
„bereijden om spijs te nemen / als wy'se ge-
„nomen hebben / ende eyndelick als wy te
„bedde gaen. Ende voorts wil hy dat op het
bedde selve de Psalmen en het Vader ons dick-
wils sullen worden opgeseght / ofte als men
ontwaeckt / ofte eer den slaep het lichaem
overvalt / op dat u, seght hy / selve in het
begin der ruste den slaep vinde gevrijdt van de
sorge over wereltlicke dingen, ende Godde-
licke overdenckende. *c* Dit betraghtende/
so soude ons oock den slaep overdenckingen /
en oeffeningen worden van Godtsaligheyt /
gelijck elders heeft Basilius gesprooken.

a Quis enim sensum hominis gerens, non erubescat sine psalmorum celebritate diem claudere, cum etiam minutissimæ aves solemni devotione & dulci carmine, ortus dierum ac noctium prosequantur! Magnum igitur incentivum excitandæ nobis devotionis amiseram.

a Ambros. Hexamer. lib. 5. cap. 12. Oper. Tom. 4. pag. 60.
b August. Tom. 4. part. 2. pag. 540.
c Ipsi tibi somni quoque pietatis meditationes, exercitationesque sunt, Basil. serm. in mart. Iulitt.

Oock heeft hier op Origenes seer aen-ge-
Origen. lib. 1. in Iob. p. 234. C. edit Paris.
„drongen: Iob, seght hy / leert ons, ende
„vermaent / ende thoont een forme, doen
„aen sijnen kinderen / ende nu aen ons al-
„len voor altijts / dat wy aenstonts inden
„daegeraet opstaende van onse naght-rust /
„voor alle werck / ofte woordt / voor alle 't
„saemen-spreeckinge / ofte handelinge / de
„eerstelingen van onse opstandinge Gode
„moeten opdraegen in oprechte morgen-ge-
„beden / af-biddingen / ende dancksegging-
„gen. Iob dan aen ons allen dese forme van
„Godtsalighept ende religie aenwijsende /
„stont des morgens op / etc.

Soo heeft oock geseght den Oudt-vader
August. tom. 4. part. 1. pag. 540.
„Augustinus: Eer gy eenigh werck begint /
„roep eerst Godt aen / ende seght hem danck /
„ende als gy dat volbraght hebt doet weder
„so. By nae spreeckt oock also Basilius:
Basil. exhortat. ad fil. spiritual.
Wat werck gy oock begint, roept eerst den
Heere aen, ende hout niet op hem te dancken,
als gy het gedaen hebt.

Niet anders oock Chrysosthomus, welc-
kers woorden het ons oock goet gedaght
„heeft alhier uyt te teyckenen: Den tijdt,
„seght hy / nae de maeltijt, is een tijt om
„Godt te dancken; nu die Godt dancken sal
„moet niet droncken / maer nughteren ende
Chrysost. Conc. 1. de Lazar. Oper. tom. 2. col. 1026. edit. Paris.
„wacker sijn. Laet ons vande Tafel niet
„nae het bedde / maer tot het bidden keeren /
„op dat wy niet onredelicker sijn / als de on-
„redelicke beesten. Missehien ken ick'er ve-
„le dewelcke die dingen verdoemen / dewelc-
„ke nu geseght worden / gelijck als of wy
„een nieuwe ende wonderlicke gewoonte van

„predicken invoerden. Maer ick sal te meer „verdoemen die quaede gewoonte / dewelc„ke in swange gaet. Want datmen / nae „datmen spijse aende tafel heeft gegeten niet „moet slaepen gaen / noghte nae het bedde / „maer dat op de spijse de gebeden ende het „lesen van de Goddelicke Schriften moeten „volgen / heeft ons selve Christus seer duy„delick geleert / dewelcke als hy een groote „menighte hadde gespijsight inde woestijne / „deselve niet heeft gesonden nae het bedde / „ofte nae den slaep / maer hy heeft'se genoo„digt om Goddelicke predikatien te hooren. „Want hy en hadde haere buycken niet op„gevult / noghte haer op-geweckt tot dronc„kenschap; maer als hy'se hadt versadight „so veel als noodt vereyschte / heeft hy'se ge„voert tot een geestelick voedtsel. Laet ons „oock so doen / ende op die wijse ons oock ge„wennen spijse te nemen / alleen so veel noo„digh is om het leven 't onderhouden / niet „om ons te beswaren. Op een ander „plaetse spreeckt hy wederom aldus: Seght „my met wat aengesighte gy de Son sult „aenschouwen / die dat aengenaeme light „tot uwe oogen sent? Hoe sult gy konnen e„ten / ten sy gy eerst dien hebt aengebeden / „die u so veel goede dingen geeft? met wat „hoope sult gy u aen den naght tijt overge„ven / met wat droomen meynt gy / dat gy „te doen sult hebben / indien gy u niet eerst „met bidden wapent / maer onbeschermt „u tot den slaep begeeft? Ende wederom in een seecker Homilie over Ps: 41. Spreeckt „hy aldus: Ick segge dese dingen niet / op

Chrysost. de Oration.

Chrysosth. Homil. in Psal. 41.

 dat

,,dat gy'se alleen soudet prijsen / maer oock
,,die uwe Vrouwen en kinderen leeren / niet
,,alleen als sy haer handtwerck doen / maer
,,oock insonderheyt over tafel. Want nae-
,,dien de Duyvel op de maeltijden laeghen
,,leijdt / en daer toe gebruyckt de hulpe van
,,dronckenschap / en sattigheyt / en een uyt-
,,gelaeten lacchen / en een traegh gemoet /
,,so moeten wy voor en over maeltijdt ons
,,sterck maecken met de hulpe der Psalmen,
,,en te gelijck met onse vrouwen en kinderen/
,,vande tafel opstaende / Gode Heylige Lof-
,,sangen singen. Soo hoogh was het singen
vande Psalmen, geaght / ende in sulcken
Heyligen gebruyck / by de eerste Christenen.
Siet hier breeder van des Eerw. Arnoldi
ab Elten DAVIDS HARPE, een Trac-
taetken,'t welcke ick nu eerst ontfange / na
dat / 'tgene ick voor henen van't singen van-
de Psalmen geschreeven hebbe / al gedruckt
was.

Pædag. lib. 2. cap. 4. edit. Heins.

Clemens Alexandrinus yverlick bestraft
hebbende / de Musijcke en gesangh der Hey-
denen / en alle wereltlicke die met wulps-
heyt besmet sijn / spreeckt aldus aen de Chris-
,,tenen sijnes tijts: Het is niet betaemelick
,,enige spijse te nuttigen eer wy onsen Schep-
,,per gelooft hebben: nogh eenigen dranck
,,te drincken / eer wy hem met Psalmen ge-
,,presen hebben; en eer wy naer onse ruste
,,gaen moeten wy Godt dancken / als die
,,sijne weldaeden genoten hebben; also als
,,met een Heylige aenblaesinge tot den slaep
,,gaende. Ende wederom op een ander plaet-

Stromat. lib. 7.

se: 't geheele leven eens Christens is eenen
Hey-

Heyligen Feest-dagh? sijne offerhanden sijn lofen gebeden, en het lesen der Schriftuyre; over tafel de Psalmen en lof-sangen; en eer hy tot de rust gaet, oock wederom in de naght de gebeden.

Hieronymus, die geleeft heeft ontrent het jaer 360. aen een Læta schrijvende / aengaende d' onderwijsinge en opvoedinge van haer Doghter / seght: Laet'se soo eten, dat'se altijts hongere, op dat'se aenstonts na de spijse magh lesen ende singen. So wilden oock den ouden Leeraer ende Martelaer Cyprianus, dat het geluydt der Psalmen op onse Maeltijden gehoort soude worden. En dat dit oock van de eerste gereformeerde geschiet is / getuyght niet alleen Thomas à Iesu, maer oock / schoon spots-wijse / Florimundus de Ræmond, een van onse bitterste vyanden / en vervolger onser Religie. 'k Sal hier sijne woorden (schoon ick seer wel wete / dat'se op die plaetse / daer ick met opset sprack van 't singen der Psalmen beter te pas gekomen souden hebben) vol van smaet en bespottinge ,,uytteyckenen: 't Was by de eerste Lutter- ,,schen, seght hy / en Calvinisten de gewoon- ,,te op het laetste van haer maeltijden den By- ,,bel, en Psalm-boeck voor het laetste ge- ,,reght op de tafel te brengen, daer jongh en ,,oudt, na dat'se een goeden dronck gedaen ,,hadden / tegens malkanderen om strijdt ,,uytsongen / en de schoone soete Jussers ,,door het bewegen van haere keeltjens / en ,,lieffelijcke stemmen / de oogen en het hart ,,der Jonghmans / dieder tegenwoordigh ,,waeren / stalen en betoverden / etc. Daer nae

Hier. ad Lætam. Oper. tom. 1. pag. 57. edit. Basil.

Cypr. Epistol. libr. 2. epist. 2. ad donat. circ. fin. pag. 50.

Opgang en Nedergan. der Ketter. lib. 4. cap. 14. sect. 5.

Arnold. ab Elt. tract. cit. 16. & cap. 6.

nae berispt hy / dat onder ons de Psalmen gesongen worden van allerley menschen / oock dan als sy eenigh werelts werck doen: Het volck, seght hy / het welcke die van buyten leerde, en opheffende /

Heft op u hert, opent uw ooren,
Gy die versteent zijt om te hooren.

,,Denckt dat het door dese woorden tot in-,,den derden Hemel opgetoogen wort / en ,,beelt sigh een wonder en on-uytspreeckelick ,,vermaeck in met dus te mogen schreeuwen ,,en met Godt te spreecken. De Soldaet / ,,naer de waght gaende op sentinel staende ,,verwarmt sigh by naght met dese sangh / ,,de Werckman op sijn werck versoet hier ,,door sijn arbeyt / en de krijghsman in slagh ,,ordre om slagh te leveren gestelt / stuyrt na ,,den Hemel om sigh te verkloecken; Godt ,,die sterck en eeuwigh is sal spreecken..... Het ,,is onredelick / dat dese Hemelsche optoo-,,gingen des Geests van dien grooten Pro-,,pheet... Vanden Werckman op sijn werck ,,en in sijn winckel / vande Vrouwen op haer ,,naeyen / of vande dienstmaeghden onder ,,'t wasschen der schotelen gesongen werden / etc. Maer so worden wy van Godes Geest geleert / en so is dit vande Christenen geschiet inde Oude Kercke / ende wenschen dat dit van allen / gelijck by alle gelegentheyt / al-so oock daeghlicks op seeckere stonden, Hey-lighlick moghte worden nae-gevolght. Dat den Studenten van 't Fransche Collegie tot Leyden, geordineert is / een yegelick op sij-

ne beurt een Capittel daeghlicks uyt den Franschen Bybel te lesen / en een psalm te singen / verhaelt Ieremias du Pours in sijn gegeschrift / dese stoff betreffende / inde Fransche taele uyt-gegeven. Div. Melod. lib. 3. cap. 5.

3. Ende dit weten wy de betraghtinge van vele Godtvrughtige geweest te sijn. Den Keyser Theodosius, den jongen/ hadde van sijn Hof een Schoole gemaeckt / inde welcke hy en hem selven / en de sijne oeffende / met ordre af-deelende de tijden om te lesen, psalmen te singen, te vasten, jae oock om te waecken: want hy wordt geseght dickmaels des naghts in Godes Woordt gelesen te hebben. Cent. Magd. 5. cap. 3. Num. 23. Socrates, van sijn deughden spreeckende / seght aldus: Sijn Paleys was niet „ongelijck een Kerck. Want met het eerste schemer-licht songh hy Liederen met sijne „Susters; jae hy seyde oock van buyten op „de heylige Schriften / ende hy sprack van deselve met de Bisschoppen / niet anders / dan als of hy selve al voor desen tot Predi- „kant gestelt was. Socrat. Histor. libr. 7. cap. 22. pag. 575. edit. Colon.

Hieronymus, van Paula, een Vrouw van een adelijck / jae koninckleijck geslaghte / en van haer maeghden / spreeckende / schrijft aldus: Nae dat het Alleluia gesongen was/ „en vermoght niemandt te blijven sitten. 's Morgens ten drie / ses / en negen uyren/ 's avondts / 's middernachts / songh een „yeder op haer beurt uyt het Psalm-boeck. „Ende een yeder van de Susters moest de „Psalmen kennen / ende alle daegen wat uyt „de heylige Schriftuyre leeren. Indien ye- „mandt wat traegh tot de psalmen quam/ Hieron. Oper. tom. 1.

Paula

„Paula gingh die aen / of bestrafte die / op „verscheyden manieren. Ende hier aen be-geerde hy dat Læta, een vrome Vrouwe / haere Doghter soude gewennen. Hy haer onderwijsende hoe'se haere Doghter moeste op-voeden / seght aldus; Laet haer voor-„gestelt worden een oude / vrome / ende eer-„baere Maeght / die haer leere / ende door „haer exempel gewenne om des naghts op te „staen om te bidden / om des morgens Psal-„men ende Liederen te singen / .... ende een „keersse aen-gesteken hebbende / om Gode „een avondt-offer toe te brengen. Hy wilde dat het lesen van Godts Woordt volghde op het bidden / ende dat het bidden volghde op het lesen / gelijck verder op d'aen-getoogen plaetse / in dewelcke wy noghtans alle din-gen niet voor goet en precijselick en keuren / kan worden nae-gesien.

Hieron. ad Lætam, Oper. Tom. 1. pag. 57.

Erasmus seght in die heerlicke beschrijvinge van Thomas Morus, in een brief aen den ge-leerden Ulricus Huttenus, aldus van hem; „Thomas Morus is een neerstigh oeffenaer „der waere Godtsaligheydt geweest / schoon „hy vyandt was van alle superstitie. Hy heeft sijne uyren gehadt / in dewelcke hy Godt badt / niet uyt de gewoonte, maer met ge-beden uytgestort uyt de borst.

Erasm. Epist. lib. 10. pag. 369. edit. Basil. in fol.

Melanthon getuyght van Lutherus in de Lijck-oratie die hy over sijn doodt gedaen heeft / dat hy hem by-nae daegelicks een se-keren tijdt nam om eenige psalmen op te seg-gen / met dewelcke hy sijne gebeden en be-geerten / sughtende / ende schreyende ver-menghde. Ende soo verhaelt oock de selve

Melanth. declamation. tom. 3. de Luther.

Me-

Melanthon van de Huys-vrouwe van Frederick den Cheur-vorst / Sybilla ghenaemt / dat'se den dagh verdeelt hadde in uyren om te bidden / om te lesen / ende om te wercken.
„De Schoon-soon / seght hy op een ander „plaetse / van Sebastianus Brand, welcke „vele goede boecken heeft geschreven / hadde „de gewoonte / dat hy sijne gebeden 's mor„gens op-seyde / gelijck vele doen. Als hy „was in de t'samenkomste te Smalcaldien, „ben ick 's morgens vroegh aen sijn logijs „gekomen / seggende: Heer Beate (want „dat was sijnen naem / ende hy was waer„lick Beatus, dat is / geluckfaligh) wat doet „ghy soo vroegh? Hy antwoorde: Ick lese Psalmen.

Melanth. in loc. Comm. à Manl. collect. pag. 580.

De vermaerde Wesembecius, die de Rechten eerst te Lene, ende daer nae te Wittenbergh gheleert heeft / hadde oock op yeder dagh verscheyden stonden / in welcke hy sigh af-sonderlick begaf tot bidden / geestelicke introversien, ende andere oeffeninghen van devotie.

Melch. Adam. vit. Iurisc. German. pag. 273. & seq.

Van Harrington, een vermaerdt en uytnemendt Edelman / lesen wy / dat hy soo neerstigh en volstandigh was in dese Godts-dienst-plighten / die men nu soo weynigh en geringh acht / seght Burroughs, dat hy niet alleen tweemael daeghs in't heymelick badt / maer oock tweemael by sijn Dienaers / in sijn kamer; behalven de by-een-komste op de gestelde tijdt voor het gantsche huys-gesin. Hy overdacht drie of vier predicatien / die hy elcke dagh gehoort hadde. Des morgens op den dagh des Heeren verhaelde hy de predika-

Mosis selfs-versakinge / pag. 67.

ka-

katien / die hy op den Rustdagh te vooren gehoort hadde.

In de Voorreden voor Whately's Oeffening: ende in sijn voorreden voor sijn Huys-Boeck.

Ick en kan hier niet nae-laten te verhaelen / hoe het huysgesin van dien burger gereguleert was / daer hem Teelingius seght / sonder sijn beleydt / doen hy eerst in Engelandt quam / van Godt geleydt geweest te „sijn. 'S morgens by tijts (seght dien Godt„vrughtigen Practisijn) maeckte sigh een ye„gelijck op / tot sijn werck / dogh also dat „geene / sigh tot de wercken sijner beroepin„ge en begaf / al eer hy den naem des Hee„ren met gesethept aengeroepen / ende een „Cappittel met behoorlicke ondersoeckinge / „gelesen hadde / alsoo Heyligende door den „gebede ende het woort / het gene sy wilden „ter handt nemen om te doen. Dit wert so „getrouwelijck betraght / van een yeder / „dat selve de dienst-boden daer in niet ver„suymelijck wesen moghten / maer hun „wert genoeghsaeme tijdt daer toe alle mor„gen vergonnet. Den dagh dus begonnen „hebbende / so volghde een yegelijck sijn be„roep / tot ontrent den noene / alsdan soo „versaemelde het gantsche huysgesin / ende „lasen 'tsamen een Cappittel vervolgens ; „alsoo bereyd sijnde door het lesen des woorts / „riepen sy eendraghtelijck den naem des He„ren aen / daer na aen tafel / spraecken sy „van het gene een yeder uyt het Capittel „bemerckt hadde / na den eten songen sy „'t saemen een Psalm, dan keerde sigh een „yeder wederom tot sijn werck ; dit deden „sy 's avonts voor den eten oock op die eyge „voege. Tegen dat sy te bedde souden gaen

„overleyden sy den loop des daeghs / tus„schen Godt ende haer selven alleene (som„mige deden dit voor den eten) ende so beva„len sy sigh Gode / na de gelegentheyt van „sake door den gebede. Sater-daeghs des „aghternoens werden de kleyn-wetende / „Dienst-boden / ende Kinderen gecatechiseert.

Dit doet my nu gedencken / aen 't gene Thomas à Iesu, dien voor-gemelten Paepschen Carmeliter Monick / van de onse verhaelt / ende voorstelt tot opweckinge ende naevolginge vande sijne / dat is / vande „Paepsche: Sy leeren de kinderen den Ca„techismus so haest sy beginnen te stamelen. „Des morgens geven sy de jeugt geen onbyt / „voor sy hebben het morgen gebedt geseght / „'t Gebedt des Heeren / 't Geloof / de Thien „Geboden. Voor en nae den eten wordt de „segen gesproken vande Soonen ofte Dogh„ters / ende in haer afwesen van den aen„sienelickſten die'er is aen tafel. Na den e„ten dancken sy / ende singen eenigh Liede„kien / met een Psalm Davidts. Jae voorwaer also plegen te doen onse Voor-Vaders [i]nde eerste Reformatie, doen'se waeren in [h]aer eerste fleur ende bloepsel; ende ten kan [n]iet genoegh beklaeght worden en beschreijt / [d]at dit in so veel huysgesinnen van ons Chris[t]enen / door aertschen woel en bekommerin[g]en / nu wort nae-gelacten en versuymt. Philippus Melanthon bestraffende de traegheyt in het bidden / was / gelijck Manlius van hem verhaelt / gewoon dickwils te seggen: 't Is schandelick ende verfoeyelick, dat

Thom. à Ies. de convers. omn. gent. part. sec. lib. 8. pag. 541.

Melanth. in loc. Comm. à Man. collect. tom. 1. pag. 146.

wy des morgens opstaende niet opseggen het Gebedt des Heeren, met eenigen Psalm, ende het Symbolum der Apostelen, ofte met dancksegginge voor ontfanghen weldaeden. En / lieve Godt! hoe menighmael gebeurt dat nu niet wel van uwe Christenen!

4. Dese daeghlicksche oeffeningen sijn van geen minder Godtvrughtige goet gekendt en gepresen: niet alleen van Amesius, „welcke dus spreeckt: 't Is nuttigh / sekere gesette tijden te hebben / tot heymelicke „oeffeningen der Godtsaligheyt / en die niet „uyt gewoonte ofte sleur 't onderhouden / „maer ernstelick te besteden tot aen-was „van Godtvrughtigheyt. En hoewel van die „sekere regel niet en kan gegeven worden / „noghtans door aller Christenen gemeyne „drift / het morgen en avondts-offer allen „aenbevoolen wordt. Maer oock van Calvinus; dewelcke elders seght / dat'et soude een seer weerdige ende loffelicke saecke sijn / indien de Christenen daeghlicks eenigh gedeeltje des tijts affonderden ende af-sneden tot Geestelicke oeffeningen. Ende Petrus Molinæus klaeght over het gebreck in desen seer ernstelick in seker Meditatie over het 9. Cap. „Daniels: Waer sijn, seght hy / de huysge„sinnen, daer het gebedt gesprooken wordt „'s morgens / en 's avonts / daer het lesen „van Godes Woordt ordinarelijck geschiet? „Waer is de Vader des huysgesins die de sij„ne onderwijst met sorge / ende traghtet sij„ne kinderen tot erfgoet nae te laeten de vree„se Godes? Ende mijns wetens en is'er niemandt geweest / dewelcke dien grooten Godts-

Ames. Cas. Consc. libr. 4. cap. 32. num. 12.

Institut. libr. 2. cap. 8. sect. 32.

P. Molin. Meditat. over Dan. 9. pag. 643.

Godts-geleerden van ter zijden gesteecken heeft / om dat hy in een bysonder tractaet gethoont heeft / hoe wy den geheelen dagh inde vreese Godts sullen toe-brengen / ende wat wy doen moeten als wy 's morgens opstaen / 's middaeghs gaen eten / ende 's avondts slaepen gaen / by nae elcken uyre een yeder sijn bysonder werck aenwijsende. Sijnen Swaeger / den Hoogh-geleerden „Rivetus seght oock aldus: 's Morgens eer „wy yets beginnen / moet Godt aengeroe„pen worden. Voor en nae den eten moet „hy gedanckt worden: ende des naghts eer „wy slaepen / moet sijne goetheyt geroemt „ende gesmeeckt worden om sijne gunste. „Dit leert ons de Schriftuyre / dit doen de „Godtvrughtige / die het versuymen wor„den bestraft ende opgeweckt. Rivet. libr. supr. citat. pag. 350.

Casparus Streso, een groot Licht ende uytmuntendt cieraet van onse Kercken / klaeght „aldus; Die daeghlicksche offerhande van „daeghlicksche huys-gebeden geschiet al te „selden onder ons. In desen tijt worden „veele dingen geseght vande noodtsaecklick„heyt der reformatie; maer seecker dese is „een seer noodtsaeckelicke reformatie, dat „dese oeffeningen meerder in gebruycke ge„braght worden. Wy en willen niemandt „aen seeckere uyren verbinden / maer nogh„tans is't noodtsaeckelick / dat dit daegh„licks geschiede / ende seer nut / insonder„heyt voor den swacken / dat'se haer selven „uytkiesen seeckere uyren / ende dat'se haer „vast aen die verbinden. Casp. Stref. in Comm. pract. in Act. Apost. cap. 3. pag. 101.

Den seer Godtvrughtigen P. Wittewron-

gel heeft met sonderlinge beweginge geklaeght / dat de Huysgesinnen vande Gereformeerde Christenen (of die immers dien naeme draegen) so verre verdorven sijn / dat by nae / onder het meeste deel / alle Godtsdienstige oeffeningen, uytgebannen / ende allerley schadelijcke verdorventheden schijnen ingekropen te sijn. Waer sijn, seght hy / die huysgesinnen onder ons / daer de bysondere Godtsdienstige oeffeningen werden ter herten genomen? De menschen in't gemeen stellen haer selven gerust met een gemeene sleur van Godtsdienst / dat sy de Predicatien hooren / ten avontmael gaen / (op dat wy vande Libertynen deser eeuwe niet en spreken) ende laeten alle hare Godtsdienstigheyt aen den dorpel vande kercke. 't Sal by het meeste deel / als yets vreemts sijn / daer op aen te dringen / datmen sijn huys catechiseere, inde familie, morgen ende avondt, de huysgenooten soude te saemen roepen om gesamentlick de offerhanden van Christelicke gebeden tot Godt te senden: de H: Schriftuyre lese, daer van spreecke, eenigen tijt tot heylige meditatien bestede, psalmen singe, ende wat dier so ordinaire als extraordinaire oeffeningen (die in een Christelicke huyshoudinge behoorden plaetse te hebben) meer sijn...... Man en Vrouwe betoonen niet minder als Godtsdienstigh te sijn / de Kinderen maecken het erger als haere Vaders, ende weynigh kraght der Godtsaligheyt kander onder de Huysgenoten gespeurt worden / etc. So klaeght met de grooste reden / dien waerden Man / vanden welcken wy tot

P. Wittewr. Oeconom. Christ. cap. 38.

tot dus langhe een uytmuntendt tractaet (want nae dat de man is, so is sijne kraght) dit subject betreffende / als met uyt gereckten halse verwaght hebben. Right. 8. 21

Onder andere dingen / tot dewelcke de Godtvrughtige Predikanten van London, haer volck / in dese bekommerlicke gelegentheyt der tijden / hebben op-geweckt / vind' ick oock dese opgenoemde oeffeningen: By- Pag. 11.
„sonderlick so wecken wy u op, seggen'se
„tot neerstigheyt inde geestelicke ende con-
„scientieuse betraghtinghe van Huys-oeffe-
„ningen, als daer sijn de oude oeffeningen
„der gebeden, beyde des Morgens, ende
„des Avonts, lesen des Woordts Godts,
„singen der Psalmen, verhaelen van Predi-
„katien, ende catechiseeren uwer kinderen
„ende kneghten (plighten te veel in dese losse
„ende ongebonden daegen nae gelaten / als
„saecken die maer alleen de uytterlicke
„ghedaente der Godtsaligheyt verbatten /
„maer noghtans yverigh ende standtvastigh
„onderhouden van Godtsalighe luyden in
„voorgaende ende beter tijden) dat so de suc-
„cessie der Kercken niet af-gesneden worde /
„ende de smerte van dese verdorventheyt niet
„overgebraght werde tot de naeste Eeuwen
„door quaede opvoedinge der jeught, dewelc-
„ke is den saedt-acker van toekomende ellen-
„de of voorspoet / ende dewelcke in dese losse
„ende ongeregelde tijden weynigh geeft /
„dat rieckt nae de leere / dewelcke nae de
„Godtsaligheyt is / Eph. 6. 4.

II. De waerneminge van dese oeffeninge op gesette tijden / is noodtsaecklick / in op-

sighte van onse swackheyt. Daer is in ons een natuyrlicke geneyghtheyt om te verkoelen/ ende te beswijcken in gebeden/ ende andere oeffeningen; 't water is niet meer genegen om kout te worden/ en een swaer gewighte om nederwaerts te daelen/ dan wy om traegh in hemelsche oeffeningen te worden. Daerom gelijck het vyer geduyrigh gestoockt moet worden onder het water/ om het heet te houden/ ende een gewighte geduyrigh moet op-gewonden worden/ om het vande aerde af te houden/ alsoo moeten wy door geduyrige oeffeningen onse zielen opwecken/ ende nae om hooge hysen. Hierom hebben selve de Apostelen, de gesette uyren des gebedts waergenomen; ende indien/ seght seer wel Calvinus, de Apostelen seeckere tijden tot de gebeden voor goet ende oorbaerlick gehouden hebben/ hoe veel te meer behooren trage menschen/ sulcke middelen der Christelicke aendaghtigheyt ende devotie niet te veraghten? Act. 10. 9. Sonder dit sal de bedrieghlickheyt der sonde en des Duyvels/ ende de sorghvuldigheden deser werelt/ allenghskens ons herte verharden/ en van Godt wegh-steelen; de sorgeloosheyt sal in ons insluppen eer wy'se gewaer worden/ Heb. 3. 13. Ende hoe wy meerder bekommeringen in dese werelt hebben/ hoe wy oock meerder oorsaeck/ om dit te vreesen/ hebben. Dit was de reden waerom Godt wilde hebben/ dat den Koningh/ niet tegenstaende alle sijne menighvuldige besoingnies, alle daeghen Godts Woordt soude lesen/ Deut. 17. 20. Op dat sijn

Calv. in Act. 10. p. m. 139.

ſijn herte ſigh niet en verheffe, ende hy niet afwijcke van't Gebodt.

III. Als wy eens of andermaels deſe oeffeningen / door ſlordigheyt verſuymen / den Duyvel neemt aenſtonts gelegenheyt om ons te bewegen / om die weder en wederom te verſuymen / ende ſo ontwent hy ons vande ſelve by trappen. Gewiſſelick die ſoo eens ſijne huyſ-gebeden / etc. verſuymt / ſal den naeſten dagh / als hy komt om te bidden / te mets een meer dan gewoone vadſigheyt / ende onbequaemheyt daer toe vinden. Siet Dan. 6. 11.

IV. Dit ſal oock een ſeer goet middel ſijn / om ter geeniger tijt / met ſpijs ofte dranck beſwaert te worden. Die ſeeckere uyren ſtelt voor heylige oeffeningen / ende die in die waer te nemen ſeer neerſtigh is / ſal ſigh oock op alle andere uyren alſo bedwingen / dat hy hem niet ſal overgeven tot eenige onmatigheyt / door dewelcke hy weet dat hy on-bequaem ſoude worden / om op die geſette uyren ſijnen Godtſ dienſt waer te nemen. Gedenckt hier nu op 't gene wy voor heenen / uyt Chryſoſthomus hebben by-gebraght. Luc. 21.

V. Deſe geſette oeffeningen / dienen oock om eendraght in het huyſgeſin te bewaeren. Onder ſo veele beſigheden / die in een huyſgeſin voorvallen / kan ſeer lightelick te mets opſtaen eenige verbreemdinge der gemoederen; maer als wy op ſeeckere uyren voor Godt verſchijnen / dat ſal een middel ſijn om den brandt des toorns te bluſſchen / op dat de Son niet over onſen toorn moge ondergaen. Indien dit behertight wierde / ſoo

en soudender onder getrouwde dickwils soo langhduyrige twisten niet sijn. Daerom gebruyckt Petrus dese reden / om de Mannen te vermaenen tot vreedtsaeme huys-houdinge met haere Vrouwen / naementlick / op dat hare Gebeden niet souden mogen verhindert worden, 1. Pet. 3. 7. Siet het voorgaende 5. Capp.

VI. 't Is oock billick / dat wy Godt dancken / voor dat hy ons alle naghten bewaert ende bewaeckt; dat hy alle daegen ons so Vaderlicken beschermt / ende gelijck als op sijne handen draeght; ende dat hy ons so overvloedighlick alle daegen aen sijne tafel / op sijne kosten / spijssight. Als wy dit niet en doen / wat onderscheydt is'er dan tusschen ons ende de beesten? Siet het volgende 13. Capp. Ende overweeght 't gene wy voor henen uyt Ambrosius hebben by-gebraght.

VII. Eyndelick om andere dingen niet te herhaelen / die wy ten deele hebben by-gebraght / ende ten deele hier nae nogh sullen worden by-gebraght; so doende / sullen wy ons wapenen tegen eene haestige doodt. Terwijlen wy ons met de wercken van onse beroepinge besigh houden / so verreysen onse gemoederen gelijck als van den Heere / ende sy en sijn niet besigh in Goddelicke dingen. Hoe elendigh soude het sijn / indien ons / in dien staet / een haestige doodt overviel! Maer indien wy alle daegen meermael ons selven voor Godes voeten verootmoedigen / ons herte voor hem uytstorten / ons verbont met hem vernieuwen / onse salighevt bevestigen / ende soo gaen tot de wercken van ons

be-

beroep / laet ons dan overrompelen / 'tgeen de Heere wil / wy sullen nogh altijts een getroost gemoet behouden / ende niet vreesen, al gingen wy oock in een dal der schaduwe des doodts. Soo verhaelt Thuanus van Willem Landt-graef van Hessen, dat hy sigh thien jaren voor sijne doodt niet anders aen en stelde / dan of hy dien naght soude gestorven hebben / met lesen ende bidden voor sijn gantsche huysgesin, en voor yeder naght als sijn laetste af-scheyt van sijn huysgenooten nemende / onderlinge vergevinge der sonden ontfangende ende nemende. Luc. 2. 28. 29. Esa. 38. 3. Siet verder ons Boeck vande bestieringe der gedaghten / tweede deel / Cap. 8. pag. 117. En vervolgens. Ende het volgende 12. Capp. Inde beantwoordinge vande seste tegewerpinge / num. 5. §. 5. ende Cap. 17. ontrent het eynde.

Thuan. libr. 104.

II. Dogh gelijck de voor-geseyde Plighten / alle daegen verright moeten worden; also moet een Huys-Vader sigh insonderheyt tot betraghtinge vande selve / met de sijne / in sijn huysgesin begeven / op de Rust-daegen des Heeren.

1. Gelijck inden ouden Testamente, den dienst op den Sabbath inden Tempel verdubbelt wierde; want daer sy daeghlicks twee lammeren offerden / het eene des morgens, 't ander 's avonts, ofte tusschen twee avonden, als'er staet / daer moestender op den Sabbath, boven dat geduyrigh offer / nogh twee, dat is / vier lammeren op dien dagh geoffert worden / Num. 28. 3. 9. 10. Ende also ist oock betaemelick dat wy op onsen

Rustdagh, alle Godts-dienstige plighten / 't zy openbaere / 't zy heymelicke in onse huysen verdubbelen. Dus hebben het de Godts-geleerden door gantsch Engelandt / Schotlandt / ende Yrlandt / verstaen; Want dus spreecken'se in haer kercken-ordeningh / daer'se handelen van de onder-
Cap. 8. pag. mih. 372. „houdinge des Rust-daeghs: Dat al die le-
„dige tijdt / welcke is tusschen / of nae de „solemneele by-een-komsten vande opent-„licke vergaderingen / door-gebraght moge „worden met lesen / de Predikatien te over-„dencken / te weder-haelen (bysonderlick „dat sy haeren huysgesinnen reeckenschap „af-vorderen / wat sy gehoort hebben) en „met deselve te Catechiseren, met Heylige „'t saemenspraecken / met gebeden om den „segen over de opentlicke Ordinantien, met „Psalmen te singen / krancken te besoecken / „den Armen te hulpe te komen / en met dier-„gelijcke plighten der Godtsaligheyt / liefde / „en barmhertigheyt den Sabbath een verlus-„tinge te houden.

2. So en moetmen dan niet meynen / dat als de kerck uyt is / dat dan den Godts-dienst is ge-eyndight / gelijck soo Toletus ende andere ruyme Paepsche Casuisten haere luyden leeren. Den gantschen dagh moet inde verrightinge so van openbaere / als heymelicke huys-oeffeningen der Godtsaligheyt / worden door-gebraght. Dit is het eenparige gevoelen so van de oude als nieuwe Godts-geleerden.
Chrysosth. Homil. 5. in Matth. „Laeten wy ons / seght Chry-„sosthomus, ende onsen Vrouwen ende kin-„deren een onveranderlicke wet voorsetten /

dat wy desen eenen dagh der weecke geheel
„geven tot het gehoor / ende overlegginge
„van't gehoorde. So sult gy ende beter ge-
„leert in volgende tijt toekomen / ende wy
„minder arbeyt hebben. Ende alsoo leeren
ock onder de nieuwe Godts-geleerden /
Zanchius, Bullingerus, Perkinsius, Walæus,
Ruchlinus, Festus, Thysius in sijne disputa-
tie van den Sabbath-dagh / Amesius, Dod
Whately, Voetius, Hoornbeeck, ende veel
meer andere treffelicke Mannen / gelijck
wy uyt haere geleerde Schriften / indien het
noodigh was / met haere eygen woorden in
het breede souden konnen thoonen. Jae dat
meer is / daer sijn oock onder den Joden ee-
nige Rabbijnen, welcke leeren dat den gant-
schen Sabbath-dagh moet worden door-ghe-
braght met de overdenckinge van Godes
Wet ; gelijck dan de soodanige versamelt
heeft de Jood Menasseh Ben Israel, dewelcke
„elders aldus spreeckt : 't Is een mercke-
„licke dwaelinge / te meynen / dat den Sab-
„bath om ledigheyt is ingestelt. Want na-
„dien de ledigheyt de moeder is van alle on-
„deughden / so soude seecker meer quaedts /
„dan goets uyt den Sabbath voort-komen.
„Daerom moetmen aghten / dat den Sab-
„bath zy ingestelt / op dat den mensche / aen
„een zijde geleght hebbende de bekommerin-
„gen so der ziele als des lichaems / hem ge-
„heel moghte afveerdigen tot de overdenc-
„kinge des Wets / om tot de Synagogen en-
„de Academien te gaen / om den sijnen nae
„de ontknoopinge en oplossinge van swaere
„Schriftuyr-plaetsen / en hooge verschillen
te

Conciliat. in Exod. quæst. 35. p. m. 149.

„te onderbraegen. Daerom wort uytdrüc-„kelick in den Talmud geseght / dat de Sab-„bathen, ende heylige daegen / den Israëli-„ten nergens anders toe gegeven sijn / dan „om in de Wet te overdencken. Ende een weynigh daer nae seght hy dus: Oock R. Moses besluyt uyt die woorden / den sevensten dagh ist' Sabbath den Heere uwen Godt; dat den ganschen dagh den Godtsdienst moet „toe-geheylight worden / niet aen maeltij-„den / of 't saemen spreeckingen / welcke „dickwils niet alleen geen vrughten hebben / „maer oock hebben onnutte propoosten, „door de welcke den naesten wort ge-ergert / „ofte ontsteecken den toorn / ende 't vyer der „wraecke. Dit is alles wel geseght / ende 't konde nauwelicks verbetert worden van een Christen. Dogh ick en kan niet sien / hoe dit accordeert met haeren stock-regel: *Ede, et bibe, et bene tibi fac, et in honorem Sabbathi facere id te memento.* Dat is / Eet en drinckt, maeckt goede cier, en denckt dat je dit de Sabbath ter eeren doet, waer van breeder kan worden nae-gesien de vermaerde en geleerde Buxtorfius.

Synag. Iudaic. cap. 10. pag. m. 232.

3. 't Is so dat de Huys-catechisatien over het gehoorde / ende het verhaelen vande Predikatien / van over vele jaeren al versloft en versuymt is geworden in de meeste huysgesinnen; Jae 't magh misschien oock velen een vreemde saecke schijnen. Maer noghtans is dit oock al gebruickelick geweest inde oude Christen-kercke / ende d' oude Leeraeren hebben daer op maghtigh aengedrongen / meer dan over de veerthien hondert

„dert jaeren. Wy wenschen / seght Origenes, dat gy Godts woorden niet alleen „wildt hooren inde kerck / maer u daer over „oock oeffenen in uwe huysen / ende de Wet „des Heeren overdencken naght ende dagh. „Want daer is Christus, ende over al waer „hy gesoght wordt. Daerom wordt inde „Wet geboden / datmen die overdencke op de „wegh / ende als men in huys sit / ende op't „bedde leght / ende opstaet. Ende op een „ander plaetse seght hy: Wat klaegen wy, „dat wy niet en weten / 'tgeen wy niet en „leeren? Sommige van u / als sy't woort „hebben hooren lesen / gaen daetelijck heen. „Sy ondersoecken niet / sy overleggen niet / „nergens gedencken sy aen dat gebodt / daer „de Wet Godts seght: Vraeght uwe Vaders, „ende sy sullen 't u vertellen.

Origen. Homil. 9. in Levit.

Origen. Homil. 12. in Exod. 34.

So oock Chrysosthomus; dit sijn sijne „woorden: Maer hier en gaet gy so niet „van daen / niet uyt de kerck / gelijck uyt „de Schouw-spelen; want 't huys sult gy „alles vrylijck weder mogen verhaelen / de „Prophetische woorden / de Apostolische „leeringen / de Goddelijcke Wetten / ende „de gantsche tafel des deughts gelijck aen„disschen / uwe Vrouw door dat verhael „kuyscher maecken / uwen Soon minne„licker / uwen Huysgenoot liever / jae u„wen vyandt leeren den haet af-leggen. Ende op sulck verhaelen van sijne predicatien „dringht hy meermaelen: 't En betaemt „gantschelick niet / datmen uyt de kerck „komende / sigh besigh houde met wercken „die tegen het gehoorde strijden; maer nae huys

Chrysosth. Homil. 8. de pœnit.

Homil. 5. in Matth. Oper. tom. 2. col. 34.

„huys gekeert sijnde / de heylige boecken op „te slaen / ende te gelijck sijn huysvrouw „ende kinderen tot een collatie, of 't samen„spreeckinge van 'tgene geseght is / te roepen. Ende voorts klaeght hy seer wel / dat wy sonder dit alles vrughteloos Godes Woort aenhooren. Op een ander plaetse „seght hy: Tot dit aght' ick ten hooghsten „noodtsaeckelick te wesen / u-lieden te ver„maenen ende op te wecken / dat gy also „voortgaet / noghte dat gy niet alleen in de„se vergaderinge / maer oock 't huys de „Man met de Vrouwe / de Vader met de „Soon / van dese dingen geduyrigh tot mal„kanderen spreeckt / ende dat'se over en „weer haer gevoelen geven ende ondersoec„ken / ende dat'se dese loffelicke ende schoo„ne gewoonte (andere lesen / 'tsaemen-spre„kinge) willen onderhouden. In een ande„re Predikatie seyde hy: Hoort Paulus seg„gen; indien'se yet willen leeren / laeten'se „haere mannen 't huys vraegen. Indien „wy onse huysen also regeeren / wy sullen „oock bequaem sijn tot de regeeringe der „kercke; want het huys is een KLEYNE „KERCKE. Laet u in gedaghten komen „Abraham, Sara, Isaac, de drie hondert en „aghtien ingebooren van sijn huys: hoe het „gantsche huys gestelt ende geschickt sy ge„weest / hoe het geheel vervult is geweest „van Godtsaligheyt en eerbiedigheyt / ende „volbraght heeft het bevel des Apostels. Op die selfde plaetse seght hy verder: Hebt „gemeyne gebeden. Gaet alle inde kerck / „ende van 't geen daer gehoort is / laet de man

In Iohan. Hom. 2. Oper. tom. 3. col. 2.

Conf. Hom. 2. in Matth.

Homil. 20. in Epistol. ad Ephes. circ. fin. col. 956. Oper. Tom. 4.

,man in huys een deel af-eysschen vande ,vrouw; ende sy van de man.

Tot het selve vermaent Augustinus: Hoort ,seght hy / geerne de Goddelicke lessen inde ,Kerck / ende 't geen gy daer hoort / wilt ,dat steets in uwe huysen verhaelen / op dat ,gelijck 't lichaem door spijse / so de ziel by ,Godts Woordt gevoedt worde. So wert van Oswaldt den Coninck van Northumber-land verhaelt / dat / als hy door seecken Bisschop Aidan was bekeert / hy sigh niet geschaemt en heeft / voor sijn Onderdaenen / en Edelen in het Engels uyt te leggen / 't geen Aidan voor de Saxen in 't Schots geleert en gepredickt hadde.

August. libr. de rectitud. Catholic. conversat.

4. 't Lust my nu hier by te voegen / 'tgeen verder de Godtvrughtige Teelingius van dat Godtsaligh huysgesin / niet van hooren seggen / maer uit eygen ondervindinge verhaelt. ,Op den dagh des Heeren, seght hy / soo ,quamen sy 's morgens voor de predikatie te ,saemen / lasen een cappittel / ende baden ,eendraghtelick / daer nae spoedighden sy ,sigh nae de Kercke / ende hoorden met aen,daght / als die gene wisten dat sy reecke,ninge souden moeten geven / ofte eysschen ,van het geene dat sy gehoort hadden; ee,nige schreven die Predikatie uyt de mondt ,des Dienaers (waer door vele van Willem ,Perkins dingen / die nu nogh al uyt-gaen / ,bekomen sijn geweest) 't huys komende / ,een yegelick eygende in 't bysonder sijn con,scientie toe / het gene hy gehoort hadde / ,ende badt den Heere om een segen daer over: ,'s middaeghs aen tafel / sprackmen vande

pre-

,,predikatie / nae gesongen Psalm; vertrock
,,sigh een yegelijck / om sigh door den gebede
,,ende heylige overlegginge wederom te be-
,,reyden tot het gehoor des Woorts / waer
,,toe sy sigh oock ter behoorlicker tijt spoedi-
,,ghen / poogende by tijts inde kercke te we-
,,sen: na de predikatie overleyden sy of allee-
,,ne / oft met andere / het gene sy gehoort
,,hadden / tegen den avont quam het gant-
,,sche huysgesin 't saemen / ende verhaelde
,,de predikatie: daer werden dan de dienst-
,,boden ende kinderen naeuwe ondersoght /
,,hoe aendaghtigh sy geweest waeren / ende
,,wat sy onthouden hadden. Dat gedaen
,,sijnde / baden 'tsaemen / ende deden als
,,vooren. Dus braghten sy de weke over /
,,wat aengaet geestelijcke oeffeningen / met
,,geduyrigheit sonder eenige opschortinghe
,,van dien / gelijck ick dat selfde even voor
,,den tijt van aght of negen maenden / die
,,ick daer geweest ben / gesien hebbe. En-
,,de oock / het welck ick by-na vergeten had-
,,de / als sy 't samen ergens gingen wande-
,,len tot haere vermaeckinge / soo traghte-
,,den sy gemeenlijck iemandt met sigh te heb-
,,ben / die bequaem was / om hun een Psalm
,,ofte Capittel profijtelijck uyt te leggen /
,,gelijck daer verscheyden ter plaetse waeren
,,die een bysonder gave daer in hadden / etc.
Ende verhaelt hebbende dat'se door dese oeffe-
ningen so Godtsaligh waeren / dat'se haere
bitterste vyanden door haeren Christelijcken
wandel onder den menschen / genoeghsaem
overtuyghden / dat sy ongeveynsdelijck dese
dingen na quamen; seght verder / dat dese
hey-

„heylige betraghtinge niet is besloten ghe-
„weest in dat huysgesin alleene; maer dat'er
„oock verscheyden diergelijcke huysgesinnen
„geweest sijn / in sulcker voegen dat billick-
„lijck van hun geseydt magh werden het ge-
„ne den Apostel getuyght / van die van Roo-
„men, Rom. 15. 14. Namelijck / dat sy
„zijn vol van goetheyt, vervult met alle ken-
„nisse, maghtigh om oock malkanderen te
„vermaenen. In een woort / haeren wan-
„del is so stightelijck ende overtuygende /
„dat gy aldaer geen Papisten nogh andere
„verdoolde Sectarisen en verneemt; want
„sy sijn / ofte van schaemte van daer ghe-
„weecken / ofte andersins onder het jock
„Christi gebraght. Och of Godt eens gave
dat dit van alle Huys-Vaders so Godtvrugh-
telijcken wierde naegevolght!

Ende waerlick tot soodanigen verhael
der aen-gehoorde predikatien / worden ons
van den Geest Godts aenmaeningen gege-
ven; niet alleen Deut. 6. 7. Gy sult'se uwe
kinderen inscherpen, ende daer van spreec-
ken, als gy in uwen huyse sit. Maer oock
in't exempel der Beroensen, Act. 17. 11.
die geseydt worden / het Woordt met alle
toegenegentheyt ontfangen, ende daegelijcks
de Heylige Schriften ondersoght te hebben,
oft die so hadden. Hier by komt die opmerc-
kelijcke plaetse / 1. Cor. 14. 35. So sy wat
leeren willen, laten sy in huys haer eyghen
mannen vraegen. Over welcke woorden dit
de Hoogh-geleerde Pareus heeft aengeteyc-
kent: Also beveelt den Apostel de Huys-ca-
techisatie, ende herhaelinge van openbaere

predikatien, den Ouderen, ende insonderheyt den Mannen. Ende dit soude dies te lighter gedaen konnen worden / indien de Huys-vaders haer / ende haere kinderen gewenden / de predikatien onder het hooren op te schrijven. Een plight / welcker haer oock niet geschaemt en hebben / de grootste Princen ende Vorsten / als Iohannes Hertogh van Saxen, en Eduard de seste / Coninck van Engelandt, den reghten Iosias der voorgaende eeuwe.

Van den eersten las ick daer even / nu wel te passe / in Melanthon, dewelcke aldus van „hem spreeckt: Den Hertoogh van Saxen / „Iohannes, is geweest een eerlick / Godtsa„ligh ende goet man / die neerstigh de predi„catien heeft gehoort / ende heeft'er oock „vele uytgeschreven met sijn eygen handt / „ende heeft sijne boeckjens gehadt; ende in„dien hy yets gedenckweerdig van Lutherus „hoorde / dat teyckende hy daer in aen.

Manl. lib. supr. citat. pag. 559.

So heeft oock den Koningh Eduard veele predikatien (die nogh in wesen sijn / ende sorghvuldigh bewaert worden in Engelant / gelijck Montacutius verhaelt) op-geschreven onder't predicken / met by-voeginge van den naem des predikants / van tijt ende plaetse daer hy'se hadt gehoort. Een raer exempel in een Coninck / en insonderheyt die so jongh was; want hy stierf anno 1553. den 6. Iuly, maer oudt sijnde 16. jaeren / nae dat hy 7. jaeren hadde geregeert / ende soude veel goets gedaen hebben voor de Kerck / indien hem onsen Godt gelieft hadt / het leven langer te vergunnen. Ende dat dit opschrijven

van-

vande predikatien / terwijlder wort gepredickt / al van outs af is gebruyckelick geweest inde Oude Kercke / hebben andere / en wy nae haer op een ander plaets / getoont; en wy verheugen ons als wy hooren / dat het wederom / op vele plaetsen / begint in ghebruyck te komen.

IX. Cap.

Worden aengewesen de dingen, die vande Huys-Vaders te betraghten staen, d'uytterlicke discipline betreffende.

BEnedens dese dingen / die op de Godtsdienst sien / so sijnder nogh andere / in het huysgesin, vande Huys-Vaders ende Moeders te betraghten / d' uytterlicke Disciplyn betreffende.

Gelijck de salighmaeckende Leere Christi, de ziele is; also is de Disciplijne, de senuwe vande Kercke / gelijck wel van Calvinus is geseght; ende dat is oock waeraghtigh van een Huysgesin. Schoon de Disciplijne niet behoort tot het Sijn vande kercke / so behoort 'se noghtans tot het wel sijn vande selve. Want sonder Disciplijne sal een kercke haest verdorven worden / ende te niete komen; Maer de Disciplijne magh niet meer onbreken in een huys, dan in een kerck. Die is den besem, die het huys reynight / ende bequaem

Calvin. Institut. lib. 4. cap. 12. § 1.

quaem maeckt / om Godt in't selve te ontfangen.

De Huys-Disciplijn moet die vande kercke gelijck sijn / beyde in opsight van Order en Censure, of bestraffinge.

1. Inde Huysgesinnen vande Christenen moet Order sijn: Want Godt is een Godt
1 Cor. 14. 33.40. van orden, maer niet van verwerringe, ende hy wil dat alle dingen eerlick geschieden sullen / ende met orden in sijn huys. Dit wort vereyscht vande Opsienders / Sy moeten
1 Tim. 3. 4. haer eygen huys wel regeeren: haere kinderen in onderdanigheyt houdende, met alle stemmigheyt. Nu een yeder Huys-vader is een Bischop, ofte Opsiender in sijn eygen huys / ende daerom moet hy toe-sien / of een yegelick hem behoorlicken draeght / na sijn staet/ plaetse en bedieninge. De Koninginne van Sceba was niet alleen verwondert over de wijsheyt vanden Koningh Salomon, maer oock over de ordre die sy sagh in het sitten en de staen van sijne kneghten / ende voorts in alle sijne huysgenooten; als'se 't een en 't ander aendaghtelick aenmerckte / soo en was in haer geenen geest meer, 1. Kon. 10. 4. 5. In dat Huysgesin / in't welcke op dese ordre geen aght en wort gegeven / daer en is geen over-een-komste of gelijckenisse met de kercke, welcke geseght wort / schoon te wesen als slaght-ordens met banieren, Hooghl. 6. 4.

2. Gelijck'er ordre, also moet'er oock Censure wesen in een Huysgesin. Ende tot desen eynde moeten betraght worden / dese twee volgende dingen.

1 De Huys-vaders moeten hebben een wac-

wacker ende waeckendt ooge, over een yeder ziele in haer huysgesin. Zijt neerstigh om het aengesighte uwer Schaepen te kennen: set u herte op de kudde, seght Salomon tot de Predickers / Prov. 27. 23. Dit is den grondt van goede Disciplijne, gelijck inde Kerck, alfo oock in een Huys. Dat beloofde den Koningh David dat hy soude doen / Psal. 32. 8. Mijn' ooge, seght hy / sal op u zijn. Hy wilde een waeckend' ooge houden / over die gene / die hy onderwijsen ende leeren moeste / op dat'se niet moghten treden uyt dien wegh / in den welcken sy moesten wandelen. Sulcken waeckenden ooge hadt niet alleen Iacob, Genes. 35. 2. maer oock Iob over sijn Familie, Job 1. 5. Misschien hebben mijne kinderen gesondight, ende Godt in haer herte gesegent. Een van de oudtste Leeraeren / Origines, seght: Hy was niet alleen voor haere lichaemen bekommert, maer daght meer op haere zielen. Origin. loc. & lib. supra citat.

11 Gelijck de Huys-vaders een waeckende ooge moeten hebben / alsó oock een wackere handt, soo in 't verhinderen, als in 't straffen van het quaede / dat'se souden hebben mogen gemerckt.

1. So even als'se eenige on-ordentelickheyt / of sonde saghjens ende bedecktelick sien in-kruypen / so moeten sy haer tegen deselve wapenen / ende traghten te verhinderen / door intoominge vande Autheurs, ende Vinders van die quaede saecken. Ghelijck in de Kercke ende Republijcke, alsoo moeten oock in de familie, quaede manieren occasie ende aen-leydinghe gheven / tot het

 maec-

maecken van goede wetten.

2. De selfde handt, dewelcke het sweerdt van goede wetten maeckt / tot voorkominge van het quaede in het toekomende; moet het oock uyttrecken tot straffe van voorgaende sonde / ende het niet laten inde schede rusten. Indien daerom yemandt die goede wetten bestaet te breecken / die gemaeckt sijn vande Vaders / en Regeerders der Huysgesinnen / so moet op dien de bedreygde straffe ter neder komen / op dat hy / ende alle andere / tot gehoorsaemheyt ghedwongen mogen worden.

Ende hier in maghmen oock / gevoeghlick naevolgen / de Disciplijne der Kercke; want gelijck inde Kercke den Sondaer tot verscheyden maelen vermaent wordt / ende eyndelick als hy door veelvoudige vermaningen niet gebetert wort / ge-excommuniceert ende uyt de Gemeynte gebannen wordt; Also moetmen oock handelen inde familie. De losse ende on-Godtvrughtige Huysgenooten / moeten sy eerst in't heymelick vermaenen; daer nae in't openbaer bestraffen; ende als alle dese middelen vrughteloos worden aengeleght / moeten'se ge-excommuniceert ende uyt-geworpen worden. Het verkeert herte sal van my wijcken: den boosen sal ick niet kennen. Die sijnen naesten in't heymelick achterklapt, dien sal ick verdelgen, die hooge van oogen is, ende trots van herten, dien en sal ick niet vermogen, seght David, Ps: 101. 4. 5. Sulcke verrotte leden moeten afgesneden worden / op dat de gesonde door derselver besmettinge / niet besoedelt moghen wor-

worden. De Huysgesinnen konnen geen Boomgaerden Godes worden / als in deselve sulcke bittere wortelen groeyen; in Godes Hof mogen de onvrughtbaere Boomen / selve niet so veel als de aerde beslaen. Soo langh het huysgesin van de sulcke niet gesuyvert is / is het meer een woest woudt ende wildernisse gelijck / vol van distelen ende doornen / dan het aengenaeme Hof, ende Eden des Heeren. Indien daerom Ismael een spotter wort / hy moet uyt-gedreven worden / schoon het ons immer also droevigh viel / als het viel aen Abraham, Genes. 21. 9. 10. 11. 12. Schoon dien dienstknegth u moghte wesen / als uw reghter ooge, ofte handt, dat is / seer profijtigh ende dienstigh; noghtans indien hy in gevaer brenght uwe ziele / ofte de zielen van uwe kinderen / door sijn vloecken / sweeren / ende openbaer roeckeloos leven; spaert hem niet / maer stoot hem wegh / ende werpt hem van u met verontweerdinge; 't Is beter die profijtige en gedienstige handt en ooge te ontbeeren / dan gheheel bedorven te worden. Matt. 5. 29. 30.

X. Cap.

Worden aengewesen die dingen, de welcke vande Huysgenooten behertight moeten worden.

GElijck d' opgemelte dingen / vande Vaders ende Meesters der Huysgesinnen / be-

traght moeten worden; alſo ſeyden wy dat oock andere vande mindere / vande kinderen en dienſtboden behertight moeten worden. Ende gelijck inde boven-genoemde plighten / de Regeerders der Huysgeſinnen den Leeraers gelijckenen inde Kerck; alſoo moeten ſy d'overige lichaem / dat is / den Ledemaeten gelijckenen van de Kerck.

1. In ſaecken van leere ende onderwyſinge, gelijck de kercke erkent die gene, die hare Voorſtanders ende Vermaenders inden Heere ſijn, ende haere Voorgangers onderdanigh is; alſo moeten'ſe oock haer eerbiedighlicken nevens hare Regeerders draegen / blymoedighlicken ende conſcienteuſſelick ghehoorſaemende / gelijck alle haere goede geboden / alſo die inſonderheyt die den Godtsdienſt betreffen. Ende gelijck door het goet voorbeeldt der Herderen / de gantſche Gemeynte wort op-geweckt tot Godtſaligheyt / Phil. 4. 9. Alſo moeten alle kinderen ende dienſtboden in het huysgeſin aengemoedight / ende tot deught ontſteecken worden / als'ſe ſien dat haere Vaders ende Meeſters / haer voorgaen met een geheylight leven.

1 Theſſ. 5. 12.
Hebr. 13. 17.

2. Sy moeten oock de Gemeynte poogen te gelijckenen in ſaecken van Diſciplijne ende tught;

I Sy moeten die beſtraffingen / 't zy dat'ſe door woorden / 'tzy dat'ſe door ſlaegen geſchiet / verdraegen / met de welcke ſy nae verdienſten getughtight worden / ende bekennen de reghtveerdigheyt der ſelve.

II Indien ſy 'teeniger tijt / yemant van haere mede-geſellen ſien haer ſelven vergrijpen /

pen / ende te buyten gaen; so moeten sy eerst beproeven wat dat'se selve door vermaeningen konnen te wege brengen; maer indien hy op dese wijse niet gebetert wort / so moeten'se nae het exempel vande kerckelicke Disciplijne, Matt. 18. . Het bekent maecken aen de Vaders ende Meesters der Huysgesinnen. Dus braght Ioseph het quaet geruchte sijner Broederen tot haeren Vader / Gen. 37. 2. Ende sommige van Isaacs huysgesin / boodtschapten / gelijck het schijnt / aen Rebecca de bose woorden Esaus aengaende Iacob. Gen. 27. 42.

't Is wel so dat die gene / welcke dit sullen poogen nae te volgen / vele ondanck / bespottingen / ende vileyne toe-naemen hebben te verwaghten; Maer daer aen immers en behoorden wy ons niet vele te stooten als maer door dese middelen het Huysgesin een Kercke en Gemeynte Godts genaemt magh worden.

XI. Cap.

Wort geklaeght over 't versuym van dese Huys-oeffteningen, ende worden aengewesen d' oorsaecken van 't selve.

TOt dus verre is van ons aen-gewesen / door wat plighten ende oeffeninghen der Godtsaligheydt de Huysgesinnen van ons Christenen / Kleyne kercken ende Gemeynten

ten Christi konnen worden. Maer wie ge-
Esa. 53. 1. looft in desen deele onse Predickinge, ende
aen wien wort den arm des Heeren ge-open-
baert? Het getal van die Huys-vaders / die
dit heylighlick betraghten / is nu seer kleyn
Ier. 3. 14. geworden; nauwlicks een in een stadt, twee
in een geslaghte.

De Huysgesinnen van vele / (och! moghten
wy niet seggen vande meeste) Christenen/
schijnen meerder kotten van swijnen / ende
kooyen van onreyn ende hatelick gevogelte
Openb. 18. 2. te wesen / gelijck de Geest Godts spreeckt
van Babylon, inde Openbaringe, dan Kercken
en Gemeinten Christi.

Onse Huysen behoorden Gebede-huysen
te sijn; maer wy hebben'se / gelijck eens de
Joden Godes Huys / verandert in spelonc-
ken van Dieven, Dronckaerts / Vloeckers
ende Sweerders. Sy zijn vervult met
schrickelicke gedierten, de jonge struyssen
Esa. 13. 21. woonender, ende in-gevleesschte Duyvelen
huppelender.

In plaetse dat onse huysen / van wegen
alderhande oeffeningen der Godtsaligheydt
ende Godtsdienstigheyt / Bethels souden zijn;
soo zijn 't Beth-avens, huysen van alderhande
ydelheyt ende dertelheyt. Gheen ordre,
geen geschicktheyt / geen discipliјn, wordt-
'er gevonden in de huysen. De kinderen en
Dienstboden mogen lopen / daer 't haer lust;
mogen seggen / wat'se willen; mogen doen
wat haer behaeght / niet anders als of'er
Right. 17. 6 geen Koningh, geen Regeerder was in dat
Israel.

Indien'se haer dight houden aen haer
werck

werck inde weeck; soo laeten de Huyshouders op de Sabbathen, deselve doen en loopen / wat en waer'se willen; geen aght wort'er dan gegeven op haer leven / handel ende wandel; en indien Godt vraegde / waer is uw Soon ofte Doghter/uw Dienstknegh ofte Dienstmaeght / sy souden na waerheit/ gelijck eens Cain, mogen seggen: Ben ick nu haer-lieder hoeder? Geen sorge wor'ter gedraegen voor haer leven / voor hare onderwijsinge inde vreese / ende kennisse des Heeren. Gen. 4.

De Vaders ende Meesters / die onderwijsers behoorden te sijn vande haere / sijn nu moorders van de selve / also'se die berooven van het heylsaeme voedtsel van Godts Woordt / ende een slange geven in plaetse van een visch; Sy houden'se van Godt / haren Vader, ende vande Kercke / haren Moeder. Dese kinderen ende dienstboden souden eeuwighlick saligh sijn geweest / indien de Vaders ende Meesters waeren vroom geweest / ende ontrent deselve hadden haeren plight gedaen.

De oorsaecken van dit groot versuym sullen hier niet on-gevoeghlick aen-gewesen konnen worden; ende die bevind' ick ten deele te ontstaen uyt on-wetenheyt; ten deele / uyt on-aghtsaemheyt; ten deele uyt hoovaerdigheyt; ende eyndelick oock ten deele uyt een prophane roeckeloosheyt.

I. Dit groot versuym ontstaet ten deele uyt on-wetentheyt; d' onwetentheyt van den Meesters / is hier d' ellendigheyt vanden knegt. Gebietmen de Vaders ende

Meesters haere huysgesinnen te leeren/ ende 't onderwijsen; vermaent men haer om aen deselve voor te breecken het broodt des levens, sy antwoorden in effect niet anders/ dan de weduwe van Zarepta dede aen Elia, als hy van haer eyschte een bete broodts/ 1. Kon. 17. 11. 12. Soo waeraghtigh als de Heere leeft, indien ick eene koecke hebbe, dan alleen een handt vol meels inde kruycke, ende een weynigh olye inde flessche, etc. Ick kan/ seggen'se / het Gebedt des Heeren/ het Geloove/ de thien Geboden / ende die leer' ick mijne kinderen / ende kneghten/ schoon ick oock de meyninge van de selve niet verstae ; maer belangende de andere stucken der religie, die en weet' ick selve niet/ hoe soud' ick'se dan een ander leeren? Daer sy leeraers behoorden te sijn van wegen den tijt daer hebben'se selve van noode/ datmen'se leere welcke de eerste beginselen sijn der woorden Godts, Heb. 5. 12. Ende 'tgene nogh het droevighste van allen is/ dese onwetenthept der Ouderen/ is vergeselschapt met een traeghept ende beschaemthept/ om eerst selve de eerste beginselen te leeren / om daer na bequaem te sijn/ om'se oock haere kinderen
Prov. 22. in te planten nae den eysch van haeren wegh.

Maer gelijck Christus seyde tot Nicodemus, so mogen wy oock seggen tot desulcke: Zijt gy een Leeraer van Israel, ende en weet gy dese dingen niet? Joh. 3. 10. Zijt gy inden Houwelicken staet getreden? zijt gy een Vader/ ofte Meester van een familie geworden? Hebt gy kinderen ende dienstkneghten onder uw gebiet/ ende zijt gy nogh onweten-

e vande eerste beginselen der Christelicke
Religie? Hier is stoffe tot uw schaemte ende
schande. 2. Cor. 6. 5.
II. Andere hebben kennisse genoegh / en-
de sijn bequaem om haer huysgesinnen 't on-
derwijsen; maer sy zijn van Gallio's gevoe-
len en opinie, sy en trecken haer geen van de- Act. 18. 17.
se dingen aen, meynende dat het niet haer /
maer den Dienaeren toekomt / te leeren de
stucken van Religie. Sy brengen haere kin-
deren en Familie tot de Kerck / ende dan mey-
nen sy dat haeren Godt niet verder van haer
eyscht.
Gewisselick die dit doen / die doen wel /
ende volgen daer in nae / het voorbeelt van
den vroomen Elkana, 1. Sam. 1. 21. Wy
wenschen oock dat alle ouders moghen ko-
men tot Godts Kercke / met haer doghters
onder haere armen / ende soonen op haer
schouderen. Maer dit is nogh niet genoegh;
wierdt niet meer vereyscht vande Huys-Re-
geerders / waerom soude den Apostel de
Vrouwen gesonden hebben / om 't huys te
leeren van haer mannen? Wy mogen het
vrylicken gelooven / dat een yeder Regeer-
der van een familie so diep en swaer belast is /
met de zielen van die gene / die onder sijn ge-
biedt sijn; als eenigen Herder is met de zie-
len van die kudde / die hem van den Heer is
aen-bevoolen.
De predickinge van Godts Woordt en sal
oock niet vrughtbaer wesen / indien dat saet /
't welck is gesaeyt in't openbaer / niet gewa-
tert wort in't heymelick / door 't saemen-
spreeckingen / ondersoeckinge / ende goede
on-

onderwijsinge. Wy en behoeven om dit te bevestigen / geen ander bewijs te soecken / dan de bedroefde ervarentheyt van dese tijden.

III. Daer zijn andere / dewelcke beyde konnen / ende willen (soo'se seggen) de Religie opreghten in haer huysen / ende laeten oeffenen de plighten van Godtsaligheydt en Religie; Maer sy meynen dit by nae een schande te wesen / ende blaem op haer aensien ende reputatie, haer so laegh tot dese kinder-oeffeningen te vernederen. Och! Hoe beklaeghlick en elendigh is het / dat stof en assche soo hovaerdigh is / dat het meynt eenige verachtinge te wesen / Godt aen sijne voeten / in ootmoedigheydt te dienen / in 't gesighte van sijne Heyligen! Oock sal ick my nogh geringer houden, dan alsoo, seyde David tegen Michal, als'se hem bespotte / om dat hy danste voor de Arcke / 2. Sam. 6. 22. Hy wiste dat hem dat niet schande / maer een eere was. Ende so hebben die doorlughtige Vorsten ende Princen oock geoordeelt / van dewelcke wy voorhenen gesproken hebben / ende nogh nae desen yets breeder sullen spreecken.

IV. Maer daer sijnder nogh erger en elendiger; die te weten / so verre sijn van haere Familien de Religie ende de Godtsaligheyt te leeren dat sy deselve ont-leeren / door dese of gene op-gesoghte redenen / het bidden / singen / ende lesen van Godts Woordt / veraghtelick maeckende / ende door bespottingen / van die gene / die dese oeffeningen gebruycken in haer huysen. Dit sijn reghte

Ismaels

Ismaels ende Michals, kinderen des Duyvels (want so worden de sodanige genoemt Act. 13. 10.) ende vyanden van alle gereghtigheyt, die niet ophouden te verkeeren de reghte wegen des Heeren. Indien haere kinderen ende kneghten / so onderwesen wierden in Godts vreese / so vreesen'se / dat'se van deselve niet gedient en souden worden in haere boose wegen / ende quaede desseynen. 't Is daerom haer maxym, dat een Soon niet beter dan de Vader / ende den Kneght niet wijser / ofte vroomer dan sijn Heer moet wesen.

XII. Cap.

Worden be-antwoort die tegenwerpingen, dewelcke tegen alle d'opgemelte Huys-oeffeningen; ende onderwijsingen van Kinderen, ende Kneghten, gemeynelick worden in-gebraght.

VErder dienen oock wel / die tegewerpingen be-antwoort te worden / die tegen de opgemelte Huys-oeffeningen / ende onderwijsingen van kinderen ende kneghten / gemeynelicken worden in-gebraght. Ende dese volgende hebb' ick wel de voornaemste ondervonden; die of genomen worden vande kinderen / ofte vande dienstkneghten / ofte oock van dese heylige Huys-oeffeningen in't ge-

ghemeyn / ghelijck hier volghen sal.

I. Daer wort dan eerstelick tegen-geworpen / dat de kinderen dese geestelicke dingen nogh niet verstaen en konnen / ende dat'er by-gevolgh oock niet anders dan ontheyliginge van Godes Naeme te verwaghten is / als de kinderen de eerste beginselen der Religie van buyten leeren / ende op-seggen / sonder eenigh verstandt.

Hier op antwoorden wy /

1 Dat dese tegenwerpinge reght aenloopt tegen de Heylige Schriftuyre / welcke wil dat oock de kleyne kinderen sullen onderwesen worden. Prov. 22. 6. Leert den jongen de eerste beginselen; daer gy siet dat die gene die geleert moet worden / eenen Iongen is; met welck woordt een soodanigen te kennen wort gegeven / inde oorspronckelicke taele / die sigh beweeght. Dit woort heeft daer den Koningh Salomon gelieven te gebruycken / om de Ouderen te doen verstaen / dat het haeren plight is / so even als haere kinderen eenige kraghten en bewegingen beginnen te oeffenen / deselve van stonden aen eenige beginselen van onderwijsinge te doen ontfangen / nae het gene Godt de Heere geboden heeft / Deut. 6. 6.

Th. Cartwright. in Proverb. col. 968.

Ende dit is ten allen tijden seer sorghvuldighlicken waergenomen vande Ioden. Sy onderwijsen haere kinderen vande eerste jonkheyt af inde Wet / volgens het bekent en vermaert seggen van haeren Rabbi Eliezer: Een kint van vijf jaren tot het lesen vande wet; een kindt van thien jaeren tot het lesen van Mischna; een kindt van derthien jaeren tot het

het lesen van den Talmud. Door de Wet verstaen sy de vijf boecken Mosis, die sy haeren kinderen / soo even als'se konnen lesen / doen oversetten in haere moeder-taele; Door Mischna verstaen sy / soo haere kerckelicke, als politijcke wetten / en traditien, dewelcke in dat boeck / so genaemt / begrepen sijn; Door den Talmud verstaen sy d'uytlegginge / dewelcke haren Rabbi Iochanan met andere / twee hondert jaren nae de verwoestinge van den Tempel te Ierusalem, geseght wort / over hare opgemelte traditien en wetten / uyt veele spreucken ende verscheyden Schriften harer Meesters / gemaeckt te hebben. 't Is wel soo / dat die twee laetste boecken sijn vol fabulen, grouwelen / die van haer religieuslick gelesen worden beneven / jae boven Godes Woort; Maer evenwel is daer uyt af te nemen / hoe hoogh by haer geaght wort de onderwijsinge der kinderen / nae een yeders ouderdom. Oock worden die opghemelte woorden gevonden onder de spreucken van haere Oudtvaders.

Buxtorf. Synag. Iudaic. Cap. 3. Hoornb. c. Iudæos, Lib. 1. cap. 3.

Clemens van Alexandrien heeft gewilt dat kinderen van vier jaeren souden onderwesen / en gebraght worden tot opentlicke Catechisatien; Tot desen eynde brenght hy by uyt Levit. 19. 24. 25. 't geen daer staet vande vrugtbaere bomen / die men drie jaeren moeste laeten staen / als sijnde gelijck in haere voorhuydt / sonder haere vrught te genieten: drie jaeren sal 't u onbesneden sijn, daer en sal niet van gegeten worden. Maer in het vierde jaer sal alle sijne vrught een heyligh dingh sijn, ter lof-segginge voor den Heere. Ende in het

Clem. Alex. strom. Lib. 2. Hoornb. cit.

P vijfde

vijfde jaer ſult ghy des ſelve vrught eeten.

Jae 't was ſo gemeyn by de eerſte Chriſtenen / haere kinderen vande eerſte jonckheyt aen te onderwijſen / dat dit den Godtlooſen Keyſer Iulianus aen den Christenen verweet; want dus ſpreeckt hy by Cyrillus: „Uyt u allen kieſt gy kinderen / op welcken „gy uw beſte doet / om'ſe inde Schrift te „onderwijſen. Gelijck de vaeten dien reuck der ſpeceryen langh behouden / daer'ſe eerſt mede ſijn vervult; alſo gaet'et oock in deſen deele met de kinderen al dickwils toe; 'tgeen ſy in haer kintſheyt / met den melck van haers moeders borſten / gelijck als in-ghedroncken hebben / dat blijft haer lange by / en dat konnen'ſe niet verlaeten. 't Geen aldereerſt in het gemoet vanden menſch wordt ingedruckt / dat blijft aldermeeſt hangen in het ſelfde / ende maeckt vaſte beginſelen ende wortelen voor het gevolgh van ſijn leven. Leert den jongen d' eerſte beginſelen .... als hy oudt ſal geworden ſijn, ſal hy daer van niet afwijcken, ſeght de wijſe Salomon. Den ouderdom is gelijck een hart metael / daer niets kan op-geſchreven worden / of ſo 't gebeurt / ſo wort 'et licht uyt-gevaegt. Aen een doot menſch genees-middelen te geven / en een oudt man te leeren / is / nae het oordeel van Diogenes, eene ſaecke. 't Is hart een ouden hondt aen den bant te leggen / ofte te gewennen tot de jaght / ende immers alſoo moeyelick iſt die te leeren de kenniſſe des Heeren / die in onwetentheyt veroudert ſijn. Wanneer den boom is oudt / ſo kan hy niet geboogen worden; en als den menſch vermeer-

Cyrill. Lib. vii. Hoornb. eit.

Conf. Stref. in Act. Apoſ. part. 2. pag. 281.

meerdert is in jaeren / selden dat hy kan ghe-reghtet worden nae den reghel van Godts Woordt. Dit hebben oock de Heydenen ge-weten / en daerom onderwesen sy haere kin-deren sorghvuldighlick van jonghs op / ge-lijck hier over inde Historien sijn vermaert Cornelia, Aurelia, Attia en andere / vande dewelcke d' eerste Moeder is geweest der be-roemde Gracchen, de tweede van Cæsar, de derde van Augustus; alle Princelijcke Vrou-wen / die oock Vorstelicke Soonen hebben op-gebraght. Om tot de deught te komen / is niet genoegh / gelijck Plato met waerheyt heeft geseght / van goede Ouders geboo-ren te sijn / maer oock wel op-gebraght te wesen.

Camerar. Meditat. Histor. Centur. 1. Cap. 52. p. 234.

Plato in Alcibiade.

2. De verstanden van sommige kinderen sijn seer vroegh rijp / ende sommige dingen sijn oock soo light / dat'se mackelick ende sonder vele moeyte / oock vande kinderen verstaen konnen worden. De spreucken die gevloeydt sijn uyt de monden der kinderen van vier, of vijf, of ses jaeren oudt / thoo-nen genoegh / hoe lightelick sommige dingen sijn begrepen niet alleen / maer oock ghe-wroght hebben op de conscientie vande kley-ne kinderkens. Timotheus heeft van jonghs op de Schriften geweten. De kinderen rie-pen Christo een Hosanna toe / als hy in-reet in Ierusalem; ende daer over heeft hy'se oock gereghtveerdight en verdedight / schoon'se oock seer waerschijnelick niet verstonden / 'tgeen sy riepen maer alleen de menighte ver-geselschapten. Matt. 21. 16. 17. Uyt den mont der kinderkens, ende der suygelingen

grontvest oock de Heere sijne sterckte, Ps: 8. vers 3.

3. Maer oock den Koningh Salomon seght inde opgemelte plaetse / datmen den jongen de eerste beginselen sal leeren / nae den eysch sijns weghs; 't welcke soo veel te beduyden is / als na de gelegentheit sijnes ouderdoms/ begrijps/ ende sijner teerheyt. Want gelijckerwijs de Minne-moeren / den kinderkens / die nauw van mont sijn / plegen met kleyne deelkens de spijse toe te dienen; soo moetmen oock dien kinderen / welcker verstandt ende begrip kleyn ende weynigh is / lighte en korte leeringen / gelijck als indruppelen: ofte gelijck die vaeten / die nauw van hals sijn / allenghskens vervult worden met het water; so moeten oock de kinderen/ welcke verstandt niet groot en is / allenghskens onderwesen worden.

't Geen Paulus den Apostel gebiet te doen ontrent die gene / die swack in het geloove sijn, Rom. 14. 1. daer hy wil / datmen die moet aennemen, maer niet tot twistige 't samen-spreeckingen; heeft oock sijn plaetse ontrent de kinderen; sy moeten onderwesen worden / maer in die dingen en beginselen / die sy best begrijpen konnen; want andersins verliest den onderwijser de vrught van sijne onderwijsinge.

Kortelick / hier staen in't onderwijsen vande kinderen / dese drie dingen waer te nemen;

1 In't eerste moetmen haer ontdecken de lighte dingen; met melck moeten'se ghespijsight worden / om dat'se nogh de vaste spijse

spijse niet verdraegen konnen, Heb. 5. 12. 13.

II Men moet haer de Leere voorstellen met lighte ende bequaeme manieren van spreecken / met eenvoudigheyt des herten, met vraegen ende antwoorden / Act. 2. 46. 't Is hier kunst de vraege soo voor te stellen / ende weten te veranderen / dat het gemoet als stilswijgende wert geleydt tot be-antwoordinge derselve.

III Dit alles moetmen allenghskens / ende gelijck als met druppelen doen / op dat'se door de veelheyt niet overrompelt worden. Gebodt op gebodt, regel op regel, hier een weynigh daer een weynigh, Esa. 28. 10. Possevinus (gelijck wy oock voorhenen uyt Clenardi Brieven hebben by-gebraght) verhaelt vande Turcken / dat'se in haere tempelen (Meskiten by haer genaemt) schoolen hebben / in dewelcke de Meester sonder eenigh boeck / de kinderen van jonghs op / dan dit / dan dat gedeelte van den Alcoran, op een houten tafelken schrijft / ende haer also geeft om van buyten te leeren. Possevin. biblioth. Lib. 9. cap. 9.

4. Te vergeefs wort hier voorgegeven het gevaer van de ontheyliginge van Godts Name; want daer is meerder perijckel / beyde van tegenwoordige ende toekomende ontheiliginge van Godts Naeme door sweeren / vloecken / ontheyliginge vande Sabbath-daegen / etc. by gebreck van dese onderwijsingen. De beginselen der Religie sijn aende verdorventheyt als een toom en inteugelinge.

5. Om dit gepretendeert gevaer / moest men niet alleen nae laeten d' onderwijsinge

der kinderen / maer oock van alle oude menschen / die Godtloos ende ongebonden sijn; want 't is veel waerschijnelicker dat de sulcke de heylige dingen sullen prophaneren en ontheyligen / ende noghtans moeten de Dienaeren niet nae laeten / maer aenhouden in 't onderwijsen vande sulcke / of haer Godt 'teeniger tijt bekeeringe gave tot erkenteniſſe der waerheyt, 2.Tim. 2. 25. D'Ontheyliginge van Godts Naeme is niet een eygen vrught vande onderwijsinge; maer de toevallighe verdorventheydt van het boose herte.

II. Daer sijn andere / dewelcke seggen / datmen de kinderen soo niet gewennen kan; dat kinderen altijts sijn kinderen; dat wy oock eens sijn jongh geweest; datmen op een jeughdigen hals / sulcken grijsen / wijsen / ofte vijsen hooft niet setten kan; dat de kinderen wat wils moeten hebben in haer jeught / etc.

Hier op antwoorden wy /

1. Dat de kinderen ende Jonghelingen geboden wert / aen haeren Schepper te dencken inde daegen van haer jeught, ende dat'se oock Gode rekenschap van haer leven sullen moeten geven; om nu niet te seggen / dat'se Godt oock menighmaelen om haere ongebondentheyt en roeckeloſheyt / pleegh te straffen in dit leven. Gregorius verhaelt dat seecker kindt / vijf jaeren oudt / binnen Roomen, vande Ouders seer ongebonden en nalatigh op-gebraght sijnde / gewoon was seer light op yeder woordt / ofte als yets niet nae sijn sin en was / schrickelick te vloecken en

Siet het volgende 24. Capp.

Gregor. Dialogor. Lib. 4. Cap. 18.

en te lasteren; Hier over ist geschiet / dat als het de Vader eens in sijne schoot hiel / het de duivelen siende tot hem aenkomen / om wegh te nemen / in des Vaders schoot induyckende / al riep / dat hem de Vader bewaeren soude: gevraeght waer over / seyde; De Mooren komen ende willen my wegh-nemen; waer op het / nae sijn gewoonte / wederom Godts-lasterlick sprekende / also den geest gaf. Dit seght hy doe voor drie jaeren eerst gebeurt te sijn. Siet 2. Kon. 2. 23 24.

2. Die Ouders dewelcke haere kinderen by tijts niet onderwijsen / maer in't wilde laeten henen loopen / verschoonen wel haere lichaemen / maer verderven haere zielen; Als men haer in hare dertelheyt ende wereltsheyt so geduyrigh toe-geeft / gelijck vele ouderen sijn gewoon te doen; so versorghtmen het vleesch in sijn begeerlickheden, ende men doet niet anders / dan haere zielen den dootslaeger overgeven. 't Was beter dat'se haere kinderen al by tijts leerden 't lichaem bedwingen, ende door geestelicke oeffeningen dooden de wercken van het vleesch. Dese Christenen konnen beschaemt ghemaeckt worden van een Heyden; want dus heeft Quintilianus geseght: Och dat wy selfs niet de zeden van onse kinderen en verdierven; de kintsheyt laeten wy door vermakelickheden door-gebraght worden; die saghte opvoedinge, die wy indulgentie noemen, sal alle de zenuwen van het gemoet, ende van het lichaem verbreecken.

Hos: 9. 13.

Quintil. institut. Lib. 1. Cap. 2.

3. Sijn'se wildt ende woest / dertel en broodt-dronckén; wel / Godts Woordt is

het beste middel om de kinderen te temmen/ ende te buygen tot het goede. Waer mede sal de jonghelinck sijn padt suyver houden? vraeght den Koningh David; en hem wort ge-antwoort: Als hy dat houd na u Woordt, Ps: 119. 9.

III. Daer sijnder oock dewelcke seggen/ nadien hare kinderen gecatechiseert ende onderwesen worden vande Dienaren inde Kerck ende van de Meesters in de Schoolen, dat daerom dese Huys-catechisatien niet noodigh sijn.

Hier op antwoorden wy/

1. Dat het waerlick geen kleyne gedeelte van het ampt der Predikanten, ende School-Meesters is/ de kinderen inde eerste beginselen vande Christelicke Religie 't onderwijsen/ ende dat het seer heughlick is/ als'se beyde in desen plight haer getrouwelick quyten.

Soo hebben de getrouwe Dienaers/ ende eerwaerdige Vaders gedaen/ inde eerste Kercke. Eusebius verhaelt dat Marcus den Euangelist, den kinderen gecatechiseert heeft 't Alexandrien, 't welcke in hem wort gheroemt van Philo de Jood; nae hem sijn inde selve Kercke gevolght Pantenus, Clemens, Origenes, in't jaer onses Heeren twee hondert/ ende twee hondert vijftigh/ d' eene tredende inde plaetse vanden anderen. Origenes wierdt daer toe gestelt door de neerstige opsight en voorsorge van haeren Bisschop Demetrius; nae Origenes is gevolght Heraclus, Dionysius, Alexandrinus, ende andere. In de kercke van Alexandrien, seght Eusebius/

us / heeft eerst den dienst van Catechiseeren waergenomen Pantenus, in welckers plaetse is gekomen Clemens, in diens plaetse is gekomen Origenes, Clemens Discipel: in Origenes plaetse is Catechist geworden Heracles. Ontrent desen selfden tijt lesen wy van Optatus, die Catechiseerde te Carthago, ten tijde vanden Oudtvader ende Martelaer Cyprianus; Hieronymus verhaelt dat hy Gregorius Nazianzenus ende Didymus, tot sijne Catechisten heeft gehadt / dat is / Onderwijsers inde Christelicke Religie, van dewelcke hy nae sijn bekeeringe d' eerste beginselen hadde geleert. De bysondere Catechismi ende kinder-onderwijsingen beschreven vande Vaders / als van Cyrillus, Gregorius, Nicenus; Augustini boecken *de Catechisandis rudibus*, van het Catechiseeren der onwetende / ende sijn vier boecken aende *Catechumeni*; *Athanasy Synopsis*, of kort begrijp der Heylige Schriftuyre; ende *Fulgentius de fide ad Diaconum*, getuygen ons genoeghsaem / hoe sorghvuldigh de Vaders sijn geweest in't verrighten van dit deel van haer ampt / en beroepinge. Sy wisten dat een Dienaer met predicken sijn ampt niet voldede / indien hy oock niet catechiseerde: want met het predicken onderwijst hy alleen de be-jaerde / die nu sulcken spijse wel verteeren konnen; ende of hy versuymt geheel de jonge jeught / dewelcke sijne sorge niet minder is aen-bevoolen / dan sijn de leden vande Kerck; ofte hy geeft'se anders voetsel 't welcke onbequaem voor haer is / ende 't welcke sy niet verteeren konnen / in plaetse van haer te voeden met den

Euseb. Lib. 6. cap. 3.

Cypr. Epist. Libr. 3. Epist. 22. p. mihi. 101.

Hieron. in Apol. ad Dom.

melck vande eerste beginselen der Religie, dewelcke bequaem is beyde voor kinderen in Christo, en be-jaerde.

Teel. Noodtw. Vertoogh. Lib.4. Cap. 2. num.10.

En voorwaer nadien wy sien / dat haer in desen deele / gelijck elders / alsoo oock in dese Nederlanden / naevolgende ons exempel, (want het groote gebreck van dit slagh der onderwijsinge / voor de tijden der Reformatie, bekennen de Iesuiten selve / als'se seggen: De Nederlanders souden nu een onverdorven Religie hebben (so gevoelen'se alle) sy souden met de religie vrede hebben, met de vrede geluck, indien de jeught van die eeuwe hadde onderwijsinge gehadt) beginnen te bevlijtigen de Papen ende Iesuiten, welcken voornaementlick is aenbevoolen d' onderwijsinge der kinderen, gelijcker so uytdruckelicken staet inde bevestinge van haer order, soo aghten wy het oock onser aller plight te wesen / met sonderlinge neerstigheyt / uyt een heylige mede-doogentheyt / ende innerlicke ontferminge over het volck / 'twelcke vergaet om dat het sonder kennis is, ons besigh te houden in dit werck. Door de onderwijsinge der kinderen ende ongeoeffende inde religie, hebben de Iesuiten, in't begin doen haere secte eerst wierde opgerigt / gepooght de gunste te verkrijgen van het volck. Inde regulen van haer Societeyt, daer'se handelen vanden Præpoost, wordt aldus geseght: Bysonderlick moet hy hem seer gerecommandeert houden de onderwijsinge der kinderen ende onwetende persoonen in het Christendom, als den eygen dienst van onse beroepinge. In een ander boeck van haer uyt-gegeven/

In Imag. prim. sæcul. Lib.6. c.3. sect.1.

Siet oock de voorred. voor de catech. van't Concilie van Trenten.

In Confirmat. Instit.

Hos: 4. 6.

In regul. Societ. de præpos. cap. 4.

ven / brengen sy exempelen by / om te thoonen hoe neerstigh de haere sijn geweest in't Catechiseren der onwetende. Van Ignatius, den eersten opreghter van haer Order, ofte liever Societeyt (want'se onder de Orders der Religieusen niet getelt en willen worden / om reden haer bekent / en ons niet on-bekendt) verhaelen sy / dat hy / al eer haere Societeyt bevestight was / dit al neerstigh in Spangien heeft gedaen / ende dat hy sijnen broeder / die hem dit pooghde te ontraeden / om dat hy nauwlicks toehoorders soude hebben / heeft geandtwoordt: Dat selve een kindt hem toehoorders genoegh soude sijn, gelijck oock den Jesuyt Antonius Dauroultius uyt Petrus Ribadeneira verhaelt / welcke heeft beschreven het leven van Ignatius. Xaverius wort geseght in Indien noyt een dagh over-geslaegen te hebben / in den welcken hy ontrent den avondt geen eenigh gedeelte van de Catechismus den kinderen inplante. Michael Turrianus Olisipone, Bieght-Vader van de Koninginne van Lusitania, hadde eenige gesette daegen inde weeck / in de welcke hy uyt het Hof quam om de kinderen te Catechiseren. En so verhaelen'se van verscheyden andere / of met waerheyt / en weet' ick niet; dit weet' ick / dat'se wel gewoon sijn leughenaghtige en versierde dingen te verhaelen / om tot grooter aghtinge en eer te komen by de menschen / die lightelick haere leugens geloven. Wel waerom sullen wy geen neerstigheyt / tegen neerstigheyt / ende yver in het goede / tegen yver in het quaede stellen? „Die dit veraghten sijn of onbequaem door hare

Libr. supr. citat. Libr. 3. Cap. 6.

Dauroult. Catech. histor. part. 4. Cap. 7. Titul. 19. num. 9. pag. mihi. 52. Petr. Ribaden. Libr. 2. vitæ, P. Ignat. Cap. 5.

Siet Matth. 23. 15.

„hare traege leuiheyt / of trots en opgeblae-
„sen door waen van eygen wijsheyt / niet
„konnende van wegen hare grootsheyt haer
„so diepe vernederen / tot veraghtinge en
„kleynaghtinghe vande kinderen des Ko-
„ninckrijcks / seght met waerheyt den seer
„geleerden / en yverigen D. de Witte, welc-
kers Voorredenen voor sijne Catechisatie, ick
wil / en wensche dat / nevens het Tractaet
van den Hoogh-geleerden D. Hoornbeeck,
magh gelesen en wel overwoogen worden.
Noodtw. Vertoogh. Lib. 6. cap. 3. pag. m. 323. „Hier moeten togh de Mannen Godts toe-
„sien / dat sy niet door grootsigheyt (seyde
„dien grooten Yveraer Teelingius) door y-
„verloosheyt / ofte door eenigh gevreest on-
„gemack / dese heylige oeffeninge onderlae-
„ten. Want d' ervarentheyt togh geleert
„heeft / in verscheydene plaetsen / wat be-
„swaernissen daer over oock verweckt wor-
„den / dat deselve wel / ende seer stightelick
„is te practijckeren (als wy sleghts de handt
Role vanden Altaer/ cap. 9. pag. m. 88. „daer aen willen slaen) alsso wel als de predi-
„katie van Godts Woort; Ende wy aghten
het met hem / beter te wesen het gewenschte
werck der noodige Catechisatie, met twee /
ofte drie / jae al wast met Ignatius met een,
te beginnen / dan het geheel 't onderlaeten:
Hoe Ioh. Gerson die geantwoort heeft / die
hem / k' en weet niet door wat vleeschelicke
In catech. Histor. cap. 1. Tit. 2. Paraghr. 5. redenen / pooghden van het Catechiseren,
'twelcke hy in sijnen hoogen Ouderdom aen-
vingh / af te trecken / kan gelesen worden by
Dauroultius,

'tIs oock seecker / dat het catechiseeren
ende onderwijsen vande kinderen / tot laste

leght

leght vande School-Meesters in haer Schoolen; Dese moeten haer hier in soo neerstigh ende sorghvuldigh draegen / dat met waerheyt geseght magh worden van haer Schoolen, 't gene Coletus, te London / anno 1510. liet schrijven voor de sijne: *Schola Catechisationis puerorum in Christi Opt. Max. fide & bonis litteris*; dat is / Catechiseer-school voor den kinderen in't geloof van Godt Almaghtigh, ende in goede letteren. 't Voornaemste eynde ende oogemerck vande opreghtinge der Schoolen, is altijts geweest / d' onderwijsinge in / ende de voor-bereydinghe tot den Godts-dienst: want selve onder de Heydenen stelden sy Schoolen tot dit eynde / op dat de Oraculen van haer Goden voor de jeught gelesen moghten worden / ende op dat'se / op haere wijse / bereydt moghte worden / om het *summum bonum* (gelijck'se spraecken) het hooghste goet van de ziel / nae te jaegen / ende te verkrijgen; Ende onder de Papisten, om de kinderen 'tonderwijsen ende op te trecken inde traditien ende instellingen der Kercke / den bedorven Godts-dienst betreffende. Wat een groote sonde / ende schaemte soude 't sijn / voor Christen-School-Meesters inde Gereformeerde Kercken / te korte te komen / ende nalatigh te sijn in't onderwijsen der kinderen in den waeren dienst des waren Godts? Tot dat eynde sijn de Schoolen, beyde onder de Ioden ende Christenen, bewaert / door Godts bysondere voorsienigheit. Die aght en veertigh steden der Leviten waren verspreydt door alle de stammen der kinderen Israels, op dat'se als Schoolen moghten

Zac. Crofe. Libr. cit. p. 65.

Siet het voorgaende 3. Cap. ontrent het eynde.

ten sijn / in de welcke de jeught in moghte drincken de lere der Wet ende der Propheten, beneven de kennisse van Liberaele kunsten
Euseb.Histor. Libr.6. Cap. 12.19. elijs Cap. 13. en 20. ende wetenschappen. Dus is Origenes School-meester geweest 't Alexandrien, dewelcke als 't ghetal der Schoolieren begon groot te worden / Heraclas, een man welgeoeffent inde Schriften / heeft tot sijn Mede-hulper ghestelt / ende tusschen hem het werck also verdeelt / dat Heraclas de geheel onwetende soude onderwijsen in het geloove / ende hy die ouder waeren en gheoeffender. Als dit niet en wort betraght / so sijn de Heydensche School-meesters so goet / als die der Christenen / en Paepsche so bequaem / als onse Gereformeerde, om onse kinderen te leeren lesen ende schrijven. Indien sy besoldinge ontfangen / ende dit werck niet en
Socrat.hist. Eccl. Lib. 4. Cap.23. doen / wat sijn'se beter dan de Dieven? gelijck'er eens een seyde in de Historien van Socrates, dat een Munnick, die tot onderhou-
Gatak.ser. in Ps. 34. pag. 11. dinge van sijn leven niet en arbeyde met sijn handen, was een Dief; dat is oock waeraghtigh van een School-meester / die niet en arbeyt met sijn tonge in't onderwijsen van sijn Discipelen. Om nu niet te seggen / hoe'se haer besondigen tegen de Kercke / door over-
Sess. 17. tredinge van hare Wetten en Geboden. In ons Nationale Synode, gehouden tot Dordregt / Anno 1618. en 1619. wort aldus geseght. „Deser School-meesteren ampt sal „wesen / alle haere Discipelen, naer gelegentheyt van haere jaeren ende begrijp / „twee daegen ten minsten inde weke / niet „alleenlijck in't van buyten leeren / maer

„oock in't verstant der beginselen des Catec-
„hismi te oeffenen. Ende tot desen eynde sal
„dryerley formulier des Catechismi, tot op
„dryerley gelegenheyt der jeught passende /
„gebruyckt worden. De eerste sal wesen voor
„de Kinders / inhoudende de artijckelen des
„Geloofs / de Thien Geboden / 't Gebedt
„des Heeren / ende de instellinge der Sacra-
„menten, ende der kerckelijcke disciplijne,
„met eenige korte gebedekens / ende sleghte
„vraegen / gepast op de drie deelen des Ca-
„techismi. By dewelcke sullen mogen ge-
„voeght worden / eenige voornaemste spreuc-
„ken der H. Schriftuyre / tot Godtsaligheit
„verweckende. De tweede sal wesen een
„kort begrijp des Catechismi vanden Paltz,
„in onse Kercken gebruyckelick. Daer in
„voorts onderwesen sullen worden / de ge-
„ne / die inde voorgaende wat hebben toe-
„genomen. De derde sal wesen de Catechis-
„mus van den Paltz, by onse Kercken aen-
„genomen / inde welcke onderwesen sullen
„worden / de gene die in jaeren ende kennis-
„se verder sijn gekomen..... Oock sullen de
„School-meesters sorge draegen / dat de
„Discipelen niet alleenlijck dese formulieren
„van buyten leeren / maer oock de leere in
„de selvige vervat / tamelick verstaen. Tot
„welcken eynde sy deselve naer een yeders
„begrip / duydelick sullen verklaeren / ende
„neerstelijck ende meermaels haer afvrae-
„gen / of sy den sin wel hebben begrepen.

Maer nu / de getrouwigheyt der Diena-
ren / ende de Neerstigheyt der School-mee-
sters / moet niet verschoonen en verontschul-
digen

digen het versuym vande Domestijcke onderwijsingen / ende Catechisatien der kinderen inde huysen. Dit leght / gelijck gehoort is/ tot last vande Ouderen. Onsen Salighmaker leerde wel / als een Dienaer / sijn Discipelen in het openbaer ; maer noghtans en versuymde hy oock niet de private en heymelicke onderwijsinge derselve / Marc. 4. 1. 2......34. Maer hy verklaerde alles sijnen Discipelen in't bysonder.

2. De Heymelicke onderwijsinge in het huys / helpt en verbordert d'openbaere onderwijsinge in School ende Kerck , ende d' openbaere wederom de heymelicke. D' een moet hier den anderen de handt toe-reycken en behulpigh sijn ; Als de Ouderen haere kinderen leeren d' eerste beginselen in haer huysen / soo sijn'se bequaemer / om vande Meesters verder onderwijsinge te outfangen inde Schoolen ; Onse Theologanten seggen
Sess. 17. „in het Synodus van Dordreght : Het ampt „der Ouderen is / 't huys haere kinders / „ende oock het gantsche huysgesin haer toe-„betrouwt / inde beginselen der Christelicke „religie / op het vlijtighste naer een yeders „begrijp te onderwijsen.... eenige Cappittel„len der Heylige Schrift voor te lesen / de „uytnemenste plaetsen der Schrifture te ge„ven van buyten te leeren / ende inprenten/ „ende de selvige op een gemeynsame / ende „voor de teedere jonckheyt bequame wijse te „verklaeren / ende haer alsoo tot de Catechi„satie inde scholen te bereyden, etc. Ende als dan de Mesters in dit deel van haer ampt niet nalatigh sijn / soo konnen de kinderen

met

niet dies te meerder vrught ende vreught vande Dienaeren gecatechiseert worden inde kercken. Bened. Aretius leerende dat dese verdeelinge noodtsaeckelick is / dat de onderwijsinge gesegt worde een heymelicke, ende een ander een openbaere, seght verder aldus: De heymelicke siet op de Ouders / ende Vaders der huysgesinnen: Want die moeten sorge draegen / dat niet alleen de kinderen / maer oock de dienstknegten / ende dienstmaeghden wel verstaen de beginselen der Godtsaligheyt / op dat'se deselve met leven ende manieren / so veel geschieden kan / vercieren. Maer d' openbaere behoort tot de Schoolen ende Kercken: Inde Schoolen worden'se bereydt / om inde kercken sedighlick op de vraegen der Dienaeren te antwoorden. So moet de Huys-catechisatie den Schoolen oock te hulpe komen. Ende dan konnen voorts de kinderen oock met meerder stightinghe aenhooren haere predikatien. Hierom hadt de Reformatie in Duydtschlandt so goeden voortgangh / (gelijck oock van ons voorhenen is geseght) om dat Luthers Predikatie / wiert vervolght met des volcks Catechisatie, 't welcke om dat het nu so gemeyn niet geschiet inde huysen / so doen en Catechisatien en Predikatien der Dienaeren / weynigh voordeel inde kercken; den kinderen is Godts Woordt als wat vremts. Hos: 8. 12. Het is te beklaegen, seght Casp. Streso / datmen de onderwijsinghe vande jonghe jeught alleen op de kercke laet aenkomen, ende 't huys geene

Aret. Prob. Theol. loc. 68.

See Thayl. upon Tit. pag. 113.

In de Voorreden voor de grond. der saligh.

oeffeninge der Godtsaligheyt met haer aen en stelt.

IV. Maer seggen sommige / de kinderen en kneghten van die Huys-Vaders / die dese oeffeningen sorghvuldighlicken onderhouden hebben / leven so los en ongebonden / als of 'se noyt van Godt / of sijn Gebodt gehoort en hadden.

Hier op antwoorden wy /

1 Dat dit misschien uyt bitterheyt / en uyt haestigheyt geseght wort. Want so is dogh de werelt gewoon quaet te spreecken van die gene / die haer niet en willen volgen in roeckeloosheyt / ende uytgietinge van alle overdadigheyt.

2. 't Is soo / dat'et met onse familien gaet / ghelijck het doet met de sienelicke kercke; die is noyt volmaeckt op der aerde; oock kaf wort'er gevonden onder 't koorn; en so is oock te mets al / insonderheyt in groote huysgesinnen / een vermenginge van goede ende quaede. Noyt hadde Noach, ofte Loth dat geluck / dat alle haere kneghten gehoorsaem en Godtsdienstigh waeren; De familien der Patriarchen waeren niet sonder haeren Kain, Cham, Ismael, Esau, welcke onheylige Apostaeten waeren; Eliza hadde eenen knecht Gehazi, die leughenaghtigh ende gierigh was; jae Christus in sijn Huysgesin / een Iudas, een Verrader / die een Duyvel was. Maer geen van dese alle lieten toe inde hare Godtloosheyt ende ongebondenheyt; sy en lieten oock daerom niet nae / d' oeffeningen van Religie en Godtsaligheyt.

3. Die

3. Die menschen / die so tegenwerpen / speelen louter den Sophist en Bedriegher. Want die Huysoeffeningen sijn niet de oorsaecke der roeckeloosheyt / van kinderen ende knegthen; indiender was geweest genade in haer herte / sy souden hebben konnen wesen middelen / tot het geloove ende de bekeeringe. 't Is waerschijnelicker dat hy / die sijns Meesters wille weet / deselve sal eerder ende meerder doen / dan hy die'se niet en weet. Hy die't gesight van sijn oogen heeft / kan beter / dan die blint is / wandelen sonder stooten ende vallen; en so heeft hy / die onderwesen is inde wegen der Godtsalighеyt / beter middelen om te wandelen in Godts vreese / dan hy die geheel onwetende ende on-geoeffent is. 't Is waer / sommige die haers Meesters wille weten / doen'se niet; sommige die haer oogen open hebben / struyckelen te mets ende vallen; Maer niemandt is so dwaes dat hy hier uyt sal besluyten / dat het niet noodtsaeckelick en is sijnen wil te weten / of sijn oogen op te doen.

4. Sijn de Huys-oeffeningen aen sommige onvrughtbaer / sy sijn aen andere wederom vrughtbaer ende vorderlick; Jae oock die Godtsalige oeffeningen ende onderrightingen / die nu onse roeckeloose kinderen ende kneghten sien ende hooren / sullen oock naderhandt misschien / door Godts segen / in haere herten kraght hebben / ende haere werckinge / als'se eens bedaeren / ende met den Verlooren Soon beginnen te komen tot haer selven. 't Zaedt komt niet

soo even op / als het is geworpen inde aerde. Oock worden'se meerder in-getoomt; want misschien souden'se sonder dese oeffeningen tot meerder quaet hebben uyt-gebroocken.

5. In allen gevalle moeten wy onsen plight doen / ende sorge draegen dat Godt in onse Huysgesinnen magh ge-eert worden en gedient; gelieft het dan Godt niet op den arbeyt onser liefde, sulcken succes ende segen te geven / als wy gaern saegen ende wenschten; wel / so hebben wy noghtans ons best gedaen; wy hebben onse ziel bevrijdt / ende sijn reyn van haer bloedt. Ezech. 3. 19. Act. 18. 6.

V. Sommige wenden voor de hertneckigheyt / niet alleen van haer kinderen / maer oock van haer kneghten / die hier toe niet gebraght en konnen / ofte oock en willen worden / nadien'se sijn beschaemt / en vreesen de bespottingen en beschimpingen vande werelt; De Huys-vaders en Regeerders seggen / dat indien'se dese ordre volghden in haer huysgesin / datse nauwlicks dienstboden souden konnen houden / ofte krijgen.

Hier op antwoorden wy aldus/

1. Dat wy moeten uytsien na de getrouwe inden lande, Ps: 101. 6. Sijn der eenige hertneckige; die door onse vermaningen en bestraffingen / niet gebetert willen
Iob 22. 23. worden; wel / die moeten wy verre doen van onse tenten. Die Iosua'es Godt niet
Ios. 24. 15. wil dienen / moet oock in Iosua'es huys niet blyven. Ismaels moeten worden uytgedreven;

ven; want sy bederven andere / spreecken booselick / quellen de beste / ende brenghen oock misschien een vloeck op ons. Maer och! armen / hier leydt de knoop; de meeste Huys-regeerders soecken dienstboden / gelijck Salomon Jeroboam / Hy sagh dat desen jongelingh arbeydtsaem was, ende so nam hy hem / sonder verder overlegginge / in sijn huys / hem tot sijnen dienst gebruyckende / 1. Kon. 11. 28. Als wy maer vermercken dat die dienstboden konnen wercken ende slooven / dat'se sijn handigh ende gaeuw / etc. Schoon'se anders sijn Ismaels en Ieroboams, van een andere Religie ende quaeden omme-gangh / als'se maer niet en sijn hoer of dief / hoe lightelick nemen wy'se in onse huysen / tot verderf van ons / en van de onse. 't Was goet geweest voor Salomon, indien hy hadde aengenomen een man van meer conscientie, en van minder bequaemheyt en verstandt: want Ieroboam soght en wroght de ruine van sijn gantsche huys.

2. De Schaemte moet geen plaetse in het goede / maer alleenlick in het quaede hebben; sy is een Doghter vande sonde; de schaemte en sonde sijn te gelijck geboren inde werelt. Schaemen moetmen hem te sondigen / maer niet schaemen Godts wille te betraghten: andersins sal sigh oock Christus onser schaemen, wanneer hy sal komen inde heerlickheyt sijns Vaders, met de Heylige Engelen, Marc. 8. 38. Sullen die haer schaemen te leeren het beginsel der leere Christi, die haer niet schaemen vuyle Heb. 6. 1.

 woor-

woorden / en onreyne liederen / te spreecken en te singen ? Men is beschaemt om dat men oudt is geworden / en be-jaerdt; maer is dat geen schaemte / dat so veel kinderen / u in kennisse overtreffen ? Ist niet genoegh dat gy den voorgaenden tijt van u leven hebt doorgebraght in onwetentheyt en verblindinge des herten ? Of wilt gy dom leven / ende sterven ? Abrahams Dienstboden / jae Theophilus, Apollos, Ambrosius, Augustinus, en de meeste vande eerste Christenen / sijn niet beschaemt geweest selfs opentlick gecateghiseert te worden inde kercken / schoon'se nu oudt waeren en be-jaert. Ende gy en kont niet wel leeren inde kercke / ten zy gy u oeffent / en onderwesen wort in uw Huysen. Laeten alle Huys-vaders dese / en andere dingen / die wy nogh na desen sullen voorstellen / haeren kinderen ende kneghten / die misschien wederstreveligh moghten wesen / voorhouden tydigh en ontydigh. Maer eylacy! weynige sijnder / die soo veel geest en leven hebben!

3. De goede sullen u hier over niet bespotten / ende de beschimpingen vande quade / sijn min als niet voor een Christen te achten ; 't Is een eer geroemt te worden / maer geen on-eer van een werelts-kindt begeckt te worden. Siet 2. Sam. 6. 21. 22. Sulcke versmaedingen sijn een wegh tot de geluckfaligheyt / 1. Pet. 4. 14. Wy moeten de gunste der menschen niet soecken / met het verlies van die van Godt / noyt moeten wy ons den roem der menschen

soo

soo dier laeten kosten.

4. Oock sijnder nu nogh wel / door Godts genade / goede dienstboden te vinden / die het een vermaeck aghten te wesen / in religieuse huysen / ende inde tenten der reghtveerdigen te woonen. Een Huys-Vader die Abraham, Iosua, David, Hesther, of Cornelius in desen gelijck wenscht te wesen / sal't noyt ontbreecken aen Godtsalige dienstkneghten / om geduyrigh by hem te sijn. Als wy in haere voedt-stappen wandelen; wat gelt het / of wy niet soo wel / als sy / goede dienstboden sullen hebben; oock die quaedt ende den woorde ongehoorsaem moghten sijn / souden door onsen goeden wandel ende voortganck gewonnen konnen worden. Maer hier hapert het; de Huyshouders konnen niet seggen tot haer Huysgenooten / gelijck Gideon tot sijn Soldaeten: Siet nae my, en doet alsoo; daerom gelijck de Meester is / also is niet selden oock de kneght; en gelijck de Vader is / also is oock menighmael de Soon. Veele kinderen ende kneghten souden dickwils tot haer Ouders ende Heeren mogen seggen / gelijckmen leest inde fabulen, dat den jongen kreeft den ouden antwoorde / als hy van hem wierdt bestraft over het krom der zijden uytgaen: Gaet gy reght uyt voor, ick sal u volgen. 't Is waeraghtigh 't gheen Hieronymus aende vroome Læta schreef: Gedenckt dat uwe Doghter meerder door uw exempel, dan door mondelinge onderwijsinge geleert kan worden.

Act. 10. 7.

Hier. Oper. tom. 1. pag. 57.

5. Veele Dienstboden souden oock seer geern wenschen / dat'se soo een tijt van verademingh moghten hebben; daer'se nu by nae / door geduyrigh loopen ende draeven / van den morgen tot den avondt / overrompelt worden / ende af-geslooft.

VI. Dese oeffeningen / seggen andere / verhinderen het wercken vande Dienstboden; sy souden wel so veel bidden ende lesen / dat'se vergeten souden haer werck. Oock hebben wy selve geen tijt om al dit gedoen te verrighten. Antw. Jae dat is de gantsche saecke / en reght de spijcker op het hooft geslaegen. Maer /

1. Dese menschen maecken haer gelijck den Godtloosen Coninck Saul, dewelcke / als hy den Heere raedt vraeghde of hy de Philisteenen souw vervolgen / tot den Priester seyde: Haelt uwe handt in, 1. Sam. 14. 19. Of hy seyde / houdt op den Heer te soecken / wy en konnen geen tijt daer mede verslijten / komt laet ons optrecken tegen onse vyanden. Sy sijn gelijck den verstockten Koningh Pharao; als Moses hem uyt Godes naem belaste / dat hy het volck henen souden laeten trecken / om Godt inde woestijne te dienen en offeren / so beschuldighde hy Moses ende Aaron, dat'se het volck aftrocken van haere wercken / ende opweckten tot den ledigh-gangh / Exod. 5. 4. 8. Sy roepen al dat den tijdt verlooren is / ende seggen even als den gierigen Iudas, als Maria Jesu voeten hadt gesalft: waer toe is dit verlies? waerom is dese salve niet verkoght voor drie hondert

Pen-

Penningen / ende den armen ghegheven? Marc. 14. 5. Ioh. 12. 3. 5. Maer /

2. 't Is'er so verde van daen dat dese oeffeningen souden verhinderen / het wercken vande kneghten / dat'se in tegendeel deselve verborderen / ende een segen op ons huys ter neder trecken. Die eerst soeckt het Coninckrijcke Godts ende sijne gereghtigheyt / dien worden oock alle andere dingen van Godt toe-geworpen / Matt. 6. 33. Als Godts Wet niet en wijckt van onsen monde, maer deselve overleggen dagh ende naght, waernemende te doen nae alles dat daer in geschreven is, soo maecken wy onse weghen voorspoedigh, gelijck Godt heeft gesegt / ende hy sal segenen en bevestigen het werck onser handen. 't Is immers reght so / gelijck den Coninck David seght / Ps: 127. 1. 2. Soo de Heere het huys niet en bouwt, te vergeefs arbeyden des selven bouwlieden daer aen... Het is te vergeefs dat gy-lieden vroegh opstaet, laete op blijft, etet broodt der smerten: het is alsoo, dat hy het sijnen beminden als inden slaep geeft.

Siet 1 Timoth. 4. 8. Ps. 34. 10. Ps. 119. 165 Heb. 6. 10.

Ios. 1. 8.

3. Achten dan wy ellendige geen tijt wel besteet te sijn / dan die wort aen-geleght tot verrightinge van tijdelicke en wereltlicke dinghen? Hoort wat de Heere Iesus seyde / als Martha haer bekommerde met soo vele dingen / Luc. 10. 41. Maer een dingh is noodigh: dogh Maria heeft het goede deel uyt verkooren.

4. Hoe hebt gy geen tijt om uwen Godt daeghlicks te dienen? Dat's Godt van hardig-

dighept beschuldigen / even gelijck als of hy't ons soo duyr hadt aenbevoolen / dat wy door de wereldt niet geraecken souden konnen / indien wy een uyrtje ons tot sijnen dienst verledighden. Want hier en worden niet van den Ambaghts-man vereyscht halve daegen / heele schoften; Neen/ Godt heeft hem neerstighept aen-bevoolen/ en geseght / dat die sijn Huysgenooten niet versorght, het geloove heeft verlochent, en dat hy erger is als een ongeloovige, 1. Tim. 5. 8. Laet hem maer twee uyren daeghlicks / of wat min tot dese oeffeningh besteden. Matt. 26. 40. En kondt gy dan niet een uyre met my waecken? seyde Christus tegen Petrus. d' Eerwaerde D. Ridderus heeft sijne daeghlicksche Huys-Catechisatien also in-gestelt / datmen'se in een groot quartier uyrs 's morgens / 's middaeghs / ende 's avondts kan doorlesen; alsoo datmen voor de geheele dagh tot die oeffeninge / niet meer dan een uyre tijdts van nooden heeft. Niemandts beroep ende Huys-houdinghs-last is soo swaer / dat hy niet ten minsten een half uyrken van elcken dagh soude konnen uytsetten / tot soodanige oeffeningen voor hem selven ende sijn huys / indien hy maer met voorsightighept ende sorghvuldighept sijn werck daer nae wil aenleggen. Vele / welcker lasten even so groot sijn/ volbrengen dese oeffeningen getrouwelick. Selve de Bonzij (dewelcke onder de Iaponeesen sodanige religieusen sijn / als onder de Paus-gesinden sijn de Munnicken) blinde heydenen / be-

Froius in Epist. Indic. p. 190.

steden

steden alle morghen / met het opgaen vande Sonne / een uyr / tot het mediteeren, ende bidden op haere wijse.

5. En hoe lightelick worden die dogh daeghlicks wel van ons deur-gebraght / en ydelick versleten / in andere dingen / buyten de wercken van ons ordinair beroep?

I Hoe lange leggen wy menighmael en snorcken en slaepen op onse leger-steden / tot schaede vande ziele niet alleen / die berooft wort van den bequaemsten tijt om den Heer te dienen; maer oock van het lichaem: want den al ten onmatigen langen slaep / beswaert het lichaem / ende beschadight seer de natuyre, gelijck Plato heeft geseght / ende de Doctoren, beneven de ervaerentheyt / ons leeren. Conf. Bened. Aret. Problem. Theol. loe. 141. De Somno, & quatenus bonæ valetudinis sit causa.

II Hoe vele tijts verslijten wy wel niet / met langh te sitten aen onse tafelen? Daer dogh de natuyre met weynigh is te vreden / ende haest kan versadight worden. Jae hoe vele sijnder / die te mets vertoeven tot inde schemeringe, tot dat de wijn haer verhittet heeft? Esa. 5. 11. Om nu niet te seggen wat een tijt dat'er wort versleten / met dat smoocken ende roocken van toeback / op den welcken de menschen so versot sijn / als de kinderen op de mamme van haer Moeder.

III Hoe vele tijts wort'er deur-gebragt / met sigh te vercieren / ende op te proncken?

IV Hoe veel tijts wort'er wel gespilt / of met ledigh te sitten inde huysen / of te praeten by de huysen / of te staen op te

merck-

merckten / ydele dingen doende / ofte spre-kende.

v Hoe veel tijts wort'er wel verquist in't rijden ende rotsen nae een Gilgal, nae Af-godische Kermissen / ydele tonneel-speelen / etc. Jae in andersins geen on-geoorloft vermaeck?

Wel / konnen wy veele uyren vinden tot dese dingen / en konnen wy dan niet een uyr besteden tot den oeffeningen van reli-gie en Godtsaligheyt? Gaet henen tot al die op-genoemde winckelen / ende koopt al-daer den tijt uyt, volgens het bevel des A-postels / Eph. 5. 16. Koopt van een yeder een quartier, wat gelt het / of gy sult te klaegen hebben over de schaersheyt van uw tijt / tot de opgenoemde oeffeningen der Godtsaligheyt. Ick sal hier by-voegen de woorden vanden Bisschop Cæsarius, dewelc-ke aldus spreeckt: Laet ons van ons wegh-„nemen de ydele fabulen, de steeckende joc-„kernyen / laet ons de onnutte ende derte-„le redenen soo veel wy konnen weghwer-„pen / ende laet ons sien of ons geen tijdt „overigh blijft / in den welcken wy ons „konnen besigh houden met het lesen van „Godts Woordt. Laet ons overdadighe „middagh-maeltijden vlieden / dewelcke „ons ophouden tot den avondt toe; laet „ons avondt-maeltyden veraghten / dewelc-„ke ons dickwils op-houden tot den mid-„der-naght / inde welcke ons lichaem door „dronckenschap wort verswackt / ende de „ziele door vuyle redenen verwondt / ofte „oock gedoodt. Laet ons die quaede be-sigh-

Cum ita corruptum est sæculũ, videtur Diabolus tyrannidem occupare, ut non possit tempus Deo consecrari, nisi quodammodo redemptum. Calvin.

Cæsar. in admonit. suis.

„ſigheden / die de ziele en 't lichaem ver-
„ſwacken / vlieden / ende gy ſult ſien wat
„tijt ons overblijft / in den welcken wy yets
„vande ſaligheyt der ziele konnen dencken.
„Als de naghten langh ſijn / wie is'er die
„ſoo veel ſal konnen ſlaepen / dat hy oock
„ſelve geen drije uyren / of ſelve Godes
„Woordt ſoude konnen leſen / ofte andere
„hooren leſen ? Daer en konde gewiſſelick
niets waeraghtiger geſeght worden.

Ontreckt dan eenigen tijt van uwen ſlaep; gedenckt dat de Heere 's morgens tot u seght / gelijck den Schipper eens tot Ionas dede / Jon. 1. 6. Wat is u, hartſlaepende? ſtaet op, roept tot uwen Godt. Prov. 6. 9. Hoe lange ſult gy, leuyaert, nederliggen? wanneer ſult ghy van uwen ſlaep opſtaen? Hoor hoe David ſeght / Pſ: 5. 4. 's Morgens, Heere, ſult ghy myne ſtemme hooren, 's morgens ſal ick my tot u ſchicken. Jae hy wilde te mets oock ſijnen ſlaep ter midder naght afbreecken / om ſijnen Godt te dienen / Pſ: 119. 62. Ter midder naght ſtae ick op, om u te loven. Dit was de gewoonte vande eerſte Chriſtenen / gelijck ſo my gedenckt / elders Clemens heeft verhaelt; Ick leſe in Nicephorus ende andere / vanden Keyſer Theodoſius, dat hy / nae de verrightinge van ſo vele wereltlicke dingen / die hem altijts wierden aengebraght / was ghewoon het grootſte gedeelte vande naght toe te heyligen aen het leſen / overdencken en beſtuderen van Godts Woordt; Hier toe hadde hy een ſoo kunſtige lampe laeten maecken / dat'ſe haer ſelve met olie

Cent. Magdeb. 5. cap. 3. num. 23.

vervulde / op dat hy geensins niet verhindert moghte worden / in dien tijdt gheheel Gode toe te eygenen. Jae de Heydenen mogen in dit deel de Christenen beschamen. Men schrijft van Alexander ende Cæsar, dat sy den naght in drien deelden; Het eerste deel naemen sy tot haere eerste ruste; het tweede tot de wercken der natuyre / en het derde deel tot haere studien, tot toeneminge in kennisse en geleertheyt / om dat sy waeren genoodtsaeckt den dagh te besteden / tot de regeeringe van haer Coninckrijcken / ende de bedieninge van haere oorlooghshandel.

't Is waer / den slaep is gantsch noodigh tot onderhoudinge vande lichaemlicke gesontheyt; sy is Ros naturæ, de dauw der natuyre / noodiger dan spijse ende dranck; oock konnen voor den slaep geen seeckere wetten / nogh vaste regulen voor-geschreven worden / om dat hier in groote verscheydene veranderingen sijn / ende haere noodtsaecklickheyt moet hebben / nae gelegentheyt van gesontheyt / en van sieckte / van ouderdom ende tijt van jaeren; Maer Siet ons Boeck van de Gedachten / 2 deel. sect. 2. cap. 8. pag. 117. 128. &c. naghtans moeten wy toesien dat'se niet onmatigh zy / tot voldoeninge van traeghheyt ende luyeghheyt / ende dat dien groote verslinder en verquister onses tijts / ons niet beroove van den morgen-stondt / die de bequamste tijt is / om geestelicke oeffeningen te verrighten. Augustinus seyde: Bolt. citat. in sijn Noachs wandelinge / pag. 353. „Het is onbetaemelijck voor een Christen / „soo hem een straele vande Sonne in't bedde soude vinden; want de sonne soude kon-

„konnen seggen / so sy spreecken konde / „Ick hebbe gisteren meer als gy gearbeyt/ „ende gy slaept nogh / daer ick so langhe „op geweest ben. Gesonde menschen behooren selve / nae't oordeel van sommighe / als'se andersins des naghts wel geslaepen hebben / de sonne voor te komen / ende ten minsten niet toe te laeten / dat'se ten opsighte van haer te vergeefs soude schijnen. Ick ben, seght David/ de morgenschemeringe voorgekomen, ende hebbe geschrey gemaeckt, Ps: 119. 147. Hier op dringen aen niet alleen de nieuwe / maer oock Chrysosthomus onder d' oude Practisijns/ dewelcke aldus seght: 't Is betaemelick dat wy onse bedden verlaetende, door Goddelicken dienst voorkomen den opganck vande Sonne. Als wy gesont sijn / konnen ons vijf uyren slaepens dienen / seven is ten vollen genoegh / negen is te veel / ende overtolligh. Dit waergenomen sijnde / sullen wy wel tijt konnen vinden / die uytkopende van onse slaep / om onsen Godt te dienen. Van den Keyser Ferdinandus getuyght Busbequius, dat hy gewoon was / oock inde alder-koudtste winter-maenden / uyt sijn bedde op te rysen / 's morgens ten vijf uyren / ende dat hy hem niet eer begaf tot de beraetslaeginge van die dingen / welcke betreften het gemeyne beste van sijn rijck/ voor al eer hy Godt gebeden / ende eenigen tijt besteedt hadde / inde betraghtinge van Goddelicke en geestelicke saecken. Ghewisselick die so eerst Godt soeckt in't betraghten van het Geestelicke/ heeft oock sijnen

Chrysosth. de Oration.

Busbeq. legat. Turcic. Epistol. 4. pag. m. 386.

nen segen te verwaghten in't lichaemelicke. Hieroni wordt oock (om dit'er nu nogh by te voegen) selve onder de blinde Heydenen/ hoogh geroemt 't exempel van Scipio Africanus, dewelcke eer hy by de handt nam de dingen/ den welstandt vande republijck betreffende / gewoon was met het krieceken van den dagh in het Capitolium te gaen/ ende eerst met Iupiter (den opperften Afgodt vande Heydenen) raedt te plegen.

Aulus Gellius, lib. 7. cap. 1.

In onnoodige en onmatige lange ledigheyt/ gedenckt dat de Heere Christus tot u seght/ Matt. 20. 6. Wat staet gy hier den geheelen dagh ledigh? 't Is waer / dat de booge / om wel te schieten / niet altijts moet gespannen sijn; maer men moet oock de booge niet verroesten laeten / nogh soo veel tijts inde aertsche vermaecklickheden besteden / dat wy egeene / of geen genoeghsaeme souden konnen vinden tot de btraghtinge vande hemelsche; Ook Godts Woort moet ons wesen tot vreughde, en tot blijtschap onser herten. Jer. 15. 16. Ick hebbe uwe getuygenissen genomen tot een eeuwige erve, want sy sijn mijns herten vrolickheyt, seght David, Ps: 119. 111.

Hoe menighmaels soude oock Martha, soo wel als Maria aen de voeten Christi konnen sitten / om sijn Woort te hooren / indien sy gedaghten / datmen van het lichamelick beroep wat koopen moet / voor het geestelicke. Melchior Adamus verhaelt van Lutherus, dat hy yeder dagh drie uyren bestede in ghebeden / etiam studijs aptissimas, dat is / die oock de bequaemste waren voor

Melch. Adam. in vit. Luther. pag. 142.

sijn

sijn studien; want hy was gewoon te seggen/ dat wel te bidden, was wel te studeren. Een saecke/ welcke insonderheyt de geleerde wel hebben op te mercken/ dewelcke te mets so blijven hanghen aen haer studien ende boecken/ dat'se en haer ziel/ ende haeren Godt vergeten.

VII. Oock dit wort eyndelick van sommige by-gebraght; dat dis is een nieuwigheydt; dat onse Voor-Vaders vroom ghenoegh sijn gheweest/ schoon'se niet onderhouden hebben dese ordre; ende dat'er nu nogh weynige sijn/ dewelcke dese dingen so betraghten.

Hier op antwoorden wy/

1. Dat dit geen nieuwigheyt en is/ also het is betraght van de Heyligen/ die ghepresen worden in Godts Woort/ ende van so vele andere Godtsaligen/ die befaemt sijn inde Historien der kercke/ gelijck deurgaens voorhenen is gethoont.

2. Ende dat oock onse Voor-Vaderen/ in die dicke duysternissen van het Pausdom/ die de aerde bedeckte/ niet meerder sijn opgeweckt/ ende dat sy selve andere daer toe niet meerder hebben aen-gedreven/ en is niet seer te verwonderen; want doen leefden sy nae het reglement vande Papen en Prelaeten, den welcken niet beter en behaeghde/ dan d' onwetenheyt des volcks; Sy waeren blinde Leydts-lieden vande blinde, Sy en wilden selve niet ingaen in het Coninckrijck der Hemelen, ende verhinderden oock andere. Noghtans en willen wy onse Voor-Vaders (die in desen ver- Mat. 15.14.

supnigh sijn gheweest) niet veroordeelen / noghte oock reghtveerdigen; beyde dat kom den Heere toe. Wy moeten het beste van haer oordeelen / nae den regel vande liefde / welcke alle dingen hoopt, ende alle dingen gelooft, 1. Cor 13. 7. Wy weten dat Godt / inde daegen Achabs, hem seven duysendt in Israel bewaerde / die noyt haere knien voor Baal geboogen hadden, 1. Kon. 19. 18. Oock hadde hy nogh eenighe weynige naemen te Sardis, die haere kleederen niet bevleckt en hadden, Openb. 3. 4. Met Paulus mogen wy nu seggen / Act. 17. 30. Godt de tyden der onwetenheydt oversien hebbende, verkondight nu allen menschen alomme dat sy haer bekeeren.

3. Wy en moeten niet sien wat andere gedaen hebben / ofte nu nogh doen / maer wat haer / ende ons / belast is in Godes Woort te doen. Welcken al dit volck verkiest, ende alle Mannen van Israel, diens sal ick sijn, ende by hem sal ick blyven, seyde Husai teghen Absolon, 2. Sam. 16. 8. So doen oock vele menschen; sy willen niet uyt en boven andere uytmunten; dien wegh dien vele gaen / dien gaen sy gewoonlicken oock. Ps: 50. 18. Maer men moet geen andere volghen / noghte sien / ghelijck van Cyprianus seer soetelick is geseght / wat die geene die voor ons geweest sijn / ghedaen hebben / ofte gemeyndt hebben dat gedaen moste worden / maer wat die gene / die voor alle is / geboden heeft te doen. Want men moet niet de ghewoonte volghen van een mensch, maer de waerheydt Godts. Siet

Epistol. lib. 2. Epistol. 3. pag. 56.

Heb.

Heb. 10. 25. 1. Cor. 10. 7. 8. 9. 10. Lev. 18. 3. 8. Oock een Heyden / Seneca wiste wel te seggen: Wy moeten voor alle dingen toesien, dat wy niet, nae de wijse vande verckens, volgen de voorgaende kudde, voortgaende niet daermen gaen moet, maer daer gegaen wordt.

Nihil ergo magis præstandum est, quam ne pecorum ritu, sequamur antecedentium gregem, pergentes non qua eundem est, sed qua itur. Senec. de vit. beat. cap. 1. conf. ejusd. Epist. 124.

4. Eyndelick / 't is ons een groote eere / ende troost / dat wy een sijn van die weynige. Dit sal ons geen smaetheyt inde kerck / nogh aenstoot ten jonghsten daege in Godts oordeel geven. 't Was een eer voor Noach ende Loth, dat d'een by nae alleen was vroom inde oude werelt / en de ander in het boose Sodom. Siet / 1. Kon. 18.

XIII. Cap.

Worden redenen voorgestelt, om de Huys-regeerders tot een conscientieuse betraghtinge, vande opgemelte huys-oeffeninghen, te bewegen.

Wy hebben de tegenwerpingen gehoordt en be-antwoordt / die teghen d'opghenoemde Huys-oeffeningen, ende onderwijsingen van kinderen ende kneghten, ghemeynlick vanden Huys-Vaders en Regeerders worden ingebraght; Daer is nu nogh overigh / dat wy d'een ende d'andere / de meerdere ende mindere inde Huysgesinnen /

opwecken tot een conscientieuse betraghtinge van alle d' opgemelte plighten / door dewelcke de Huysen van ons Christenen konnen worden Kleyne Kercken.

Eerst sullen wy de Huys-Vaders en Regeerders, door seeckere redenen pooghen te bewegen / tot een vlytige behertinge en betraghtinge van die plighten; ende daer na oock de kinderen, ende dienstkneghten ofte dienstmaeghden, in desen tot gehoorsaemheit ende onderwerpinge.

I. Indien eerst de Regheerders van de Huysgesinnen sien op Godt, sy sullen haer bevinden hoogh verplight te wesen / tot dese so Christelicke oeffeningen. Want/

1. Godt de Heere heeft haer dit soo duydelicken en so menighmaelen aenbevoolen. Om nu die ghetuygenissen niet weder op te haelen / die voor henen meer dan op eene plaets sijn by-gebraght; Godt hadde sulcken Wet gegeven aen sijn volck / Deut. 20.5. De Amptlieden sullen tot den volcke spreecken, seggende: Wie is de man, die een nieuw huys heeft gebouwt, ende en heeft het niet ingewyt. Die gae henen ende keere weder na sijn huys. Wat wil dat inwyen seggen van het huys? Ainsworth ende uyt hem onse O- Ainsw. in loc. citat.
versetters, seggen dat'et beteyckent de huysen te bewoonen / ende beghinnen te ghebruycken / 't welcke niet geschieden moste dan met voorgaende vastingen / gebeden / ende dancksegingen tot Godt / gelijck oock thoont 't opschrift van Ps: 30. Aengaende Davidts huys. Dit wilde Godt / dat ghescheiden soude / inden eersten ingangh in het huys/

uys / onder andere / om te verstaen te geven / dat de Joden haer selven ende al het haere / Gode mosten toe-heyligen / om met ende voor hem huys te houden / nogh altijts na desen / in heylige oeffeningen en gebeden.

Ende dit is daerom van tijt tot tijt de heylige betraghtinge geweest der geloovighen / inden Ouden ende Nieuwen Testamente. Wy hebben gehoort wat een sorge dat Abraham, Iacob, ende David gedraegen hebben/ voor haer kinderen ende Huysgenooten. Iosua die nam niet alleen aen voor hem', maer oock voor sijn huys den Heer te dienen; want soo seyde hy / Jos. 24. 15. Aengaende my, ende mijn huys, wy sullen den Heere dienen. Cornelius was niet alleen Godtsaligh en Godtvreesende voor hem selven, maer oock (buyten allen t'wijffel / door sijne geduyrige onderreghtingen ende onderwijsingen) met sijn gheheele huys, vele aelmoessen aen het volck doende, ende Godt geduyrighlick biddende, Act. 10. 2. So staet'er oock van Crispus de overste der Synagoge, Act. 18. 8. dat hy geloofde aen den Heere, met gheheel sijn huys; hy wiert niet alleen een Christen/ maer oock braght hy / door onderwijsinghe/ die tot het geloove / die in sijn huys waeren / ende woonden. Dese alle hebben betraght de plighten van een goet en religieus Huys-Regeerder / in't soecken vande salighheyt van haer huysgesinnen / ende verborderen vanden welvaerdt haerer zielen.

Ende soodanige sijnder oock niet weynige bekent / en geroemt geweest inde eerste kerc-

ke. Irenæus seght van sijnen Meester Polycarpus (die een Discipel is geweest van den Euangelist Iohannes) Ick kenne zijn uyt-en ingangh, zijn Huys WAS EEN MODEL VANDE KERCK.

Sodanigh is oock geweest het huysghesin van eene Iuliana, aen de welcke schryven Augustinus en Alipius, met dese woorden: *Domum vestram non parvam Christi Ecclesiam deputamus*; dat is: Wy aghten u huys geen kleyne Kercke Christi te wesen.

So verhaelt oock Eusebius, dat in het Hof vanden Keyser Constantijn, was de gelijckenisse van een kerck/ nadiender op gesette tijden wierdt gelesen/ gebeden/ ende Psalmen gesongen/ welcke hy selve gewoonlick wilde insetten en beginnen; Hy spreeckende van Constantini lof; seght aldus:
Eufeb. de laudibus Const.Mag. pag. 368. „Alle die onder sijn gebiedt sijn / ende die „door sijne voorsorge geduyrigh worden gespijsight / noodight hy tot kennisse vanden „waren Godt. Ja oock in sijn Paleys sijn/ „gelijck voor desen pleegh te geschieden/ geen „dwaese en ydele swermen van Godtloose „menschen / maer Priesters ende dienst-„knegten Godts die heerlick sijn met Godt-„saligheyt verciert / ende die lof-sangen gesongen hebbende by-eenkomsten houden.
Eufeb.libr. 4. de vit. Const.Mag. cap.17.pag. 314. & cap. 52. p. 324. Ende verder verhaelt hy van hem op een ander plaetse / dat hy selve sijne kinderen onderwees inde Christelicke Religie, so mondelingh als hy by haer was / als afwesende door gestaedigh schrijven.

Melanth.in præf.tom.5 oper.Luth. Melanthon getuygt dat de kamer van Georgius, Vorst van Anhalt, was een Kerck,

Academie ende Hof: want beneven de ver-handelinge van burgerlicke saecken / wiert-'er daeghlicks in gebeden en gelesen.

2. Godt heeft oock een verbont gemaeckt met een yeder Christen en sijn Huysghesin/ ende toe-geseght dat hy hem een Godt sal sijn / ende aen sijn saedt nae hem tot in eeuwigheyt / Gen. 17. 7. Ende door kraght van dat verbondt / most in Abrahams huys/ een yeder kneghtken besneden worden. Nu heeft hem Godt verbonden om een Godt te sijn aen ons / ende aen de onse; so is't oock onsen plight toe te sien / dat in ons Huys / onse kinderen ende kneghten Godes volck sijn; Indien wy'se / so veel in ons is/ tot Godts Soonen ende Doghteren niet op en trecken / so sijn wy d'oorsaeck / dat'se geen gemeynschap en hebben met Godt / ende sijn Verbondt.

3. Hier komt / in opsight tot onse kinderen / nogh by / dat wy / als'se ghedoopt wierden / Gode belooft hebben / dat wy'se op sullen brengen / ende onderwijsen inde waere leere / so veel ons mogelick is / ende doenlick. Ende als of ons de Christelicke opvoedinge van onse kinderen / so seer ter herten gingh / so nemen wy te mets / over den Doop van deselve / twee / drie / of meer getuygen / die wy gemeynlick Peters ende Meters noemen. Maer ten kan niet genoegh beklaeght worden / dat dese heylige beloften / voor so een heylige vergaderinge / Godts Gemeynte / gedaen / van d'een en d'andere so schandelick vergeten / en van so weynige / heylighlick worden nae-gekomen.

men. Sy overtreden het verbont; sy handelen trouwlooslick tegen Godt / de gemeynte / ende haere kinderen. Wy bekommeren ons meerder met het opsoecken van Peters ende Meters, dan met de Godtvrughtige onderwijsinge onser kinderen inde vermaninge ende leeringe des Heeren; Ende de getuygen vergeten so light haere beloften / als sy'se doen / niet eens gedenckende / dat'se haer verplight en verbonden hebben / om oock nevens de Ouderen / ofte als die af-wesigh / of gestorven / of nalatigh sijn / sorge te dragen voor d'onderwijsinge der Doopelingen / als'se beginnen tot de jaeren des verstants te komen. Belethus heeft seer wel geseght: „Niemandt moet tot een getuyghe worden „aengenomen / die niet en wete het gebedt „des Heeren / ende de twaelf artijckelen van „sijn geloof: want de getuygen worden ver„plight die twee dingen haeren kinderkens „te leeren / nadien'se als borgen van haer „geloove sijn. Daerom moeten'se so neer„stigh aght geven op deselve / als geschie„den kan / dat'se niet opt van't geloove „ende de gereghtigheyt af en vallen / als „sullende in den dagh des oordeels reecken„schap van alle die dinghen geven / die sy „grosselick begaen sullen hebben. 't Welcke indien vande Peters ende Meters ernstelick bedaght wierdt / so souden'se haer traeger ende nooder tot dien dienst gebruycken laeten / schoon'se oock wel vierighlick tot den selfden ghenoodight moghten worden / gelijck eens Elias Cretensis schreef aen Dionysius Monachus; die hem van dese Peters

sijn

Hos. 6. 7.

Conf. Perkins. Cas. Consc. libr. 2. cap. 9. q. 1.

Beleth. Ration. divin. officior. cap. 110.

In Iure Græco-Rom. Marquard. Freheri, pag. 340.

sijn gevoelen hadde af-gevraeght. Dogh hier van spreeck' ick breeder op een ander plaetse.

4. Maer schoon wy dit oock niet belooft en hadden / so souden wy noghtans daer toe sterck ende hoogh verplightet sijn ; want Godts eere moeten wy poogen boven alle dingen te vervorderen ; ende wat middel konnen wy daer toe beter nemen / dan de opreghtinge van sijnen dienst en religie in onse Huysgesinnen? Esa. 38. 19. De levende die sal u loven, seght Hiskias; maer hoe sullen sy dit doen? De Vader sal de kinderen uwe waerheyt bekent maecken. Dese woorden moeten niet bepaelt worden aen de naetuyrlicke Ouders / maer tot alle die worden uytgestreckt / die in plaetse sijn vande Ouderen / gelijck sijn Meesters en Reegeerders der familien. Godts eere wort nergens meerder door verheerlickt / dan door voor hem vele zielen te winnen / en te vangen ; ende wy en konnen nergens meerder mede onse liefde uytdrucken nevens Christus, dan door te weyden sijne schaepen ende lammeren.

5. Hoe menighmael geeft oock Godt aen onse familien, in bysondere gelegentheden / stoffe van smeeckinghen ende dancksegingen? Hy bewaert en bewaeckt ons huys; Hy beschermt ons dagh ende naght ; Hy doet het gantsche Huysgesin in vreede 'tsamen neder liggen ende slaepen? Hy alleen doet ons seecker woonen / ende maeckt dat wy inden doodt niet ontslaepen. Hoe menighmael geeft hy een yeder lidt in't Huysgesin geen reden / om te seggen met den Koningh Psal. 4. 9. Psal. 13. 4.

ningh David, Ps: 3.6. Ick lagh neder ende sliep, ick ontwaeckte, want de Heere ondersteunde my. Wel / so behoorden oock alle te gelijck daeghlicks / inde Tenten der reghtveerdigen, te laeten hooren een stemme des gejuychs, Ps: 118. 15. Den Duyvel selve konde seggen / dat Godt een betuy-
Iob 1. 10. ninge gemaeckt hadde voor Iob, ende voor sijn huys, ende voor al dat hy heeft; Ende 't was den Sathan een quellinge ende doorn in het herte / dat hy in Iobs huys / staet en familie niet en konde komen; alles was'er in een goede ordre, en al het gene hy dede / geluckte hem daerom wel. Maer 't gheveurt te mets dat dese betuyninge gebroocken wort / ende dat den Sathan wort ingelaeten; dan wort'er groote quellinge en verdriet veroorsaeckt inde Huysgesinnen; ende in sulcke hebben de familien reghtveerdige oorsaeck / om haer 't saemen te vernederen.

II. Indien wy sien op de Kercke (welcke naest Godt ende Christus, sijnen Soon / ons dightst behoorde te leggen aen ons herte) wy sullen oorsaecke vinden / om te sorgen dat onse familien sijn religieus en Godtsdienstig. 't Huysgesin, de Kerck, ende een Republijck, noemde Luther drie Hemelsche Hierarchien; Maer hoe kan een Huysgesin Hemelsch wesen / seght'er Een / ten zy daer in zy de kercke? Als daer in de Religie niet wort opgerighte / so sal't worden een helsche, niet een Hemelsche Hierachie, ende 't sal beyde kerck en Republijck vergiftigen.

Een Huysgesin (gelijck wel is van Aristote-

ftoteles geseght) is het eerste geselschap van alle andere / ende het fundament van kerck ende Republijck ; Nu indien de Fonteyne is vergiftight / hoe konnen de stroomen soet sijn / ende lieflick ? Hoe konnen Dorpen / Steden / Republijcken, groeyen en bloeyen? De Huysgesinnen zijn reghte Planthoven en Queeckeryen van de kerck niet alleen / maer oock vande Politie. 't Is waeraghtigh 't „gene Chrysosthomus heeft gheseght : Hoort „Paulus seggen, Indien'se yets willen leeren, „laeten'se 't huys haere mannen vraegen. In- „dien wy so schicken onse huysen / so sullen „wy oock bequaem sijn tot regeringhe der „kercke : Want het huys is een kleyne Kerc- „ke. Indien men onwetentheyt / roecke- loosheyt / twist ende on-ordentelickheydt vindt inde Huysgesinnen ; men sal'se oock van stonden aen vinden in kercke ende staet: want in den keten van Order, hanght den eenen schakel aen den anderen / ende schoon 'se hoogh reyckt / so begint'se noghtans seer leegh. Laeten de mindere inde Huysgesin- nen / hare plighten vergeten aen de meerde- re ; die wederom aende Magistraeten ende Dienaren ; de Magistraeten ende Dienaren aende Vorsten ende Princen ; in't eynde sul- len sy alle haere plighten ontrent Godt ver- geten / welcke boven allen is. 'k Sal hier uyttteyckenen Teelingij woorden / de welcke „aldus spreeckt : Toont / en doet blijcken „aen uwe huysgenooten / dat gy conscien- „tie maeckt van het gheprediickte woordt / „doet dus beyde 's Voor-noens / en 's agh- „ternoens ; vanght oock aen sonderlinghe op

In Epistol. ad Ephes. Homil. 20. circ. fin. oper. tom. 4. col. 956.

Rust-tijdt pag. 255.

„op des Heeren dagh / uwe huysgenooten
„te Catechiseren, en hun inde gronden der
„Christelicke Religie 't onderwijsen / na ha-
„re nood. Ende dit dus betraghtende / so
„sult gy alle wege uwe Conscientie wel ge-
„queten hebben voor den Heere/uwe huysge-
„noten deught doen / en uwe ziele troost aen-
„brengen / en sult groote verlightinge aen-
„brenghen aen de regeeringhe der politie,
„want togh alle disorde welcke uyt-breeckt
„inde Politie, werdt eerst gebroet inde Huys-
„gesinnen, daer kan dan den Basiliscus in sijn
„eyeren best vertreden worden. Seker also
is het oock.

Daerom gelijck Eliza de quaede wateren
gesont maeckte / door sout te werpen inde
water-welle; So moeten wy de dis-order in
Kerck ende Politie poogen te genesen / door
het besprenckelen ende souten van onse Huys-
gesinnen met het sout van Godtsaligheyt
en Religie; dan gelijck de Propheet seght/
sal Godt seggen: Ick hebbe dit water gesont
gemaeckt, daer en sal geen doodt, noghte
onvrughtbaerheyt meer van worden, 2. Kon.
2.21. Noyt behoeftmen te verwaghten eeni-
ge bloeyinge in Kerck, ofte Republijcke,
so langh de familien niet bloeyen in Godt-
saligheydt.

III. Indien oock de Huys-Vaders / en
Regeerders sien op haer selven / sy sullen be-
vinden dat haer aen dese Huys-oeffeningen
seer vele is gelegen. want/

1. Groot is het voordeel en profijt / dat
tot haer komt door dese oeffeningen. want/

1 Door deselve sal het Huysghesin niet
al-

alleen geheylight, maer oock met tydelicke en geestelicke segeningen / gesegent worden vanden Heer; gelijck Obed-Edom, ende sijn huys / gesegent wierdt door de tegenwoordigheyt der Arcke, 2. Sam. 6. 11. Ende gelijck de eerste vrughten, die het volck den Heere toebraghten / eenen segen af-braghten over alle de reste / Deut. 26. 10. 11. Die dit niet en betraghten / maer den gantschen dagh overbrengen met wercken / slapen / eten / drincken / ende vrolickheden / sonder den Heere een quartier, jae minuyt te geven / sullen mogen klaegen / gelijck eens Iob dede; Mijne daegen sijn lighter geweest als een Wevers spoele, ende sijn vergaen sonder verwaghtinge. Job. 7. 6.

Dogh insonder sijn voor de sulcke de verborgentheden des Heeren, ende sijn verbont om hen dat bekent te maecken. Sal ick voor Abraham verberghen, wat ick doe? seyde de Heere tot de Engelen / Gen. 18. 17. 18. 19. Neen wil hy seggen: Want ick hebbe hem gekent, op dat hy sijnen kinderen ende sijnen huyse nae hem soude bevelen, ende sy den wegh des Heeren houden, om te doen gereghtigheyt, ende gerighte: op dat de Heere over Abraham brenge, 't gene hy over hem ghesproocken heeft. Met welcke laetste woorden Godt te verstaen geeft / dat dit het beste middel is om Godt te beweegen / om aen ons sijne beloften te vervullen. Ps. 25

't Is voorwaer de grootste dwaesheydt die'er wesen kan / Godts Woordt / ende dienst uyt den huyse te verbannen / ende

nogh

nogh Godts teghenwoordigheydt in deselve / ende segeningen te verwaghten. Dus spreeckt de Heere / de Godt Israels: Ick hadde wel klaerlick gheseydt; u huys ende uwes Vaders huys souden voor mijn aengesicht wandelen tot in eeuwigheyt: Maer nu spreeckt de Heere, Dat zy verre van my, want die my eeren, sal ick eeren, maer die my versmaeden, sullen light geaght worden. 1. Sam. 2. 30. Daer den Godts-dienst in het huysgesin niet wort opgereght / daer haeltmen met geweldt en moet-wil Godts oordeelen over hem selven / ende al het werck / 't welcke men laet gaen door sijn handen. De Heere en verweerdight hem niet / dat te segenen ende te bevestigen. Hy stort sijne grimmigheyt uyt, over die hem niet en kennen, ende over de geslaghten, die sijnen naem niet aen en roepen, Jer. 10. 25.

11 Onse kinderen ende dienstknechten sullen noyt getrouwelick ons bevel / ende werck doen / indien'se niet eerst geleert worden hoe'se Godts bevel / ende werck moeten doen. Die getrouw sijn in Godes werck / sullen oock niet ontrouw sijn inder menschen werck; Neen / van die maghmen het grootste voordeel / en getrouwigheyt verwaghten. Onesimus was eertijts voor sijn bekeeringe onnut aen Philemon, maer van Paulus onderwesen sijnde en geleert / soude hy aen d'een ende d'ander voortaen seer nuttigh wesen. Phil. vs. 11. Abrahams Dienstknecht / uytgesonden sijnde om voor Isaac eene Vrouw te nemen / begon sijn werck met gebeden / Gen. 24. 12. Heere, Godt

mij-

mijnes Vaders Abrahams, doet'se my dogh heden ontmoeten, etc. Ende als hy sagh dat Godt sijn aengevangen werck begon te segenen / so begon hy wederom te bidden / ende Godt te dancken: Gelooft sy de Heere de Godt mijns Heeren Abrahams, etc. Ende hoe getrouw hy sijnen Meester was / inde uytvaeringe van dit gantsche werck / getuyght ons de Historie. Maer in wat huysgesin was nu desen Dienstknegt opgetogen? In't huysgesin van Abraham, die sijn Dienstkneghten beval aghter Godt te wandelen in sijn weeghen. In het selfde Capp. vinden wy een Soon van dat selve huysgezin / gaende in het veld om te bidden / ende om te mediteren. Dus doen de Soonen ende kneghten / in sulcke familien die Religieus sijn / en Godts-dienstigh / haer werck al biddende / ende mediterende, ende so hebben'se daer op een segen te verwaghten / sonder den welcken het te vergeefs is / dat'se vroegh opstaen / ende late wederom te bedde gaen; sulcke Dienstkneghten / om dat'se hem eerst soecken ende dienen / geeft het Godt als inden slaep. Psal. 127.

Als Dienstkneghten / die niet onderwesen sijn / ende in irreligieuse huysgesinnen woonen / haer werck doen al knorrende ende morrende / vloeckende ende sweerende / soo worden'se verbolght van Godts vloeck / in al het gene sy in handen nemen. Den besten wegh om dienstkneghten ende kinderen tot gehoorsaemheyt te brengen / is te poogen de vreese Godts te planten in haer herten. Dit sal te wege brengen dat'se haer werck

werck sullen doen om der conscientie wille/ welcke immers de sekerste ende vaste verbintenisse tot gehoorsaemheyt inde gantsche werelt is; Dit sal haer getrouw maecken/ so wel inde afwesigheyt van haere Meesters/ als in derselver tegenwoordigheyt/ en haer opwecken om steets te bidden om een goet succes op haer werck en betraghtinghen; ende dit brenght Godts seghenigh over 't Huysgesin; Dus was Potiphars huysghesin gesegent om Iosephs wille/ ende dat van Laban om Iacobs wille.

2. 't Is oock een grote eere aen een Huysgesin/ Godtsaligh ende religieus te sijn; Sulcke Huysgesinnen worden vereert met den naem van kercken en gemeynten, en dat is immers een seer heerlicken titel en benaminge?

't Verheerlickt de Vaders ende Meesters selve/ die best bekent worden door haer kinderen ende kneghten/ dewelcke als schaduwen van haer sijn/ ende schoon de Ouders doodt sijn/ so leven sy noghtans in deselve; even gelijck Ambrosius seyde vanden froomen Keyser Honorius: So grooten Keyser is weghgegaen van ons, maer niet gheheel; want hy heeft ons sijne kinderen nae gelaeten, in den welcken wy hem moeten erkennen.

Tantus Imperator recessit à nobis, sed non totus excessit, reliquit enim nobis liberos suos, in quibus debemus eum agnoscere. Ambr. de Honorio.

't Verheerlickt oock die ghene/ die leden sijn van dat huysgesin/ om dat'se sijn ghe worden kinderen Godts/ ende erfgenaemen der genaede.

3. 't Brenght oock velen troost aende Regeerders/ als die gene die onder haer gesagh staen/ religieus worden en Godtsaligh. Den

troost

troost van des menschen leven / te weten indien hy vroom is / is veel gelegen in sijn huysgesin. Vroome Ouders ende Meesters hebben geen meerder blijdtschap dan hier in, dat'se sien ende hooren dat haere kinderen ende knegthen inde waerheyt wandelen. Dat is haere blijdtschap ende kroone des roems, als'se hebben een welgeschickte en religieuse familie; dat verblijdt haer het herte / na de spreucke vanden wijsen Koningh Salomon, Prov. 10. 1. Een wijs Sone, verblijdt den Vader. En Prov. 23. 25. De Vader des reghtveerdigen, sal sigh seer verheugen, ende die eenen wijsen Soone gewint, sal sigh over hem verblijden; laet uwen Vader sigh verblyden, ende uwen Moeder, ende laet'se haer verheugen, die u gebaert heeft. Jae 't is oock een eere voor de Ouders / inghetooghen en Godtvreesende kinderen te hebben. Cassiodorus wist van eenen te seggen: *Quot dedit familiæ juvenes, tot reddidit curiæ consulares*; dat is: Soo veel Soonen als hy aen sijn huysgesin, soo menige Raets-Heeren heeft hy aen den staet gegeven. Maer hoe veel geluckiger sullen wy sijn / indien soo veel Soonen als Godt aen ons gegeven heeft / wy so menige kinderen voor Godt en erfghenaemen voor het Coninckrijck der Hemelen hebben opgequeeckt!

3 Ioh. 4.
1 Thess. 2. 20.
See Thayl. Comment. upon tit. pag. 113.
Siet Ier. 35. 19.

Maer in tegendeel is de Godtloos heydt van kinderen ende knegthen / haer een droefheyt ende smerte aen de ziele. Rebecca seyde tegen Isaac, als'se sagh de roeckeloos heyt en ongeschicktheyt der Wijven Esaus: Ick hebbe verdriet aen mijn leven van wegen de

Doghteren Hets, Gen. 27. 46. Een sot Soon is sijns Moeders droefheydt, Prov. 10. 1. Den Keyser Augustus hadde drie Goddeloose Doghters / dewelcke hy sijn drie sweeren, en kankers noemde / ende was gewoon over haer uyt te roepen: *Vtinam cælebs vixissem, aut orbus perijssem!* dat is: Och of ick ongetrouwt gebleven, of sonder kinderen gestorven was! Als den Keyser Carus hoorde / wat te schandelicke stucken sijnen Soon Carinus over al bedreef / so seyde hy in verdriet des herten: 't En is mijn Soon niet. Jae ongebonden kinderen te hebben / is oock een schande en schaemte voor de Ouders; Den goeden Iacob wiert door de boose stucken van sijne Soonen / Simeon ende Levi, stinckende gemaeckt onder de inwoonderen des landts, Gen. 34. 30. Siet Tit. 1. 6. Deut. 22. 19. 20. 21. Levit. 21. 9. Als Diogenes een jongen sagh die hem onbetamelick droegh / so sloegh hy desselfs onderwijser / seggende: Waerom onderwijst gy alsoo. So magh hier oock de lossigheyt der kinderen den Ouderen verweten worden / tot haer schande en schaemte / indien 'se namentlick suymaghtigh sijn geweest / in deselve de vreese Godts te leeren. De Joodtsche Rabbynen segghen / dat het voor dien Ouderen / die haeren kinderen de Wet niet en leeren / ende ongeschicktelick opbrengen / veel beter was blindt te worden / dan het light te genieten / op dat 'se niet genoodtsaeckt moghten sijn / de schande van haer kinderen te sien.

Apothon. progymnasm. in *chreja.*

Maria van Portugael, Huys-vrouwe van Ale-

Alexander Farnese, Prince van Parma, wort hoogh geroemt wegen haere sorge die-'se hadde voor d' opvoedinge van haere kinderen. Aldus spreeckt van haer den Jesuyt „Famianus Strada: Hare kinderkens / also „sy bekende / deselve uyt bysondere goedertie-„renthept Godts ontfangen te hebben / heeft „sy besorght (so langh sy in't leven geweest „is) in alle Godtvrughtighept 't onderwijsen „en op te brengen. En in haere uyterste sieck-„te / van de welcke sy gestorven is / en heeft „geene saecke so ernstelick aen haeren Man „bevoolen / als alleen de Godtvrughtige op-„voedinge der selver kinderen / gebruycken-„de dese treffelicke woorden des Koninginne „Blanca, moeder vanden heyligen Ludovicus „Koningh van Vranckrijck: Ick bidde en „smeecke u in dese uyterste uyre mijns le-„vens, ô Vader van alle geschapene dingen, „dat, so wanneer mijne kinderen uwe God-„delicke Majesteyt souden komen te vertoor-„nen met eenige doodelicke sonde, gy desel-„ve, eer sulcks geschiede, uyt dese wereldt „wilt nemen. O weerdigen wensch! die al-„le Koninckliche Moeders behoorden te „wenschen; dat sy voor haere Soonen niet „en begeeren te kennen / de genen / die den „oppersten Koningh van alles voor haeren „Vader niet en houden.

De Bello Belg. libr. 4. ad ann. 1565. pag. 245.

4. De groote rekenschap / de welcke de Vaders ende Meesters aen Godt te geven hebben / wegen haere aghteloosheyt en versuym in desen / behoorde haer op te wecken tot een sorghvuldiger betraghtinghe vande opgemelte plighten. Onse kneghten ende

kinderen sijn niet d'onse / maer sijn Godes; Sy worden hem gebooren, Ezech. 16.20. En moeten daerom oock voor hem / dat is/ tot sijnen dienst worden op-gebraght. Godt heeft ons gestelt om haer te leyden en te stieren; wy betrouwen onse kneghten onse goederen / maer Godt betrouwt ons haere zielen / ende 't geene eens de Propheet sprack in gelijckenisse tot den Koningh / 1. Kon. 20.39. Bewaert desen Man, indien hy eenighsins gemist wort, so sal uwe ziele inde plaetse sijner ziele sijn; dat seght oock Godt in effecte van een yeder een / welcke inkomt onder ons dack om aldaer te woonen: Bewaert dit uw kindt/desen uwen dienstkneght: want indien hy eenighsins wort gemist / indien door uwe schult en versuym sijn ziel verlooren gaet / uwe ziel sal sterven met de sijne. d' Ouderen die naelatigh sijn inde opvoedinge van haer kinderen / seyde Bernardus, dat

Bernard. Epistol. 3. liever kinder-moorders, dan Ouders ghenoemt moghten worden. Want schoon'se deselve niet berooven van het natuyrlicke leven / so beroven sy'se noghtans van een beter / van het geestelicke leven. Ende het bloedt van haere kinderen / die'se als Veu-

Iob 11.12. lens van woudt-esels hebben laten opwassen/ en met de Israeliten den Moloch, jae den

2 Kon. 17. 17. Duyvel hebben op-geoffert / sal Godt eens komen eysschen van haer handen. De roeckeloosheyt der kinderen / wort toe-geschreven de sloffigheyt des Vaders / seght Ambrosius. Dus wiert Eli belast en beswaert met de sonden van sijn kinderen / 1. Sam. 2.29. en 3.13. Ick hebbe hem te kennen ge-

ge-

geven, dat ick sijn huys righten sal tot in eeuwigheyt: om der ongereghtigheyt wille die hy geweten heeft, want als sijne soonen haer hebben vervloeckt gemaeckt, so en heeft hy'se niet eens suyr aengesien. Maer dit sal den Huys-Vaders ende Meesters/ een on-uytspreeckelicken troost ende eere sijn/ als'se ten jonghsten daege konnen seggen: Siet ick ende de kinderen, die gy my Heere gegeven hebt, sijn tot teyckenen ende wonderen in Israel; ofte gelijck Christus sprack in sijn gebedt vande sijne/ Joh. 17. 12. Die gy my gegeven hebt, hebbe ick bewaert, ende niemandt uyt haer en is verlooren gegaen, dan de Soone der verderfenisse, dewelcke al te vooren was verlooren.

5. Eyndelick de teere liefde ende mededoogentheyt/ die wy voorgeven onse kneghten ende kinderen toe te draegen/ behoorde ons tot de voorghestelde plighten te beweghen. Hebt gy eenen Huys-kneght, die getrouw is, dat hy u zy gelijck uwe ziele, seght de Soone Syraghs, Ecclesiast. 33. 30. De ziele is ons nae ende dier; nu hy die sijn ziele lief heeft/ te weten so 't behoort/ die draeght sorge om 'se te leeren/ ende 't onderwijsen; So moeten oock die Regeerders, die haere Huysgesinnen lief hebben/ deselve onderwijsen met wijsheyt/ ende met een leere der goedtdadigheit. Spijse/ dranck/ kleederen/ ende andere behoeftigheden der Natuyre, sijn niet so noodigh tot bescherminge en bewaeringe van haer lichaemen, dan heylige onderwijsingen tot behoudinge van haer zielen. Regeert ende koestert so uwe familie, als een de-

welcke ſchijnen wil meerder een moeder, dan een Vrouw van d'uwe te ſijn, ſchreef Hieronymus aen Celanthia. 't Is waerlick een grooten lof die Auguſtinus aen Monica, ſijne Moeder heeft gegeven; Hy ſeght van haer: Sy maeckte meer haer werck daer van, dat gy Heere mijn Vader ſoude ſijn, om dat'ſe meer in arbeyt was, om mijn eeuwige ſaligheyt te verborderen, als om my in mijn eerſte gheboorte ter werelt te brengen.

Familiam tuam ita rege & confove, ut te matrem magis tuorum, quam Dominam velis. Hieron. ad Celanth.

Menigh Vader ende Moeder, hebben veel voor met haere kinderen, ende bekommeren haer dagh ende naght, hoe'se beſt grote ſchatten ſullen vergaderen voor deſelve; maer weynigh ſijn'ſe door de banck beſorght in haer leven, om haer kinderen ſelve te leeren die ſchatten in den Hemel te vergaderen, die nogh motte, nogh roeſt en kan verderven, ende die de Dieven niet door-graven, noghte ſteelen konnen, gelijck ſo onſen Saligmaecker ſeyde. Melanthon ſeyde ſeer wel: Men moet meerder ſorghe draeghen voor de goede onderwijzinge der kinderen, dan voor eenige rijckdommen. Die anders doen, ſchijnen my die gene gelijck te zijn, die beſorgt zijn voor de ſchoene, maer de voeten ſelve verſuymen, daer om die te beſchermen de ſchoenen zijn gebonden. Daerom leerde en vermaende, oock door brieven, den Keyſer Conſtantinus zijne kinderen, ſo van hem Euſebius verhaelt, dat ſy de kenniſſe Godts, ende de Heylige Religie boven alle ſchatten, jae oock boven haer rijck ſouden ſtellen. Voorwaer dan hebben wy onſe kinderen

Melanth. loc. comm. à Manl. collect. tom. 2. ad quart. præcept. pag. 220.

deren ende kneghten reght lief / als wy thonen / dat wy lief hebben haere ziel / ende salighеyt.

IV. Eyndelick / door dit middel sullen wy in onse huysen / niet alleen een af beeldinge hebben vande kercke; maer oock vanden Hemel selve; want sulcken manier van leven / en is niet anders dan een geduyrighe verkeeringe / ende wandelingh met Godt, gelijck'er so van Noach staet / Gen. 5. . Gy spreeckt geduyrigh met Godt / ende Godt met u. Even ghelijck Cyprianus eens aen Donatus schreef: Of bidt, of leest geduyrigh; nu spreeckt gy met Godt, dan Godt met u. „Niet anders oock Bernardns: Als wy bid„den / dan spreecken wy met Godt; als wy „lesen / dan spreeckt Godt met ons; In„dien gy altijts met Godt wilt wesen / bidt „en leest altijts; welcke woorden Bernardus, soo my toeschijnt / heeft ontleendt vanden Oudtvader Augustinus, die seer vele eeuwen voor hem heeft geleeft; want dese heeft elders aldus geseght: Die altijts met Godt wil sijn, moet geduyrigh bidden, ende lesen. En gewisselick dat huys / in't welcke dit ordinair geschiet/wat is't anders dan een huys Godts, en een Poorte vanden Hemel. Gen. 28. 17? Daer der twee of drie sijn in Christi naem vergadert, daer is hy met zijn geest en genade in het midden.

Cypr. Epistol. libr. 2. Epist. 2. ad Donat. pag. 50.

August. Serm. 112. de tempor.

XIV. Cap.

Wort met vele redenen ghethoont, en aen-gedrongen, dat het is den plight van jonge lieden aen Godt te ghedencken, dat is, Godt te vreesen en te dienen, al in haere jeught.

GElijck wy den Huys-Vaders en Regeerders hebben gepooght door seeckere redenen te bewegen / tot een vlytige betraghtinge van die voor-genoemde plighten; also sullen wy nu oock de kinderen ende dienst-kneghten, ofte dienstmaeghden, poogen op te wecken / in desen tot gehoorsaemheyt ende onderwerpinge. Om drie dingen (seydt de wijse Agur, Prov. 30. 21.) ontroert haer de aerde, jae om viere, die sy niet draegen kan; ende 't eerste van die vier is / als een kneght wil regeeren, dat is / als een kneght zijns Meesters regeeringhe veraght / ende volght zijn eygen wegen. Dit ontroert een Stadt / een Landt / en oock een familie, insonderheyt als de kinderen ende kneghten haer / volgens het beleydt van haer Ouders ende Meesters / niet onderwerpen willen d' oeffeningen van Godtsdienstigheyt en religie. Laeten 'se alle gedencken aen Salomons vermaeninge / Prov. 1. 8. 9. Mijn Soon, hoort de tught uwes Vaders, ende en ver-

verlaet de leere uwer moeder niet: want sy sullen uwen hoofde een aengenaem toevoeghsel sijn, ende ketenen aen uwen halse. Prov. 8. 10. Nemet aen wetenschap meer dan het uytgelesen uyt-gegraven Goudt. Want wijsheyt is beter dan robynnen; ende al watmen begeeren magh en is met haer niet te verghelijcken. Die kinderen ende knegten / die met haer Ouders ende Meesters / 't samen huys-houden in Godts vreese / en oeffeninge van religie, sullen hier naemaels 't saemen huys-houden / in een huys 't welcke niet met handen is gemaeckt, maer eeuwigh inde Hemelen, 2. Cor. 5. 1. En voorwaer wel-geluckfaligh is het volck, dien het alsoo gaet, wiens Godt de Heere is, Ps: 144. 15.

Vele dingen souden hier konnen worden by-gebraght; maer wy sullen nu alleen in't gemeen desen plight / op de conscientien van alle jonge lieden / kinderen / ofte kneghten / pooghen aen te dringhen / te weten / dat'se Godt al dienen ende vreesen moeten in haer eerste jeught. Dit is het gene dat haer meer dan op eene plaets wort aen-bevolen / onder andere / Eccl. 12. 1. Gedenckt aen uwen Schepper inde daegen uwer jongelinghschap, eer dat de quaede daegen komen, etc. Dat is; schickt u tot de vreese des Heeren / ende tot het onderhouden zijner ghebo den. Want gelijck de Godtloosen / die Godt niet en dienen / geseght worden Godt te vergeten, Ps: 9. 18. Alle Godt-vergetene Heydenen. en 106. 21. Sy vergaten Godes haeres Heylandts. Deut. 8. 11. Also worden de Godtsalige geseght aen Godt te gedencken, als te

verstaen gegeven wort / dat'se sijnen gantschen dienst betraghten / Esa. 26. 13. Door u alleen ghedencken wy uwes naems. En Esa. 64. 5. Gy ontmoet den vrolicken, ende die gereghtigheyt doet, den genen die uwer gedencken op uwe wegen.

Siet Esa. 57. 11. Gelijck Godt te vergeten d'oorspronck is van alle quaedt / ende als een vervloeckte boom / op den welcken alle vrughten van boosheyt en Godtloosheyt wassen; Alsoo wort oock door de gedaghtenisse aen Godt / 't gemoet ontsteecken om Godt te dienen / ende te beminnen. Hierom wort de gedaghtenisse aen Godts naeme / genomen voor de betraghtinge vanden gehelen Godts-dienst / Exod. 20. 24.

So dat niemant heeft te oordeelen dat daer Salomon eenige lighte kennisse / ende voor-by-vliegende gedaghtenisse Godts verstaet: Want die oock inden Godtloosen ende hypocryten haere plaets kan hebben. De woorden van kennisse beteyckenen niet een enckele ende bloote, maer een levendighe ende kraghtighe kennisse; Een mensche magh met waerheyt geseght worden niet meer te kennen / dan hy kent met affectie en impressie; So oock gedencken ('twelcke eygentlick niet anders is / dan het oeffenen / ende een te wercke-stellinge van die notien, welcke wy vande dingen hebben) sluydt niet alleen in de daedt vande memorie, maer oock vande wille. Hebr. 11. 15. Indien sy dies Vaderlandts gedaght hadden, van welck sy uytgegaen waeren, etc. Dat is / indien sy begeert hadden / ofte verlanght / wederom te keeren /

See Iohn Chifhulls Young-mans Memento, Pag. 3.

keeren / sy souden wel gelegentheyt gehadt hebben. Jon. 2. 7. Als mijne ziele in my overstelpt was, daght ick aen den Heere, seght Ionas. Dit is sulcke gedaghtenisse / seght Iunius, dewelcke Godt niet alleen brenght tot onse gedaghten / maer oock de gantsche ziele inneemt met de grootste vierigheyt / om op hem sijn gemoet te stellen / met het versuym / ende veraghtinghe van alle andere dingen. So dat aen Godt te gedencken, is Godt te begheeren / onse gedaghten ende meditatien so ontrent hem te oeffenen / dat wy ons in deselve ten hooghsten vermaken / ende gaende ghemaeckt worden / om die liefde en genegentheyt metter daedt uyt te drucken nevens hem. Dan worden de menschen aen eenigh dingh geseght te gedencken, als'se 't selve uytdrucken in haer handelinghen / ende dat doen, 't welcke als uytspreeckt, of te kennen geeft de ghedaghten van haere herten. Esth. 2. 1. Ezech. 23. 19. Soo is oock Godt in sijn herte, in sijnen mondt, ende in sijn gantsche leven te hebben / eygenlick aen Godt te gedencken. 't Begrijpt dese drie dingen. Iunius in loc. citat.

I. Godt te kennen.

II. Godt lief te hebben / ende te beminnen.

III. Die liefde te bethoonen / door Godt te dienen / ende te gehoorsaemen. So aen Godt te gedencken / gebiedt daer den Coninck Salomon aen den jongen lieden. Dus staet'er oock Klaeghl. 3. 27. 't Is goet voor eenen man, dat hy het jock, so der verdrucking / als onderwijsing / in sijner jeugt draegt.

Inden Ouden Testamente wilde Godt hem geheylight hebben d' eerstelingen van het veldt, ende d' eerst-gebooren van menschen ende beesten; Hy begeerde oock tot een offerhande de tarwe uyt de groene ayren; waerom anders / dan om te verstaen te geven / dat hy onse eerste jaeren / tot sij-„nen dienst wil hebben op-gedraegen: Dese „wet (seght seer wel Ainsworth in sijne ge-„leerde Aenteyckeningen over Exodus) be-„teyckent / dat Godts volck ('t welcke een „vergaderinge der Eerst-gebooorene is/ Hebr. „12.23. Exod. 4. 22. vande doodt verlost „sijnde door Chisti bloedt) beyde haer selven „ende de haere moeten toe-heyligen aen den „dienst des Heeren / Rom. 6. 13. 19. 22 en „12. 1. even gelijck hy haer Godt is / en-„de haer voor sigh heylight vande baer-moe-„der aen / Ps: 22. 11. Esa. 46. 3. Ier. 1. 5. „Gal. 1. 15. Sommige der geleerden willen den menschen opwecken / om by tijts des Heeren vreese te betraghten / door d' aenmerckinge vande roede Aarons, welcke was van een Amandel-boom, dewelcke d' eerste is onder alle andere boomen / die begint te botten en te bloeyen; of dese aenmerckinge is goet / en wil ick nu niet ondersoecken; maer dit is gantschelick waeraghtigh / dat die boomen der gereghtigheyt willen wesen / ende weten dat'se sijn een plantinge des Heeren, Amandel-boomen moeten wesen / by tijts bottende en bloeyende in Godtsaligheyt. 't Is een aenmerckinge der Joodtsche Rabbynen op Lev. 1. 14. dat Tortel-Duyven altijts moghten worden op-geoffert / maer alleen

Exod. 13. 2. Exod. 34. 26. Exod. 22. 29. Ezech. 48. 14.

Ainsworth in his Annot. upon Exod. 13. pag. 46.

Fordes. Sermon. of Cat.

alleen de Duyven als'se jongh waeren; jonge Duyven / gelijck Aristoteles ons leert / sijn best inde lente, en slimmer in den herfst; Die sijn oock de beste vrughten vande Christenen / welcke sy voortbrenghen in haer jeught. Aristot. de Hist. Animal. libr. 5. cap. 13. Willet on Levit. pag. 37.

So wort'er van veele jonghe lieden inde Schrift gewagh gemaeckt / dewelcke vroom waeren; ende de H. Geest vermelt niet alleen haere vroomigheyt / maer oock haere Ouderdom / in dewelcke sy vroom waeren. Salomon een jongh Coningh; Obadia een jongh Hovelingh; Daniel en Samuel, een jongh Propheet; Iohannas een jongen Apostel; alle dese sijn ons voor-gestelt tot exempelen, om nae te volgen, 1. Cor. 11. 1. 't Was prijselick in Iosia dat sijn herte opreght was voor den Heere / doe hy niet meer / als aght jaren oudt was / 2. Kon. 22. 1. 2. In Ierobeams kindt wiert wat goets gevonden voor den Heere, den Godt van Israel, 1. Kon. 14. 13. 't Was een loffelicke saecke / dat Timotheus was op-getoogen inde kennisse vande Schriften / van sijne kindtsheyt af, 2. Tim. 3. 15. Desen lof geeft oock Eusebius aen Origenes. 1 Kon. 18. 12. Euseb. Histor. libr. 6. cap. 3.

't Was wat wonders / gelijck wy oock voor henen hebben aengemerckt / dat verhaelt wort van Coninck Eduard de seste / van Engelandt / sijnde maer 16. jaeren oudt doe hy stierf / anno 1553. dat hy so in alle deughden en Godtsaligheyt heeft uyt-gesteecken / dat Foxus, gelijck vele by-brengen uyt hem / in die tijden van hem heeft getuygen moeten; Dat in dien eenen Eduardt was meer Godt-

saligheyt, als in alle de Bisschoppen van Engelandt. So heeft oock Ambrosius, een Leeraer inde oude kercke / hoogh geroemt de Godtsaligheydt en religieusheyt van den jongen Keyser Honorius.

Ambros. in Obit. Theodos.

Wy sullen desen plight'poogen naerder aen te dringen / met eenige redenen / genomen vande nuttigheyt, vande noodigheyt, ende vande billickheyt derselve.

I. 't Is nuttigh Godt te dienen en te vresen in sijne jeught. Want daer door sal u het goede overkomen, Job. 22. 21. Matt. 6. 33.

1. Daer in heeft de Heere sulcken groot behaegen / dat hy't noyt en wil vergeten. Onse jonckheyt aen den dienst Godts op te offeren / is als aen hem op-offeren onsen Isaac; en hoe Abrahams voornemen in dat geval Gode behaeghde / kondt'ge sien / Gen. 22. 16. 17. Daerom dat gy dese saecke ghedaen hebt.... sal ick u voorseker grootelickx segenen. Gelijck de vroegh-tijt in't jaer / so heeft een bysondere aenghenaemtheyt / de Godts-dienstigheit inde eerste ende teere jaren vande jeught. 't Is heughlick voor hem te sien / dat kinderen in waerheyt wandelen.

1 Ioh. 4.

Als Israel eerst was uytgeleydt in Egypten, beminde het den Heere hertelick; ende dat was wegen sijne veelvoudige segeningen over't selve niet te verwonderen; ende soo schoon de Israeliten haer veelsins in swackheden / murmureringen / ongeloovigheyt / etc. tegen hem besondight hadden / noghtans gedenckt hy nogh daer aen / een langen tijt daer nae / Jer. 2. 2. Ick gedencke der weldadigheyt uwer jeught, etc. Gewisselick

Will. Harrisons Best Spenttime, chap. 5. pa. 211. & seqq.

selick in sulcke offerhanden heeft de Heere een welbehaegen.

2. Den Heere in sijne jeught te dienen / is een deftigh middel / om de begeerlickheden vande jonckheyt voor te komen. 2. Tim. 2. 22. Daer sijn seecker begeerlickheden, die wy menschen meest sijn in onse jonckheit onderworpen. Want wat is die anders als vol van dwaesheyt / ydelheyt / lighveerdigheyt / etc. Welcke alle directelick tegen de ziele stryden, 1. Pet. 2. 11. Esa. 57. 20. Hier van daen quam Davidts vraege / Ps: 119. 9. Heere; waer mede sal een jonghelingh sijnen padt suyver houden? etc. En ghewisselick die hem selven van die begeerlickheden reynight / die sal wesen een vat ter eeren, geheylight en bequaem ten gebruycke des Heeren. 2. Tim. 2. 21.

3. Godt oprecht in onse jeught te dienen / sal ons doen volstandigh Godt dienen / en religieus sijn / in onsen Ouderdom. 't Is waer daer sijnder / die daer 'se Heyligen gescheenen hebben in haere jeught, in haeren Ouderdom sijn Duyvels geworden / gelijck Ioas, dewelcke goet was in sijne jeught / so lange als hy onder de opsight van Iehoiada was; maer die doot sijnde borste hy in Godtloosheyt uyt. Maer die scheenen so alleen te wesen; sy hadden een gedaente der Godtsalicheyt, maer de kraght der selve verloochent, 2. Tim. 3. 5. Maer sulcke die waerlick ende oprechtelick Godtsdienstigh sijn in haere jeught, sullen so volherden in haeren Ouderdom. Dat is de waere eyghenschap van een boom der gereghtigheyt, Ps: 92. 13. 14.

92. 13. 14. Hier toe dient de spreucke Salomons Prov. 22. 6..... Als hy oudt sal geworden sijn, sal hy daer van niet afwijcken. Hy die sijnen tijt besteedt tot den dienst Godts/ in sijne jeught, sal'se beswaerlick versuymen in sijnen ouderdom. Hy die een Timotheus is in sijne jeught / sal wel een Mnason worden / een oudt Discipel in sijnen Ouderdom/ Act. 21. 16. 't Is so / Salomon viel wel schandelick en gevaerlick in sijn ouderdom; maer hy is in't eynde wederom tot Godt gekeert door boetveerdigheyt / ghelijck blijckt uyt zijn boeck den Predicker genaemt / Jer. 32. 40. Ick sal mijne vreese in haer herte geven, dat'se niet van my af en wijcken.

4. Hoe wy meer tijt besteden / ende meerder moeyte aenwenden / om Godt te dienen in onse jeught / hoe wy oock meerder troost nu sullen hebben / ende heerlickheydt hier nae.

1 Och! hoe soet en troostelicken is het niet nu alleen / maer inde oude en koude dagen te gedencken / datmen al van zijn jeught aen in opreghtigheyt / ende in vreese den ganschen tijt sijner inwooninghe hier op aerden, voor den Heere gewandelt heeft. Siet Esa. 38. 3. Och! hoe vreughdigh is'et als een mensche seggen kan met Paulus, Act. 23. 1. Ick hebbe met alle goede conscientie voor Godt ghewandelt tot op desen dagh. Ofte met den Iongelingh, Marc. 10. 20. Alle dese dingen hebb' ick onderhouden van mijnder jeught aen. Ende ziet wat een ghunste hem daer over onsen Salighmaecker toedroegh. Ende Iesus hem aensiende, beminde hem.

hem. Hoe veel te meer sal hy ons beminnen / die hem waerlick ende oprechtelick beminnen ende dienen? De Heere Christus seght / Joh. 14. 21. 23. Die mijne geboden bewaert, die ist die my lief heeft ; ... ende die sal van mijnen Vader gelievet worden, ende wy sullen tot hem komen, ende sullen wooninge by hem maecken. O! saligh geselschap! wat grooter vertroostinge? Het is een Hemel op aerde. Wy sullen gemeenschap hebben met den Vader, ende met sijnen Soone Iesus Christus., seght den Apostel, 1. Joh. 1. 3. Die gene die met David konnen seggen: Gy zijt mijne verwaghtinge Heere, mijn vertrouwen van mijner jeught aen. En wederom: O Godt, gy hebt my geleert van mijne jeught aen. Die / en die alleen mogen in haeren ouderdom met hem bidden. Verwerpt my niet o Heere in den tijts des ouderdoms: ende verlaet my niet terwijlen mijne kraght vergaet. Ps: 71. 5. 9. 17. Ende wie en soude niet willen sulcken reden op zijn doodt-bedde hebben.

11 Dit sal oock meerder gewighte voegen aen onse kroone der heerlickheit inden Hemel. Die kleyne moeyten / die wy aenwenden om Godt te dienen (schoon'se in vergelijckinge sijn als maer een oogenblick) sullen ons noghtans / wercken een eeuwigh ende gansch groot gewighte der heerlickheit, 2. Cor 4. 17. O hoe behoorde dit ons te bewegen om by tijts te beginnen? Hoe wy eerder beginnen tijt te besteden om Godt te dienen / hoe wy oock meerder heerlickheit sullen roepen hier naemaels, Hoe wy meer

Talenten hebben / ende die beter aenleggen/ hoe wy meerder heerlickheyt te verwaghten hebben inden Hemel. Siet Luc. 19. 17. 24. 25. 26. Hy die de meeste genade heeft / om den meesten tijt tot den dienst Godts te besteden op der aerde / sal hebben de grootste vergeldinge, ende de meeste heerlickheydt inden Hemel.

5. Hoe wy eerder beginnen Godt te vreesen / hoe wy oock eerder sullen onsen ouderen beginnen haere liefde wederom te vergelden/ ende haer te troosten. Immers het welschicken der kinderen / is de vreughde der ouderen. Een wijs Soon verblijdt sijn Vader, schoon hy selve niet Godts-diensttigh / nochte religieus en is / Prov. 10. 1. Siet Luc. 1. 13. 14. 15. Dat is de reghte grondt van vreughde voor Ouders over haere kinderen / als'se vroom en Godtsaligh, groot voor Godt sijn / ende niet juyst voor de werelt. Maer een sot Soon is in tegendeel sijns moeders droefheyt. Godtloose kinderen dooreten / gelijck de adders, de herten van haer ouders / ende doorsteecken'se als met een sweerdt. Prov. 17. 21. Ick twijffel niet of Ely's Soonen braecken hem eerder sijn hert, als hy sijn hals brack wegen sijnen val. Laet ons daerom in onse jeught Godt vreesen/ op dat wy onse Ouderen mogen vertroosten in den Ouderdom.

II. Gelijck het nuttigh is / also oock noodigh den Heere in sijne jeughdt te dienen. Want /

1. Het werck tot het welcke wy geroepen worden is een groot en langh werck,

Wy weten dat wy gewoon sijn den morgenstondt af te sonderen om het voornaemste werck te doen/ 'twelcke de grootste kraghten vereyscht; ende gewisselick in desen sin is des Heeren werck / een morgen-werck; want het vereyscht onse voornaemste / jae gantsche kraghten. Merckt wel die woorden aen Luc. 13. 24. Phil. 3. 14. Chiſhull. libr. ſupr. citat. pag. 97.

Gelijck wy hebben een groot, also oock een langh werck te doen. Die een langhe reys te doen heeft / pleegh die met den eersten op-gangh vande Sonne aen te nemen. Indien wy wisten wat het is een Christen te sijn, wy en souden den dagh van ons leven niet te langh oordeelen / nogh eenigh gedeelte daer van af-snyden om ons vleesch/ en den Duyvel te dienen.

Drie dingen maecken dit werck langh;

I Gebreck van kennisse.

II Gebreck van ondervindinghe in die dingen / welcke wy kennen.

III Vele werck.

Eerst in opsighte van kennisse moeten wy by tijts beginnen; Hoe vele dingen sijnder welcke wy niet en weeten? 't Euangelium is vol verborgentheden / ende als wy meest kennen / so kennen wy maer ten deele. Siet 1. Cor. 2. 14. Hier nae sult gy buyten twijffel seggen. Och of ick wat vroeger begonnen hadde! Ende ten is niet prijselick dan de eerste beginselen te leeren / als wy Leer-Meesters van andere behoorden te sijn. Schoon wy al op de eerste uyre van den dagh onses levens beginnen / so sullen wy noghtans het werck in desen opsighte so langh be-

bevinden / dat als de naght komt / wy sullen moeten bekennen / dat den dagh niet langh genoegh en is geweest. En schoon wy al neerstigh sijn / so sullender nogh al vele dingen over blyven om te leeren / als wy in den Hemel komen.

Ten tweeden, in opsight van ondervindinge; Vele dingen zijnder die wy kennen / van de welcke wy geen ervarentheyt in ons selven en hebben; Ende hier toe wort vele tijts vereyscht. Een Medicijn-meester schoon hy vele dingen weet / vergenoeght hem noghtans niet / voor al eer hy van de selve eenige ervarentheyt verkrijght.

Ten derden, In opsight van werck, O! Als gy komt tot Christus, gy sult so overvloedigh werck te doen vinden / te veel voor dien kleynen tijt / die u uyt-bescheyden is. Jae gy soudt genoegh te doen vinden onder de geloovigen / om die te verstercken, al leefde 't gy Methusalems jaeren.

2. Indien wy in onse jonckheydt Godt niet en dienen / so sullen wy slimmer Meesters dienen / te weten / den Duyvel, de werelt, ende het vleesch. Hy die Godt niet en dient / moet den Duyvel dienen. Merckt dat aen Eph. 2. 2. met vers. 12. Hy die sonder Christus, ende sonder Godt is / wil, nogh kan niet wesen sonder sijne begeerlickheden. Tot dat wy Dienstkneghten Godts worden / sijn wy Dienstkneghten des Sathans / ende slaeven van onse eygen begeerlickheden. Tit. 3. 3. Matt. 6. 24. Hy die de sonde doet, is een Dienstkneght der sonde; Voorwaer een elendighen Meester:
Ioh. 8. 34.
want

want in't eynde geven sulcke Meesters een beklaeglicke besoldinge, Rom. 6.23. Maer die sijn geluckigh welcke by tijts den Heere dienen. Rom. 6.22.

3. Hoe wy langer vertoeven om den Heere te dienen / hoe wy het te swaerder sullen vinden / indien wy ons in't eynde tot Godt bekeeren. Volherdinge in't quaede / baerdt een gewoonte inde sonde / welcke niet kan nae gelaeten worden / sonder groote swaericheyt. Jer. 13.23. Eene diep ingewortelde boom / kan niet dan met vele moeyte worden uyt-geroeydt. Ioäsh, die in sijne jonckheyt wel was te handelen / was onverdraeghlick in sijnen Ouderdom. Hy die door Iehoiada in sijne jonckheydt wiert bestiert / doode naderhandt sijnen Soone Zacharia. Hoe veel te meer magh hy / die quaet is in sijn jeught / nogh erger worden in den ouderdom. Den Godts-dienst is oock een Iock, aen 't welcke sigh den mensche van langer handt gewennen moet. Klaeghl. 3.27. 't Is als Sauls Harnas / 't welcke David niet dragen konde / om dat hy het noyt versoght en hadde; Men kan het draegen alsmen een Kryghs-man van sijner jeught af is geweest. 1. Sam. 17.33.39.

4. Wy en sijn niet verseeckert / dat wy een ander tijt na desen beleven sullen. Ons leven is maer een kleynen duym-breedt, ende niet meer als een roock die haest verdwijnt. Hoe vele jonge lieden worden vast door de doodt van ons wegh ghehaelt? Daerom laet ons wel doen tewijl het tijt is, ende terwijlen het heden genaemt wort. Gal. 6.10.

Heb. 3. 13. Onsen laetsten dagh is ons verborgen / seght seer wel Augustinus, op dat wy op alle onse daegen aght souden nemen. Het is een seggen vande Joden / 't welcke elders de Hoogh-gheleerde D. de Dieu uyt Hillell verhaelt: Segh niet, ick sal de betraghtinge des Wets uytstellen, tot dat'et my gelegen komt, want 't sal misschien niet gelegen komen.

5. En schoon wy verseeckert waeren van ons leven, so en sijn wy noghtans niet verseeckert / dat wy ons bekeeren sullen. Want de bekeeringe / is so wel een gaeve Godts / als de vergeevinge der sonden. Siet 2. Tim. 2. 25. Ten sy gy u bekeert, soo sult gy vergaen, seght onsen Salighmaecker / Luc. 13. 5. Ende ten zy ons Godt deselve geve / so en konnen wy ons niet bekeeren. Wy hebben'se niet in onse handt; neen / Godt moet Israel bekeeringe geven ten leven. Act. 5. 31. Ende wy moeten met de kercke bidden / Jer. 31. 18. Bekeert my, Heere, ende so sal ick bekeert sijn. Terwijlen u nu desen gave wort op-gedraegen / neemt'se aen / op dat'se u naderhandt niet geweygert worde.

De menschen mogen driesins in't eynde sonder bekeeringe sterven / die'se in haere jonckheyt verworpen hebben. I Sy mogen haestelick sterven. 1. Thess. 5. 3. II Ofte anders desperatelick, ghelijck Cain, ende Iudas. III Ofte sy mogen dwaeslick sterven / gelijck Nabal. 1. Sam. 25. . Ongevoeligh en beestaghtigh was hy in sijn leven / ende so oock in sijne doodt / na dat hem

Qualis vita, finis ita.

Godt geslaegen hadde / storf sijn herte in hem / ende wert als een steen. Daerom heden so gy sijne stemme hoort, verhardt uwe herten niet. Ps: 95. Prov. 3. 28. en 23. 26. Stelt Godt tot den morgen niet uyt; want gy en weet niet / wat den morgen sal medebrengen. Die haestigh geeft / geeft tweemael / heeft seer wel Seneca gesegth. Siet hier op verder nae 't geen Downame heeft in sijn vermaerde boeck / genaemt den Christelicken Strijdt, by ons ghecontraheert en vertaelt uyt het Engels / 1. Deel / 2. Boeck Cap. 22.

Bis dat, qui cito dat.

6. 't Is oock recht by Godt / die in haeren ouderdom te verwerpen / die in haere jeught sijnen dienst verworpen hebben. De menschen meynen dat den verdorden / blinden / dooven / lammen / en siecken ouderdom / goet genoegh voor Godt is; Maer hoe'se sijn bedrooghen / thoont ons Maleachi, cap. 1. 8. Als gy wat blindts, kreupels ofte krancks aenbrenght, om te offeren, het en is niet quaedt: brenght dat dogh uwen Vorst; sal hy een wel-gevallen aen u hebben? ofte sal hy u aengesighte opnemen? Neen gewisselick; Vervloeckt sy die bedriegher, die een Manneken in sijn kudde heeft, ende den Heere toe-brenght, dat verdorven is. Mal. 1. 14. Hy die van Godt afwijckt het grooste ghedeelte van sijn leven / voor dien magh hem Godt in sijne doodt verbergen / gelijck hy aen Franciscus Spira dede. Esa. 45. 15.

Indien Godts kinderen het grootste gedeelte van haer leven / so nae willen wandelen aen de mondt der helle / so en is het

niet te verwonderen / dat haer Godt in den tijt des doots / by de hielen grijpt / ende haer doet gelooven / dat hy'se daer in wil werpen. Die my vroegh soecken, sullen my vinden, seght de wijsheyt, Prov. 8. 17. Ons aenwijsende dat een mensche wel te laet kan komen. Daer is een tijdt inden welcken Godt hem niet laet vinden / als te kennen gegeven wort / Esa. 55. 6. Siet Prov. 1. 24. 28. 29. 26. Matt. 7. 21. 23. en 25. 12. Heb. 12. 16. 17.

7. Oock is het nu seer gevaerlick te versuymen / den Heere te dienen in sijne jeught: want Godt wordt daer door bewoogen om sijnen toorn op de jonge lieden neder te storten. Niemandt dencke dat'er niet vele aengelegen is / wat de jonge kinderen seggen / ofte doen. Dit verkleendt niet / maer verswaert eerder haere sonden. Siet hoe Salomon de dertele jonghelinghen aenspreeckt / Eccl. 11. 9. . Gen. 19. 4. Verschoonde / ofte verkleynde dat eenighsins de sonde van Ely's Soonen / dat'se jonge lieden waeren? Ghewisselick neen; het versWaerde haere sonde eerder / 1. Sam. 2. 17. Alsoo was de sonde deser jongelingen seer groot voor 't aengesighte des Heeren. 't Is een schandelicke saecke voor een jongh Man / oudt te sijn in Godtloosheyt; die en kan oock Godt niet inde kinderen verdraegen. 2. Kon. 2. 23. 24. Ps: 119. 21.

Conf. El. Strel. Comment. pract in Act. Apostol. cap. 20. p. 186.

8. De sonden die men in sijne jeught begaet / leggen dickwils swaer op de conscientien, selve van de beste / in den ouderdom. Voor hoe David bidt Ps: 25. 7. Heere ghedenckt

denckt niet de sonden mijner jonckheyt, of mijne overtredingen; ende noghtans hadde hy sijnen Godt gevreest vander jeught aen: want so seght hy van hem selven / Ps: 71. 5. Gy zijt mijne verwaghtinge, Heere, Heere, mijn vertrouwen van mijner jeught aen. Siet vers 17. Hy was een Man nae Godts herte, 1. Sam. 13. 14. Ende noghtans schreydt hy so over de sonden sijnder jeught. Iob was een Man die Godt vreesde, ende afweeck van het quaede; maer noghtans klaeght hy/ Job 13. 26. Gy schrijft bittere dingen tegen my, gy doet my erven de misdaeden mijner jeught. Ende noghtans was hy Godtvreesende ende religieus gheweest van sijne jonckheyt af. Job. 31. 18. Daer hy sprekende vande Weduwen ende Weesen seght: Want van mijne jonckheyt aen is hy by my opgetogen, als by een Vader: ende van mijnes Moeders buyck aen heb' ick haer geleydet. Nu indien de sonden der jeught / so bitter sijn geweest aen Iob ende David, sulcke Godtsalige Persoonen? Hoe bitter sal'se dan sijn aen den genen / die de ongereghtigheyt treccken met koorden der ydelheyt, ende de sonde als met wagen-zeelen? Die moeten noodtsaeckelick d' een of d' ander tijt voelen ende vinden / dat het is een quaede saeck / ende bitter den Heere te verlaeten, ende dat sijne vreese by haer in haere jeught niet geweest en is / gelijck de Heere selve spreeckt / Jer. 2. 19. Pijnen ende smerten hebben die niet alleen in haere lichaemen, maer oock in hare conscientien knagingen te verwaghten. Ick segge daerom / gelijck Abner tegen Ioab,

Siet Ier. 31. 19.

2. Sam. 2. 26. Weet gy niet dat dit in't laetste bitterheyt sal wesen. Schoon Augustinus in sijnen Ouderdom so in Godtsaligheyt heeft uytgesteecken / als te vooren in Godtloosheyt / so brack hem noghtans niet bitterder op / als sijne boeverpen / ende dertelheden / die hy in sijne jeught met sijne medtgesellen bedreven hadde; inde boecken van sijne belydenissen, die hy wel derthien in getale heeft geschreven / beklaeght en beweent hy met bewegingen / sijne wulpsheyt van doe hy maer festhien jaeren oudt was; en sijne dieverye doe hy negenthien jaeren was / loopende met andere jongers peeren schudden van een boom / niet uyt lust om die te eten / maer uyt enckel moetwil / om die te vernielen / ofte voor de verckens te werpen; onder andere seer opmerckelicke dinghen / seght hy: Laeten my belacchen de trotse, ende die niet heylsaemlick van u, mijn Godt, geslaegen ende gebroocken sijn, ick sal eghter mijne schanden u belijden 't uwen lof. Paula een Godtvrughtighe Vrouwe inde eerste kerck / die daerom in haere jeught te meer de werelt hadde ingevolght / om dat'se van seer Edelen / jae van Koninckltjcken huyse was / weende geduyrigh over de sonden harer Jonckheyt; waer over vermaent sijnde van Hieronymus, dat'se haer gesighte door de gestadige traenen heel onbequaem soude maecken om de Heylige Schrift te lesen / wilde evenwel niet af laeten / maer antwoorde seer Christelick. Dat aenghesight, 't welcke ick tegens Godts bevel so menighmael geblancket hebbe, moet nu vervuylt sijn, het

August. Confess. libr. 2. cap. 2. & 4. & 9. & libr. 4. cap. 1.

Hieron. in Epitaph. Paulæ.

Siet des Eerw. D. Sald. Weeklage der Heyligen / pag. 42.

het lichaem dat so delikaet gehouden is, moet gekastijdt worden, dat steets lachen met weenen vergolden; ende dat saghte lijnwaet, ende die kostelicke zyden moeten in een hart kleet verandert worden.

De dinghen welcke de vreughden onser jeught sijn / laet Godt dickwils de bittere lasten onses ouderdoms wesen. Soo siet men oock immers dickwils gebeuren / dat die gene / die in haer jeught so los hebben gelopen / daer nae tot veelderley elenden komen te geraecken; sommige tot Teeringhe, eenige tot Gight, andere tot Water-sught; sy konnen tot haer daegen gekomen sijnde / leven noghte sterven. Job. 20. 11. Sijne beenderen sullen vol sijner verborgene sonden sijn, dat is / met die plaegen / welcke hy sigh behaelt heeft door de boose feyten sijner jeught / gelijck die plaetse wort verklaert van Mercerus, en oock elders / so my wel gedenckt van Beza. Andere worden gheplaeght met baldadige ende ongehoorsaeme kinderen / daer sy niet als droef heyt aen en sien / ende haer niet anders en sijn als een bitterheydt des geestes, om dat sy in haere jeught tegen haere Ouders niet een hayr beter sijn geweest; gelijck die Man / dewelcke van sijn Soon met het hayr door't huys getrocken wierdt / ende tot aen den dorpel gekomen sijnde / uytriep: Soone treckt my dogh niet verder, want dus verre plaght ick mijnen Vader maer te slepen, gelijck Hondorffius verhaelt. Het is een vasten reghel / dat die gene / die ondeugt ploegen ende moeyte saeijen, deselve oock maeijen. Job. 4. 8.

Mercer. in loc. citat. pag. 150.

Gen. 26. 37.

Hondorf. in exemp. quart. præcept. pag. mihi, 339. num. 13.

De

De jeught meynt dickwils dat haer alles wel voeght / wat sy aenvanght; Het gaet (seggen oock wel te mets de Ouders) met de jonckheyt deur / 't is beter voor gekoot als nae / etc. Maer gewisselick / 't is een wegh die wel reght schijnt in haere oogen, dogh het laetste daer van zijn weghen des doodts. Prov. 14. 12. Langh borgen / is by onsen Godt / geen quyt-schelden. Siet Ps. 50. 21. Ier. 31. 9. Prov. 5. 8. 9. 10. 11. 12. 13. Ende gy in u laetste brullet, als u vleesch, ende u lijf verteert is: Ende segget, Hoe hebbe ick de tught gehaet? etc. Hoe hebbe ick mijnen kostelicken tijt deur-gebraght, ende den dienst Godts versuymt in mijne jonckheyt?

9. Gedenckt oock eyndelick, wie hy is / die ons dit gebiet; te weten Godt, dien Almaghtigen Schepper / dewelcke gelijck hy ons geschaepen heeft / also wederom ons kan vernietigen / indien wy hem vergeten, Die aen hem gedencken, vergelt hy genadighlick; maer die hem vergeten, straft hy gestrengelick. Ende so schijnt Salomon een reden bedecktelick te nemen / om de jeught tot de vreese des Heeren op te wecken / van Godts maght / door dewelcke alle dingen geschaepen sijn ende bestaen / als hy seght / Eccl. 12. 1. Gedenckt aen uwen Schepper, etc. Ende gewisselick wie en soude hem niet vreesen, wie en soude aen hem niet gedencken, door wiens aenschouwen de aerde beeft, ende door wiens aenroeren de bergen roocken, jae voor wiens aenschijn de bergen smelten als was? Ps: 104. 32. Ps: 97. 5.

'Sibel. Fræn. Iuventur. pag. 67.

Siet 1 Sam. 3. 10.

III. Maer gelijck het nuttigh ende noodigh

digh is / also is het oock billijck den Heere in sijne jeughjt te dienen. Want /

1. Wat is billicker dan dat wy schepselen, so ons leven aenstellen / ende bestieren / dat het dienen magh tot eere van onsen Schepper? Ende so schijnt Salomon inde voorgedaghte plaetse niet alleen een reden te nemen van de maght Godts / door dewelcke hy alle dingen geschaepen heeft / maer oock vande weldaet des Scheppinge, als hy seght niet alleen gedenckt aen den Schepper, maer uwen Schepper, etc. Ende gewisselick de Heere heeft alle dinghen ghewroght om sijns selfs wille, Prov. 16.4. Hy moet hier van ons als onsen Vader bemindt / ende als onsen Heere ge-eert worden. Anders soud' hy klaegen Mal: 1. 6. Een Soone sal den Vader eeren, etc. Dit heeft selve de nature den Heydenen geleert; Epictetus den Philosooph seyde: Indien ick een Naghtegael was, ick soude doen, 't gene een Naghtegael doet: maer nadien ick een redelick mensche ben, wat sal ick doen? Ick sal Godt prijsen, ende noyt op-houden. Ende u-lieden vermaene ick dat gy oock so doet. Hy heeft ons niet alleen in sulcken heerlicken uytterlicken stature geschaepen; Daer over David uytroept / Ps: 139. 13. 14. Ick love u, om dat ick op eene heel vreeselicke wijse wonderbaerlick gemaeckt ben, etc. Maer hy heeft ons oock begaeft en verciert met een redelicke ziele; Hy heeft ons geen beesten / maer menschen geschaepen; Hy heeft ons uyt den buyck uyt-getoogen; Hy heeft ons op hem doen vertrouwen, zijnde aen onser moeders

Cartwrigt. in Eccles. col. 428.

borsten; op hem sijn wy gheworpen vande baer-moeder af; ende vanden buyck onser moederen, is hy onse Godt geweest, Ps: 22. 10. 11. O laet ons dan niet sijn gelijck de Peerden, ende muylen die geen verstant en hebben, Ps: 32. 9. Jae niet ergher: Want indien wy aen onsen Schepper inde daegen onser Jonghlinghschap niet en ghedencken / so sal op ons recht passen die ernstige bestraffinge Godts / Esa. 1. 3. Een osse kent sijnen besitter, &c. Siet ps. 19. 2. 3.

2. Den tijdt van onse jeught / is oock de beste tijt onses levens / om ons selven te oeffenen inde Religie, ende inde schuldige plighten van Godtvrughtigheyt. Want /

I Jonge lieden hebben meerder vryheit / ende minder bekommeringen / als wanneer sy tot haere jaeren gekomen sijn: want dan sijn sy vol sorge ende bekommernissen des huysgesins; ende het gebeurt dan al menigmael / dat'se haer met vele tydelicke dingen bekommerende, dat eene dingh vergeten dat noodighst is. Siet 1. Cor. 7. 33.

II Jonge lieden hebben oock meerder kraghten / niet alleen des lichaems, maer oock der ziele, om behoorlicken Godt de Heere te dienen. In desen tijt is ons lichaem sterck / onse herts-toghten sijn brandende en bloeyende / onse zielen meest actijf, ende wy bequaemst om die soetigheydt te smaecken / welcke is inde wegen des Heeren. Ionge gemoederen sijn veel bequaemer tot hitte ende vyericheyt te brengen / dan de oude. Hierom wenschte yemandt niet qualijck / dat hy moghte hebben de drift des

jeughts,

jeughts, ende de besetheyt van den ouderdom. Godt begeerde voor hem de eerst-geboorene geheylight te hebben / Ex. 13. 2. Om dat de jeught is het beste van onsen tijt / gelijck de eerst-geboorene het begin onser kraght sijn / gelijck Iacob tegen Ruben seyde / Gen. 49. 3. Ruben gy zyt mijn eerst-geboren, mijne kraght, ende het begin mijner maght; de voortreffelickste in hoogheyt, ende in stercke. Ende in desen opsighte wiert'et een groot verlies gheoordeelt een eerst-geboren te verliesen. Siet Exod. 4. 23. Maer die plaege / die Godt daer den Egyptenaeren bedreyght / brengen de menschen op haer selven / haer eerst-gebooren verderbende / haere jeught, het begin haerer kraght.

Dan natuyren sijn wy in onse jeught / best bequaem om meest te leeren / ende 't gene wy dan leeren / konnen wy alder-best onthouden. Ons gemoet is dan als kley en was, bequaem om alle formen te ontfangen. Dien geur van Godtsaligheyt / die ons gemoet dan krijght / blijft ons lange by; ende die verwe en kan daer nae niet lichtelick wederom worden uyt gewasschen.

Als het lichaem afgaet / ende de ziele verslapt / so en heeft de ziele niet alleen haer gewoone vermaeck soo niet in lichaemelicke, maer oock niet in geestelicke dingen. De reden waerom wy meer van Godt inden Hemel sullen genieten / dan wy hier doen / of konnen doen / is / om dat onse lichaemen bequaem sullen gemaeckt worden voor onse zielen; wy sullen geen van die beletse-

len des vleesches hebben / geen swackheyt / geen indispositie door sieckte ende ouderdom / welcke ons nu verhinderen; Ende daerom moet'et noodtwendigh volgen / dat hoe de ziele beter ende bequaemer is tot oeffeningen / door de kraghten ende vigeur van alle faculteiten, hoe'se oock meerder gemeynschap met Godt kan hebben / ende smaecken kan de soetigheyt, welcke is in Godes weghen. Ps: 19. . Ps: 119.

De jonge daegen sijn de uytgelesenste ende beste daeghen / ghelijck Salomons woordt / Eccles. 12. 1. in 't oorspronckelicke schijnt mede te brengen. 't Eygen woort daer gebruyckt / beteyckent uytgelesen, ende soo wort het vertaelt / 2. Sam. 6. 1. Alwaer geseght wort / dat David versaemelde alle uytgelesene mannen in Israel, die bequaemst ende best gheoordeelt waeren tot den oorlogh; En so geeft Salomon te kennen / dat jonge lieden bequaemst sijn tot den dienst des Heeren. Ende desen sin schijnt wel met dien Text over een te komen: want Salomon die woorden / die hy kortelick hadde voorghestelt / naerder verklaerende / seght: Eer dat de quaede daegen komen, ende de jaeren naerderen, vande welcke gy seggen sult, Ick en hebbe geenen lust in deselve. Hy noemt'se quade daegen, niet als of'se quaet in haer selven waeren / maer om dat oude lieden met so vele sieckten / pijnen / ende quellingen moeten worstelen. Waerom een Philosooph den ouderdom een Haven van alle quaedt noemde.

Bion apud Laërt. libr. 4. de vita Philosoph.

Een mensche kan nergens nae soo veel

werck

werck doen / als alle sijne Dienstknechten zijn van hem wegh gegaen / als hy konde / doen hy se alle hadde tot sijnen dienst. In den ouderdom ontbreecken oock de ziele dese dienstknechten, die of doodt, of traegh en onbruyckbaer zijn ; Een yeder lidt des lichaems / ende faculteyt der ziele / is seer swack ende lam geworden. Soo dat een mensche / welcke / sorghloos in sijne jeugt zijnde / denckt groote dingen te doen als hy oudt is / lichtelijcken kan bedrooghen worden. Gy meynt dan te kercke te gaen ; Maer uwe beenen, die u lichaem behooren te dragen / buygen haer dan neder ; of zijn se noch sterck / soo vergaet nochtans u gehoor, ende de twee deuren na de strate worden gesloten ; Dan meynt ghy in uwe huysen Godes Woort te lesen ; Maer eylaes ! en gedenckt ghy niet dat dan u gesichte u kan feylen. Of heb je hoope / dat ge dan Godes Woordt sult overdencken tot troost van uwe ziele? Maer eylaes! soo veel smerten sult ghy in uwe beenen gevoelen / soo veel uytreckingen / ende pijnen in alle deelen van u lichaem / dat ghy daer toe weynigh lust sult hebben / en genegentheyt. Hoe menighmael gebeurt 'et dat oude luyden van geen dingh gevoelen hebben / als het gevoel harer zijnen. Haer verstandt gaet af / hare memorie verslapt / haer herte is verhart door de gewoonte der sonde / ende is als vet papier / op 't welcke men niets kan in-drucken ofte schrijven. Oude honden de banden gewoon te maecken / is oock al een seer beswaerd-

Nonne pudet te id temporis bonæ menti reservare, quod in nullam rem conferre potest? Senec. de Brevit. Vitæ, Cap. 4.

Siet in mijne onderwijsingen den Titel van den ouderdom.

swaerde saecke. Eenen Diogenes eens gevraeght zijnde; Wat het ellendighste in dit leven was; Antwoordde; Een arm oudt man. Maer met meerder recht mach die d'ellendighste wel geoordeelt worden / die oudt is / en sonder kennisse, sonder geloove, ende onbequaem om yets goets te leeren.

Wie is dan bequaem om de kennisse te leeren, ende het gehoorde te verstaen? 't Zijn gewisselijck de gespeende van de melck, de afgetrockene van de borsten, Esai. 28:9. Den ouden geeft men gebodt op gebodt, regel op regel; de jonge zijn bequamer om te loopen de weegen van Gods getuygenisse. Daerom stelt niet uyt Godt te dienen tot uwen ouderdom. Segh met Alexander, als sijn Meester Aristoteles hem riet sich te onthouden van oorloogen / tot dat hy was gekomen tot een volmaeckten ouderdom: Ick vreese seer, soo ick langh vertoeve, dat ick sal verliesen de hitte ende viguer van mijn jeught. Past hier op toe / Prov. 10: 5. Syr. 25. 5. Matth. 6: 20. Prov. 2: 3, 4, 5.

3 Souden wy aen Godt niet gedencken in onse jeught, daer wy wel wenschen dat hy aen ons gedencke / insonderheyt in quade dagen van sieckten en swarigheyt? Xenophon konde door het licht der nature seggen: Dat de Goden dan alder-meest van den mensche gedient mosten worden, als hy voorspoet hadde, om dat hy in noodt vervallende, de Goden vrymoedighlijck moght aenroepen, als die dan sijne vrienden

wa-

waren. Indien wy Godt vergeten / oock sal hy wederom ons vergeten. Hos. 4. 6. Dewijle ghy de Wet uwes Godts vergeten hebt, soo sal ick oock uwe kinderen vergeten. Gelijck ghy nu uwe ooren stopt voor hem / als een doven adder voor de stemme des besweerders, Psal. 58. 5. Soo sal oock Godt eens in sijn rechtveerdigheyt / sijne ooren stoppen voor u gebedt / ende sich verbergen als ghy uwe smeeckingen vermeenighvuldight. Esai. 1. 15. Prov. 1. 27. 28. 29. Vertoef dan niet / maer haest u / om de weegen des Heeren t' onderhouden 1 Sam. 3. 10. Heere, spreeckt, want uw' knecht hoort.

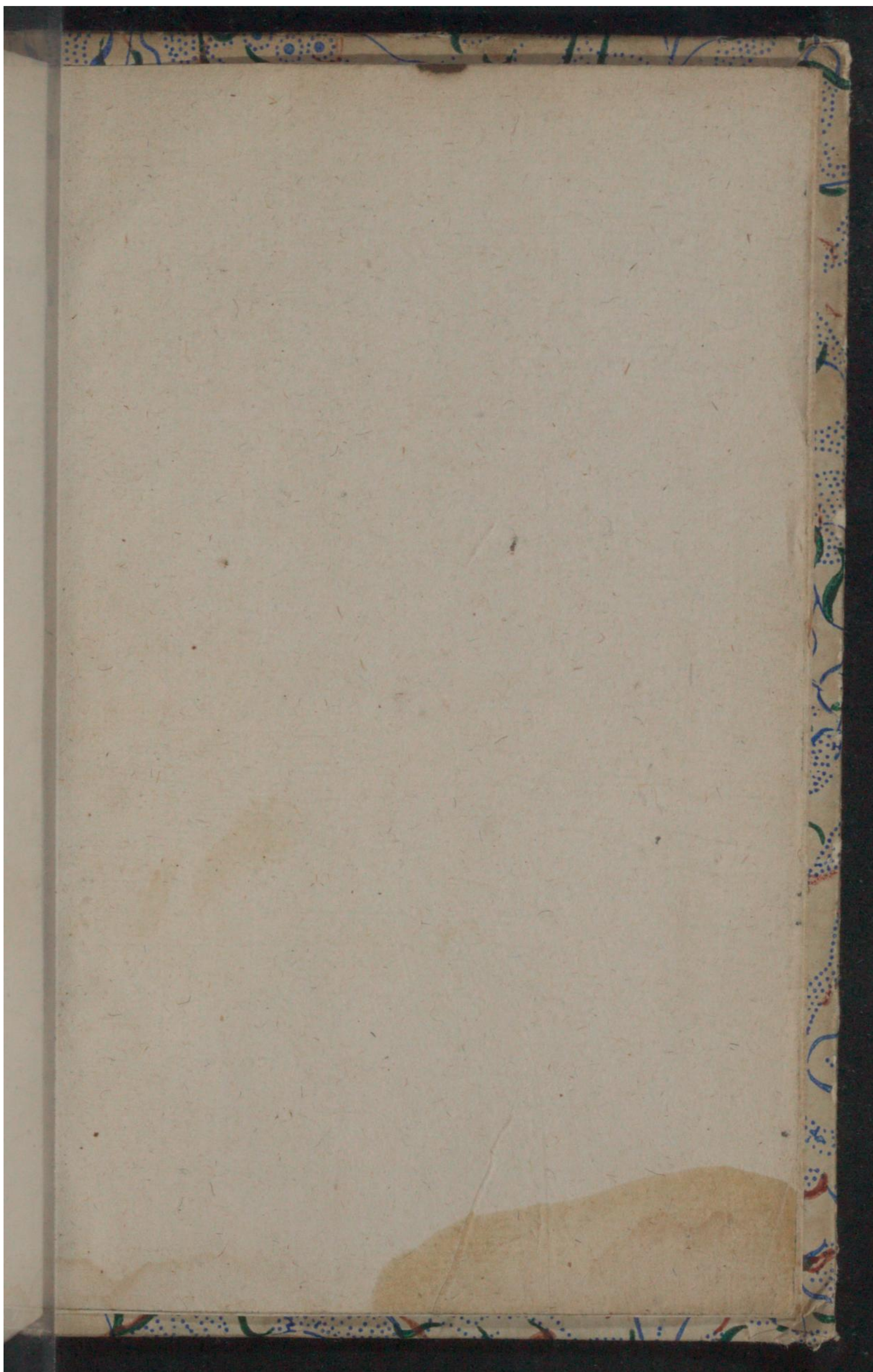
DRUCK-FOUTEN.

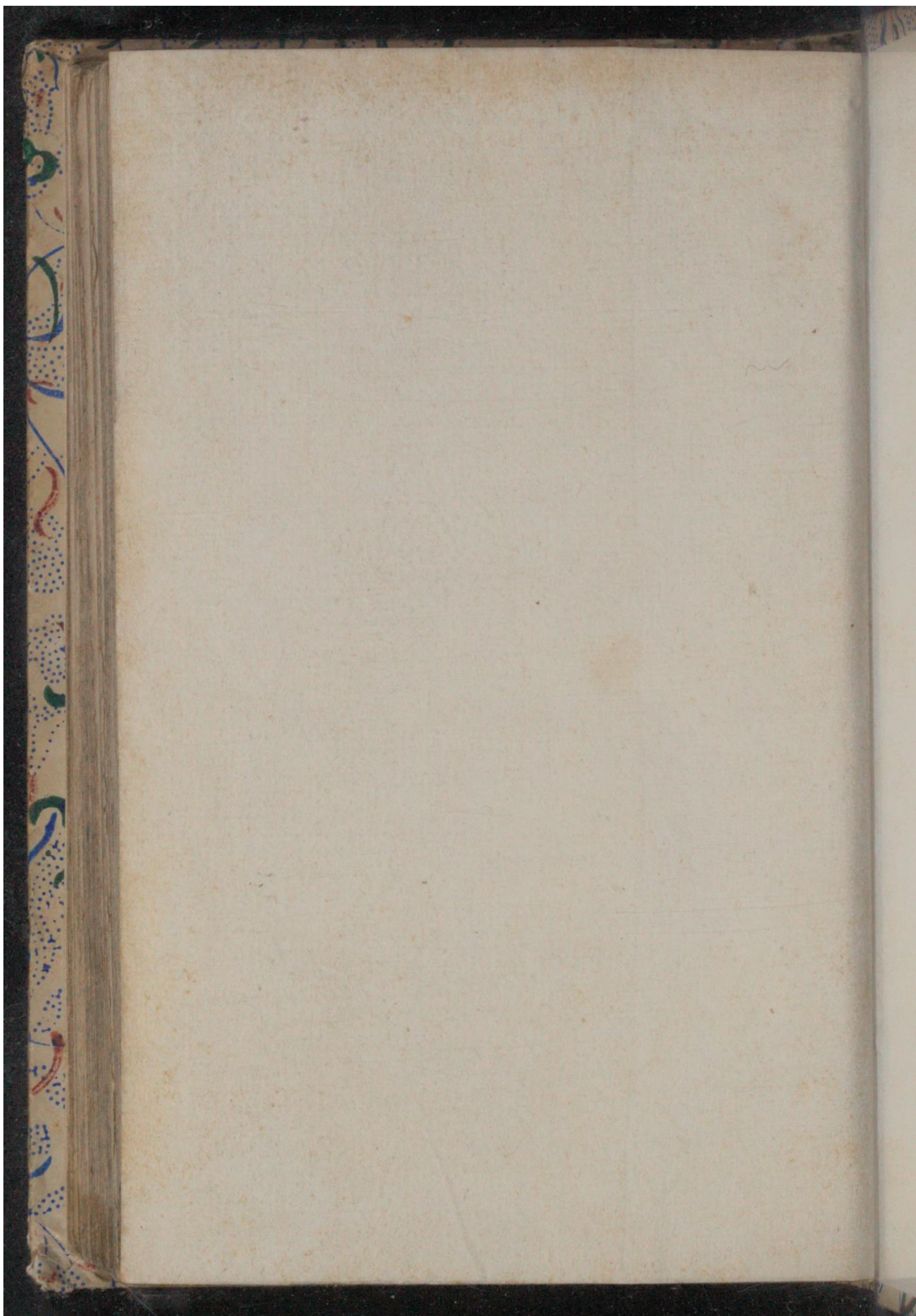
Alſoo d'*Autheur* de druck-perſe ſelve niet heeft konnen by-woonen, ſoo zijn eenigen fouten in-geſloopen, onder de welcke den beſcheyden leſer, deſe volgende, die maer ter *loops* hier en daer zijn aengemerckt, ſal aldus gelieven te verbeteren.

Pag. 13.	regel. 27.	Leeſt.	ſcherp-ſnijdender.
14.	7.	Leeſt.	Dat Cyprianus.
26.	6.	Leeſt.	vrucht.
	23.	Leeſt.	Feſulaenſche.
27.	13.	Leeſt.	Irenæus.
30.	28.	Leeſt.	verlockingen.
39.	25.	Leeſt.	Felicitas.
40.	12.	Leeſt.	verlockingen:
42.	34.	Leeſt.	vrucht.
54.	21.	Leeſt.	Pſ. 38. 10.
64.	22.	Leeſt.	gevallen is.
68.	reg. 2.	Leeſt.	als de ſelve.
71.	4.	Leeſt.	ketteryen.
103.	19.	Leeſt.	onſe.
104.	4.	Leeſt.	neerſtige.
106.	11.	Leeſt.	doorſoecken.
119.	29.	Leeſt.	verdelgen.
123.	10.	Leeſt.	den.
124.	33.	Leeſt.	beſchuldigen.
131.	17.	Leeſt.	1.
135.	4.	Leeſt.	gedaente.
149.	25.	Leeſt.	quade wercken.
165.	17.	Leeſt.	want.
177.	9.	Leeſt.	daer na.
187.	19.	Leeſt.	vervolgers.
190.	18.	Leeſt.	prijſelijck.
Pag. 258.	reg. 2.	Leeſt.	komt.
269.	17.	Leeſt.	inſonderheyt.
271.	8.	Leeſt.	uytvoeringe.
273.	21.	Leeſt.	conſulares.
285.	14.	Leeſt.	Iohannes.
286.	29.	Leeſt.	of.
289.	35.	Leeſt.	hebben.

Eenige weynige druck-fouten, die in d'Opdracht, wegen 't afwesen des Autheurs van de Druck-perse, zijn ingesloopen, sal den bescheyden Leser aldus gelieven te verbeteren.

Pag. 3.	regel 20.	Leest.	droevighsten.
	28.	Leest.	geern.
9.	12.	Leest.	Enteryen.
	17.	Leest.	en.
10.	23.	Leest.	Huys des.
11.	25.	Leest.	Juliana.
20.	2.	Leest.	Bucerus.
25.	4.	Leest.	Academie.
26.	21.	Leest.	behooren.
29.	29.	Leest.	ruyme.

C X, WX